

THEOLOGIAI SZEMLE

SZERKESZTI:

CSIKESZ SÁNDOR.

FŐMUNKATÁRS:
RÉVÉSZ IMRE.FŐMUNKATÁRS:
DEÁK JÁNOS.

TARTALOM:

Az Ige: Siraalm. kve. III. r. 20—26. v.; V. r. 14—19. v. II. Kor. XII. r. 9. v. 161. lap.**Tanulmányok:** **D. Dr. Baltazár Dezső.** (Emlékezés.) *Csikesz Sándor.* 161—176. lap. — *Horváth Jenő.* A kulmisszió lenyege, a kulmisszió református teológiai alapvetése. 177—283. lap. — *Dr. Rugonfalvi Kiss István:* Az egyházi rend közjogi helyzete Erdélyben és Bethlen Gábor armahsa. 283—301. lap. — *Dr. Nagy Géza:* Kálvin hatása erdélyre (XVI. és XVII. sz.). 301—311. lap. — *Dr. Módis László:* Jegyzetek a Biblia első fejezetéhez. 311—316. lap.**Folyóiratok szemléje:** 316—319. lap. Sanctificatio Nostra. Cs. S. — Theologische Jahrbücher. Cs. S. — Journal of Religion. *Lukács László.***Külföldi szemle:** 319—324. lap. De utrechtsche universiteit 1636—1936. I-II. kötet. *Dr. Segesváry Lajos.* 319—321. — *Perk, Joannes:* Synopsis Latina quattuor evangeliorum secundum Vulgatam editionem. Cs. S. 321. — *Oehler, W. F.:* Fruchtbares Schweigen. 10 Predigten über die Gedanken der Gruppenbewegung. 4. Auflage. Cs. S. 321—322. — *Oehler, W. J.:* Vom neuen Leben, 12 Predigten als Fortsetzung von Fruchtbares Schweigen. Cs. S. 322. — *Hynek, R. W.:* med. Dr.: Der Martertod Christi, im Lichte der modernen medicinischen Wissenschaft. Entdeckung des wahren Portraits Christi. *Spectator.* 322—323. — *Trillhaas, W.:* Evangelische Predigtlehre. *Bartha Tibor.* 323—324.**Hazai irodalom:** 324—326. lap. *D. Brunner Emil:* A református teológia feladata a jelenkorban. Cs. S. 324. — *Dr. Hrejsa Ferdinánd—Dr. Magda Sándor:* A cseh-testvérek evangélikus egyháza. *Viator Hungarus.* 324—325. — *Ecsedy Aladár:* A gyermekek barátja. (Vezérfonal, stb.) Cs. S. 325. — *Mannheim Mór és Grósz Ernő:* Héber-magyar szótár. *Dr. Módis László.* 325—326.**Tudományos élet:** **D. Dr. Baltazár Dezső** 326—327. lap. **D. Titius, Arthur.** 327. —**D. Weinel, Heinrich.** 327. — Püspöki jubileumok: *D. Geduly H., D. Kapy B., D. Dr. Kavasz L.* 327. — *Dr. Kecskeméthy István* nyugalomba vonult. 327. — Új püspökök: *Maklár Károly, Vásárhelyi János.* 327. — Új egyetemi theol. professor: *Dr. Makkai Sándor.* — Új theol. doktorok a debreceni fakultáson: *Patay Lajos, ifj. Czeglédy Sándor, Nagy Barna, Dr. Illyés Endre.* — Új theol. akadémiai magántanár: *Dr. Sipos István.* — A genfi Kálvin-emlékünnep. — Külföldi teológiai tudósok Magyarországon: *D. Brunner E., D. Stange K., Dr. Barth K., Dr. Boegner M., Dr. Bohatec J., D. Schumann K.* — Az utrechti egyetem 300 éves jubileuma. — Országos Református Theol. Tanári Konferencia, Pápán. — Az egyetemes konvent Kálvin-ünnep. — Kálvin János-Társaság. — A tiszántúli egyházkerület sajtóalapja — ORLE ezévi közgyűlése. — Lelkesítő továbbképző tanfolyam Debrecenben. — A debreceni Kollégium négyszázéves. — 328. lap.**Szerkesztő üzenetei:** A Theologiai Szemle barátaihoz. — Új ciklus 1937-38 évre. — 1935-36 évi ciklus. — Hátrálékos előfizetőinkhez kérelem. — A Theologiai Szemle köszönete. — Kimutatás a Theologiai Szemle részére érkezett pénzküldeményekről. — Tudnivalók a Theologiai Szemlének szánt közlemények tárgyában. — MÁV-hirdetés.

EZ ÖSSZEVONT SZÁM ÁRA 9 PENGŐ.

ELŐFIZETÉSI DIJ EGY ÉVRE 9 PENGŐ.

KÜLFÖLDI ELŐFIZETÉSEKNÉL PORTÓ KÜLÖN FIZETENDŐ.

MEGJELENIK KÉTHAVONKÉNT.

A LAP SZELLEMI ÉS ANYAGI ÜGYEIBEN CSIKESZ S. EGYETEMI PROFESSZORHOZ KELL FORDULNI
DEBRECEN, KOLLÉGUM.

ORSZÁGOS REFORMÁTUS LEKÉSZEGYESÜLET KIADÁSA.

THEOLOGIAI TANULMÁNYOK.

ERTEKEZÉSEK A THEOLOGIAI TUDOMÁNYOK MINDEN ÁGÁBÓL.

Szerkeszti: Csikesz Sándor, debreceni egyetemi ny. r. professzor.

Eddig az alábbi művek jelentek meg félkemény borítékban, nagy lexikon-oktáv lapokkal, tartalommutatóval, tartós fűzésben

1. szám. *Banyay Lajos* „Hiszek egy, közönséges, keresztyén anyaszentegyházat”. Dogmatikai tanulmány. 71 lex. oktáv lap. Ára 2'80 P.
2. szám. *Enyedy Andor* Magyar református katekézisdokumentumok. Vallás- és neveléstudomány. 53 lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
3. szám. *Dr. Révész Imre*: „Krisztus és Antikrisztus”. Ozorai Imre és műve. Tanulmány a magyar protestáns teológiai gondolkodás kezdeteiből. 33 lex. oktáv lap. Ára 1'50 P.
4. szám. *Gaudy László*: A bibliai történetek tanításának vallás- és neveléstudományi módszertana. 63 lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
5. szám. A „*Mortalium animos*” című pápai encyklika ügye. *Csikesz Sándor*: Előszó. *Marion János*: Történeti előzmények és háttér. A „*Mortalium animos*” szövege és magyar fordítása (*Rabold Gusztáv* ford.; revidálta Cs. S.). *Vasady Béla*: Az encyklika tartalma, lényege és feleletünk. *Baltazár Dezső* nyilatkozata a „*Mortalium animos*” ügyről. *Az Orsz. Ref. Lelkészség-Egyesület* határozata. 24 lex. oktáv lap, petit szedéssel. Ára 1'50 P.
6. szám. *Ferenczy Károly*: Az evangélikus problémája elvi és gyakorlati vonatkozásaiban. Belmissziói tanulmány. 53 lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
7. szám. *Dr. Vasady Béla*: *Girgensohn Károly* élete és munkássága. 94 lex. oktáv lap. Ára 3'80 P.
8. szám. *Dr. Tarczay Erzsébet*: A reformáció Horvát-Szlavonországban. 93 lex. oktáv lap. Ára 4'— P.
9. szám. *Lic. Dr. Karner Karoly*: Jézus halálának napja. 38 lex. oktáv lap. Ára 2'— P.
10. szám. *Soós Béla*: *Melius Péter* szentháromság-tana. 55 lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
11. szám. *Klein Gáspár*: Az állami protestáns egyetem eszméje a Habsburgok alatt a 18. és 19. században. 55 lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
12. szám. *Dr. Nagy Géza*: *Barth* teológiájának előzményei, kritikája és jelentősége. 36 lex. oktáv lap. Ára 2'— P.
13. szám. *Gáncs Atadár*: Mit tanulhatunk *Barth Károlytól*? 18 lex. oktáv lap. Ára 1'30 P.
14. szám. *Lic. theol. Dr. Karner Karoly*: A felekezeti Magyarországon a statisztika megvilágításában. 127 lex. oktáv lap. Számosság-közötti statisztikai táblázattal és 40 drb táblázat-melléklettel. Ára 4'20 P.
15. szám. *Incze Gábor*: magyar református imádság a XVI. és XVII. században. Két facsimile-vel és személyneművel, valamint angol nyelvű tartalmi összefoglalással. 200 lex. oktáv lap. Ára 6'— P.
16. szám. *Csikesz Sándor*: Az „*Uj-Sálem*”-Mozgalom. Adalék az újkori vallásos mozgalmak hazai történetéhez. II. A szektákról. 49 lex. oktáv lap. Ára 1'50 P.
17. szám. *Rácz Béla*: Két évszázad a magyar református ígéhirdetés történetéből (1711—1914). I. kötet. 152 lex. oktáv lap. Ára 5'— P.
18. szám. *Rácz Béla*: Két évszázad a magyar református ígéhirdetés történetéből. (1711—1914). II. kötet. (Sajtó alatt.)
19. szám. *Módis László*: *Zakariás* próféta és könyve. 76 lex. oktáv lap. Ára 2'80 P.
20. szám. *Dr. Tavaszy Sándor*: A dialektikai teológia a főiskolai teológiai oktatásban és nevelésben. 8 lex. oktáv lap. Ára —'50 P.
21. szám. *vitéz Bogar János*: Az egyházi életkör kialakulása és hatása az ígéhirdetésre. Liturgikai tanulmány. 164 lex. oktáv lap. Ára 5'— P.
22. szám. *Dr. Soós Béla*: *Zwingli* és *Luther* találkozása Marburgban. Részlet egy készülő *Zwingli-életrajzból*. 38. lex. oktáv lap. Ára 1'— P.
23. szám. *Farkas Pál*: A buddhizmus etikája a „*Negyedik Nemes Igazság*” alapján. 90 lex. oktáv lap. Ára 3'80 P.
24. szám. *Dr. Vasady Béla*: A paradoxon a teológiai gondolkodásban. 8 lex. oktáv lap. Ára —'50 P.
25. szám. *Szabó Zoltán*: az ifjúság lélekigondozása és az ifjúság lelkiigondozása. 104 lex. oktáv lap. Ára 4 P.
26. szám. *Dr. Nagy Sándor*: A vallásos nevelés és oktatás a debreceni Kollégiumban a reformáció korától a XIX. század közepéig. 104 lex. oktáv lap. Ára 4'— P.
27. szám. *Dr. Nagy Géza*: A kapitalizmus jövője és a kálvinizmus. 16 lex. oktáv lap. Ára 1'— P.
28. szám. *Járosi Andor*: A német evangélikus liturgikai reformmozgalmak. 54. lex. oktáv lap. Ára 2'30 P.
29. szám. *Feigl József*: Gondolatok a praedestinationról és szabadakaratról. Filozófiai tanulmány. 22. lex. oktáv lap. Ára 1'40 P.
30. szám. *Benedek Sándor*: *Tóth Ferenc* gyakorlati teológiája. Tanulmány a gyakorlati teológia köréből. 257 lex. oktáv lap. Ára 6 P.
31. szám. *Dr. Módis László*: Rövid bibliai héber nyelvtan. 66 lex. oktáv lap és 12 táblázat-paradigma. Ára 6.— P.
32. szám. *Dr. Révész Imre*: *L. Kálvin* legelső magyar támadója *Draskovich György* és *Confutatioja*. — II. *Bucer Márton* és a magyar reformáció. — 30 lex. oktáv lap. Ára 1'50 P.
33. szám. *Dr. Pröhle Károly*: A teológiai feladatok a jelenkorban. — *Dr. Kiss Jenő*: *Péter* apostol három arcképe az Újszövetségben. — 17 lex. oktáv lap. Ára: 1.20 P.

Fenti művek megrendelhetők a szerzőknél, de az ORLE főtitkári hivatal útján is (Debrecen, Kollégium).

THEOLOGIAI SZEMLE

FŐMUNKATÁRS:
RÉVÉSZ IMRE
egyetemi professor
DEBRECEN.

SZERKESZTŐ:
CSIKESZ SÁNDOR
egyetemi professor
DEBRECEN.

FŐMUNKATÁRS:
DEÁK JÁNOS
egyetemi professor
SOPRON.

TIZENEGYEDIK (1935. ÉVI)

ÉS

TIZENKETTEDIK (1936. ÉVI) ÉVFOLYAMOK

TÁRGYI ÉS BETŰRENDES

TARTALOM-
JEGYZÉKE

AZ ORSZÁGOS REFORMÁTUS LELKÉSZ-EGYESÜLET KIADÁSA.

THEOLOGIAI SZEMLE

tizenegyedik (1935.) és tizenkettedik (1936.) évfolyamának

TARTALOM-JEGYZÉKE

I.

A) AZ IGE.

Tamás. Ján. ev. XX.:26-29. v. *Csikesz S.* 1—2. XI.

Jer. Sir. III.:20-26. v. — V.:14-19. v. — Pál II. Kor. XII.:9. v. 161. XII.

B) TANULMÁNYOK ÉS KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

a) Bibliái tudományok.

Módis László: Jegyzetek a Biblia első fejezetéhez. 311—316. XII.

b) Rendszeres theologia és egyháztörténelem.

Miklós Ödön: Aktuális dátumok. 1935. 126—133. XI.

Révész Imre: Presbiteri rendszerü-e a magyar református egyház? 133—141. XI.

Csikesz S. **D. Dr. Baltazár Dezső** (Emlékezés.) 161—176. XII.

Rugonfalvi Kiss István: Az egyházi rend közjogi helyzete Erdélyben és Bethlen Gábor armálisa. 283—301. XII.

Nagy Géza: Kálvin hatása Erdélyre (XVI. és XVII. század). 301—311. XII.

c) Gyakorlati theologia.

Tankó Béla: Bach Sebestyén születésének 250-ik évfordulójára. 123—126. XI.

Horváth Jenő: A külmisszió lényege. A külmisszió református theologiai alapvetése. 177—283. XII.

d) Filozófia, paedagógia.

Patay Lajos: Kálvin János valláspaedagógiája. 3—123. XI.

III.

PUBLIKÁCIÓ.

Segesváry Lajos: Adalékok a magyar-cseh-morva misszió történetéhez. 141—143. XI.

Keresztesi József akadémiai útazása a külországokban. (Autobiographiából). 144-148. XI.

IV.

KÜLFÖLDI SZEMLE.

a) Bibliái tudományok.

Perk, Johannes: Synopsis Latina Quattuor Evangeliorum Secundum Vulgatam Editionem. Cs. S. 321. XII.

b) Rendszeres theologia.

Göhler, Alfred: Calvins Lehre von der Heiligung. *Csikesz S.* 152—153. XI.

c) Egyháztörténet.

Lipták, Johann: Geschichte des evang. Districtual—Lyceums. A. B. in Késmark. Révész I. 150. XI.

De utrechtseche Universiteit 1636—1936. Utrecht, 1936. 2 kötet. *Segesváry Lajos*. 319—321. XII.

Hynek, R. W. med. dr. Der Martertod Christi, im Lichte der modernen medicinischen Wissenschaft. Entdeckung des wahren Portraits Christi. Spectator 322—323. XII.

d) Gyakorlati theologia.

Mülhaupt, Erwin : Die Predigt Calvins. Csikesz S. 150—151. XI.

Mülhaupt, E.: Johannes Calvin Diener am Wort Gottes. Csikesz S. 151—152. XI.

Oehler, W. J.: Fruchtbare Schweigen, 10 Predigten über die Gedanken der Gruppenbewegung. Csikesz S. 321—322. XII.

Oehler, W. J.: Vom neuen Leben. 12 Predigten etc. Spectator. 322. 1. XII.

Trillhaas, W.: Evangelische Predigtlehre. Bartha Tibor. 323—324. XII.

e) Filozófia, paedagogia.

Leuschner, Theodor : Die Religion der Kindheit. Szele Miklós. 148—150. XI.

V.

HAZAI IRODALOM.

a) Bibliái tudományok.

Mannheim Mór és Grósz Ernő : Héber-magyar szótár. Módis László. 325—226. XII.

b) Rendszeres theologia.

D. Brunner Emil—D. Török I. : A református theologia feladata a jelenkorban. Cs. S. 324. XII.

c) Egyetemes és magyar egyháztörténet.

Szöllösi Mihály : Az Úrért és hazájokért elszéledett és számkivetett bujdosó magyarok füstölgő csepűje, Kolozsvár 1676. Kiadja Incze Gábor. Csikesz S. 154. XI.

Dr Hrejsa Ferdinánd—dr Magda Sándor : A csehtestvérek evangélikus egyháza. Viator Hungarus. 324—325. XII.

d) Gyakorlati theologia.

Kiss Samu : Az egykekérdés mozaikképekben. Csikesz S. 153—154. XI.

Szabó Lajos : Antikrisztus a Tiszánál, 154. XI. Cs. S.

e) Filozófia, paedagogia.

Trócsányi Dezső : Lelkészképzés és lelkeszi továbbképzés. Csikesz S. 153. XI.

Ecsedy Aladár : A gyermekek barátja (Vezérfonal... stb.) Cs. S. 325: XII.

VI.

FOLYÓIRATOK SZEMLEJE.

a) Általános rész.

Le Christianisme social. 48. évf, 2-3. szám, Lukács László. 155—156. XI.

Theologische Jahrbücher. 4. évf, 1. füzet. Cs. S. 316—317. XII.

The Journal of Religion, the University of Chicago. Vol. XV, 1-4. szám. Lukács László. 317—319. XII.

b) Gyakorlati theologia.

Die innere Mission. 30. évf. 1-11. füzet. Lukács László 154—155. XI.

Sanctificatio Nostra XII. évf. 9. füzet. Cs. S. 316. XII.

VII.

TUDOMÁNYOS ÉLET.

a) Nekrológok;

Marton Lajos. Cs. S. 156. XI.

D. Kiss István. Cs. S. 156. XI.

D. Müller Karl. Cs. S. 156. XI.

IV.

D. Dr. Seeberg Reinhold. Cs. S. 156. XI.

D. Dr. Bosio Enrico. Cs. S. 156. XI.

Dr. Plooy Daniel. Cs. S. 156. XI.

Dr. Baltazár Dezső. 326—327. XII.

D. Titius, Arthur. 327. XII.

D. Weinel, Heinrich. 327. XII.

b) Új theologiai doktorok.

(*Viszkok Vető Lajos, Papp Gusztáv.*) 157. XI.

(*Patay Lajos, ifj. Czeglédy Sándor, Nagy Barna, Dr. Illyés Endre.*) 328. XII.

c) Új theologiai professorok, új akadémiai theologiai magántanárok.

(*Nagy József, Tunyogi Cs. András.*) 157. XI.

(*Dr. Makkai Sándor.*) 328. XII.

(*Dr. Sipos István.*) 328. XII.

d) Egyházi gyűlések.

ORLE konferenciái Sárospatakon. 158. XI.

ORLE ezévi közgyűlése. 328. XII.

ORLE. Tudományos szakosztálya. 158. XI.

Tiszántúli Egyházkerület Theologiai Szemle ügyében. 158. XI.

ORLE. Theologiai Szemle tárgyában. 158. XI.

Orsz. Theol. Tanári Konferencia Pápán. 328. XII.

Egyetemes Konvent Kálvin-émlékünnepe. 328. XII.

Kálvin János Társaság. 328. XII.

Lelkészi Továbbképző-tanfolyam Debrecenben. 328. XII.

e) Vegyes.

A Tiszántúli Egyházkerület Sajtóalapja. 328. XII.

Új püspökök (*Medgyasszay Vince, Dr. Kovács Sándor, Dr. Magda Sándor*) 156. XI.

(*Maklár Károly, Vásárhelyi János*) 327. XII.

Nyugalombavonulás: *Bilkei Pap István*). 156—157. XI. (*Dr. Kecskeméthy István*). 327. XII.

Sub auspiciis doctor (*Péter Zoltán*). 157—158. XI.

Kitüntetés (*D. Geduly Henrik, D. Dr. Ravasz László, Dr. Révész Imre, Dr. Mitrovics Gyula*). 157. XI.

Külföldi theologiai tudósok Magyarországon: *D. Stange K., Brunner E., Dr. Barth K., Dr. Boegner M., Dr. Bohátc J., Schumann K. D.* 328. XII.

Jubileumok. (Tiszáninneni Egyházkerület 200 éves fennállása, *Dr. Marton János*: A Tiszáninneni Egyházkerület története. 157. XI.

Kálvin Institutiojának 400 éves jubileuma. Kálvin Institutioja. Fordította: *Dr. Victor János*. Bevezető tanulmányt írt *Dr. Révész Imre, Dr. Vasady Béla*;

Debreceni Hittudományi Kar kiadta „Kálvin és Kálvinizmus” c. kötetet; 157. XI.

A genfi Kálvin-émlékünnep. Egyetemes Konvent Kálvin ünnepe 328. XII.

Debreceni ősi Kollégium négyszáz éves. 157. XI. A debreceni kollégium 400 éves. 328. XII. Az utrechtí egyetem 300 éves. 328. XII.)

Püspöki jubileumok: (*D. Geduly H., D. Kapy B., D. Dr. Ravasz L.*) 327. XII.

VIII.

SZERKESZTŐI ÜZENETEK.

a) Felhívások.

1935. és 1936. évi cyklus. 158. XI.

Új cyklus 1937—1938. évre. 329. XII.

Hátrálékos előfizetőinkhez kérelem. 329. XII.

A Theol. Szemle barátaihoz, 329. XII.

b) Nyugtázások.

Kimutatás befizetésekről. Helyreigazítások. 158—160. XI., 329. XII.

c) Vegyes.

A Theológiai Szemle köszönete. 329. XII.

ÁLLANDÓ KÖZLEMÉNYEK.

MÁV. hirdetés. 160. XI.

Tudnivalók a Theológiai Szemlének szánt közlemények tárgyában. 160. XI.

Theológiai Tanulmányok. 2—3. boríték oldal.

Egyházi Értekezések. 3. boríték oldal.

THEOLOGIAI SZEMLE

1935. és 1936. évfolyamaiban működő munkatársak és ismertett szerzők
BETÜRENDES JEGYZÉKE.

(A római számok az évfolyamot, az arab számok a lapszámot jelentik.)

B.

Bach J. S. 123—126. XI.

Baltazár Dezső 161—176. XII. 326—327. XII.

Barth, K. 328. XII.

Bartha T. 323—324. XII.

Bethlen Gábor armálisa 283—301. XII.

Bilkei Pap I. 156—157. XI.

Boegner, M. 328. XII.

Bohatec J. 328. XII.

Bosio 156. XI.

Brunner, E. 328. XII.

Bujdosó Magyarok Füstölgő Csepűje 154. XI.

C, Cs.

Christianisme Social 155—156. XI.

Csikész Sándor 1—2., 150—158. XI. 161—174. 316—17, 321—325, 328. XII.

Ifj. Czeglédy Sándor 328. XII.

E.

Ecsedy Aladár 325. XII.

Egyetemes Konvent Kálvin-émlékünnep. 328. XII.

G.

D. Geduly H. 157. XI. 327. XII.

Genfi Kálvin-émlékünnep 328. XII.

Göhler A. 152—153. XI.

Grósz Ernő. 325—26. XII.

H.

Horváth J. 177—283. XII.

Hrejsa F. 324—325. XII.

Hynek, R. W. med. dr. 322—323. XII.

I, J.

Dr. Illyés E. 328. XII.

Incze G. 154. XI.

Innere Mission. 154—155. XI.

Journal of Religion Vol. XIV. 318—319. XII.

K.

Kapy B. 327. XII.

Kálvin-émlékünnep Egyetemes Konventen 328. XII.

Kálvin-émlékünnep Genfben 328. XII.

Kálvin és Kálmánizmus 157. XI.

Kálvin hatása Erdélyre 301—311. XII.

Kálvin János Társaság 328. XII.

Kálvin J. valláspedagógiája 3—123. XI.

Dr. Kecskeméthy István 328. XII.

Keresztesi J. 144—148. XI.

D. Kiss I. 156. XI.

Dr. R. Kiss I. 283—301. XII.

Kiss S. 153—154. XI.

Dr. Kovács S. 156. XI.

L.

Lelkészi Továbbképző tanfolyam Debrecenben 328. XII.

Leuschner, Th. 148—150. XI.

Lipták, J. 150. XI.

Lukács L. 154—156. XI.

M.

Dr. Magda S. 156. XI. 324—325. XII.

Makkai S. 328. XII.

Makláró Károly 328. XII.

Mannheim M. 325—326. XII.

Marton L. 156. XI.

Medgyasszay V. 156. XI.

Miklós Ö. 126—133. XI.

Mitrovics Gy. 157. XI.

Módis L. 175—176, 311—316., 325—326. XII.

Mülhaupt E. 150—152. XI.

Müller K. 156. XI.

N.

Nagy B. 328. XII.

Nagy G. 301—311. XII.

Nagy J. 157. XI.

O.

Oehler W. J. 321—322. XII.

ORLE. konferencia. 158. XI.

„ tudományos szakosztály. 158. XI.

VI.

ORLE. Theol. Szemle tárgyában 158. XI.
 „ ez évi közgyűlése. 328. XII.

P.

Papp Gusztáv 157. XI.
 B. Pap István 156—157. XI.
 Patay L. 3—123. XI. 328. XII
 Perk J. 321. XII.
 Péter Zoltán 157—158. XI.
 Plooy D. 156. XI.

R.

Dr. Ravasz L. 157. XI. 327-228. XII.
 Révész I. 133—141. 150. 157. XI. 328. XII.
 Rugonfalvi Kiss I. 283—301. XII.

S.

Sajtóalapja Tiszántúli Egyházkerületnek
 328. XII.
 Sanctificatio Nostra VII. évf. 316. XII.
 Schumann, K. D. 328. XII.
 Seeberg R. 156. 1. XI.
 Segešváry L. 14—143. XI. 319—321. XII.
 Sipos I. 328. XII.
 Spectator 322—323. XII.
 D. Stange, K. 328. XII.
 Szabó L. 154. XI.
 Szele M. 148—150. XI.
 Szöllösi M. 154. XI.

T.

Tankó B. 123—126. XI.

Theol. Sz. köszönete 329. XII.
 Theológiai Tanári Konferencia Pápán 328.
 XII.
 Theológiai Szemle tárgyában Tiszántúli
 egyházkerület 158. XI.
 Theologische Jahrbücher IV. évf. 316—
 17. XII.
 Tiszántúli Egyh. ker. Theológiai Sz. ügyé-
 ben 158. XI.
 Tiszántúli Egyh. Ker. Sajtóalapja 328. XII.
 D. Titius Arthur 327. XII.
 Trillhaas 323—324. XII.
 Trócsányi D. 153. XI.
 Tudnivalók a Theológiai Szemlének szánt
 közlemények tárgyában 160. XI.
 Tunyogi Cs. A. 157. XI.

V.

Vasady B. 157. XI.
 Vásárhelyi János 328. XII.
 Viator Hungarus 324—325. XII.
 Victor J. 157. XI.
 Viszkok-Vető L. 157. XI.

W

D. Weinel, Heinrich 327. XII.

U.

Utrecht Universiteit 319—321. XII.
 Utrechti egyetem 300 éves 328. XII.

D. Dr. Baltazár Dezső püspök.
1871—1936.

Az Ige.

Jeremiás siralmai, III. rész: 20—26 v. V. rész: 14—19. v.

III. 20. „Vissza-vissza emlékezik és megalázódik az én lelke.— 21. Ezt veszem szívemre, azért bízom. — 22. Az Úr kegyelmessége az, hogy még nincsen végünk; mivel nem fogyatkozik el az Ő irgalmassága! — 23. Minden reggel meg-meg újul; nagy a te hűséged! — 24. Az Úr az én örökségem, mondja az én lelke, azért benne bízom. — 25. Jó az Úr azoknak, akik várják őt; a léleknek, amely keresi őt. — 26. Jó várni és megadással lenni az Úr szabadításáig.”

V.: 14. „A vénék eltűntek a kapuból, megszűntek az ifjak énekelni. — 15. Oda van a mi szívünk öröme, gyászra fordult a mi körtáncunk. — Elesett a mi fejünknek koronája, jaj most nekünk, mert vétkeztünk! — 17. Ezért lett beteg a mi szívünk, ezekért homályosodtak meg a mi szemeink. — 18. Sion hegyéért, hogy elpusztult; rókák futkosnak azon! — 19. Te Uram örökké megmaradsz, a te királyi széked nemzedékről-nemzedékre.”

Pál II. levele a Korinthusbeliekhez, XII. r. 9. v.

„És ezt mondá nekem: Elég neked az én kegyelmem; mert az én erőm erőtlenség által végeztek el. Nagy örömet dicsekszem azért az én erőtlenségeimmel, hogy a Krisztus ereje lakozzék én-bennem.”

D. DR. BALTAZÁR DEZSŐ

(EMLÉKEZÉS.)

A görög sorsdrámákban ott van a hős mögött, mint sötét árnyék, a végzet Minél magasabba hág a hős, annál hamarabb omlik össze.

Az evangélium világában is pár napnyi idő választja el a virágvasárnapot nagy-péntek estéjétől.

Külön magyar sors is ez. A magyar faj legderékabbjai életük delén hirtelen hanyatlanak alá a halál örvénylő vizeibe, mint a trópusi nap az oceanba. Ilyen tragikus hirtelenséggel szólitattatott el közülünk Baltazár Dezső is.

Negyedszázados püspöki jubileumán szinte soha nem tapasztalt méretekben és melegséggel ünnepelt az egész magyar protestantizmus. Ennél csak a temetésén megmutatkozott komor gyász és szívbéli szomorúság volt monumentálisabb. A jubileum győzelmi zászlója szemfedéllé változott. Az elismerés babérkoszorúja mellé letesszük kegyelettel az emlékezés cipruságát.

Ha nem lett volna semmi átlagon felüli kiválósága, akkor is, már maga a pusztá tény: ő volt *Nagymagyarország utolsó püspöke*, . . . kell, hogy mélységes gondolatokat ébresszen. Az összeomlás és világháború előtti Magyarország fénye és dicsőségének egyik tanúja, olyan egyházkerületnek püspöke, melyből három leszakított superintendencia után is akkora maradt, hogy fele a mai magyar református egyháznak. Az integer egyházkerület pedig kevés híján akkora volt, mint a mai református egyház.

De ez a püspök Baltazár Dezső volt. *Méliusz után a legkiválóbb püspöke* a magyar református egyháznak. Istennek egyik leghatékonyabb eszköze a magyar egyház földi intézésében Sorsában, elhivatottságában, kifejlődésében, harcaiban és alkotásaiban egyedül Isten kegyelmében bízott. Ez a kegyelem szinte kitapintható módon vezérelte, üzte, hívogatta, hatványozta, ajándékozta egész a halálig.

A Ferenc-Józsefi korszak derűs boldogságából a világháború, bolsevizmus, román megszállás infernojába zuhant alá nemzetünk s vele együtt magyar református egyházunk is. Ebből a végzetes mélypontból emelkedik fel nemzet és egyház egyaránt újra az elborító hullámok fölé és kér helyet a nap alatt. Nem volt még egy-

házi vezérférfiúnak hazánkban ítéletesebb feladata, mint Baltazár Dezsőnek. Egy láda ekrazit, vagy nitroglicerín robbantó erejét puszkaporra átszámítva hosszú vonatsorok waggontételeivel fejezhetnék ki. S ez van összesűrítve abban a halálfejes ládikában. A magyar nemzetnek is minden megpróbáltatása, Mohi-Mohács-Majtény Világos minden szörnyüése egybepréselten, összesűrítetten tölti ki Baltazár negyedszázadát. Majdnem a zenitről indul el ez a korszak, hogy lavínásan sodródjék a nadír felé: a mélységből kiáltson az Urhoz s lábbadozó imbolygással induljon meg újra felfelé. Az ország-romlás, a nemzet omlás maga alá temette vezéreit s Isten kegyelme csak Baltazárnak engedte meg, hogy küldetve, vagy vitetve, üzetve, vagy vezetve, de mindenkor hívatva, ott legyen népe között, ott legyen a sereg élén a pusztai vándorlás harcaiban, s úgy léphessen föl enyhébb távlatok ormaira.

Mózes-sors jutott osztályrészéül. Fárasztó szenvedések és harcok után jubileuma fénye aranyozta be a megpihenés Nébó-hegyét. A kegyelem megadta néki a bölcs hálaadás hátratekintését és a fohászokodó reménység előrevetett pillantását az Igéret boldog földje felé. S ezen a Nébó-hegyen magához szállította az Ur. És eltemette. Kegyelem volt elindulása. Kegyelem volt élete. Kegyelem halála is.

Boldog magabizakodással, derűs optimizmusban mosolyog a *millénniumi Magyarország*. Benne még boldogabb, még optimistább, még derűsebb a magyar protestantizmus. Rengeteg harcot állott, sok rossz időt látott s most: az áldott béke aranykorszakában tisztos veteránként ülhet le pihenni. A politikai vezetésben a liberálisizmus az úr. A könyörtelen kapitalizmus szüzi szemérmessé kendőzi magát a hazai gazdasági élet fellendítése és a nemzeti ipar fejlesztése, elősegítése jelszavaival S „házatlan bitang” mindenki, aki nem hisz a Mammon új életformájában.

S közben óceánjáró gőzösök szállítják ki a magyar nép millióit az új-világ felé! A vizszabályozásokkal Szahara-százra szikkasztott alföldről eltűnik a pákász, halász és gányó s a szabaddá lett területeken gombamódra szaporodnak el a tanyák. Az alföldi nagy metropolisok és falu-városok népességén új népvándorlási láz remeg át és úzi-hajtja a szegénysorsú magyart. Kit Amerikába, kit a tanyavilágba, kit a fővárosba, kit az ipari- és agrár-szociálisizmus gőcpontjaiba. . . De ezt az a kor nem látja, nem érzi. Csak örül a főváros fejlődésének, az Ujvilágból hazacsurruló-cseppenő dollárpataknak, az alföld életerejére rászopakodott közgazdasági vállalkozások sikerének s nem veszi észre az *elhintett viharmagokat*.

A liberális demokrácia most vívta meg nagy csatáját az egyházpolitikai harcban: a zsidók végleges egyenjogúsítása, a házassági törvény, az állami anyakönyvvezetés, a gyermekek vallásáról rendelkező reverzális kérdéseiben. Pihen babérain s lekicsinyli az új politikai párt alakításával vesződő *klerikalizmus és ultramontanizmus* erőlködéseit; nem veszi észre, hogy *ujabb viharmagok* hullanak a jövővetésébe.

Magyar kollégiumok dajkáló ölen, magyar főiskolák csarnokaiban apró *nemzetiségi* diákcsoportok szívják magukba a tudás és a művelődés erejét s melengetik lángoló lehellettel egymásban a fajiság erejét. Senki sem veszi észre, hogy belőlök növekednek majd Alba Julia, Subotica, Oberschützer, Bratislava vezér-szóvivői.

Senki sem veszi észre, hogy északkelet felől, mintha csak pótolni akarná az amerikai kivándorlásban elcsorgó vérvesztéséget, egy folyton erősödő nép-szivárgás óvakodik az ország belseje felé s elönti a kiskereskedelmet, a kisipart. Egy parányi pult, egy kicsiny söntés, egy tenyérnyi raktár, egy hátizsáknyi rövidárú, egy taligányi nyerstermék az az archimédési pont, ahonnan ez a beszivárgott elem a hazai, évszázadok óta asszimilált és megbecsült zsidóságot kiforgatja valójából s birtokába veszi, szinte ellenállás nélkül, a magyar közgazdasági életet. Az apa még nem tudja nyelvünket. A fia már született közgazda, tanult orvos és ügyvéd. Az unoka nagybérelő, iparbáró, dzsentrí- és mágnás-cópia, vagy szerkesztő, esztéta szociológus és irodalmár. Senki sem veszi észre, milyen viharmagot hint ez az áramlat el. *Legtragikusabb a hazai régi zsidóság helyzete*, amely tehetetlenül, gyanútlanul, naiv faji összetartással engedte magát letiportatni.

És a magyar protestantizmus? Ez eladdig a Habsburg-uralom ellen több, mint három évszázadon át opponált s legfőbb letéteményese volt a Bocskay, Bethlen, Rákóczy és Kossuth-korszak szabadság-vágyának és függetlenségi eszméinek, mert vele együtt virágzott a vallás szabadsága és az egyház függetlensége is. Eddig együttéreztek:

nép és vezetők egyaránt, de nemsokára elváltak! Ebben a korszakban még csak hajszálrepedésekben kezdődött ez. Szinte észrevehetetlenül élte a protestantizmus vezető rétege és a hívek tömege között később tátongó szakadékká fejlődött katasztrófát. A protestantizmus vezetőrétege, mágnás- és középosztálya az uralkodó liberális politikai irányzathoz szegődött. Ezalatt az alföld nagy protestáns néptömege vezér nélkül magára maradt, a vis inertiae törvénye szerint mozdult tovább a régi gravámenes függetlenségi politika dűlőitain. Senki sem vette észre, amint kéretlen vezérek szállingóztak a centrumból a vidékre bérbeadható lelkiismerettel, hazánktól, fajunktól, vallásunktól idegen lelkülettel, hogy támogatva a helyi demagógia felelőtlen önjelöltjeitől, elvessék azokat a viharfogakat, amelyek népünkben a bizalmatlanság az úr- és a papgyűlölet és a vallástól elfordulás pestiseinek csíráit halmozták föl.

Ezidőben a protestantizmus boldog nyugalommal szedte újjhegyre kiváló jeleseinek számát az Akadémiában, a Kisfaludy- és Petőfi-Társaságban, a főiskolai és egyetemi katedrákon, az állami és társadalmi vezető pozíciókon. S azt hitte, hogy így is lesz ez mindörökké. Elég erre csak vágyódnia és óhajtoznia. Ez az a korszak, amelyik elsorvasztotta és halálra ítélte a néptanítók között az akadémikus rectort, a középiskoláknál a lelkészjellegű tanárt. Ez a kor adta áldozatul iskoláink szigorú református nevelését és szellemét. Ez a kor mondott le az önálló református tantervről, a pápai, pataki stb. képezdekről, az önálló református tanárképzésről. Ez a kor sóvárgott arra, hogy szellemben, belső életben az iskolaügy terén minél önnállótlanabb függeléke legyen az állam iskolapolitikájának. Senki sem vette észre az elhintett viharfogot, amely igen sok esetben még jóindulatú tanítóknak, tanároknak, intézeteknek is egyházellenes légkört teremtett, mely nyűgnek tekintette a *vallásos nevelést* és kulturrellenest a lelkészi vezetést.

Ez a kor az, mikor kormánypárti és függetlenségi hovatartozás szerint válogatják meg a *presbitert*, hogy azután a két veszekedő fél között az agrár-szocializmus üssön szét és a maga számára állítsa föl a tanácskozás feldöntött asztalát. Ez a korszak neveli ki az eleven paradoxont: a hitetlen főgondnokot, a vallástalan presbitert, akiknek az egyház minden élő törekvésével szemben csak negatív feleletük van, akik a hitvalló ősök örökét sem növelni, sem pótolni nem tudják. Ez a rendszer hozza be a *kortéziát* az egyházba, hogy a presbiter, tanító, lelkész, gondnok, főgondnok, esperes, püspök választásának fokozatain keresztül egyházi életünk mindent fölemészítő, hétféjű sárkányává fajulva garázdálkodhassék.

A Millénnium kora anyagilag lerongyolódottan, társadalmilag magárahagyottan, hitbelileg az uralkodó racionalizmus által kifosztottan találta a magyar *református papságot*. Csak az imént robbant ki a közpapok mozgalma, mely azután elfojtva, leszorítva tovább háborgott és hullámzott a nyugodt fölszín alatt, mint az óceán mélyén megnyílt tűzhányó. A mozgalom hamvábahólt zsarátnoka egy évtized múlva fog tüzet ismét. . . Ez az a kor, midőn hihetetlenül elnéptelenednek a teológiai főiskolák. Pár-szemeszteres teológusok kerülnek ki adminisztrátorokként a paróchiákra. A korszerűtlen és nyomorúságos javadalom alig ad betevő falatot, s minden valamirevaló lelkész, hogy családja életét csak annyira-amennyire is gazdaságilag alátámaszthassa, oly sokat fut a mellékfoglalkozások után, hogy már lelkészi főfoglalkozása válik lassan mellékfoglalkozássá. Erre a korra a postamester-pap épp olyan jellemző, mint egy évtized múlva a bank-napbiztos pap, vagy még egy évtized múlva a „Hangya” könyvelő pap. Ez az az idő, amikor a református egyház világi vezetői könnyen lépnek át a politikai élet pozícióiba, vagy onnan ide vonulnak vissza, hol a társadalom szemében épp olyan magasan maradnak s konzerválhatják magukat egy újabb politikai feltámadásra. A református lelkészi kar alig veszi észre anyagi és szellemi csuszamlását. Lapja még mindig a „Vasárnapi Ujság”, a „Politikai Ujdonságok”, „Budapest”, „Egyetértés” stb. De amint ezek elaggottan roskadoznak és egymásután összeomlanak, idegenül fejvesztetten ámul bele ez a legmagyarabb réteg a fővárosi sajtó-zürzavarba, hol a sajtó császárkabátja, ellenzéki atfíllája, demokrata átmeneti felöltője és szocialista munkaköpenye alól egyaránt a lelketlen kapitalizmus patája vilan elő. Nem csoda, ha ennek a sajtónak első feléje kínálkozását később a „Magyar Szó” esetében, olyan naiv optimizmussal karolja fel. Olyan évtizede volt ez a magyar református papságnak, hogy a hajnalán, ha tükörbe nézett, Baksay Sándor dailias és legendás, patriarchális és prófétai, egészen európai és minden ízében magyar papi alakjai néztek szembe vele, hogy azután e korszak estéjén a tükörképben Mó-

ricz Zsigmond és Szabó Dezső káromkodó, gyalázatban hentergő, Krisztust és a nyáját egyaránt elhagyó papi alakjainak torz vigyora hahotázzék felé. Ez az a kor, ahol az egyházi vezető pozíciókban olyanok ültek, akiknek tanulóévei a szabadságharc és abszolutizmus idejére estek, amikor a papi pálya kivételével minden életív el volt rekeszve a magyar érzésű ifjú előtt. Ezek tehát kénytelenségből telepedtek meg a paróchiákon s maradtak ott orvosi, mérnöki, birói, hivatalnoki stb. pályák elvetélt nosztalgiájával s próbálták becsületességgel elsajátítani a református lelkipásztor habitusából azt, ami elsajátítható. Beretvaéles, pompás intellektusuk a többiek fölé esperesi és tanácsbirói székekbe emeli őket. Barokk-tarkaságban találhatók meg ekkor a lelkesítő státusban majdnem minden ismeret és ügyesség virtuóz-specialistái: zeneszerzéstől a rovargyűjtésig, pomológustól az irodalomtörténészig, nemzetgazdától a homeopataig, a nummizmatától a tajtékpipa-gyűjtőig minden kitelik a református papból. Fehér hollóvá lesz közöttük a külföldet járt s külföldi egyetemeken továbbképzett pap. S e kevesek között is ritkaságszámba megy az, akit kivételes sorsa gögtől, fennhéjázástól mentesítene, aki odakünn a tudományokba olthatatlan szomjival köstölt volna bele. Ez a kor az, mely latinul már ellefejtett, de egyetlen modern nyelvet meg nem tanult; mely a klasszikus műveltség tiszta tógáját ledobta magáról anélkül, hogy az európai fokra finomodott valódi nemzeti műveltséget felöltözte volna. Az ebből a korból származó papi naplók, amint jóegynéhányba bepillanthattunk, áttüzesednek a lángoló vágytól egy új magyar református lelkipásztor típusa után. Az egyházi lapok hasábjain egy-egy cikk úgy döbbsen meg, mint a férfi-zokogás, amikor siratja elesettségünket, magárahagyatottságunkat, szétszóratatásunkat, megmérettetésünket és könnyünek találtatásunkat. S közben farkasordítás fogadja az eltévedt báránként tipegő belmissziói mozgalmat. S míg az egész magyar társadalom fitymálja, durválja a magyar eszmének közöttük mégis legodaadóbb hűségű szolgáját: a református papot, addig ezek épp úgy acsarkodva ócsárolják az evangelizáció és belmisszió híveit, pedig ezek közöttük minden gyarlóságuk ellenére is közelebb állottak az evangéliumi eszményekhez.

Nem folytatjuk tovább a millenniumi „boldog” kor rajzát. Nem szólunk az egykéről, amely ekkorra már meghódította a hivatalnok réteget és a középosztályt s a városba tódult falusi cselédek útján ezernyi és ezernyi kéretlen ügynökre tett szert a magyar falvak világában. Nem szólunk a politikai okokból osztogatott patikákról, amelyeket a könnyű lelkiismeretű élelmesség a kozmetika és a vulgáris szerelem arzenáljává tett. Hallgatunk a bank-parcellázásokról, amelyek port hintettek a néző szemekbe, hogy ne láthassák a feudális, nagytőkés és holt-kézi tulajdonosok uralma alatt álló mérhetetlen földbirtokot. Nem szólunk a tuberkulózis, a lues és a gyermekjárványok állandó nemzetrontó hadjáratáról, a nép-táplálkozás, életszínvonal lesüllyedéséről. Részletfizetési üzlet csalásairól, a „gründolási” hullám áldozatairól, a tömegbűnök elterjedéséről stb. Láp-virág fedezte be s tette színessé a magyar élet ingoványát. Alatta pedig szörnyű pusztulás férgel nyüzsgöttek. Viharmagok vannak elvetve Dunántúl halmain és a Kárpátok oldalán. Sárkány-tojásokat takargat, kelteget az Alföld forró televénye és izzó futóhomokja.

Annál tragikusabb a helyzet, mert az egész nemzetben alig akad egy-egy lélek, aki valamit is lásson előre a szörnyű jövőből. A református egyházban meg éppen nincs, aki nézvéen látna, hallván értene. Alvó sziget az ország egy ráéhező, rávillanó fogú monarchiában éppen úgy, mint ez a monarchia is zsidbadtan tehetetlen egy rá fenekedő Európában... Ha alvó sziget az ország, abban a *legalvóbb a magyar kálvinizmus*, mert százszázalékosan magyar s neki nincs testvér nemzete, amely kívülről élesztgesse, költögesse, noszogassa, mint a nemzetiségeket. A lutheri egyházat ébresztgeti a német kulturharc, az all-deutsch és pánszláv mozgalom, a „Schul-Verin” és a zöld-szász perfidia. Még a római egyházat is föl-föl rázza egy „Syllabus” vagy „Rerum novarum.” S a Németországból egyre erőteljesebben átszivárgó római katolikus rönesszansz. Megteszik a kezdő lépéseket a „Magyar centrum” kialakítása iránt. Csak a református egyházban ül meg mindent valami tunya, álmos nyugalom. Elfogytak az őrállók, megritkultak a próféták. Így lett a külsőleg boldog időszak a magyar reformátusság igazi „szűk esztendeinek” sorozata, anélkül, hogy József és Mózes, Józsuéja és Gedeonja támadt volna. De csak az emberi szem látóköre volt vigasztalan. Mert nem látta a „kegyelmet.”

Pedig az Úrnak lelke már a millénniumi kor előtt negyedszázaddal kegyelemben fogadott egy hajdúsági udvarházban lakozó istenfélő családot s a gyermekzsivajtól hangos udvarban az anyai szeretet öléből elindult az élet útjára egy égő pillantású, *komoly fiúcska: Baltazár Dezső.* Ő a legkisebb a testvérek között, de alig pár esztendő és ő lesz a vezér. A vele egykoruak között elsősége sohasem vitás. Mint az ifjú sudár-gyertyán, átfurja fejét a felette összeboruló idősebb fák lombja fölé, hogy aztán messze fölébemagasodjék az egész rengetegnek: ezzel a növekvő irammal magasodott Baltazár Dezső a kortársai, azok idősebb rétegei fölé. Mint a csodaszarvast kergető Hunor és Magyar elhagyták kíséretüket, úgy iramodott ő is s vette így üzöbe predesztinációja, elrendeltetése föl-fölvillanó s messzetünő árnyát s furódott át rakéta-iramban az elébetorlódott nemzedékeken. Még otthon játszógaó gyermek, de már számottevő az iskolába járó bátyjai előtt. Még elemista, de már gimnazistákkal birkózik. Még kis gimnazista, de már versenyre kel tudásban, ügyességben a nagykollégistákkal. Még csak maturandusz, de már hira van az akadémisták között. Még csak bagoly deák a togátusok között, de már az egész theologia, jogakadémia hallgatósága fontos tisztségeket ruház reá. Még csak tanítvány, és máris tanár a testi ügyességekben. Még érettségi előtt áll, amikor halott apja kezéből ő veszi át bátyjai helyett a család anyagi és szellemi irányítását. Még maga is növendék, amikor az ország egyik legelső családjának: a volt miniszterelnök fiának s a leendő miniszterelnök öccsének nevelője. Még köpenyén a kollégium pora, már Budapest, Berlin, Heidelberg a legkiválóbb mesterei fogadják nem annyira tanítványukul, mint barátjukul. Még szívében ott zsongnak az Igék, már ő a legkülönb és legnagyobbra hivatottabb az egyháziogtudomány művelői között. Még most úgy néznek rá a minisztériumban, mint egy rejtélyes protekció betolakodott kegyencére s alig telt el egy-két év, elismerő bámulattal hódol meg előtte a bürokrácia legfőbb képviselője is, hisz egymaga többet dolgozik, mint egy ügyosztály. Még alig ütközik legénytoll az állán s már ő legnagyobb szakértője a magyarországi összes egyházak és felekezetek gazdasági és közigazgatási bonyolult adminisztrációjának. Még alig nagykorú s már egyforma művészettel állja meg helyét hivatalnokok és katonák között, dzsentrikastélyban és mágnáspalotákban, falusi mulatságon és a berlini nagyköveti bálon, az ország legműveltebbelkü asszonya titkárjaként épűgy, mint az öreg „generális” beszélgetőtársa, vagy mint lelkes katechéta a vallástanári katedrán, vigasztaló pásztor a budapest-kültelki nyomortanyákon, felejtethetlen vidám jóbarát az idősebb társak között.

Amikor visszatért a hajdúföldre, szülőföldjére, mint ifjú lelkipásztor, szülővidéke rajongó, ámuló pillantással fogadta szívébe. De meg is lehetett csodálni. Mária Terézia kortársáról, Piskárkosi Szilágyi Sámuel togátus deákról mondták bázeli, leydeni professzorai: „*portentum naturae*” a természet remeke. Ez a csoda elevenedett meg újra Debrecen tövében. Tiszteletes Szilágyi Sámuel óta nem volt ilyen atléta, mint a szoboszlóiak ifjú papja. Viv, lovagol, kocszik, súlyt emel, villám ügyességgel tornázik, minden porcikája acél. És mégis mennyi lovagias gyöngédség, férfias szelidség és ősmagyar szerénység. Napokig tud jární fáradhatatlanul, kivált, ha más ügyéről van szó. Kaszát, kapát, sarlót, metszőollót, saraboló-kést marokra fogva győztesen versenyez legjobb munkásával is. Egy markolására megtorpan a megvadult pap-ripa, s simogatására kezesbáránnyá szelidül. Az acsargó komondor egy szavára zászlót csóvál és először látott lábaihoz fekszik. Alig pár ember volt kortársai között, még legelszántabb gyűlölőit sem véve ki, kik farkasszemet tudtak volna nézni vele. Ha vidám kedvében volt, akkor szemében nyulacskák kergetőztek és galambok cikáztak. De ha eszményeit bántotta valaki, akkor tekintetében oroszlanok mordultak föl s szökkentek talpra komor fenséggel.

Mint egy eleven *Jókai-hős*, olyan volt külső testi megjelenésre.

Karcsú, vállas alakján királyi ékessége volt a palást. Szénfekete haja rövidre-
vágva, fölfelérésülve. Hallgatag ajakát úgy takarta a bajusz, mint két kiterjesztett hollószárny. Arcát. állát rövidrenyírt sűrű szakáll borította. Pirosló orcáján és mélytűzű szemében ott ragyogott a tiszta ifjúság fénye, melynek kártya, vadászat, tánc, idegen asszony, sikamlós beszéd nem kenyerere. Isten egy különösen áldott családi élet szent kötelékével megvédte ezektől a kísértésektől. S ez az uralkodóhoz is méltó jellemvonása elnyerte az önmagán uralkodás és az *önmagát fegyelmezés* királyinál is magaszosabb ajándékát. Serdülő korától kezdve tudatosan nyomta el ma-

gában a változó hangulat ideghullámaait. S lelke mélyén, tökéletesen elrejtve idegen pillantásoktól, engedte leviharozni legnagyobb érzéseit is. Könnybelábadt szemmel egyszer láttam: a Károlyi Mihály-Kunfi Zsigmond-féle nemzetgyűlés után, mikor szótlanul ballagtunk le a parlament lépcsőin. Könnyeit hullatni is csak egyetlen egyszer: 1918 nyarán a Doberdó-völgyi temetőben, ahol a fejfaerdő százain és százain ismerős böszörményi és szoboszlói neveket olvasott. De önfeledten, bohón örülni sem látta őt senki. Jupiteri derű, megbocsátó mosoly, egy szemvillanásnyi kacaj volt nála az elragadó jókedv jele. Hallgatni senkisémet tudott nála beszédesebben. Tudott meghallgatni s az ügyes bajos kis embernek is már ez az odaadó türelmes hallgatás fél orvosság volt. Kihallgatásai valóságos lelki klinikák voltak a felek részére s nagyszerű előgyakorlatok jövőendő elnöki funkciói számára. Hallgatni tudása volt a legerősebb védőfegyvere később is a támadások és rágalomok pergőtűzében. Ez a hallgatás soha sem látszott beleegyezésnek. Hallgatott, mint a kőszirt, melyet minél nagyobb dühvel paskol a szakadó vihar, annál némább, de annál tisztább, fényesebb és ragyogóbb.

Kicsiny gyermek kora óta nagyszerűen játszott többféle zeneszerszámon. Későbbi éveiben is legbensőbb baráti körben meg-megmutatta hozzáértő tudását. De legszebb zene-instrumentuma az *orgánuma* volt. Amikor harang-szava megkondult, mély regiszterű basszusa orgonált, egy lélek sem maradhatott változatlan. Még a magyarul nem tudó idegeneket is, kik egyházi világyűlések alkalmából hazánkba jöttek, ringatni tudta az öröm és döbbenet karjain. A magyar íghirdetés történetében pedig szinte páratlan sikert aratott nem egy alkalommal s ezeknek is a csúcspontján áll a megfertéztetett *Nagytemplom újrászentelése*kor, valamint az első országos presbiteri konferenciakor mondott beszéde. A *Piave mellett* koromsötét éjszakában a hangjáról ösmertek rá a tiszántúli katonák s érkezése futótűzként terjedt el fedezékről-fedezékre. A táborig kórházban egy egészen vak hajdú-katona zokogva kiáltotta föl a püspök nevét, amikor azt a páratlan, soha el nem felejtendő, soha össze nem tevésztendő hangot meghallotta.

*

Ennyi testi ajándék már magában elég arra, hogy kiemelje birtokosát az átlagember köznapi sorából és közkedvelté tegye. De nála ezek a tulajdonságok, bár velük fejedelmileg múlt felül másokat, szolgálai, rabszolgái voltak a léleknek. Biztos és díszes fogat, melyben az igazán király: a lélek, a szellem trónolt és intézkedett. Értelme röntgennézésű, érdeklődése éles pillantású, tájékozódása lényeglátású, ítélete kevés szóból értő, meggyőződése kevés szóval élő. Attól kezdve, hogy megjelenik a szoboszlói paróchián, el a nagyerdei sírig szinte ugyanaz maradt. Teljes fegyverzettel pattant a küzdőtérre. A *tökély ugyanazon fókán állt*. Élete árnyékos oldala is ugyanaz maradt. Az örök, változatlan színvonalat jelezte egy alig tökéletesedő, de folyton tökéletlenedő korszakban. Szakadatlan tanulással edzette elméjét. A *memória akrobatája, az emlékezet gigása volt*. Későbbi elnöki tevékenységében sokszor és sokan megcsodáltuk ezt. Semmit el nem felejtett, mindent sorára vett, kicsinyen és nagyon egyaránt hű volt. *Beszédeit*, megnyilatkozásait előre kitervelte, legtöbbször leírta, de mindig megtanulta. Oriási szókincs, kifejező készség birtokában volt. A *Bibliát, az énekeskönyvet szinte szószerint tudta*. Csokonait, Petőfit, Aranyt tökéletesen ismerte. De éppúgy ismerte a *magyar nép beszédét*, ékes kiszólásait, paraszti jelzőit, dalait, meséit. Tudott beszédében egyszerű lenni, mint egy régi bölcs táltos, kőrmönfont, mint egy prókátor, cizellált, ötvözött és esztergályozott, mint egy esztéta, homályos és sejtető, mint egy diplomata, exaktul geometriai, mint egy titokzatos felfedezés őrzője. *Elismerése, köszönete, dicsérete királyi bőkezűséggel ömlött*, mert nagy lélekismerettel tudta, hogy az ezek alatt görnyedő lélek ambícióra gyullad s a múltra előlegezett dicséreteket a jövő tetteivel fogja beváltani.

De legjobban szeretett biblikus lenni s *bibliai idézetei, melyeket héberül, görögül is úgy tudott, mint magyarul*, élő vizekként ömlöttek ajkáról. Többször mondta elöttem, hogy az emberek úgy tűnnek fel lelki szemei előtt, mintha megannyi más és más bibliai igékkel volnának körülvéve. S ezek az igék, melyeket intuitív hevében képzeltek köréjük, ritkán módosultak nála. A legtöbbször ez adta a legfrappánsabb jellemzést.

Bibliai tudását szüleinek rendszeres bibliaolvasása, családi istentisztelete alapozta meg. Később a theologiai főiskolán fejleszti a bibliai nyelvek megismerésével. Külföldi egyházi tanulmányai alatt kiírja és részletesen exegetálja az ó és újszövetségből

mindazt, ami vallási szervezetre, jogi kultuszközösségre, egyházra és egyházi rendezetre vonatkozik. De nagy hatással volt reá a Tisza-család bibliaösmerete is. Sokszor megtapasztalta, hogy a legkényesebb kérdésekben a legmetszőbb, a legsúlyosabb igazságot is meg lehetett mondani egy-egy bibliai idézettel. Sőt sértés nélkül és sebek fölszaggatása nélkül csak így lehetett megmondani. Mély hatást tett reá a Tisza-családnál működött németországi segédlelkésznek a bibliai nyelvekben s a bibliai szövegben való jártassága. Hónapokon keresztül korábban kelt föl a hajnalnál az amúgy is hajnallal kelő ifjú Baltazár, hogy rövid idő alatt esztendőik mulasztásait hozza rendbe. El is érte, fölül is multa nevelőtársát.

Attól kezdve minden reggelen a *Biblia olvasása és tanulása* volt lelki feredője. El is érte, felül is multa ebben minden paptársát, a bibliai tudományok hivatott professzorait sem véve ki. A szentírás tanulmányozásával oldotta meg a theologiai tudományossággal lépéstartás kérdését is. Rendszerek jönnek, rendszerek mennek a theologiai tudományokban. Minden emberöltő megszüli a maga rendszerét, mely diadalmasan leváltja a régit. Egyre súlyosabban to nyosuló teendői nem engedtek annyi időt, hogy e folyton változás időszakait nyomon kísérhesse. Kiválasztotta tehát a theologiai tudományból azt, ami legkevésbé változik, amiből egy jóta, vagy pontocska el nem múlik, ha az ég és föld el múlnak is t. i. az Igét. Bámulatos akaraterejével, csodálatos memóriájával ezt ragadta meg. A Szentírás sokezer lapjáról ezek az Igék: a legalkalmasabb bibliai igék úgy röppentek össze egy-egy témájára, kiválasztott vezérgondolatára, mint a Szent Márk-tér galambjai a kinyújtott kézre. *Beszédeit biblicitása* teszi bibliát nem ismerő korunk előtt nehezekké, de ugyanez teszi időállóvá, örökké modernné és örökre reformátussá. Mély bibliai hitéből értjük meg, hogy a bünt és halált eleven valóságnak: Sátánnak hitte, látta és tapasztalta. A kegyelemben mindig az élő Krisztust érezte meg. A biblia táplálta predestináltságába vetett bizalmát és imádkozó lelkületét. De éppúgy ismerte egyházunk konfesszióit is. Bibliában és konfessziókban nem lehetett őt legyőzni. Bibliát és a konfessziókat tartotta a theologiai tudás fundamentumának. Sok zaklattatás, sok hányattatás jutott osztályrészéül, de erről a fundamentumról soha le nem lépett.

Biblikus beszéde és bibliai jártassága izgatta a *szektákat*, misztikusokat és minden titokzatos szellemi irány követőit. Számtalanszor keresték föl személyesen és írásaikkal és számtalanszor jöttek ki tőle tünődő, gondterhes ábrázattal, mert a bibliás püspök egypár mesterien választott bibliai igével megzavarta és elfujta a maguk köré vont bűvös kört, tévtanításuk kerekdedségét.

Különösen az ószövetség és az evangéliumok hatottak döntően lelkületére. A *Biblia műve, hogy azzá lett, ami*. Kis emberek Esdrása, gyámoltalanok Nehémiása, kifosztottak Mardókeusa, nemzeti remények Makkabeusa, tévelygő sereg Mózesé, új életkezdés Józsuéja, Ákhábok Illése, nemzetromlás Jerémiása és jobb jövődjő Malakiása.

Baltazár Dezsőben a bibliás ember legnagyobb. A bibliás jellem a legszebb. A bibliás élet a legbeszédesebb. A bibliás szenvedés és halál a legmeggyőzőbb.

A reformáció századába kell visszamenni, hogy ilyen bibliás hitű, bibliás életű, bibliás szenvedésű és küzdelmű jellemeket találjunk. Mert reformálni csak Bibliával lehet. S csak azok tudnak reformálni, akiket a Biblia formált.

Az ő lelkét is megragadta az a nagy párhuzamosság, ami az ótestamentum népének és a magyar népnek története között van. Biblia-szeretetével hazáját gyógyította, hazaszeretetével bibliáját emelte nemzete fölé áldásul és paizsul. A *hazafias zsidóságot* is az ótestamentumon keresztül szívelte, szerette és becsülte. Az ó- és újtestamentum drága ajándékait köszönte ennek a szétszórt népnek. A törpe utódokat a nagy ösatyákért vette védelmébe. Oly szédületes súlyúnak, eget-földet betöltő értékűnek tekintette a Bibliát, a törvényt és az evangéliumot, hogy amint ezt bele-tette pártatlan jogi ítélese mérlegserpenyőjébe s a másik serpenyőbe került volna tizszeresre fölnagyítva a zsidóság minden ráfogott és tényleges bűne: csak pehely lett volna ez és egy lehellelnyivel sem tudta volna megmozdítani a Biblia értékei felé hajló mérleg nyelvét. Ezért a nagy bibliai értékekért érzett és gondolkodott, tett és cselekedett kegyelmesen a zsidóság iránt. Ő volt az üldözött zsidóság irgalmas samaritanusa. Volt idő, amikor egyetlen samaritanusa.

A régi zsidóság a nagy halottaik sirjára hálából apró kövecskéket ra-

kott. Felhőkig érő *piramisnak kellene magasodni Baltazár sirján*, ha a hála nem lenne a legmúlékonyabb, a leghervadóbb virág.

A bibliás lelkület valami csoda-finom módon lesugárzott róla s még az idegen is az első pillanatra fölismerte rajta. Az őszirózsás-forradalom után, amikor minden tekintély elpárolgott és minden rend felbomlott, — jól emlékszem — hogyan nyitott a *pesti csöcselék* hallgatagon utat neki. S a harctérről hazaözönlő, tiszteiket lefegyverző katonák, kik megtöltötték hering-módra a vasúti kocsikat, „vigyázz” állásba merevedve pattantak fel előtte s engedték át az ülő helyet. A teljhatalmú *fővárosi „Nemzeti Tanács”* is, mikor ennek főhercegek, érsekek, püspökök, mágnások valamennyien már napokkal azelőtt hűséget fogadtak, ő pontosan, mint ahogy pontos volt egész életében, közvetlenül a Károlyi-Kunfi-féle nemzetgyűlés előtt jelentkezett utolsóként, az egész Nemzeti Tanács kivonult eléje s elnökük rögtönzött beszéddel üdvözölte őt s kifejezte, hogy ezt a bátor várakozást és legeslegutolsóként maradási nagy értéknek tartják. Első és utolsó is tudott lenni, ha az veszedelemmel járt. Ha előnyökkel és kényelemmel, átengedte a könnyű fajsúlyúaknak. Komoly, megfontolt, súlyos léptei mindig előre vitték. *Nem volt a meghátrálás híve*. Legkevesebb a görbe utaké, a hátsó ajtóké, a vészkijáratoké. Amikor az utca népét felülről pártolt demagógia ellene hangolta, akkor világért sem ült volna zárt kocsiba, hogy vasútra hajtasson, hanem gyalog indult el. Ő, *a láthatatlan ember*, aki egyébként dolgozószobájában, családjá körében és oroszlanketrec-szerű erkélyén sétálgatva töltötte napjait és a legritkább esetben, csak egy-egy súlyos tanácskozás, vagy el nem odázható hivatalos látogatás idejére lépte át háza küszöbét s aki a vonaton is legjobb szeretett mindentől elzárkózni s gondolataival egyedül maradni: *közzevegült az embereknek, ha az veszedelemmel járt*. Futó sietséggel nem látta senki, de cammogó tévovassággal sem. Súlyos határozott léptei irányt jelöltek, ha egyszer elindult, mert vele volt lelkiismerete és érezte Isten kegyelmét, nem törődött avval, ha követik-é, vagy nem. Úgy érezte, ha ő egymagában van is, de *vele van Isten kegyelme, akkor ő a többség!*

Ebből a rendíthetetlenségéből sugárzott elő az a magával rapadó erő, amellyel mindenkit mögéje sorakoztatott, aki vele valaha érintkezésbe jutott. A *forró bizalom volt a légköre*. Közelebbi munkatársait azok közül választotta, akik ezt a forró bizalmat élték szívükben és bizonyították meg itéletes idők nehéz válságaiban. Az így kiválasztott barátait szerette asztala körül látni, éber szemmel figyelte az ilyennek munkáját, pihenését, evését ivását, jó kedvét, búsulását; néha észrevétlenül apró próbák elé állította. Belső baráti melegével igyekezett az ilyen *emberebb emberré, pástorabb pástorrá* formálni s megnyitotta lelkét előtte, igazi krisztusi testvérként élt vele. Az ilyeneknek az volt a legnagyobb jutalma, mit tőle kaphattak, hogy önmagával versenyt hagyta dolgozni őket. A bizalomnak akkora teljességével állott paizsul és védfalul körülöttük, hogy ez a legnagyobb hűségre és munkateljesítésre ösztönözte őket. Ezek között érezte igazán jól magát. De munkatársainál is szigorúan *megszabta a munkakört* s ritkán engedte meg, hogy egyik ügykör vezetője a másikba beleszólhasson. A legfontosabb dolgokban véleményét munkatársai meghallgatásával, de mégis egyedül önmaga formálta meg. Míg ez a vélemény ki nem alakult, addig meghallgatott minden jó tanácsot, latolgatott minden érvet. De amikor véleménye az elhatározás pillanatában igazán parányi idő alatt kiformalódott, nem volt hatalom, szeretet és ragaszkodás, ami őt ettől eltántorította volna. Csak *egyetlen érv előtt hódolt meg* s ez vet fényt az ő lelke igazságszeretetére és jogtisztetére, t. i. mindig meghajolt, ha az alkotmányos demokráciával megalakított intézkedő testület többsége kétségbevonhatatlan módon másképpen döntött. Soha sem próbálta ezt a döntést politikai machinációk, paktum-kötések stb. útján meghamisítani. Gaztettnek, az emberi méltóság elleni bűnnek tekintette a lelkiismereti kényszer alkalmazását. *Optimizmusa egész a naivitásig* magasodott még ellenfeleivel szemben is. Az a tény, hogy igen sokan, akik gyűlöltek őt, mikor személyesen megismerték, tisztelettel és szeretettel állottak seregébe, igen sokszor magabizóvá tette. Egyszerűnek látta a harcot. Az ellenfél részéről is becsületet tételezett fel, s csak akkor komorodott el, amikor észrevette, hogy ellenfelei érdekből, politikai, hatalmi, anyagi érdekből küzdenek ellene s így meg nem győzhetőek. Ezek előtt az ősmagyar *szenvedni tudás néma fenségével* tudott elvonulni. A támadások nem zavarták s ez a masszív nyugalom, ez a néma erő volt az ellenfelek részére a legnagyobb vereség. *Nyílt fegyverekkel szeretett*

küzdeni. A harcot jól előkészítette s minden egyes apró részletét hű informátorokra alapította, kiket naiv nyíltsággal nem egyszer meg is nevezett, azt hívén, hogy az ellenfél is oly nemeslelkű, mint ő, s nem fog bosszút venni informátorain. Sokan félreálltak emiatt mellőle, de mindig újabbak és újabbak támadtak, akik készek voltak önmagukat is feláldozni, hogy támogathassák harcaiban azt, aki mindig kockára tette mindenét mindnyájunkért. *Szeretett nagylelkű lenni* megtérő ellenségeivel szemben. Bár jól tudta és idézte is az arab közmondást: „Kigyógyult veszett ebet és kibékült barátot ne eressz soha magadhoz közel”. . . , de nem gyakorolta. Asztala, szíve, keze mindig nyitva volt az előtt, ki baráti érzésekkel közelített felé. A megtérő bűnöst a tékozló fiú atyjaként fogadta. Még az újra és újra visszaesőt is felkarolta. *Szenvedni* mosolyogva tudott s különös belső örömmel vette föl magára mások helyett ártatlanul a szenvedést, ha a közvélemény azt hitte, hogy ő a hibás. Így vette magára a kárhoztatást a Károlyi Mihály-féle forradalom kezdetén püspöktársai helyett a konventi elnöki tanács által kibocsátott körlevelekért; így állta a felhullámzó gyanút Tisza István temetéséért; a lappangó rágalmakat zsidóbarátságáért; a politikai támadásokat IV. Károly király és a román király üdvözléséért; az igazságtalan kicégérezést franciaországi tárgyalásaiért. Elég erőt merített abból, hogy lelkiismerete szerint, tehát a legszigorúbb földi bírása szerint, nem terheli őt semmi s bizott igazsága kiderülésében, mint ahogy az minden alkalommal, előbb, vagy utóbb ki is derült. Különösen szerette az idegen egyházból *hozzánk térő pásztorokat.* Gyönyörködött ezekben belső föllelékezésükön, mikor a kálvinizmus szabadsággal telített levegőjével teleszivták magukat. Számtalanszor történt, hogy főpapi fensége és atyai szeretete előtt térdre hullott egy-egy ilyen lélek s ő lehajolva emelte fel magához s ölelte keblére a biblia igéjével: „*Én is ember vagyok*”. S ezzel a tényleg gyakorolt, református kegyességével végezte a legnagyobb nevelő munkát ezeken a lelkeken. S hogy közülük nem egy egyházunknak igazán derék szolgájává lett, abban a Baltazár példája s a Baltazár szeretetéből nyert kezdősebesség, elindító erő volt a döntő. Lelke az utóbbi években sokszor komorult el, mikor segédlelkészi helyekre tulajdon neveltjeink közül sem juthatott be mind s így kénytelen volt a hozzá szívárgó és feléje sóvárgó lelkeket az idegen egyházakban maradásra inteni, türelemre és várakozásra bírni a jobb idők elkövetkeztéig. *

Meghallgatásra talált nála mindenki valláskülönbség nélkül. De a legnagyobb örömmel az eltiportak, gyámol nélkül maradtak, a kis emberek, az élet kisemmittejei ügyét karolta fel és állott szolgálatukra. Szoboszlói papságától kezdve lavinaszerű növekedéssel szaporodtak az ezek érdekében megtett útjai, vigasztalásai és *sajátkezüleg végzett levelezései.* A református keresztyénségnek a *legnagyobb levélírója* volt magyar földön. Nincs Nagymagyarországnak, de Amerikának sem egyetlen kis magyar református gyülekezete, ahol kegyelettel ne őrizgetnék egy-egy levelét. Az a több, mint *negyedmilió level,* amelyet pontosan vezetett magániktatója kimutat, fogalmat engedhet Baltazárnak, mint egy egész ország népe vigasztalójának szerepéről. Ahova egy levele eljutott, ott a Baltazár által képviselt eszménynek nyert ügye volt. Minden levele az izzó magyar szeretet és lelki gyöngédség egy-egy sporangiuma volt s szeretetet és áldást fakasztott. Leveleivel előbb segített, előbb szeretett, védett és támogatott másokat, mint ahogy őt ismerték volna. Leveleit az egyszerű emberek légioi ügy őrizték, mint egy nagy barátság alapokmányát.

Neki földi hatalmasságok nem parancsoltak, de a segítségért hozzáfordulók óriási tömegű levele feltétlenül parancsolt neki. Hosszú fásasztó útakról megérkezve, csak épen hogy megölelte családja tagjait, leült íróasztalához, sokszor *hajnalig és reggelig dolgozva,* de nem állt föl mindaddig, míg a távolléte alatt összehalmazódott rengeteg levélre nem válaszolt. *A kötelességteljesítés aszkétája* volt. Levelein így is örültek és vigasztalódtak, de mennyeivel nagyobb lett volna ez az öröm és vigasztalódás, ha láthatták volna az égő szívű embert, aki minden egyéb terhét félretéve szolgált felebarátainak és égette el magát ebben a nagy erőfeszítésben. Minden levelébe tudott adni valami újat, elhelyezni valami léleksimogató, szívet bizsergető meleg szót, s ezzel lehellet-közelségnyi, kéznyújtási tér választotta el a levél boldog birtokosától. Szinte életének egy-egy darabját küldte a levélben. Hogyne követtek volna életre-halálra azok, akik ilyen királyi ajándékot kaptak. A levélbeli ismeretségnél sokszor találja az embereket az a csalódás, hogy a *személyes találkozás* nem éri el a betűkbe

zárt gyöngédséget: sivár, feszes és etikettszerű az. Baltazárnál a *személyes találkozás* mellett a legélettől duzzadóbb levél is herbarium préselt virágának látszott. Barátilag megbecsülni, méltatni és fölkarolni senki sem tudott úgy, mint ő.

Ha élet-lendülete átütő erejével keresztül törte a meglett korúak és az ezüstös *öregék falanszát* és a meghökkent vezető-réteg az első széket az ifjú vezérnek volt kénytelen átengedni, nem soknapok mulván már egészen szívükhöz férközöttnek érezte mindenki ezt a csodálatos ifjút, aki az ifjak között mindig öreg volt s az öregek között mindenkit ifjúi erőre gyújtott. Igazán az *öregék között érezte jól magát* s a nála ifjabb barátait is olyanok közül választotta, akik kortársaik előtt mindig öregebbeknek tündek fel, megfontoltságban és higgadtságban versenyeztek az öregekkel s akik épen úgy, mint ő, saját kortársaikat elhagyva, beienőttek az előttük élő generációkba.

Eppúgy tudott illeszkedni az egyes foglalkozási ágak és típusok képviselőihez. A *közigazgatás embereit* otthonos bizalomra tudta hangolni, akár a minisztériumokban, akár a municipiumokban találta őket: hiszen még miniszteri tisztviselő korában ösmerte gondolatvilágukat, bánatukat, örömeiket, ambícióikat, vágyaikat. Hasonló bizalmat tudott kelteni *jogászi körökben* mint kiváló elméleti és gyakorló jogász. Méltányolni tudta aggodalmaikat, elismerni gondolatmenetüket, értékelni érveiket. Tudta jól, hogy a közigazgatási és jogászi élet emberei kormányozták ezt az országot s éppen azért igyekezett minden ismeretet, gyakorlatot, s a külön kifejezésekkel teljes bürokrata s jogászi nyelvet úgy elsajátítani, hogy ebben is verhetetlen legyen.

Hasonlóképpen volt, különösen a világháború előtt, *valamennyi felekezet egyházi vezetőivel*, sőt sokszor egész egyszerű pásztoraival. Kálvineumi gyűjtőkörútjain és egyéb egyházi útjain a vele érintkezésbe került másvallású lelkészeket sokszor ragadta csodálatra egyházi ügyeikben való részletes tájékozottságával. Nem egy ösmerte föl közülök hálatelt szívvel kongruája igazságos megállapítóját. Előbb ismerték görög keleti, evangélikus stb. paróchiákon, mint a reformátusokon. Szeretettel fordultak felé, mert ő előbb szerette bármely felekezetű hazafias paptársát. Ő előbb szolgált nekik s azután jött vezetni. Előbb adott s azután jött kérni.

Hasonló módon tudta meghódítani a *katonákat*, a legutolsó közlegénytől föl a hadsereg-vezérekig. Nem egy vezető tiszt csodálta meg hidegvérét és bátorságát, Istenbe vetett bizodalmit és fogadta szívébe mindhalálíg Baltazár Dezsőt. Hányszor kellett, szinte erőszakkal, betuszkolni a fedezékbe, mert nem akarta a helyét változtatni, még a golyók közt sem, pedig az ellenséges megfigyelő nyilván észrevette a csoportosulást. S csak akkor nyugodott bele, amikor látta, hogy az *egyszerű legénység* életét is kockáztatná. A katonákkal olyan ősi magyar kedvességgel elbeszélgetni, elemőzsiáján megosztózni, az utálkozás legkisebb jele nélkül inni tábori kulacsából, enni csajkájából, szívesen részeltetni őket dohányából, pénzből, vallásos irataiból, minden javaiból: senki sem tudott úgy, mint ő. S telte ezt olyan majesztással, hogy a függelémstért legparányibb árnyéka is elmaradt Személyes varázsával úgy meg tudta hódítani az egyszerű lelkeket, hogy tűzbe mentek volna érte. Legendákszövődtek alábanyomán.

Hasonlóan tudott uralkodni *szocialista- és munkás-hallgatóin*. Az alföld temérek napszámos rétege között, mint a gyp-tűz, úgy harapódzott el a szocializmus és már-már nemzetközi, forradalmi lángokat vetett. Ő ment a sztrájkoló aratók közé Szoboszló és Böszörmény határán s ő csendesítette le. Hazafias nemzeti irányba térítette népgyűlésüket. Életveszedelmes pillanatokban is mérsékletre, önfegyelemre tudta bírni őket. *Amerikai útjain* is, ahol a magyar munkások között Károlyi Mihály iránt éktelen rajongás, a mai Magyarország ellen féktelen gyűlölet tartja karmai között a lelkeket, megtörtént, hogy véresszajú felelősségrevonással támadták meg a püspököt, a magyar felsőház tagját és Kormányzónk akkori bizalmasát s megkezdődött egy kínos párharc, melyben a püspök, mint egy kérub, lángpallossal harcolt a magyar igazságért s a munkásság ezrei követelték a rögtöni elégtételt a megsértett püspök számára s maga a támadó munkásvezér is belső megindulással, bűnbánattal járult hozzá s csókolta meg azt a kezét, amely annyi sok ezer árva munkás-családon segített.

Mindig akadt minden rétegből egy pár magát meggyőzetni nem akaró, rajongó, *aki támadta, gyalázta* és átkozta őt, de az ilyen félt Baltazár közelébe jutni. Óvakodott attól, hogy belekerüljön ennek a léleknek átfórmáló, bűvös vonzókörébe.

Baltazár ezt a felésugárzó bizalmat azzal erősítette meg, hogy népe, magyar nemzete érdekeiért, különösen annak *elhagyatott alsó rétegeiért, mindig és mindenütt szót emelt*. Hatalom el nem nyomhatta, érdek le nem kenyereshette, szenvedés meg

nem másíthatta: templomban és a szenthelyen kívül, körútjain és a felsőházban is a királyivá izmosodott magyar nép lelkének szószólója, védelmezője volt. Negyedszázada alatt *minden kormány megütközött benne*, mint útjára hengerült sziklahegyben s ezért politikai állhatatlansággal is vádolták. Holott egyhez: a magyar hazához, ennek földéhez, ennek népéhez, földmives és földmunkás rétegéhez haláláig hű volt s ezeknek védelmében feküdt keresztbe oroszlánként az egymást váltogató kormányok útjain. Baltazár korszaka elején egyik akkor legnagyobb püspökünk, Baksay Sándor, a dunamelléki egyházkerület egyik gyűlésén úgy nyilatkozott: politikában helyettem Tisza István, a kormányfő, gondolkodik. *Jött Baltazár és ő a szegény magyar nép ügyében kormányok helyett gondolkodott!* Akár Szoboszlón, mint magára hagyott egyszerű lelkipásztor! Akár mint püspök, mikor 1918 pünkösdjé után összehívja egyháza legkiválóbb lelkészi és világi szakembereit egy egységes református kulturális, gazdasági és politikai program megalkotására Budapestre! Akár, mint ORLE-elnök, mikor 1925-ben Kecskeméten megkísérli megegyeszer egységbe foglalni az erőket! Akár, mint birtokos és gazda, mikor pár év múlva híressé vált 12 agrárpontjával egyesíteni próbálta a pártokat és kihasználni az utolsó kínálkozó alkalmat a magyar agrártársadalom ellen elkövetett sorozatos hibák reparálására! Akár mint *szociális ígéhirdető*, aki a legnagyobb hatással tudta szólani, prófétai erővel a lelkekbe vinni a szociális evangéliumot! Aki egyszer a földről, a pénzről, a munkáról, a munkásról, a bérről és jutalomról stb. szóló hatalmas ígéhirdetése valamelyikét hallotta, az hamarabb el fog felejtkezni tulajdon nevééről, mint ezekről az ígékről.

Ez magyarázza azt, hogy *minden hatalom izolálni igyekezett Baltazárt*, de ez magyarázza azt is, hogy ő minden ilyen törekvésen győzedelmeskedett. Izoláltsága sőtét éjszakáin, mint csillagsereg, tündökölt sok százezer szegény magyar kisember szempára rajtacsüngő, bizó ragyogással, s bár gyűlölet-felhők tolakodtak elébe, hogy elhomályosítsák ezt a ragyogást, de az ő szeretete, mint nyájas holdvilág, tört elő a felhők mögül. Az ősmagyar mondavilág a holdat a miriád csillagok hatalmas pásztorának tartotta. Baltazár volt nemcsak a Tiszántúl, de az egész *szegény magyar néplegnyobb földipásztor*a.

Ezzel már megnyilatkozott benne az a *providenciális férfiú*, aki a millenniumi kor viharvetését gyomlálja és irtja. Magyar népét itthon védi és pártfogolja. Amerikában fölbreszti és összefogja. A Tiszántúl vagyontalan munkásseregét nemzeti irányba vezet. Zsidóság hazafias magyar elemét külső és belső támadás ellen megvédi. Az elhanyagolt Alföld mostoha sorsára nem szűnik meg a figyelmet fölhívni. Mint hajdú kapitányok ivadéka s a hajdúk vármegyéjének örökös tagja, sokat tesz hajdú véreért, a *Bocskai-kultusz* ápolásáért Bocskait a hajdúk letelepítésében megnyilatkozott bölcsességéért, a legnagyobb fejedelemnek tartja. *Mint gazda és közigazda* odaférközik a bajok forrásához. S mint az emberiszabadságok és jogok, az igazinemesértelemben vett liberális mus szószólója harcossá, menti át a mult nagy értékeit egész gyűlölet-óceán reakcióshullámaifölött

A világháború utolsó évének pünkösdjén, az ágyúk fülsiketítő pergőtüzének zájában hirdette ki a Vatikán a római egyház *kánonjogi kódexét*, mely minden exempciót megsemmisít, átok alá vet, a reverzális és vegyesházasság kérdésében az engesztelhetetlen kérlelhetetlenség merevségével zárkózik el a millenniumi kor boldog vívmányai elől. Ő az első az országban, aki egyházi érdeklődésével a kérdést addig is nyomon kísérte, a kódex promulgációjának vészes erejét legelsőül fölismerte. Tudta hogy ettől kezdve a római egyház magyar pásztorai, apostoli király nem létében, teljesen Rómától függenek. Ő látta meg legelőször azt a veszedelmet, hogy idegen szuverén nevez ki a magas klérus tagjaiban a magyar állam felsőháza számára törvényhozókká váló főpapokat. Ő hirdette először, hogy mivel a hazai római kath. politika féltékenykedő rövidlátása a kormányzói jogkör felségjogai alól kivonta a magas klérus kinevezési jogát, ezzel minden ambíció, minden egyébként jogosult emelkedési törekvés a magyar klérus tagjaiban Róma felé fordul, ott igyekszik érdemeket elérni és számbavétni. Ennek pedig idehaza a felekezeti ellentétek kiélesedésében, sok helyütt a békeség felborulásában tűnik elő következménye. S míg többi *püspöktársai* egymással versenyezve próbáltak megbékélni az egyre nagyobb politikai befolyásra törő ultramontanizmussal, addig ő magáramaradtan hirdette a magyarság békeségét fenyegető külön veszedelmet és sürgette a magyar állam szuverénítésének megvédését. Nem az ő erőtlenségén múlt, hogy ez a figyelmeztetés későn talált meghallgató fülek-re s egyházunk többi vezetői is csak akkor ocsúdtak föl, amikor a „*Mertalium animos*” című *pápai bulla* az egész művelt világ protestantizmusának békejobbát ellökte

magától s ennek a bullának engesztelhetetlen szelleme a házasságtörés és paráznaság gyűlöletes szégyenéhez hasonlóan véli, ha a római katolikus és protestáns testvéri lelkek a keresztény élet közös megvalósítására kezdet fognának. S a magyar kormányzat is csak akkor ismerte fel a katasztrófa nagyságát, amikor az ország első stallumának betöltése körül a bevégzett tények könyörtelen bástyájába ütközött. Azóta a magyar protestantizmus vezetői nyíltan és titokban igazolták utólag Baltazár éberségét és rendíthetetlenységét a kitört kulturharccal szemben. Egyre világosabban tűnik fel a látószemek előtt, hogy a legtöbgyökeresebb magyarságot: a magyar kálvinizmust tulajdon ősi országban a kisebbségi sors igájába akarják szorítani a túlsó tábor felelőtlen tüzlői anélkül, hogy hivatott vezérek bölcsőbb belátásra intenék őket.

Baltazár a milléniumi kor konkolyhíntésének, magyar és magyar közé felekezeti gyűlölet szakadékaik ásásának végzetes eredményeit először ismerte fel éles egyházpolitikai látásával, s csodálatos szívósságával egymaga küzdött ellene mindaddig, amíg az egész magyar protestantizmus rá nem ébredt az ő igazságára. A klerikálizmus túlhátrálása a háza hátrán túl is érdekelték: egyrészt a rendi állammá fejlődés Ausztriában, másrészt a jezsuita hatalom fejlődése Alsó-németországban. Ezzel a protestantizmus négyszázéves jubileumi ünnepén Speyerben találkozott, hol mint a Protestáns Világszövetség főlkért vezérszónoka mondott beszédet, amazzala Bécsben tartott magyar ígéhirdetése és előadása alkalmával jutott surlódó érintkezésbe. Ezeket az érintkezéseket csak a legnagyobb eréllyel s diplomáciai tapintattal lehetett magyar egyházunk sérelme nélkül elsimítani.

De éppúgy állást foglalt a protestáns külföldi egyházi életbe erőszak kezével. belenyúló államhatalom ellen, mely a harmadik birodalomban az állam totalitása jogán akarja korlátozni a hitvalló egyházat az egyetlen totalitásnak: az élő Istennek szolgálatában

A magyar reformátusság kulturális színvonalának a milléniumi korszak magabizó gondatlansága miatt történt meggyöngyülését és tátongó hiányait Baltazár ismerte föl és orvosolta szakadatlanul E célból a bizalom és szeretet testvéri érzésével karolta föl a sajtóban, egyházi közéletben, a tiszántúli kerület gyűléseiben és a zsinati törvényhozásban egyaránt a református tanítóság és tanárság érdekeit. Itt is elébb adott és azután kért. Elébb mutatta meg szeretetét és azután várt és talált ragaszkodásra. Az Országos Református Tanítóegyesületben a papi vaskalaposság ellen felzúduló hangokat Baltazár tudta egyedül az egyház iránti forró bizalom és hűség nyilatkozataira változtatni. S a magyar református tanítóság nem is bánta meg soha, hogy zászlajával Baltazár mögé állt, mert a nagy püspök védelme alatt erősödött és szilárdult meg a lelkészi és tanítói rend barátsága a református egyházon belül. A nagy püspök segédleme és vezetése alatt építhette meg az egyesület üdülőházait és egyéb intézményeit, melyek virágozni fognak mindaddig, míg fölöttük és bennük Baltazár emléke él. Elsorvadnak és megsemmisülnek, ha egyszer ott az ő nevérol és szellemérol elfelejtkeznek. Templom és iskola, lelkész és tanító Baltazár példáján, Baltazár szellemében váltak testvérekké. Jaj a magyar református egyháznak, ha ez a szellem egy-szer kivész falai közül.

De Baltazár ígyekezett meleggé, bensőségessé tenni a református tanárság viszonyát is az egyház iránt. Munkás esztendeiből heteket, hónapokat áldozott a középiskolák tanítása és vizsgái látogatására. Érkezése nem felülről parancsolt tisztességadás és hízkelődő, de hideg ódai hangulat külsőségei között történt. De valósággal átjárta a sziveket, iskolafönntartók, tanárok, tanulók szívét egyaránt, a hálás szeretet melege s ünnepi fénybe vonta köztük tartózkodása napjait. A személyes érintkezés varázsával fűzte magához egy egész életre a református tanárság egyedeit. Mennyiség tekintetében is hatalmas az az idő és munka, amit az országos református tanügy fejlesztésére konven'en és zsinaton, de különösen az egyetemes tanügyi Bizottságban fordított. Az ő hathatós pártfogása alatt virágzott föl az Országos Református Tanáregyesület és teremthette meg jóléti intézményeit. Legjelentősebb alkotása a református tanárság ügyében az volt, amikor a debreceni kollégium bölcsészeti akadémiaja helyett, mely egyetemi filozófiai fakultássá fejlesztetett át, megalkotta nagy elnök-társával: gróf Dégenfeld József egyházkerületi főgondnokkal együtt a debreceni református tanárképző internátust, mely az Eötvös-kollégiumhoz hasonló nevelési rendszerrel és berendezéssel máris hatalmas eredményeket ért el, pedig a kollégium anyagi válsága gazdasági alapjaiban ezt az intézményt sem kímélte. Ennek restitúálását legsürgősebb feladatai közé számította.

Az egész tanügy iránti érdeklődésének koronája, testet öltött szimbóluma a

debreceni kollégium volt. A millénniumi kor paedagógiai jégkorszakába és elszíntelenedésébe merült kollégiumot mély dekadenciájából, melyet fokozott a theologiai, jogi és filozófiai akadémiáknak a kollégium kötelékéből való kiválása, ő emelte föl nagy elnök-társával, amidőn az egyetemi fakultásokká átváltozott karok helyett felsőoktatási gyakorlati és nevelő tagozatokat: lelkészképző intézetet, tanárképző intézetet, főiskolai internátust és konviktust létesített s az *egyetem hittudományi karát* igyekezett ezekhez az intézményekhez, valamint a kollégiumban elhelyezett könyvtárhoz, levéltárakhoz tevőlegesen is hozzákapcsolni. Évszázadokra irányjelző tett volt, hogy a *kollégium főiskolai jellegét* elsorvadni nem engedte, hanem fokról-fokra növelni igyekezett.

A *kollégiumi ifjúság szegényiségét*, anyagi nyomorúságát látva kétszeresen mardosta lelkét a fájdalom, hogy a debreceni kollégium alapítványai, a háború alatt eladott ingatlanai több, mint kilencmillió aranykorona értékben a hadikölcsönbe jegyzés és bankbetéteken kezelés révén az infláció és devalváció áldozataivá lettek. Nem ő volt ezeknek a gazdasági ügyeknek eltervelője, előadója, lelke s nem ő volt a devalváció okozója. De a halál jeges kezét érezte szíven arra a gondolatra, hogy a debreceni kollégium, amely eddig évente több mint félezer ifjút, középiskolást és főiskolást egyaránt, nevelt föl teljesen *ingyen*, most megszűnik a szegények iskolája lenni.

Megszűnik az a páratlan jelentősége, hogy az *ősmagyar református nép legszegényebb részének leghiválóbb tehetségei a debreceni kollégium kapuján keresztül lépnek be a magyar nemzet vezető rétegébe*. Ezért szánta rá magát élete kockáztatásával és egészsége veszélyeztetésével, kétszeri amerikai útjára, hogy a debreceni kollégiumot újra odáig juttassa, hogy a szegény tehetséges ifjakat újra dajkáló kebelére fogadhassa.

Messze jövőbe pillantó előrelátása és bölcsessége nyilvánult meg abban is, hogy a debreceni református középfokú tanintézetekhez olyan új, tehetséges ifjú gárdának tanárul alkalmaztatását sürgette, hogy azok a már *egyetemi magántanórként* munkálkodó kiváló társaik nyomában a tudományt önzetlen odaadással művelve, habilitációra törekedhetnek s így az *egyetem szukkreszcenciáját* biztosíthassák s azt a tudományos mélységet, tisztaságot és szabadságot, amelyet Debrecen a magyar művelődésben képviselt, újra fölragyogtathassák.

Mi bizonyosságot tehetünk róla, hány kiváló ifjút indított el és támogatott, buzdított és bátorított a tehetséges ifjú nemzedékből, hogy törekedjenek dolgozni ugyanúgy a *jogtudományok* egyes ágaiban, hogy legalább a református jogakadémia átadott tanszékeit megőrizhessük a protestáns jogtudósok számára. Ezért védelmezte vaskezével a kecskeméti egyetemes jogakadémiát is és intézkedett saját felelőségére és veszélyére az elsorvasztásra törekvő kormányakat ellenére is. Hogy az orvosi karon az egyházunk által védett és gyakorolt keresztényen szeretet és irgalom szellemét érvényesíthesse, ezért vétette megállapodásba és szerződésbe az egyházkerületnek azt a jogát, hogy az *egyetemi klinikákon az ápolást diakónisszakkal* láttathatja el. Ezért létesítette a diakónisszaképző intézetet. Ezért várta epedve a kollégium négyszázéves jubileuma kapcsán megépítendő diakónissza-anyaházat. Ezért áldozott annyi időt és fáradságot a diakónissza-ügy fejlesztésére. A *Tisza István Tudományegyetem mind a négy fakultásán izig-vérig szabad tudományos munkát akar*, csak azt óhajtotta, hogy ez a munka a lelkiismereti szabadságban, önzetlenségben és értékben, szellemben és valóságban méltó folytatása legyen a mai Magyarország legrégebbi főiskolájának, a tegnapi Magyarország legnagyobbhatású kulturintézményének: a debreceni ősi Kollégiumnak.

Ezért akarta Debrecen város akkori vezetőivel lelki harmóniában egy „*Akadémia Reformatoria*“, református tudományos akadémia megalapítását, mely a Szent István Akadémiának egészséges ellenfókuszát teremtette volna meg a Magyar Tudományos Akadémia elismert elsőse alatt. Grandiózus tervében az egyik egyházkerület vezetőségének merevsége, a másíknak indokolatlan habozása gátolták meg és engedték elszalajtani a soha többé vissza nem térő történelmi alkalmat. A tiszántúli református tudományos törekvések istápolására alkotta az *egyházkerület sajtóalapját*, mely évről-évre nagyobb mértékben fogja tevékenységét végezni Baltazár szellemében.

Az egész magyar theologiai tudományosság fejlesztésére segítette megindításában és felvirágzásában a *Theologiai Szemlét*, melynek 12 évi eredményei ésszolgálatai, amíg egyfelől Istent dicsőítik, addig másfelől a református művelődés eszményeit új fényben fölragyogtatva, Baltazár Dezsőnek, a református tudomány-politikusnak emlékezetét hirdetik.

Az egész ország református kulturpolitikáját igyekezett főben és tagjaiban

megújítani, belmissziói erővel és eszközökkel megeleveníteni, erkölcsileg és anyagiilag támogatni. Kiterjesztette föléjük védő palástját. Megbizonyult róla, hogy ő a magyar *református művelődés providenciális embere*.

Ebbe a művelődési programjába igyekezett élő és ható tényezőként beilleszteni *Magyarország legrégebb nyomdájának*, a Huszár Gál által alapított debreceni nyomdának működését is, melynek az egyházkerületet óriási áldozat árán Debrecen szabad királyi várossal együtt társulattulajdonosává tette s a magyar református egyház nagy tankönyv- és zoltár-kiadványait e nyomda által adatva ki, azt újra a régi ősi református kerékvágásokba terelte vissza.

Boldog álma és szent vágya volt, hogy működése lelki eredményeivel belelépjen a magyar református nép mindennapi és ünnepi életébe. A magyar *református népet a templomi istentiszteleti rend, zoltár, közénekeskönyv, halotti énekeskönyv és a Biblia vezet*i, kíséri bölcsőtől a sírig. Az egyszerű lelkek számára ez a magasabb élet koordináta-rendszere. Kora ifjúságától kezdve törekszik ezeknek a revíziójára, hogy így egy évszázadra állandó formát adhasson, változatlan medret áshasson a magyar református kegyességének. Új énekeskönyvünk revíziójából az oroszánrész az övé. Zoltáraink, dicséreteink, halotti énekeink és hozsánna énekeink az ő általa jónak talált formában fognak élni hosszú nemzedékek során. Hogy elvi és történeti szempontból mennyire sikerült ez az alkotása, vagy mennyire nehezen fejleszthető: az a szaktudomány kérdése. Egy bizonyos. A zsoláros, a templomos és gyászoló magyarral Baltazár lelke jó egy évszázadig együtténekel. Derekas munkát fejtett ki az istentiszteleti rendtartás, egységes liturgia munkájában is, ahol a régi *történeti „debreceni formáért”* szállt sikra s az úrvacsorai kérdésekben egy Tisza István racionalizmusával szemben védelmezte a debreceni hitvallásos alapot. Kedvenc gondolata volt a Biblia új revíziója, új kommentára s csak a halál szakíthatta el ezektől a szívéhez nőtt tervektől. A „*debreceni forma*” évszázadokon át irányította énekes-könyv, katechizmus,- konfesszió,- elemi és konfirmációs tankönyv-kiadásaival a magyar reformátusság lelki fejlődését. Szeme előtt ez lebegett ideál gyanánt, szerette volna Debrecen újra a régi magasságokon látni. Idegyűjtögette a legjelesebb ifjú erőket, gyarapította a lelkipásztori állásokat, az egész országból válogatta össze a *debreceni hit tudományi fakultás* második generációjába a professzorokat, középiskoláiba a kiváló paedagógiai és tudományos erőket. Baltazárnak ez a vetése most van növekvőben, most van virágzóban. Gyümölcseit későbbi kor fogja élvezni.

De a millénniumi kor káros és végzetes következményeinek elhárítására azzal vitte véghez a legnagyobb és legmélyrehatóbb cselekedettét, hogy az *Országos Református Lelkesz-Egyesület* megalapításával egybegyűjtött református lelkészi státust anyagi és erkölcsi elismertetéshez, szellemi és lelki fölüljúláshoz, pásztori szolgálata hívebb és eredményesebb ellátásához segítette. Mint egyházjogász előtt világos volt, hogy a magyar református egyházalkotmány majdnem két évszázadon keresztül egységesen és teljesen lelkipásztori alkotmány volt, melyben Isten ígéjének szolgálói egy akarattal harcoltak az egyházunkat támadó ellenséges irányzatokkal szemben. Következményeiben helyeselte, de formájában mégis forradalminak tartotta az 1734-es bodrogkereszturi intézkedést, mely a világ elem paritását a lelkészi elem megkérdése nélkül oktrojálta a magyar református egyházra akkora túlsúllyal, hogy annak erőkihátásai még a millénniumi korszak után is érezhetőkké váltak. Kálvini alkotmányérzéke világosan látta, hogy a lelkipásztori elemen, mely az Isten ígéje ismeretében és az egyházi élet ezer változatában egyszerre és egyidejűleg egyházunknak kétségtelenül a legszakértőbb rétege, ezen a lelkipásztori „tiszteletes társaságon” kell nyugodnia egyházunk földi igazgatása súlypontjának. Ezt csak egy egységes lelkipásztori közszellem tudja megvalósítani. Innen kell kiindulni minden egyházépítő és egyházvédő gondolatnak. Hiszen ezek megvalósulására akkor van remény, ha a lelkészi kar annak szolgálatára és végrehajtására felajánlja magát. Az egységes lelkészi közvélemény által kitermelt, fölkarolt és sürgetett gondolatok, tervek megérlelődve juthatnak így a hivatalos egyház asztalára és a hozott hivatalos rendelkezések felől nagyobb a reménység, hogy azok nem maradnak papíron. Kezdetben megvádolták az ORLE-t, hogy ellene dolgozika hivatalos egyháznak, később kiderült, hogy csak *előbe dolgozik* és egy egységes lelkészi közvélemény kialakításával tetemesen megkönnyíti a hivatalos egyház terheit.

Az *ORLE-t ő álmodta meg*. Teljesen készen és felfegyverzetten pattant ki agyából. Azóta is csak az szélesedett, teljesedett és virágzott ki az *ORLE*-ben, amit ő

profétai lelkületével látott és elgondolt. Az ORLE minden későbbi munkája ott volt már csirájában az elinduláskor. Nem volt még Magyarországon egyesület, amelynek alapítója, lelke, központja, közel három évtizedig állandó vezére, szakadatlanul növekvésre vivője egyetlen ember lett volna, mint amilyen volt az ORLE-nek Baltazár Dezső.

Legelőször *gazdaságilag* emelte föl társait s ez ügyben való deputációzásainak, közbenjárásainak újabb és újabb eredménye a kongrua, kárpótlék, családi pótlék, taníttatási segély, adócsökkentési segély, a világháború végső éveiben ruhasegély s azóta is a leszállított állami segítségadásnak fokozatos fölemelése. Az utóbbi években hatalmassá fejlődő ORJÓ alapeszméje ott van az első ORLE-kongresszusnak a közös bevásárló szövetkezetről való álmodozásában. Az utóbbi másfél évtized alatt egyre fejlődő és gazdagodó *konferenciáknak* csirája ott van az első ORLE-gyűlések *belmissziói kurzusaiban*. Ezeknek rendezésével az ORLE ifjú elnöke az ORLE alapításával egyenlő értékű egyháztörténelmi tettet vitt véghez, mert a lelkész kar egyetemes meggyőződésévé emelte a belmissziói munka szükségességét s ezzel megindította a magyar református újjáéledés kivirágzását. A *Kálvineumok* mai fejlődésének s általában a szeretet és irgalom közösségének a gondolata ott van az első években, amikor Baltazár és a lelkészi kar legjobb erőiből vonzott mánkatársai: Kiss Eerenc, Gergely Antal, Haypál Benő, Juhász László, Tüdös István, Kiss József és még sokan gyűjtő körúton végigjárják az egész országot és összehordják a fundamentum-köveket. Az *ORLE külföldi kapcsolatai*, melyek különböző egyházi világ szövetségekkel bensőségesekké váltak s az ORLE vezetőjét a speyeri négyszázéves jubileum egyetlen külföldi meghívott szónokaként egyháztörténelmünkben páratlan megtiszteltetéshez juttatták, ott kezdődtek már az első ORLE-kongresszusokon, amikor mindegyiken egy-egy protestáns világnagyság mutaikozott be, vett részt megtisztelő látogatóképen. Az *ORLE egyháztársadalmi sajtó-politikája* ott indul meg a kezdő gyűlésen a „Lelkészegyesület”, a „Vasárnap”, „Magyar Naptár” stb. kiadásának elhatározásával. Az *ORLE* későbbi *theologiai tudomány-politikája* ott kezdődik a legelején a Murányi Hamar-féle bibliai szótár, s a magyarázatos biblia stb. ügyének elindításával, melyet később az ORLE a könyvkiadó alapjával és a *Theologiai Szemle tizenkét évfolyamával* folytatott az ítéletes gazdasági harcok közepette az ORLE-tagok szellemi épülésére. Az ORLE-konferenciák későbbi nagy *evangelizációs munkája*, a *pásztorok pásztorolása* ott van az ORLE-kongresszusokat bevezető Istentiszteletekben, mint el nem fojtható csírákban és áldásokban, mellyel az ORLE egyrészt tagjait, másrészt a kebelébe fogadó gyülekezetet óhajtotta gazdagítani a Krisztus evangéliumában.

Az Országos Református Lelkészegyesületben teremtette meg azt a *boldog lelkésztestvéri viszonyt*, amely hiányzott addig egyházunk életében s amelyen hisszük, hogy egykor majd meg fog törni az atomizálódás és a partikularizálódás bomlasztó törekvése. Az ORLE-ben teremtette meg református közéletünk számára az eszmék, *elgondolások és akarások melegágyát*, keltető hajlékát, pálmaházát s tényleg: negyedszázad óta a magyar református egyházban minden kezdeményezés, úgyszólván kivétel nélkül, közvetve, vagy közvetlenül onnan indult ki.

Korszakalkotó jelentőségben vetekszik az ORLE alapításával az *Országos Református Presbiteri Szövetség megalkotása*. Az ő sастekintete vette észre a *huszonegyezer magyar presbiterben*, Krisztus e válogatott seregében rejő óriási erőt és még hatalmasabb lehetőséget: ha ezek egy szellemre gyulnak, egy akaratra érnek, egy hitre ébrednek: a hegyeket is megmozgatják. A *lelkészek egyesületével eltéphetetlen testvéri közösségben tervezte* el a presbiteri szövetséget, abból az egyházalkotmányi alapelvből kiindulva, hogy amint lelkész elnöklése nélkül nincs presbitérium, úgy a lelkészek egyesülete nélkül nincs presbiteri szövetség. Ezzel akarta kikerülni, hogy *egyházunknak ez a két szárnya* valaha is egymást tépdesse és csapkodja. Ő jelölte meg az ország presbitereinek öntudatra ébresztésére vezéri föladatul a „*Magyar Presbiter*” című lap megindítását, az egyházmegyékben presbiteri konferenciák és tanfolyamok rendezését s *kétévenként országos demonstratív gyűlések és felvonulások* tartását. Az ő támogatásával és segítségével sikerült megtartani az első *Református Országos Kiállítást*, amely fényes tudományos, s egyházi eredményével az *Országos Református Múzeum* számára előkészítendő munkálataival az Országos Presbiteri Szövetségnek el nem múló alkotása marad.

Soroljuk-e föl ezek mellett, hogy *mindazt mintaszerűen végezte, amit csak egy püspöknek végeznie kell.* Bizottságokban és gyűléseken elnökölni, konventi, zsinati és egyházkerületi hivatalaiban ügyvezetni, különböző hatóságokkal és intézményekkel tárgyalásokat folytatni, évente az akták tizezreit elintézni és közben mindenütt szeretetet árasztani: úgy tudott, mint senki más. Évente a gondjaira bízott gyülekezetek seregeit meglátogatni, lelkésztesvéreit és az egyház belhivatalnokait testvéri és atyai színe elé állítani: maradandó hatásokkal tudott.

A *növekvő lelkési gárdát és a kollégiumi ifjúságot* felejthetetlenül ölelte szívére. Lelke acélfárdője volt, ha köztük megjelenhetett. Ő is elmondhatja a nagy költővel: „*Ifjú szíveben élek*“, mert a kollégium falai között legendákat ad át az egyik diáknemzedék a másiknak a legderekabb debreceni diákról.

Utolsó álma is a debreceni kollégium négyszázéves s benne a szakadatlan főiskolai oktatás háromszázötvenéves jubileumának az 1938. esztendőben való megünneplése volt, melybe jubileuma ormáról, mint Nébő hegyéről belepillanthatott. És az Úr eltemette.

*

Baltazár Dezső a magyar református egyház életében fél-évszázad hibáit, mulasztásait hozta helyre. Egy egész korszak helyett munkálkodott. Percek alatt cselekedett, de évszázadoknak világít. Vannak távoli csillagok, melyeknek fénye hosszú évtizedek alatt ér földünkre; rég széthullhatott meteorként, de elbocsátott fénye még mindig szakadatlanul érkezik. Baltazár földi élete megszűnt, de szeretetének elbocsátott sugárzóne még szakadatlanul érkezik, tetteinek hatása még hatalmasan árad. Majd az unokák nemzedéke szemlélheti igazán élet-eredménye, jelentősége, jelleme, hősi arányait s az fogja megítélni, hogy halálával *egy korszak zárult-é* égigcsapó fináléval, vagy föllépésével *egy korszak nyílt-é* diadalmas dübörgő indulóval? Pirosló véres pecsét volt-é a multon, amelyért szenvedett, vagy előreküldött záloga a jövőnek, amelyet megnyitott ?!

Egy évtizeddel ezelőtt a böszörményi ORLE-gyűlés idején a gyönyörű akácos temetőben „*dicséretmondó*“ Nagy István, híres énekköltő-pap sírjához mentünk ki vele. Ő is dicséret-író volt s énekeskönyvi munkáját nagyon szerette s így a porló hamvakkal rokonságot tartott. Ott mondotta szeliden: *itt szeretnék pihenni!* És mi elhessegettük a komor gondolatot! Utána pár évre, először csak szeliden és alázatosan, ritkán és gyéren jelentkezett nála a végzet előhírnöke: a belső betegség, hogy aztán egyre sürgetőbb, egyre könyörtelenebb legyen. *Isten kegyelme emberfeletti erőt ajándékozott* hű szolgájának, hogy elhordozza a fájdalmas, a rendelt időig. Negyedszázados püspöki működése napján, pontosan e dátumon, teküdt halotti ágyára *az egész ország legpontosabb embere.* A legönkinzőbb szigorúsággal volt pontos mindig. Becsülte a percet, mert akkor is az örökkévalóság számára dolgozott. Egész addig vasakarattal törte igába az emésztő kórt s ott az örökkévalóság küszöbén engedte csak át neki *Bibliával a kezében* mulandósága hátralévő perceit. Az a hősi íram, amivel a családi hajlékból elindult s amely pályáját rakéta-lendülettel vitte előre: ime célhoz érkezett. Úgy futott, mint nem bizonytalanra! Futását elvégezte..! Hisszük, elnyerte az élet koronáját!

Templomépítő Salamon királyról szól a hagyomány, hogy Libanon cédrusait letarolta ugyan a jeruzsálemi templom számára, de a szörnyű csonkok között *a leg-sudárabb cédrusokat meghagyatta*, hogy óriásira szétnövő ágaikkal fedezzék el a pusztulást s tegyék vigasztalódottá Libanon hegyeit.

Letarolt népünk, megcsonkított hazánk, darabokra szaggatott egyházunk szét-tépett nemzetünk fölött *Isten kegyelme, ha meghagyott cédrusokat, Baltazár Dezsőt*, az ő véges földi életét növelte ilyen cédrussá, mely elfodja a sebeket és csonkokat és vigasztalja a vigasztalant, az élet színét mutassa az élettelen helyen, reménységet hirdessen a reménytelennek.

Éppen ezért *dicséretünk nem Baltazáré*, magasztalásunk nem néki szól, dicsőség-adásunk nem őt illeti. Hanem az örökkévaló Istent, aki a néki ajándékozott kegyelemmel egyházunk és nemzetünk fölött is kegyelmet gyakorolt. *Legyen egyedül Istené a dicsőség.*

CSIKESZ SÁNDOR.

BEVEZETÉS.

A feladat.

1. §. Elhatárolások.

1. A theologia — *igehirdetés* is: az anyaszentegyház tudományos formában való bizonyoságtétele Istennek az ő igéjében adott kijelentéséről.*

Minden igazi theologiai tanulmányozás tehát a Szentlélek indításából fakadó misszió és Isten dicsőségét szolgálja olyan mértékben, amilyen engedelmes és aláztos tud lenni a bizonyoságtévő. Nem lehet adottságok halott rendje, szellemi nagytakarítás: *élővé sem valami emberi novum teszi, hanem egyedül Isten igéje.* Ez a felfogás nemcsak a theologia régi látásával áll szemben. *Brunner* ismeretes hasonlatával kapcsolatban, hogy t. i. a theologia szerepe az élelmiszervizsgáló állomása, csak rostáló, negatív jelentőséget tulajdonít neki, mely fontos ugyan az egyház számára, de mennyei életeledelt nem hoz.¹ *Liebendörfer*, éppen a dialektikai theologia nyomán előállott harcok és fenyegető intellektualizmus következtében gúnyolódik, de nem egészen jogtalanul, mikor a világ legelső theologiai disputájának az Éva és a kígyó közti paradicsombeli társalkodást nevezi.² *Barth* a theologia különböztető, kritikai jellegét hangsúlyozza, sőt megállapítja, hogy ez a tudományos munka nem igehirdetés, hanem az igehirdetésre való reflektálás. Am ugyanakkor az ő (éppen theologiai) munkálkodása tagadhatatlanul egyik legáldottabb igehirdetés ma, azt meghatározottan leszögi maga is, hogy a theologia az egyház Istentől rendelt funkciója.³ Talán nem túlságos merészség tehát tovább menni és azt állítani, hogy mivel az egyház egyetlen feladata, minden munkája az igehirdetés, így a theológiának is bizonyoságtételnek kell lennie, anélkül, hogy tagadnók kritikai s a tulajdonképpeni igehirdetői munkára való reflektáló jellegét. Ilyen értelemben beszélünk pozitív theológiáról és valljuk, hogy szolgálata nem kizárólagosan a tévelygések felmutatása és szellemi koncentráció, hanem bizonyoságtételben, hitvallásban kell kicsúcsosodnia, valahogy olyan formán, mint ahogy az emberi tévelygő vélekedések után ebben kristályosodik ki a Péter apostol öntudatossá lett hite: „Te vagy a Krisztus, az élő Istennek Fia!” (Mt. 16: 13-20.) Mi ez, ha nem az első igazi theologia és hitvallás ősegysége?

A külmiszió lényegét keressük, alapvetését akarjuk adni. Ez a lényeg nem a tudományban van, hanem az életben: aki ott nem találta meg, itt hasztalan keresi. Az alapvetés, megalapozás tulajdonképpen helytelen kifejezés, mert a külmisziónak (s általában minden egyházi munkának) már megvan az alapja, azt nem a tudományos munka támasztja utólag alája. A tudományos eljárás csak ráeszméltet erre az az alpra. S ott ahol csak egyetlen alapról beszélhetünk, Jézus Krisztusról, nem szabad-e negatívumnál többet kívánnunk a tudománytól? Az viszont kétségtelen, hogy ha a legtöbbet is adja, akkor is csak olyan halovány, sejtető képet tud adni a lényegről, jelen esetben a külmiszió lényegéről, mint amilyen töredéket a Péter meg-látása, vallomása Krisztusról.

2. Nyilvánvaló ezek után, hogy alábbi vizsgálódásunknak meghatározója nem csupán az a formai elv, hogy tudományos módszerességgel történjék, hanem az is,

* Utólag került a kezembe *Barth Credo*-ja (München, 1935.), melynek első fejezetében közelebbről a dogmatikáról ezt olvassuk: „Dogmatik bemüht sich darum, in menschlichen Gedanken nachzudenken und in menschlicher Sprache nachzusagen, was ihr in der Offenbarung der Wirklichkeit Gottes vorgesagt ist.” Egészen hasonló értelemben veszem igehirdetésnek a theologia egész munkáját.

¹ Der Mittler. Tübingen, 1927. A bevezető részben, VI. VII. o.

² Baseli miszióintézeti előadásából, 1936. Könyvalakban nem jelent meg.

³ Barth: Kirchliche Dogmatik. I. I. (Erster Halbband). München, 1932. I. §. és Die Theologie und die Mission in der Gegenwart. Zwischen den Zeiten, 1932. 191-192. o.

hogy *hitből* kell fakadnia. Ez az útja: „ἐκ πίστεως εἰς πίστιν” (Róm. 1 : 17.) Ez a tartalmi elv azt jelenti, hogy teológiai kérdést kívülről hasztalan nézünk, való lényegében soha meg nem ragadhatjuk. „Theologie ohne Glauben ist unmöglich” — valljuk nemcsak Brunnerrel,⁴ hanem a világ minden igazi teológusával. Amiként Krisztus keresztje bolondság és botránkozás volt (és az ma is) a görögök és zsidók (pogányok) számára (I. Kor. 1 : 23.), úgy a *külmiszió kérdése is örökre megfejthetetlenül az marad a hit, „elfogultságán” kívüli (pogány) vizsgálódás számára.* Ezt a különben igen természetes igazságot már *Warneck Gusztáv*, a külmiszió tudományának első rendszerezője is meglátta s a teológiai megalapozást csak így tartotta lehetségesnek. („Der Glaube ist auch lediglich die Hand, in welche das Missionswerk gelegt und der die Verheissung der siegreichen Ausföhrung gegeben ist (II. Kor. 4:13. I. J. 5:4.); der Nichtglaube kümmert sich kaum um die Mission, es sei denn, das er sie zu selbstsüchtigen Zwecken missbrauchte. Die Missionslehre muss es daher auf solche Begründungen anlegen, die überzeugend und befriedigend für den Glauben sind.”⁵) A hitben látja a külmiszió egyetlen magyarázó elvét *Imre Lajos* is.⁶ Végzetes választóvonal van itt, amit vitával hasztalan akarnánk áthidalni.

A hit pedig egy (Ef. 4:5): nem kicsi vagy nagy, nem gyenge vagy erős, nem homályos vagy felvilágosult, nem konzervatív vagy modern, nem felületes vagy mély, nem unitárius vagy pietista, hanem egyetlenegy: *hit Jézus Krisztusban.* Megdöbbsent, ha halljuk, mégis tökéletesen igazat kell adnunk *Barthnak*, mikor a Szentírás alapján kimutatja, hogy valamennyi nemkeresztény vallás (és itt, mint látni fogjuk, mereven szembekerülünk a mult század teológiai látásától menekülni nem tudó *Warneckkel* is) kezdő hit helyett egyenesen hiteilenség, mert bennök nem a magát kijelentő Isten ember-keresése, hanem a kereső s büne miatt magát-istenítő ember eltévelyedése tükröződik.⁷

3. Ha a hit egy, külmiszióról sem lehet többről beszélni. *Ezért külmiszió alatt csak a Krisztus követségében való szolgálatot, tehát csak a keresztény külmisziót értjük* és csakis ezt érthetjük, mert Isten kijelentése nélkül nincs tőle származó küldetés. Így kifogásolnunk kell a legjelentősebb magyar protestáns külmisziói tanulmány szerzőjének, *Podmaniczky Pál*-nak vallástörténeti alapon nyugvó ama kiindulópontját, hogy a külmiszió gyökere a minden vallásban feltalálható, expanzív célzatú vallástétel lenne; ⁸ (ez az inkább csak átvett, mint következményeiben is végiggondolt álláspont az egyébként alapvető értékű munkában szembetűnően bosszulja meg magát nem egy helyen, pl. az izlám-kérdés tárgyalásánál),⁹ de nem fogadhatjuk el azt az általánossá vált *max-mülleri* tételt sem, amit kellő értékére (azaz érvénytelenségére) leszállítani még a munkában benne élő *Döbrössy Lajos* misszionárius is habozik, azt t. i. hogy „csak két misszionáló vallás létezik a világon: kereszténység és az izlám”¹⁰ *Warneck* is szembenéz ezzel a kétségtelenül tapasztalati, valóságnak látszó tünettel, de rövidesen azzal menekül előle, hogy misszionáló jellegét az izlám a kereszténységtől vette át. De ez az egész nem megoldás, mert ott van a kereszténység-nél régebb eredetű és szintén „misszionáló”, *buddhizmus* mellyel kapcsolatban ugyan hangoztatja *Warneck*, hogy a Buddha missziói parancsa az Úr missziói parancsának csak utánzata, s bebizonyítja, hogy a kereszténység nem onnan vette a missziói „gondolatot”, (ennyi is a célja tulajdonképpen), de meg sem próbálja tagadni a buddhizmus misszióra való jogosultságát: „Jedenfalls haben wir aber in dem Buddhismus eine ausserchristliche Missionsreligion.”¹¹

Az igazság az, hogy *nincs misszionáló vallás és nincs missziói gondolat, hanem igenis van külmiszió, mint egyetlen mennyei megbízatás az egyetlen földi megbízott, a Krisztus egyháza számára.* Krisztuson kívül bármely vallásnak legfennebb

⁴ Brunner i. m. VI. o.

⁵ Evangelische Missionslehre. I. Gotha 1892. 69—70. o.

⁶ A misszió természetessége c. előadásában. L. Egyház és Misszió. 1934. okt.

⁷ Barth Dogmatikájának 3. szak. 17. §-ban (Gottes Offenbarung als Aufhebung der Religion) 1936. évi baseli egyetemi előadásából, Könyvalakban még nem jelent meg.

⁸ A misszió tudományának vázlata. Debrecen, 1926. 1. §.

⁹ Podmaniczky i. m. 27. o.

¹⁰ L. Döbrössy L. A jelenkori mohemedán propaganda c. tanulmányát a Ref. Külmisziói Szemle Bpest, 1936. IV. k. 16. skk. oldalain.

¹¹ Missionslehre. I. 6. fej. II, Az idézet a XX. 88. oldalról.

propagandája lehet, ennek pedig a lényege gyökerében más, mint a külmiszióé. E tisztázásra azonban semmiféle „objektív” empirikus, komparatív, spekulatív, vagy fenomenológiai látószög el nem juttat bennünket, hanem egyedül a végső lényegig hatoló, tiszta evangéliumi szempont, amely a tudomány terén is mindenekelőtt alázatosságot és őszinte keresést, az emberi út határának becsületes bevallását, kérielhetetlen határozottságot, következmény-levonást, mindent mérlegre-vető negatív s az Íge hatalmával mégis pozitív, az ember részéről passzív, de másfelől annál aktívabb — egyszóval *reformátori* teológiát jelent.

Az *Ige* alapján *hittel* adni tovább az *egyetlen* örökséget — ez és ennyi elhatárolás elengedhetetlen. Annál is inkább, mert általa tulajdonképpen a külmiszió útját kaptuk meg :

az Ige alapján hittel adni tovább az egyetlen örökséget.

2. §. A kérdés.

s

Az előző §-ban felmutatott, mintegy a priori elhatárolások, megkötések jelzik egyfelől saját kutató erőnk korlátolt és elégtelen voltát, másfelől feladatunk nagyságát. Az a tökéletes önállóság és szabadság, hogy ne uraljunk senkit se és ne szorgáljunk senkinek se, a szellemi életben is csak hiú álom: nincs független emberi értelem, az ú. n. szabad kutatás csak öncsalás, azután: nem vethetjük tárgyként vizsgálatunk alá, nem állíthatjuk a „többi” vallásokkal egy sorba, nem relativizálhatjuk a kijelentés vallását és végül: nem nélkülözhetjük az Íge felelet-adását. A kérdés a legegyszerűbb: *mi a külmiszió?* De a pontos felelet keresése emberfeletti nehézségek elé állítja a kutatót.

A külmiszióval először az ember a történelem tanulmányozása során találkozik, így a legkézenfekvőbb a miszió tudományában misziótörténetet adni. Ám ez lényegében nem is tartozik a külmiszió disciplinájába, az idői vonások pedig az időtlen lényegre csak közvetve tükröznek. Az eleven munkába lépve azonnal élénk tárulnak a külmiszióknak, mint folyó munkának kérdései: a tárgy, az eszközök, a módszer, a cél stb. De míg amott a lényeg igen távol, itt igen közel rejlik; az idői vonások pedig itt is dominálnak. Míg a történelmi kutatásnál a valóságtól való elszakadás veszélye fenyegeti az embert, a munka-nyújtotta képben az idői és helyi adottságok túlságos befolyása kísért. Kétségtelen, hogy nincs általános és minden aktuálitást kizáró theológia: a legelvontabb tárgyalásnak is kitekintéssel kell lennie az empirikus egyházra, mert a theológiai tudomány, mint maga az élet is, haladó valami, „a mának és a mai embernek szól”¹², különösen elképzelhetetlen ez másként egy gyakorlati theológiai kérdéskörnél, melynél természetesen az egyház jelen állapotára, munkájára tekintünk, — mégis az első feladat a lényeg megragadása és ez nem idői, hanem állandó valami, nem horizontális, hanem vertikális irányban keresendő. Gyökerében kell megfognunk a dolgot. Ehhez lehetetlen misziótörténeti tájékozottság nélkül hozzáfogni, de amit keresünk, ezen okvetlenül túl van, mélyebben, nem záróköként, hanem alapként. Lehetetlen pusztán elméleti úton hozzájutnunk: benne kell élnünk a munkában egész egzisztenciánkkal, át kell élnünk annak egyes gyakorlati problémáit, de mégse szükséges elkerülhetetlenül minden munkaágot, mezőt végigjárunk, mert a lényeg nem szétszóródott valami, *a külmiszió lényege nincs okvetlenül földrajzi adottsághoz kötve.* A nemkeresztyén vallásokkal sehohsem kerül az ember olyan döntőleg szembe, mint éppen a külmiszióban s minden fenti elhatárolásunk dacára sem negligálhatja azokat, meg kell ismernie őket, le kell számolnia velük — mégis tagadhatatlan, hogy a külmiszió lényege ugyan a nemkeresztyén vallások közt érvényesülő, de mégsem azokhoz viszonyuló, azoktól a legcsekélyebb mértékben se függő valóság: *az egész világ népei közt gyökereit verő, de mégsem e világból való igazság.*

Látnivaló, hogy a gondolatúgarak miképen verődnek össze minden irányból

¹² Tavasz Sándor: Ref, Ker, Dogmatika. Kvár. 1932. 2. o. — Maga a külmiszió első prot. theologusa, Warneck is azzal zárja le három könyvre (öt kötetre) terjedő misziótanát, hogy megoldásai a jelennek szólnak, a jövő új és más kérdéseket hozhat, melyek felől majd „Deus providebit”. (Ev. Missionslehre. Gotha. 1892—1903, Az utolsó kötet 293. oldalán).

egy pontra : *Istennek az ő Igéjében adott Kijelentésére*. Azért, amint a külmiszió kérdésének theologiai vizsgálatánál a lényegkereső, alapvető munka az első feladat, úgy az elhatározóan döntő lépés ebben az alapvetésben a külmiszió az evangéliumba való kiszakíthatatlan gyökerezését felmutatni. És a Biblián át is Őreá nézünk, a testté lett Igére : *a külmisziót csak Jézus Krisztusban érhetjük meg*. „Mert más fundamentumot senki nem vethet azon kívül, amely vettetett, mely a Jézus Krisztus.” (I. Kor. 3:11) Ő a mindent magyarázó *λόγος τοῦ Θεοῦ*. E központi feladat megoldása s megelőzőleg az alapfogalmak tisztázása és a külmiszió theologiai látásának történelmi végigkutatása után csak még az ezekből folyó dogmatikai-etikai alapvetés, valamint a külmiszió a Krisztus egyházával való szükségszerű, egzisztenciális kapcsolata felmutatása tartozik jelen feladatunk körébe, melynek alapján aztán egy későbbi tanulmány ráterhet a külmiszió sajátos, kinti és itthoni munkájával kapcsolatos kérdéseinek tárgyalására.

3. §. A kérdés jelentősége.

1. A külmiszió kérdése nem döntő jelentőségű a köztudatban. Nem életkérdés. Mintha idézné a messziségek szolgálatának levegőjét, valami *idegenséget* hordoz magában.

Távoli kérdésként jelenik meg a külmiszió ügye a theologiai tudomány terén is. A római egyház, jórészt ma is, a római katolikus hitfelfogás és egyház propagálását látta benne s e helytelen dogmatikai szempontból indulva ki, helytelen irányban kereste s máig sem találta meg a külmiszió igazi jelentőségét.¹³ A protestáns theologióban, abból kifolyólag, hogy az alapvetést végző reformátoroknak a reformáció idejéhez szabott gondolkozását az evangélium időietlenségében látni könnyen adódó kísértés volt, háttérbe szorult a külmiszió gondolata, mint ami akkor (hangsúlyozzuk: csak időileg) természetszerűen esett ki a protestáns egyház elsődleges kérdései közül.

Kálvin Institúciójában felépíti a református theologiai tudomány legcsodálatosabb összefoglalását, mely egymagában biblica theologia, dogmatika, etika, polemika és gyakorlati theologia; felölelve Krisztus egyházának minden életnyilvánulását, anélkül, hogy a külmiszióra egyetlen közvetlen utalást adna. Érthető, hogy a nyomában kialakuló református theologiai tudományban nehezen nyer polgárjogot a külmiszió kérdése s a magyar református theologióban, mely elmélyülésében mindig *Kálvint* tartotta különös mértékben szem előtt, máig sincs miszióelmélete.

De jobb is volt így, hogy előbb a felelősség és munka adatott meg; nem lesz most már a tudományos feldolgozás,—amelynek elkerülhetetlenül ki kell nyomában bontakoznia — levegőbe épített íróasztal-bölcselet. A gyakorlati theologia, melynek a külmiszió diszciplínája nemcsak „esetleges kiegészítője, hanem elengedhetetlen, a keresztyén élet legbensőbb lényegéből kifejlődő betetőzése”¹⁴ az utóbbi időben kezdte elfoglalni az őt megillető helyet a theologiai studiumok közt s nagy lépéseket tett a feladata és határai tisztázására. A krízis theologiója az egész protestáns theologiai gondolkodást gyökeréig megbolygatta s a Bibliához és élethez egyaránt szorosabban kapcsolni akaró törekvésével új távlatokat nyitott. Így a miszió új értelmezése felé is.¹⁵

2. Annyi már kétségtelenül világos, hogy a külmiszió nem másodlagos kérdés számunkra. Az öncélú theologia nem méltó nevére. A l' art pour l' art hazug jelszava hódított a theologióban is, de az élettől elszakadt tudományoskodás éppolyan tévelygésnek bizonyult, mint az elvi megalapozást nélkülöző életgyakorlat. Az egyház életében minden megújulásban a kettő lépést tartott egymással.¹⁶ Ha most már a theologia az élet theologiója akar lenni (csak így van létjoga), nemcsak nem tér-

¹³ Már maga a külmiszió munkáját irányító központi vatikáni szervezetnek a Congregatio de Propaganda Fide-nek elnevezése is mutatja ezt. Állításunk teljes indokolását lásd alább, a 5-ik §-ban, L: *Wolkenberg Alajos*: A katolikus világmisszió könyve. 1929. 8.o.

¹⁴ Podmaniczky i. m. 2. o.

¹⁵ V. ö. S. M. Zwemer: *Old and new missionary motives*. The Missionary Review of the World 1929. 6. sz. és Czeglédy S. ifj.: *Az új misziói eszmény*. Ref. Külmisziói Szemle. 1935.

¹⁶ Jellemzően látszik ez az erdélyi református élet háború-utáni megújulásában, mely egyformán erőteljesen jelentkezett az egyház gyakorlati életnyilvánulásaiban (belmiszió, igehirdetés, vallástanítás, külmiszió) és theologiai tudományos életének fellendülésében.

het ki a külmiszió vizsgálata elől,¹⁷ mint ami a keresztyén élet szerves része, hanem elodázhatatlan feladata annak igazi jelentőségét felmutatni, az evangéliumban és az életben megnyilvánuló fontosságához képest.

E párhuzam követelésének kihangsúlyozása azért fontos, mert *lényegét tekintve a külmiszió olyan mélyen bele van ágyazva a Krisztus egyházába, hogy valóság-gal életkérdése annak.* Senki sem vonhatja kétségbe, hogy a *Biblia misziói irat, az egyház létrejötte külmisziói munka eredménye, s hogy külmiszió előzte meg mindenütt a keresztyén életet.* Az is világos, hogy a belmiszió az egyházban nem *Wichern*-nel vagy *Francke*-val —, a külmiszió nem a pápás egyháznak a mohamedánok közé küldött ferencesseivel és nem *Weliz* vagy *Eliot* munkájával kezdődött, hanem *misszionárius volt már az első igazi tanítvány.* A keresztyénség első három százada egészen misziótörténet¹⁸, sőt bizonyos szempontból misziótörténetnek nevezhetjük a keresztyén egyház egész történetét. Nem túlzás, amikor azt mondja *Warneck*, hogy „a keresztyén miszió (külmiszió) olyan régi, mint maga a keresztyénség.”¹⁹ És nem túlzás ha azt mondjuk, hogy a külmiszió életkérdése a világot kovászként áthatni hivatott egyháznak, melynek körén az emberiség kétharmada még kívül esik.

Nyilvánvaló tehát, hogy a külmiszió a keresztyénség lényegéhez tartozik s így lényeges kérdése a teológiai vizsgálatnak. Elvi tisztázása nem mellékes, hanem elsőrendű feladat, amit a magyar református teológiai tudomány sem nélkülözhet, úgy, hogy kárát ne vallaná. Ez a mellékes szempontok zavarásának (civilizáció-terjesztés), nem-keresztyén vallásokkal való találkozásnak, itthon kételynek és támadásnak különös mértékben kitétt munka *fokozottabban igényli a tudományos megalapozást* (a harc elvi téren dől el,) másfelől a külmisziói munka megindulásában az *irányítást* folytatásában az *ellenőrzést* a teológia van hivatva teljesíteni s ezt csak gyökerig menő tisztázással végezheti.

Bármennyire nem időleges megállapításokra törekszik is a teológiai kutatás, kora keresztyén életvonalától nem függetlenítheti magát. Aki pedig a külmiszió iránti felelősséget felébreszti és munkába állít e téren, az az Isten Szentlelke. Így érthetjük meg, hogy a reformátorok teológiája nem lehetett más, mint ami volt (a skolasztikus teológia spekulációja és a mondvacsinált külmiszió egyként haszontalan dolgok), de éppen ennek az igazságnak erejénél fogva *bir rendkívüli jelentőséggel ma a magyar református egyházban a külmiszió tudományos igazolása.*

I. RÉSZ.

A KÜLMISSZIÓ MEGHATÁROZÁSA.

I. Fej. Alapvető megkülönböztetések.

4. §. Miszió és külmiszió.

1. Induljunk ki abból a letagadhatatlan tényből, hogy *a Szentírásban a külmisziói és keresztségi parancs összeesik, egymástól elválaszthatatlan.* Véletlen ez? Távolról sem. Vagy talán ez a keresztelési kötelezettség csupán az egyház földrajzi határán kívülálló megkeresztelésére vonatkozik? Távolról sem. Következésképpen ez nem csupán külmisziói, hanem általában misziói parancs. Ami azt jelenti, hogy *vagy nem miszió a külmiszió sem, vagy pedig miszió van parancsolva nekünk idebent is.* Természetes, hogy van különbség a kettő között, de ez korántsem nagyobb, mint a kettő egysége. Mert hiszen ott van a lényeg, hogy egy itthoni lelkipásztor éppen úgy küldve van a keresztelésre eléje hozott gyermekhez s éppenolyan élethalál üzenettel, mint a miszionárius a pogányokhoz.²⁰

¹⁷ Podmaniczky i. m. l. o.

¹⁸ World Missionary Conference, 1910 Report of Commission V. 163 o.

¹⁹ G. Warneck: Abriss einer Geschichte der prot. Missionen. Berlin. 1905. 1. o.

²⁰ Kálvin is (Inst. IV.könyv. XVI: 27—28.) foglalkozik a misziói parancs kettős vonatkozásával s noha a keresztségről beszél, nem ezt helyezi előtérbe, a kettős kötelezettség egységét pedig határozottan kiemeli: „Krisztus minden népekhez küldve apostolait, parancsot ad először arra, hogy azokat tanítsák, másodsor, hogy meghereszteljék”. Majd alább ezeket mondja: Ezen a helyen kiváltképpen az evangélium prédikálásáról ad Krisztus parancsot, amihez a keresztség kiszolgáltatását függelék-képpen csatolja”.

Ezek után világos, hogy miért használjuk kifejezetten és teljes öntudatossággal a *külmisszió* nevet és miért utasítjuk el az e fogalom jelölésére a theológiában s különösen a magyar külmissziói irodalomban annyira általános *misszió* szó használatát. Mert bizonyos ugyan, hogy az elnevezésben nem mulik a dolog lényege, de a bizonytalan, pontatlan vagy felületes név könnyen alkalmat ad a félreértésre. Ha csak a külmissziót jelöljük meg a misszió névvel, ez könnyen útat nyit, vagy inkább rest hagy afelé a hazugság felé, hogy az egyház itthoni munkája valami kevesebb, a statusquo megőrzéséhez hasonló hitápolás, intellektuális öntudatosítás, vagy legjobb esetben az általánosságban többletmunkának nézett evangélizáció. Nincs itt terünk rá, hogy kifejtsük, csupán leszögezzük, hogy a belmisszió ezerféleképpen értelmezett lényegét is csak az Úr Jézus utolsó parancsának ilyen értelmezése mellett tudjuk a zavarosból kihalászni. *Amennyiben Isten országa határa nem esik egybe az egyház határával, annyiban igenis misszió az itthoni munka is.*²¹

Nem helyeselhetjük a különben mindig precizításra törekvő és a mi theologiai tanulmányozásunkra döntő hatással bíró német theologiai felfogásban meggyökeresedett ama szóhasználatot, mely a külmisszió jelölésére teljesen lefoglalja a *Mission* szót, ami a kül és belmisszió közös gyökere jelölésére feladhatatlanul szükséges; az *innere Mission* fogalmát meg, ragaszkodva a wicherni meghatározáshoz, indokolatlanul kitágítja. A belmisszió kérdését legrendszeresebben feldolgozó *Steinweg* pl. az *innere Mission* alatt elsősorban rendkívüli szükség által igényelt szeretetmunkát, nyílt missziót, iratmissziót és szociális segítséget, azután a népmisszió körébe útalta evangélizációt, végül városmissziót és falumunkát ért, amiben az a legnagyobb baj, hogy az evangélizációnak nevezett tulajdonképpeni belmisszió harmadrangú résszé süllyed az egész mögött álló fogalom helyett.²² A két munka egysége s a belmisszió pontosabb felfogása felé mutatott *Richter*, mikor a keleti missziói feladat körébe útalta a megkövetedett keleti keresztényiséggel szembeni evangélizáló (belmisszió) küldetést is.²³ A nagybritanniai-amerikai szóhasználatban a *Mission* szó rendesen csak többszámú alakjában jelenti a külmissziót (*Missions*), s megvan a széttartás a *Foreign* és *Home* jelölésekkel, ez sem pontosan elhatárolt azonban, mert míg, különösen a skótoknál, elsősorban a felekezetenkívüliek (*Churchless*) közötti missziót (ami csak földrajzilag, a *positione* különbözik a külmissziótól) és revival-munkát értenek belmisszió alatt (ez a *Wesley-Moody*-örökség nevezhető leginkább *Home Mission*-nek,) sokszor ideszámítanak egészen szociális jellegű munkákat is. Az *äussere Mission* és *Foreign Mission(s)* szók használata terén már ritkább e jelentésbeli ingadozás.²⁴

A magyar protestáns theológiában *Podmaniczky*²⁵ elveti a belmisszió (szerinte az egyház fogalmával össze nem egyeztethető) nevet, az evangélizációt állítva helyébe s misszionának csak a külmissziót tartva. Több név és fogalomzavar mutatja, hogy egységesen tisztázott álláspont nincs.²⁶ A külmisszió jelölésére még a misszió szót használja, de már ugyanakkor a belmisszió fogalmának is öntudatos vállalásával *Imre Lajos*²⁷ és talán *Virágh Sándor*.²⁸

²¹ Már *Warneck* is leszögezi (*Missionslehre*. I. Gotha. 1892. I. fej.), hogy küldetés áll az itthoni szolgálat mögött is és utal erre a Ján. 20 : 21. v. ben foglaltakkal. Az elnevezésben azonban nem tartja szükségesnek a közelebbi megjelölést, mert — szerinte — ahogy nem nevezzük királyi követnek a király nevében eljáró minisztert, hanem csak a külföldi követet, úgy a misszió és misszionárius név is csak a keresztényiség határáon túleső munkának és munkásnak jelölésére szorítkozik. Ez a szóhasználat valóban megvan nálunk is, de semmiképpen se áthághatatlan törvény. *Barth* is vallja (i. m. 189—190. o.), hogy az egyház minden kifelé irányuló munkája misszió, ez a „kifelé” pedig megvan idehaza is.

²² *D. Johann Steinweg*: Die innere Mission der ev. Kirche. Heilbronn, 1928.

²³ *D. J. Richter*: Mission und Evangelisation im Orient. Güttersloh, 1908. 1. o.

²⁴ Amerikában a *Home Mission* fogalmába beleértik — egészen helytelenül — az oda bevándorolt, de még nem keresztényen színesek közti missziói munkát is. (*J. Richter*. RGG. II. kiad. Tübingen. 1930. IV. o. II. k. 41. sk. o.)

²⁵ *Podmaniczky* i. m. 3. sz. jegyzet,

²⁶ *L. Az Út* 1935. évi 1. 2. számaiban *Járosi A.* és *László D.* írásait, továbbá a *Ref. Külm.* Szemle IV. kötetében *Virágh S.* tanulmányát a misszió fogalmi meghatározásáról; itt a könyv elején használt „külmisszió” és a dolgozatban lévő „misszió” szó egyet jelent, sőt már a könyv címében is két jelzés van a külmisszió egy fogalmára.

²⁷ A misszió alapkérdései c. tanulmányában (*Egyházunk külmissziói szolgálata*. Kolozsvár, 1935. 7. o.)

²⁸ Az idézett tanulmányban, 34. o.

2. Szóljunk most néhány szót általában a *misszó* szóról és fogalmáról.

A *misszó* — *küldetés*. Értelmét egészen kifejezően adja vissza magyar jelölése is, de a latin szó kicserélése aligha lehetséges, annyira beidegződött már az alapjelentésen túlvitt fogalom kifejezésére és nem is lenne célszerű, minthogy a világ valamennyi kultúrnépe, egész keresztényen társadalma átvette a misszió szót, már amennyiben annak jelentését magáévá tette.

A szó és fogalom: *missio*, *missionarius*, *ἀποστολή*, *ἀπόστολος*, bibliai eredetű. Mint hivatal, szolgálat, őt helyen fordul elő: Csel. 1:25. (Mátyás megválasztásával kapcsolatban), Gal. 2:8. (hol Pál magára és Péterre vonatkoztatja), I. Kor. 9:2., II. Kor. 12:12. (hol magára vonatkoztatja) és Róm. 1:5. (hol magával kapcsolatban említi ugyan, de már a következő versben Jézus Krisztus minden hivatalosára kiterjeszti azt.)

Apostolként említetik a Tizenkettő e helyeken:

Mt. 10:2. Mk. 6:30. Lk. 9:10, 6:13, 11:49, 17:5, 22:14, 24:10. Csel. 1:2, 26, 2:37, 42, 43, 4:33, 35, 37, 5:2, 5:12, 18, 29, 40, 6:6, 8:1, 14, 18, 11:1, 14:4, 15:2, 6, 22, 33. I. K. 9:5, 12:28. Gal. 1:19. Ef. 2:20, 3:5. I. Pet. 1:1, II. Pet. 1:1, 3:2. Zsid. 3:1, Jud. 17, Jel. 18:20, 21:14.

Mások is így említetnek: Lk.: 11:49. Ján. 13:16, Csel. 9:27, 14:4, 14 (Barnabás) R. 1:1, 11:13, 16:7, I. Kor. 1:1, 4:9, 9:1, 5, 12:29, 15:7, 9. II. K. 1:1, 8:23, 11:5, 13, 12:11, 12. Gal. 1:1, 17. Ef. 1:1, 3:5, 4:11. Fil. 2:25. Kol. 1:1, I. Thess. 2:7, I. Tim. 1:1. 2:7. II. Tim. 1:1. Tit. 1:1. Jel. 2:2,

A missziói parancs egyik helyen sem használja a szót magát. Az Úr egyszerűen „szól” („ἐλάλησεν”, „εἶπεν”, „λέγει”), a megbízást pedig a „tegyetek tanítványokká” („μαθητεύσατε”), „hirdessétek” („κηρύξατε”, „κηρυχθῆναι”), „örizd” „legeltesd” („πολιμνε”, „βόσκει”) „küldelek titeket” („πέμπω ὑμᾶς”), „lesztek nékem tanuim” („ἔσοσθέ μου μαρτυροῦς”) szavak jelzik. Természetes, hogy a Szentírás alapján méltán emelte ki az apostolokat és tisztüket az anyaszentegyház. Isten nekik is, mint a prófétáknak, egészen sajátos rendeltetést adott országa ökonomiájában. De az evangélium hirdetésére való elküldés, a tulajdonképpeni apostolatus, a Szentírás tanúsága szerint is, nemcsak nekik adatott, hanem Krisztus minden tanítványának. Pálra, Timotheusra és mindazokra átszállt az *ἀποστολή* kharizmája, akik folytatták a Tizenkettő munkáját.²⁹

Ilyen apostolokat „országá kezdetén támasztott az Úr — mondja Kálvin — és támaszt néha most is, ha az idők szüksége úgy kívánja. *Hogy miben áll az apostoli tiszttség, kiviláglik a következő parancsból: „Elmenvén prédikáljátok az evangéliumot minden teremtet állatnak*, (Mk. 16:15)³⁰ *Hogy Kálvin sem csupán külmisszióra gondolt s mennyire világosan látta a missziónak az egyházon belüli szükségét is, azonnal nyilvánvaló abból, amit az igaz egyházzól Augusztinusszal együtt vall: „Igen sok juh van az egyházon kívül s igen sok farkas az egyházon belül.” Megelőzőleg pedig a látható egyházzól szólva azt mondja: „Ebben az egyházban azonban igen sok képmutató van, akiknek semmi egyebük nincs a Krisztustól, mint a név és a külszin.”³¹*

A Szentírás s ennek alapján Kálvin nem áll egyedül az *ἀποστολή*, a misszió szó ilyen értelmű felfogása tekintetében, új gyökérjelentést adva annak.

Mi ez az átvitt értelmű s immár elsődlegessé vált jelentése a misszió szónak? Röviden ez: Istentől az ő országa terjesztésére adott küldetés.

Már ez az általános meghatározás is kizár bizonyos értelmezéseket, melyek a misszió szó köznapi használatával kapcsolatban előfordulnak. Helytelen és jogosulatlan a fogalom ilyen kitágítása, megszegényítése: kultúrmisszió, történelmi misszió stb. Nem nevezhető a szó igazi értelmében missziónak az az egyházi munka sem, amit ilyen néven, papjai ide-odaküldése által a római egyház végez s ami a hittudat vagy egyháztudat erősítését szolgálja, bár eredeti alakjában több lehetett öntudatosító, egyházzvédelmi munkánál.

Akármilyen tág értelemben is vesszük, *a küldő nem lehet más, mint Isten és a cél, mint az ő dicsősége*. Ennyi megkötés a misszió szó használatára elengedhetetlen. A tágabb értelmezés így sem lehetetlen, mert hiszen ilyen értelemben a misszió csirái fedezhetők fel az élet legnagyobb tényeiben: missziói céllal teremtette Is-

²⁹ Budai Gergely: A gyakorlati theologia alapelve az Újtestamentumban. Theol. Szemle, 1925.

³⁰ Inst. IV. 3:4.

³¹ Inst. IV. 1:8. és 7. („...plurimi sunt permixti hypocritae, qui nihil Christi habent praeter titulum et speciem...”)

ten a világot;³² állította be az embert abba, hogy t. i. az Ő országának realizálódási lehetősége legyen; küldetés végső lényegében Isten kijelentése, melyről Barth azt mondja, hogy a legnagyobb csoda a földi életben: azért adatott, hogy általa a legfőbb célt szolgálhassuk; miszió, hogy a kijelentés objektívizáltatott a Bibliában, mely elsősorban misziói írás (nem pusztá gyönyörködtetésre, hanem határozott misziói céllal adatott); az Údvözítő földi életére, művére egyetlen szó sem illik jobban, mint ez: miszió; a Szentlélek adása és általa az egyház létrehozása mind-mind miszió.

De nyilván szorosabb értelmét kell keresnünk a miszióknak. Azt, amit a misziói parancs kifejez s amely nem általános, hanem megszorított azzal az alaki meghatározással, hogy embernek emberhez, még közelebből megszorítva: Krisztus tanítványainak minden emberhez való küldésére vonatkozik s azzal a tartalmi megköttéssel, hogy az *Istentől jövő e küldetésnek nem lehet más célja, mint a Szentlélek hatalmával* („...vesztek erőt, minekutána a Szentlélek eljő tireátok...”), az *igehirdetés útján* („hirdessétek az evangéliumot“...) *tanítvánnyá tenni másokat*³³ („...tegyetek tanítványokká...“), *mind időileg* (belmiszió az új nemzedék közt), *mind térbelileg* (külmiszió a nem-keresztyének közt).

Így értjük meg azt az alapvető igazságot, hogy az *egyház misziói egyház*, mert egész munkája gyökerében, kiindulásában, alapjában miszió, viszont nem miszió az, ami nem Istennek kijelentett akaratából folyik, ahol tehát kevesebb a küldő, mint Ő (valláspropaganda, egyházpropaganda stb.); nem miszió az, ahol nem ember a küldött (ezért több az Ur Jézus műve s ezért nem sorolható Ő a misszionáriusok közé, ezért elégtelen a természet tanítása Istenről s ezért nincs emberi bizonyágtétel nélküli iratmiszió sem: ha minden hívő kipusztulna, önmagában a Biblia se terjeszthetné Isten országát), végül nem miszió az, amelyik kevesebbet akar, mint Isten dicsőségének, országa terjesztésének szolgálatát (emberbaráti szociális segítés, kultúra-terjesztés stb.)³⁴

Így *ami a hitet és egyházat elkerüli, soha sem lehet miszió, viszont az anyaszentegyház és a hívő lélek nem lehet el miszió nélkül*, amit kénytelen végezni nem csupán a kifejezett, megszervezett bel- vagy külmisziói munkában, hanem egész életével. *A hívő ember számára az egész élet nem más, mint misziói alkalom*. Távolról sem valami esetleges „felesleges jócselekedet“, hanem mindennapi kenyér. „Mondhatjuk tehát, — a fentiek leszögzése után Podmaniczkyvel — hogy a miszió akkor teljesíti feladatát a keresztyén élet normatívumai szerint, ha misziói munkája a maga egészében s a misziói munka egyes szerveinek egyéni hatásai is mindenütt és mindenkor csak a Krisztusnak rajtunk átsugárzó életét szemléltetik. A miszió tulajdonképpen nem más, mint keresztyén élet,³⁵ vagy Tavaszzyval: „A keresztyénség minden vonatkozásban — miszió.“³⁶

Tovább kell mennünk, bár a miszió mivoltát aligha tisztáztuk teljesen a fentiekben. Ennek nemcsak az az oka, hogy tulajdonképpen témánk sürget, hanem az a kétségtelen igazság is, hogy lezárt, abszolút igényű theologiai megállapítások helyett meg kell elégednünk a barthi alázatos *fáradozással*. Azt, hogy mi is valójában a miszió (bel- és külmiszió egyaránt), a misszionáriusok százai nem tudnák megmondani, noha hűségesen és igazán végzik azt. Maga *Mott János* is, akinek élete és szolgálata ma kétségtelenül a legteljesebben szemlélteti a miszió szó jelentését, evangélicizációnak nevezi azt és nem egészen pontosan (talán a szó emberi aktivitást ki nem záró jellege folytán) így határozza meg: „megfelelő alkalmat nyújtani minden embernek, hogy megismerje Jézus Krisztust, mint Megváltóját és az utat, hogy miképpen lehet az ő igaz tanítványa.“³⁷

³² „Der Gott, der das Universum ins Dasein rief, hat seine gesamte Schöpfung auf ein universales Heil angelegt“. D. G. Warneck: Abriss einer Geschichte der prot. Missionen. Berlin. 1905. 1. o.

³³ Sajnos, a *μαθητεύσατε* pontos visszaadására nincs megfelelő magyar szó.

³⁴ Dr. Imre Lajos: A predestináció tana a misziói munkában. Theologiai tanulmányok. Kv. 1934. 137. o. és A miszió alapkérdései. Egyházunk külmisziói szolgálata. 7. o.

³⁵ Podmaniczky i. m. 13. o.

³⁶ A kálvinizmus világmisziója. Bp. 19.

³⁷ The Evangelisation of the World in this Generation. 4. o.

5. §. A külmisszió nem-református megfogalmazásai.

Hogy a külmisszió református felfogása tisztán álljon előttünk, vegyük számba röviden a többi felekezetek elvi álláspontját e téren.

1. Az *unitárizmussal* hamar végezhetünk. Nincs külmissziója s már ez is jelzi, hogy ez inkább a keresztyénség határmegyéjén imbolygó kitünő álpótlék, mint számba jöhető krisztuskövetés. A külmisszióról, (mint annyi másról) nincs kialakult véleménye. Nem is lehet. Elképzelhetetlen a misszióknak az igazságot csak megközelítő megfogalmazása is ott, ahol Krisztusban nem látnak többet az embernél. (Ennyire a mohamedánok is eljutottak!) Angliában, a misszió hazájában, van ugyan az antitritáriusoknak is külmissziói intézete (a manchesteri Missionary College), de külmissziói munka csak nem lett belőle és saját bevallásuk szerint, maguk sem tudják, mit kezdjenek a misszióval.

Következtes református theologiai szempontból a Krisztus istenségét, megváltói mivoltát és a Szentháromságot tagadó unitáriusok közössége nem keresztyénség s így merőben külmissziói terület.

2. A *keleti egyházak* (orthodox, örmény, jakobita, kopt, nesztoriánus, abesszin) még jórészt misszióra, legalább is belmisszióra szorulnak.³⁸ Rendszeres külmissziói munkáról egyiküknél sem lehet szó, elszórt, állampolitikai kérdésekkel erősen kevert, inkább prozelita-munkára emlékeztető tevékenységről tudunk, főként a (déli és távolkeleti) görögkeleti egyházzal kapcsolatban (a cári orosz egyház periférikus munkája pl.), de a külmisszió öntudatos elvi megalapozása nélkül.

3. A *római egyháznak*, különösen szerzetesei által, az egész világon végzett hatalmas külmissziója az egységes megszervezésnek megfelelően egységes alapelveken épül fel. Többet kell látnunk ebben a megragadó arányú és nagyszerű szervezettségű munkában, mint „az egyház tekintélyének gyarapítását” és „a papság szolgálatát célzó munkát,” ahogy azt *Wolkenberget* idézve *Virágh Sándor*³⁹ összegezi. Tény, hogy az egyház szerepe döntő fontosságú a külmisszió megfogalmazásában a római egyház kánonaiban s ez természetes is ott, ahol nincs egyháztól független missziói társaság. Ez nem is lenne baj, ha az egyházfogalmuk bibliai alapon nyugvó lenne. Am ismeretes felfogásuk az Isten országával körülbelül egybeeső katolikus egyháztól a külmisszió meghatározásában is megbosszulja magát, mert abban az egyház „tekinélyküldését” hangsúlyozzák ki s mint *Virágh* helyesen megállapítja, a különben meg nem tagadott isteni küldetés rovására.⁴⁰ Az egyedül üdvözítő földi egyház előtérbe nyomulása, az extra ecclesiam Romanam nulla salus elve hozza aztán magával a meghatározás immanens nézőpontját: nem látják meg a munka igazi alanyát, a charismatikus és rendelt munkások közössége mögött Isten Szentlelkét, a külmisszió célját illetőleg ilyen eltévelyedéshez jutnak: „...um ihnen (t. i. a pogányoknak) die Kenntnis der katholischen Kirche und ihrer geistigen und kulturellen Werte zu vermitteln.”⁴¹ Az ilyen kitételek nem általánosíthatók, mégis alapvető tévedést jeleznek a külmisszió elvi felfogásában — a Krisztus anyaszentegyházának meglátásában. Ebből következik az a felfogásuk is, hogy küldve vannak (itt már igazán nem Istentől, csak a bálványá lett egyháztól) a nem-katolikus keresztyénekhez is.⁴² Így beszélnek „megtért protestánsok”-ról, s mert az ilyeneket is nem egyszer a munka eredményei közt könyvelik el,⁴³ külmissziói statisztikájukat nem tarthatjuk teljesen megbízhatónak.

A legjelentősebb r. k. missziói theologus, Schmidlin, így adja a r. k. külmisszió meghatározását: „In deutschen katholischen namentlich wissenschaftlichen Kreisen versteht man unter Mission (Heidenmission) die Glaubensverbreitung oder Be-

³⁸ L. Richter i. m. I. fej. 7. pontját: „Ist die Evangelisation unter den orientalischen Kirchen berechtigt?”

³⁹ A misszió fogalmi meghatározásai. Ref. Külm. Szemle IV. Bp. 1936. 31. o.

⁴⁰ *Virágh* i. m. 30. o. U. ö. idézi a r. k. E. t. 1349-50. kánonjait: „A misszió az egyház tekintélyküldésén alapuló azt a feladatot és azokat a velejáró munkákat jelenti, amelyeket arra hivatott és felhatalmazott egyének Isten ígéjének hirdetésére, a szent hitnek terjesztésére és megtartására végeznek”.

⁴¹ P. Kitlitzko: Bericht über die Erfolge der katholischen Missionen. Theologisch-praktische Quartalschrift. 1935. 1. sz. 170. o.

⁴² *Virágh* i. m. 31. o.

⁴³ P. Kitlitzko i. m. 178. o.

kehrungs-arbeit unter nichtchristlichen vorab heidnischen Völker (aber auch unter Juden und Mohamedanern); im romanischen Sprachgebrauch, auch im amtlich-römischen, dem sich deutscherseits Grentrup anschliesst, zugleich die Rekatholisierungsbestrebungen gegenüber der schismatischen und protestantischen Christenheit.“⁴⁴ Ez a meghatározás beszél magáért: látjuk benne egyfelől az ingadozást, másfelől az egyház materiális felfogását s humanista nézőpontját.

Ami magát a római egyház külmisziói munkájának egyetemét illeti, természetes, hogy ezt nem köti meg minden korban és minden részletében az elvi álláspont. Vannak hősies fejezetei, emelkedett, bibliás szolgálatú (valósággal református) munkásai, igaz vértanúi és volt idő, mikor vádjuk, hogy elástuk a misziói parancsot, ítéletként hullott a protestáns egyházakra. Az első, aki ezt elismerte a protestáns orthodoxia korában, maga volt az első protestáns miszionárius, Weltz báró.⁴⁵ A külmiszió elvi meghatározása terén azonban, éppen a fentiek következményeként, nem sok pozitívumot szolgáltathat az az egyház, mely külmiszióját maga is csak a *propaganda* névre tartja érdemesnek, mikor annak egységes organizmusát a *Congregatio de propaganda fide* névvel illeti.⁴⁶

4. Itt kell szólnunk a *szejtákról* is. Nem mintha jelentős tényezőkként szerepelnének a külmiszióban, hanem mert a római egyház felfogásával némileg rokon az a határozott elvi álláspontjuk, hogy misziói terület maga az egész keresztyénség is. Eltekintve különböző tévelygéseiktől, le kell szögeznünk, hogy ebbe a nézőpontra minden nehézség nélkül mindig beállítható a külmiszió ügye, misziói szellemük pedig, bármennyire eltorzult irányú is, szüntelen figyelmeztetés, nem egyszer ítélet a kihunyó misziói tűzű történeti egyházalakulatok számára. A nagyobb, alapvető hitbeli kérdésekben tőlünk nem messze álló és a külföldön már felekezetenként számító (baptista, methodista, üdvhadsereg stb.) alakulatok elvi álláspontjáról (teológiájáról) alig beszélhetünk, noha semmiképpen le nem kicsinyelhető az a tényleges külmisziói munka, amit végeznek. Általában elmondható róluk, hogy a külmisziói munka *kharizmatikus* jellegét emelik ki és *nem* érvényesítik kellőleg annak *egyházi* karakterét. Ébresztő hatásukkal nem áll arányban szervező tevékenységük, nem tudván levetkőzni a pietizmus egyoldalú befolyását.

5. A *protestantizmus két ágának* nemcsak a tényleges külmisziói munkája, hanem elvi elhatárolása is nehéz, annyira bonyolult kölcsönhatásokkal van dolgunk e téren.

Történelmileg a külmiszió *lutheri koncepciója* (az evangélium hirdettetett már az egész világnak, a misziói parancs pedig csak az apostoloknak adatott),⁴⁷ mely — talán az egy mohamedán vonatkozást illető kivétellel — merő negatívum, igen nagy útat tett meg *Warneckig* és *Richterig*, az evangélikus (és az egész protestáns) külmiszió-elméletnek két legalaposabb kutatójáig. (Hartensteint nem számíthatjuk az evangélikusok közé: sokkal inkább református szellemű.) A külmiszió fogalmát illetőleg az alapvonalakban egyeznek egymással. Külmiszió alatt (jelölésére a *Mission* szót használva) egyként a Krisztus misziói parancsán alapuló, expanzív jellegű munkát értik, melynek végzői ugyan a kharizmatikus és képzett, tehát menynevei és egyházi megbizatással bíró egyének, de letéteményese organikus hitközösség, társaság vagy egyház.⁴⁸ Mindketten egy leáldozóban levő teológiai irányzat tükrözői, különösen Richter és ő is főként a külmisziói munka alanyának (a hívő ember, az empirikus egyház) és céljának (hitrevezetés, keresztelezés, egyházszerzés) meghatározásában.⁴⁹ A kettőjük munkájára építő *Podmaniczky* (a Schlatter) vallástörténeti iskolai szempontú dogmatikai megalapozásával a külmiszió fogalmának eredetét általános, minden vallásalakulatban jelentkező vallástétel szükségére viszi vissza s ezekben össze-

⁴⁴ J. Schmidlin: *Katholische Mission*. 47. sk. o. és *Katholische Missionslehre im Grundriss*. 1918. 23. o. L. még *Warneck*: *Abriss*. 183. sk. o.

⁴⁵ *Warneck*: *Abriss*. 33. o.

⁴⁶ Méltán nevezi hát Richter is *propagandának* ezt a munkát. I. m. 29. o.

⁴⁷ L. *Podmaniczky* i. m. 21. o.

⁴⁸ G. *Warneck*: *Ev. Missionslehre*. I. k. Gotha. 1897. II. kiad. 1. fej. és J. *Richter*: *Ev. Missionskunde*. Berlin. 1920. I, fej.

⁴⁹ V. ö. *Warneck* i. m. *Dritte Abt. Das Missionsziel*. 43. fej. és Dr. Imre Lajos: *A predestináció tana a misziói munkában*. 1. pont. (Theol. tanulmányok, Kv. 1934)

gezi: „vallást tesz a keresztyén gyülekezet azok megnyerése céljából, akik a keresztyénségnek mind történelmi, mind földrajzi határain kívül vannak: ez a miszió. A miszió tehát a Krisztusban megjelent kegyelem megtapasztalásából fakadó vallásos életnek a vallástétel formájában szükségszerűen megnyilatkozó, expanzív célzatú tevékenysége.”⁵⁰ Mindhármuk definíciójában érzik a hiánya a később kibontakozott dialektikai theologia hangsúlyának.⁵¹ Vizsgálódásuk központjában még a vallásos ember áll, lángoló hittel ugyan, de nem élezve ki a Krisztus kizárólagossági igényét és azt, hogy a küldő Úr valójában a cselekvés hatalma is. Így esett az elejtett hangsúly elkerülhetetlenül az emberi oldalra s lett a külmiszió aktivitássá. Kritikai magatartásunkat a külmiszió fentebb felsorolt körülírásaival szemben főként az a tette szükségessé, hogy azok valamennyien egy, Isten segítségével végzett emberi cselekvésre engednek következtenni, már pedig a külmiszió Isten munkája, melyben az ember nem cselekvése, hanem csak kegyelemből nyert engedelmissége révén munkatárs.

II. Fej. A külmiszió fogalmi tisztázása.

6. §. A külmiszió fogalma, mint theologiai probléma.

1. Már Zinzendorf keresi misziói instrukcióiban a külmiszió normatívumait, lényegét⁵², de ennek theologiai megfogalmazása valójában csak azóta probléma, mióta a mai értelemben vett külmisziói tudományról beszélhetünk. Ezt az időpontot Richter Schleiermacher korára teszi, tehát a múlt század második felétől számítja.⁵³ Bármenyire korszakalkotó is azonban a Schleiermacher szerepe a protestáns theológiában általában, mi mégis nem tőle, hanem a külmiszió tudományának terén még inkább korszakalkotó Warneck Gusztáv munkásságától, tehát a múlt század utolsó évtizedétől számítjuk azt az időt, amióta tartalmilag a külmiszió lényege, formailag annak megfogalmazása égető theologiai probléma. Ezt jelzi nemcsak az, hogy döntő kérdésként előtérbe került, hanem az is, hogy a felelet határozott körvonalakban jelentkezik.

Mielőtt tehát a külmiszió református megfogalmazása felé az annyira jelentős lépést megtesszük, nézzük meg az eddigi legfontosabb meghatározásokat, noha ezek többé-kevésbé evangélikusok vagy általában protestánsok, de a helyzet az, hogy külmiszió református megfogalmazása mindmáig hiányzik s legfennebb református hatás érvényesüléséről beszélhetünk azokban.

Warneck így határozza meg a külmisziót: „Unter christlicher Mission verstehen wir die gesamte auf die Pflanzung und Organisation der christlichen Kirche unter Nichtchristen gerichtete Thätigkeit der Christenheit. Diese Thätigkeit trägt den Namen Mission, weil sie auf einem Sendungsauftrage des Hauptes der christlichen Kirche beruht, durch Sendboten (Apostel, Missionare) ausgeführt wird und ihr Ziel erreicht hat, sobald die Sendung nicht mehr nötig ist.”⁵⁴

Kähler mélyíti el először ezt a megfogalmazást, amikor azt mondja: „Mission ist die Ausbreitung des Christentums, sofern dieselbe gekennzeichnet ist als absichtsvolle, gerichtet auf Verbreitung des Evangeliums, vollzogen im Bewusstsein eines göttlichen Auftrags im Blick auf ihre Umfassung ohne Grenze.”⁵⁵

E határtalanra nyitott ajtó tulságosan az emberi lehetőségek ajtója volt Hooton

⁵⁰ Podmaniczky i. m. 1. §, L. még a 4. §-t.

⁵¹ A dial. theol. megindulását Barth Der Römerbrief c. művének első megjelenésétől (1919) számíthatjuk, de általános kibontakozása a következő évtized második felére esik: Barth Dogmatikájának első kötete (Die Lehre vom Wort Gottes) 1927-ben, Brunner és Gogarten alapvető művei 1925-27-ben, Thurneysen Das Wort Gottes und die Kirche c. munkája 1928-ban jelent meg, végül Barth új átdolgozású első dogmatikai kötete 1932-ben és 1935-ben.

⁵² Hartenstein egyenesen a külmiszió első theologiai megfogalmazójának veszi Zinzendorft (Die Mission als theologisches Problem. Berlin. 1933. I. fej.) de ez Zinzendorf egészen gyakorlati, rendszertelen tanácsairól aligha mondható. Lásd: S. H. Roy: Zinzendorfs Anweisungen für die Missionsarbeit. Gütersloh. 1893. 1—34. o.

⁵³ J. Richter: Missionwissenschaft. RGG. Tübingen. 1930. IV. k. 83—84. o.

⁵⁴ I. m. I. k. 1. o.

⁵⁵ M. Kähler: Angewandte Dogmen, Leipzig. 1908. 340—485. o. (Idézve Hartenstein i. m. 159.o.)

ezt érzi meg, amikor e királyi megbízatásban különválasztja a teljes célt és a mindig részleges eredményt. „After all we can only provide the opportunity.”⁵⁶

A jelenkori teológusok közül *Richter* foglalkozott legtöbbit a külmiszió kérdésével, de az alapfogalmak tisztázása terén nem jelentenek megállapításai haladást. Meghatározta messze mögötte marad a *Warnecké*nek is: a külmiszió szerinte egyszerűen a keresztyénségnek a nemkeresztyén világban való terjesztése.⁵⁷ *Frick* Kähler nyomán a külmiszió és propaganda közt von éles határvonalat.⁵⁸

Schomerus előbb a külmiszió vallásos karaktere érdekében korrigálja a *Warneck* definícióját, majd megkísérli egy összefoglaló, valójában azonban igen széteső, új meghatározást adni a következőkben: „Bei der Mission handelt sich um die Bemühungen der Christenheit, durch ihre Sendboten, die Missionare, den nicht-christlichen Völkern der Erde das Evangelium von der Gnade Gottes in Christo Jesus zu predigen, so dass sie es als eine Frohbotschaft empfinden, ihre Herzen demselben erschliessen... und dann weiter dafür Fürsorge zu treffen, dass die jungen Christen selbständig immer tiefer in das Verständnis seines Wesens eindringen...”⁵⁹

A holland (noha a XVII. sz.-ban előljárnak a hollandok) és angol-amerikai külmiszióval foglalkozó teológusok (*H. Venn*, *R. Anderson* stb.) a gyakorlati szükség szerint fejtegetnek külmisziói kérdéseket, megfogalmazásban nem hoznak újat.

2. A magyar teológusok közül a lutheránus *Podmaniczky* visszaesést jelentő definícióját a megelőző pont alatt már idéztük. Az utolsó évtized ezt az emberi nézőpontot egészen felborította s úgy az erdélyi (*Babos Sándor*.⁶⁰ *Imre Lajos*⁶¹ stb.), mint a magyarországi, külmiszióval foglalkozó teológusok Isten munkáját látják a külmiszióban, melynél az ember csak a Szentlélek engedelmes eszköze. Utóbbiak közül *Virágh Sándor* próbálja meg, dogmatikai alapvetés kapcsán, a külmisziót a következőképpen definiálni: „A miszió az egész világot átfogó szent küldetés, melyet Isten örök terve és végzése szerint a világ kezdetétől a világ végéig Szentlelke és Igéje által folytat, hogy dicsősége fennen tündököljön. E küldetés organumává válik a keresztyén ember abban az egyházi közösségben, melyet a Szent-Lélek-Isten alkotott.”⁶²

Látnivaló, hogy a barhi teológiai átértékelés ezen a ponton sem idegen már tőlünk.

Magát az átértékelést egyébként, ugyancsak az utóbbi évtized alatt, nem *Barth*, hanem *Hartenstein* kezdte meg.⁶³ Maga *Barth* is foglalkozik egy tanulmányban a külmiszió kérdésével, de négy évvel később. *Barth* nem ad pontosan körvonalozott definíciót (a teológiához való viszonyban tárgyalja azt), de nem egy erőteljes vonással mutat annak lényege felé: Mission ist ein Handeln der Kirche... eine bestimmte Gestalt der Bekenntnisse zu Gottes Selbstoffenbarung in Jesus Christus... als Gehorsam... ein Versuch seinen Willen zu tun... die Kirche, die sich an die Heiden und insofern nach aussen wendet. Dieses Aussen ist freilich auch drinnen... Insofern ist alles Handeln der Kirche Mission... „Mint látjuk, *Barth* különösen az egyházi karakterét, Isten akaratának való engedelmisségi mivoltát emeli ki a külmiszióknak, nemkülönben azt, hogy lehet beszélni a közös gyökérbe futó belmiszióról is.⁶⁴

Hartenstein több helyen foglalkozik a külmiszió lényegével s egy helyen új megfogalmazását is adja. Az előbbieket közül két tételét idézzük, mint amelyek az ő nagyjelentőségű idevágó munkájára egyként jellemzőek: Wer Mission sagt, sagt: Christus ist König.“⁶⁵ („Der ganze Sinn der Mission liegt darin, dass Gott etwas schaffen will durch unser Leben.“⁶⁶) Végül az ő megfogalmazása: „Mission ist der gehor-

⁵⁶ W. S. Hooton: The Missionary Campaign. London. 1912. I. feje.

⁵⁷ J. Richter: Ev. Missionskunde. Berlin. 1920. 1927. Einleitung.

⁵⁸ Heinrich Frick: Die evangelische Mission. Bonn u. Leipzig. 1922. Vorwort.

⁵⁹ H. W. Schomerus: Missionswissenschaft. Leipzig. 1935. 5. o.

⁶⁰ Mi a külmiszió? Kvár, 1930.

⁶¹ Egyházunk külmisziói szolgálata. Kvár, 1935.

⁶² Külmisziói Jubileumi Emlékkönyv. Bpest, 1934. 4. o.

⁶³ K. Hartenstein: Was hat die Theologie Karl Barths der Mission zu sagen? Zw. d. Z. 1928. I.

⁶⁴ K. Barth: Die Theologie und die Mission in der Gegenwart. Zw. d. Z. 1932. 189-215. o.

⁶⁵ K. Hartenstein: Warum Mission? Mission und Gemeinde. Heft 4. Stuttgart und Basel. 1935. 3. o.

⁶⁶ Vom Gehorsam des Glaubens. St. u. B. 1933. 14. o.

same Zeugendienst der bekennenden Kirche, sofern sich diese an die Heldenwelt wendet, im Glauben an die Kirche und in der Erwartung des Reiches Gottes."⁶⁷

Rövidségében is ez a legkifejezőbb, de református szempontból nem kielégítő. Egyetértünk azonban Hartensteinnal abban, hogy e távolról sem könnyű megfogalmazáshoz az egyes fogalmak, szavak átértékelésére, teljes megértésére is szükség van. És végül abban, hogy „az egyház feladata egy annak lényegével s ez csak engedelmesség útján ismerhető meg.”⁶⁸

7. §. A külmiszió református meghatározása.

1. A külmiszió — küldetés. Már a névből magából — akár a latinból, akár a magyarból — a leghamarabb azt kell látnunk világosan, hogy a külmiszió emberi oldalát tekintve (mi pedig nem nézhetünk máshonnan, mint ahol vagyunk: Istent is csak mint Szentháromságot foghatjuk fel), *nem aktiv, hanem passzív valami*. Ezért nem fogadhattuk el sem az általános gyökérfogalom, sem a belmiszió jelzésére az *evangélizáció* szót, mint amihez letörülhetetlenül hozzájárul valami pietista kilengésű aktivitás, lelkesedés. Ugyanebből az okból kell még határozottabban elutasítanunk a külmiszió jelölésére alkotott egyetlen magyar elnevezést, a *hittérítést*.⁶⁹ E szó mögött a római katolikus propagandának, még távolabb a farizeusi prozelita-fogásnak (Mt. 23:15.) kovása rejtőzik. A magyar református theológia (ha jórészt öntudatlanul is,) de megérezte ezt, mert a hittérítő-hittérítés szavak használata nem tudott terminológiájában gyökeret verni.⁷⁰

2. A külmiszió alapképlete, hogy *valaki küld valakit másokhoz, valamely üzenettel, valamilyen célból*.

Így cselekvő formában még szembetünöbben jelzi a megfogalmazás, hogy a külmiszióban emberi oldalon nincs aktivitás: *minden aktivitás a küldő Valaké. aki nem más, mint az Úr!*⁷¹ A küldetés tehát elengedhetetlenül *mennyei*, a küldő nem lehet más, se közösség (társaság, egyház), se egyén (főpap, önmagunk), egyedül csak az Úr. Félreérthetetlen határozottsággal kifejezte ezt maga az Úr Jézus is: „Menjetelek...” (Mt. 10:6) „Menjetelek el; Imé én elbocsátlak titeket...” (Lk. 10:3.) „...küldelek titeket...” (Ján. 20:21.)

Ez az elbocsátás azonban nem utunkraengedés, hanem a számadás feltétele alatt történik s egyáltalán *nem jelenti a Küldőtől való elszakadást*. A küldetés nem az elbocsátás pillanatában áll, hanem tart egészen az arról való számot-adásig. Bármilyen földi küldött sem cselekszik a maga nevében, legkevésbé az, aki a Szentháromság-Isten nevére van elpecsételve s az Ő küldöttje. Ha ehhez még hozzávesszük azt, hogy a küldetés a Szentlélekkel való betöltéssel („Ti vagytok pedig ezeknek a bizonyosságai. És imé én elküldöm ti reátok az én Atyámnak ígérését... „Lk. 24:48-49., „Vesztetek erőt, minekutána a Szentlélek eljő reátok és lesztek nékem tanuim... a földnek mind végső határáig” Csel. 1:8.) és az Úr Jézus ama határozott ígéréssel van egybekötve, hogy munkánk van a világ végéig (Mt. 28:20.), nyilvánvaló, hogy a külmiszió egész munkájának *alanya nem a misszionárius, hanem maga Isten*. „Isten, aki Igéjében Jézus Krisztus által a missziói parancsot adta és Szent Lelke által maga viszi véghez a világ megváltását és gyűjt világosságot a választottak lelkében.”⁷² Ebből nemcsak az következik, hogy méltatlan a külmiszió névre az a bármilyen tiszta szándéku erőfeszítés, mely emberi kezdeményezésből, emberi akaratból, elhatározásból és emberi erővel végeztetik, hanem az is, hogy e munka *nem racionális*, nincs alávetve a mi értelmi okoskodásunknak, abból soha

⁶⁷ Die Mission als theologisches Problem. Berlin, 1933. 13. o.

⁶⁸ Die Mission... stb. 13. o.

⁶⁹ L. Babos Sándor hasonló felfogását. Ref. Szemle. 1935. 397. o.

⁷⁰ Általában a misszióról szólva a „küld” s a belmiszióval kapcsolatban az „elküld” jelölést használnám. A „kiküld” és „elküld” szavak értelme nemcsak földrajzi különbséget mutat s így elég találóan jelzi a kül- és belmiszió közti különbséget.

⁷¹ Az ilyen keresztyén akció ellen harcol (nem ugyan a külmiszióval, hanem a keresztyénség világbéke-szolgálatával kapcsolatban) Hans Hartmann: Das Wort Gottes und die Botschaft des Friedens c. tanulmányában. Zwischen den Zeiten. 1927. 236. o.

⁷² Virágh i, m. 30. o.

maradék nélkül *meg nem magyarázható* s végül, hogy *sikere* nem függ emberi lehetőségektől, hanem értelmét, *eredményét maga Isten garantálja*. „Az Úr előtt pedig nincs akadály” (I. Sám. 14:6.). „Nem az emberi ügyesség, találékonyság, bölcsesség, vagy erő az, — hangsúlyozza Imre — amire ennél a munkánál számítani kell, hanem a Szentlélek ereje. Ez a tény elítél minden olyan misziói (külmisziói) munkát, amely ezeken épül fel, amely azt hiszi, hogy pénzzel, erővel hatalommal több, vagy eredményesebb munkát lehetne végezni és minden ilyen munka csődjét jelenti, mely ezeken alapszik. Nincs az a pénz, nincs az az emberi erő, okosság vagy hatalom, amellyel egyetlen embert rá lehetne venni arra, hogy az Isten kegyelmét elfogadja. De az a hatalom sincs, amellyel attól el lehetne zárni, meg lehetne akadályozni az Istennek való szolgálatban, ha a Szentlélek erre indítja. Ez a tanítás alázatosságra tanít minket a Szentlélekkel szemben, de egyúttal bizalomra is iránta, aki a maga munkáját védelmezni és megtartani képes.”⁷³

A külmiszió tehát nemcsak kiinduláspontjában transcendens, hanem egész művoltában emberfeletti munka. Ez adja alapértelmét, jelentőségét, határozza meg minden vonatkozását és biztosítja emberi tekintetektől független hatalmát és méltóságát.

3. *A külmiszió Isten munkája, de emberek által megy végbe,* egészen olyan formán, mint ahogy Izráelt az Úr szabadította ki az egyiptomi rabságból Mózes és Aron által. Isten kifürkészhetetlen akarata, hogy *egymásra bízott minket ebben az életben* s egyik szíven át akarja megragadni a másikat. Megtehetné másként is, hogy hazahívjon, de *így akarja*. Szólhatna nélkülünk is, közvetlenül, de az emberi bizonyágtétel útját választotta, rendelte megváltó szeretetének hirdetésére.

Isten a küldő, az ember a küldött. Amiként nem más a küldő, úgy nem lehet más a küldött sem. Nem lehet több (Jézus Krisztus) és nem lehet kevesebb (természet, betű), mint ember a küldött, a külmiszió pontos felfogásában.

Isten az embert küldi ki a külmiszió hordozására, de nem minden embert, hanem csak az ő választottait. Ez ismét nem jelenti Isten akaratanak korlátozását, hanem csak azt, hogy így tetszett Neki (Lk. 12 : 32.), ez az ő szuverén akarata. „Praedestinationem vocamus aeternum Dei decretum, quo apud se constitutum habuit, quid de unoquoque homine fieri vellet. Non enim pari conditione creantur omnes...”⁷⁴

Isten kiválasztása a kiküldésben az ember számára azt a korlátozást jelenti, hogy *csak az hordozhat külmisziói munkát, akit az Úr küld.* Ez az elhívás mindkét formájára áll. Az egyiket nevezhetjük általános küldetésnek, amiben imádsága, anyagi és más itthoni támogatása révén részes Krisztus minden igazi tanítványa, a másik a sajátos küldetés, a missio apostolica, mely mint *χάρισμα*⁷⁵ és élethívatus adatik Istentől azoknak, akiket misszionáriusoknak nevezünk. Isten nem akárkit, hanem — mint a külmiszió alapképletében fentebb mondtunk — „valakiket,” azaz általa alkalmassá tett egyéneket állít be ebbe a munkába.

A külmiszió tehát charismatikus tevékenység. Ezért a küldetés *személyszerinti megbízatás*. „Krisztus az ígét mint személyes bizonyágtételt akarja eljuttatni azokhoz, akik még Őt nem fogadták el” — mondja Podmaniczky.⁷⁶ E személyes követ a *misszionárius*, akire talán legjobban a Keresztelő Jánost jelölő bibliai név talál: „ἐνθροπος ἀπεσταλμένος παρὰ Θεοῦ” (Ján. 1 : 6.).

4. Ezt a személyszerinti megbízatást azonban, bár sokszor látszólag a környező közösség dacára, nem valami individuális úton kapja az egyén, hanem közösségen, az *anyaszentegyházon át. A külmiszió tulajdonképpen letéteményese ugyanis a választottak, kihívottak serege*⁷⁷ és *sohasem magában álló hívő,* (ilyen valójában nincs is), mint ahogy a misziói parancsot is tanítványai egész seregének adta az Úr, nem egy-kettőnek közülük. A történelem is azt tanúsítja, hogy minden külmisziói munka mögött ott állott a küldetés letéteményese, az egyház, ha csupán valami töredék-

⁷³ A miszió alapkérdései. 2. pont.

⁷⁴ Kálvin : Inst. III. 21:5.

⁷⁵ A charismát röviden így határozza meg Budai Gergely: (A gyakorlati theológia alapelve az Újtestamentumban. Theologiai Szemle, 1925. pünkösöd.) „A charisma az Isten országát szolgáló s az isteni kegyelem által adott különös képesség”. (110. o.) Dolgozata alapos megrajzolása annak, hogy miként épül fel a charismatikus tevékenységeken a Szentlélek munkája Krisztus anyaszentegyházában.

⁷⁶ I. m. 14. o.

⁷⁷ Imre Lajos: A miszió alapkérdései. 6. o.

kes közösség (egyesület, társaság) formájában is. *Égyéni, romantikus vagy ambiciós vállalkozás tehát igazi külmisziót sohasem hoz létre.* Az egyén az egyházon keresztül kapja küldetését, ez áll mögötte és ezt képviseli a kinti munkában.

Másfelől nem pusztán egyének megtérése, hanem új közösség kialakulása, gyülekezetek képződése az, ami a külmisziói munka következtében létrejön. *A külmiszió tehát nem egyéb, mint az egy közösségnek, a Krisztus egyházának tovább-plántatása, plantatio ecclesiae.*⁷⁸ *Az anyaszentegyház feje végzi ebben seregyűjtő munkáját, egyikét annak, amit klasszikus megfogalmazásban a református hitvallás fejez ki a legszebben: „...az Isten Fia világ kezdetétől a világ végezetéig, az egész emberi nemzetségből, Szentlelke és Igéje által, magának, az igaz hitben megegyező, örökéletre elválasztott sereget gyűjt...”*⁷⁹

A külmiszió ez egyházi karaktere másfelől jelzi az egyház missziói karakterét, amire lesz alkalmunk alább még rámutatni s amit a jelenkori reformátusság legegységibb teológusa, *Barth Károly* is erőteljesen kifejezésre juttat: „Ich glaube die Kirche als die göttliche Stiftung, kraft welcher nicht sowohl ein Palast als vielmehr eine Hütte Gottes unter den Menschen sein soll bis an der Welt Ende... auch als Verkündiger und Hörer des göttlichen Wortes...”⁸⁰

Követeit az Úr kiküldi ebből a seregből, „másokhoz”, amikor külmisziót bíz rájuk. De csak a közvetlen kapcsolatból szakítja ki őket; valójában lelkileg kitéphetetlenek onnan, éppúgy, mint ahogy ki nem ragadhatók az Ő kezéből. (Ján 10:29. Róm. 8:38-39). És beállítja őket, mint pusztába plántált csemetéket, a pogányság idegen, terméketlen világába, hogy termő fává legyenek, szent maggá, mint a mártírok vére.

A küldetés azokhoz szól, akik szerte az egész világon nem ismerik, a Krisztusban magát kijelentett Istent és nincsenek a keresztség sákramentuma által az anyaszentegyház tagjaiul elpecsételve. Mert lehet nekik vallásuk, lehetnek a maguk hitében akármilyen buzgók vagy „boldogok”, a Krisztus tanítványainak nem adatott más látás felőlük, mint hogy *aki nincs Krisztusban, az a halálban van.*

5. És ez már rámutat az *üzenetre* is, mely a külmiszióban az Úr követeire bízott: „*Istennek a Krisztusban megtestesültkegyelmi hívására.*” *Ὁὐτως γὰρ ἠγάπησεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον, ὥστε τὸν υἱὸν τὸν μονογενῆ ἔδωκεν, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν μὴ ἀπόληται ἀλλ’ ἔχη ζωὴν αἰώνιον*” (Ján. 3 : 16.) erről a *legegyetemesebb* mennyei üzenetről a *legegyénibb* földi úton és a *Lélek általi engedelmisségben bizonyosságot tenni a világ nem-keresztyén népei közt:* ez a Krisztusban újjászült és az ő testébe, egyházába oltott sereg külmisziói megbízata.

A mi számunkra ebben a kiküldetés *célja* is adva van, ami nem más, mint az *Ige hirdetése.* „Nem más — mondja Warneck is — mint az itthoni egyházi munka, csak olyanok közt, akiknek ez új.” „Az emberek a bűn és halál ugyanazon uralmában állanak és egy az értékük Isten előtt.” További fejtegetésével azonban már nem érthetünk egyet, hogy t. i. a Krisztus tanítványai abból a célból küldettek el, hogy ugyanazon Lélekkel telten ugyanazt tegyék, mint Mesterök: Szentlélekkel telve terjesszék Isten országát. („Nun sollen sie hingehen als seine Bevollmächtigen und dasselbe thun, was sie Jesum haben thun sehen.”⁸¹) Csak egy árnyalattal, de sokat jelentő árnyalattal lépett tovább Warneck, mert nem mi terjesztjük Isten országát a Szentlélek ereje által, hanem a Szentlélek terjeszti a mi engedelmisségünk, bizonyosságtételünk által. Az Úristen előtt mindenestre az ő uralmának kibontakoztatása a külmisziói cél, de nem a mielőnkbe tett cél, mi sem állíthatjuk hát ezt magunk elé. Tény, hogy az apostolok a mennybemenetel előtt az ő országa felől kérdezték aggodva az Urat, de az is tény, hogy az Úr levette róluk ezt a gondot és a Szentlélekkel való betöltés utánra is csak ennyi célt engedett meg: „...lesztek nékem ta-

⁷⁸ Szándékosan nem használjuk itt a terminus technicust a Voëtius megfogalmazásában (pl. ecclesiarum), ezzel is jelezni akarván, hogy nem fenomenologiai, hanem végső lényegükben nézzük a dolgokat.

⁷⁹ Heid. Káté. 54. k.

⁸⁰ Der Begriff der Kirche. Zw. d. Z. 1927. 378. o.

⁸¹ Warneck i. m. (1902, Dritte Abt.) 176—178. o.

nuim... a földnek mind végső határáig." *ἔσθητέ μου μάρτυρες... ἕως ἑσχάτου τῆς γῆς* (Ap. Csel. 1: 8.)

6. Végül záróköve a külmiszió munkájának is, mint az egész református keresztényen hitnek, a *predestináció*. A *külmiszió kulcsa*, mint Warneck, Richter, Podmaniczky egyaránt⁸² nem egy helyen mélyszéles hittel kifejezésre juttatja, *Krisztus és az ő misziói parancsa*. Nos ő kifejezetten mindenkihez küldte bizonyoságtevő seregét. („*πάντα τὰ ἔθνη*“ „...*εἰς τὸν κόσμον ἑπαντα... πᾶση τῇ κτίσει...*“ „...*ἕως ἑσχάτου τῆς γῆς.*“) Bizonyos tehát egyfelől, hogy az ő egyháza minden néppel, emberrel szemben kötelezve van a külmiszióra, de az is bizonyos, hogy nem fogadja be mindenki a bizonyoságtételt: az üdv nem mindenkié, hanem csak a választottaké. „Mindenkinek köteles vagyok“ — valljuk az apostollal s hozzátehetjük, amire ő vonatkoztatta ezt: — hirdetni az Igét. Ez egyetemes kötelezettség alól éppúgy nincs kivétel, mint ahogy nem nyert egyetlen népnél sem a Krisztus egyháza felmentést a külmiszió vállalása alól. A mennyei látás iránti engedetlenség bármely kívülálló népet, melyhez küldettünk, bármely embert, aki előtt a bizonyoságtevésre alkalmunk nyílt, kikerülni, vele szemben a misziót nem vállalni, de engedetlenség az is, ha a küldött — nyilván nem figyelve Isten akaratára — nem elégszik meg azzal, hogy a rábízottak előtt bizonyoságot tesz, hanem mindenütt és mindenképpen terjeszteni akarva Isten országát (a nem e világból valót sokszor egészen e világ szerinti módon), megpróbálja ráerőltetni mindenkire a hitet vagy éppen kényszeríti, tűzzel-vassal hajtja őket a láthatatlan (esetleg csupán a látható) egyházba. Az utóbbinak iskolapéldája, a birodalmi katolicizmus terjeszkedése története és a cogite intrare omnes elve elég jellemzően mutatja, hogy hova vezet a külmiszió predestinációt megvető felfogása. Tény, — mondhatjuk Kálvinnal, — hogy általában mindenkihez szól a hívás, de a hit ritka. Isten „úgy a zsidók, mint a pogányok közül tetszése szerint hív el némelyeket.“⁸³

Minderre pedig végeredményben Istennek kijelentése tanít. Mint egész bibliás hitünk, a külmiszióról alkotott felfogásunk is a Kijelentésbe gyökerezik, ami azt jelenti, hogy a Szentírás az aranybullája vagy Magna Chartaja a külmiszióknak és Jézus Krisztus az alfája és ómegája.

Összefoglalva az elmondottakat, a külmiszió református meghatározását a következőkben körvonalazhatjuk:

A külmiszió Isten munkája, amelynek hordozására Krisztusban egész anyaszentegyházának megbízást adott s melyet újjászült és megfelelő kharizmával felruházott gyermekei engedelmisségén, mint bizonyoságtételen át, Szentlelkével végez, az idő és tér végső határáig terjedő egész emberiség közt, uralma, dicsőségére, növelésére, olyan gyermekei hívásával, egybegyűjtésével, akik időileg még kívül esnek az ígértetés és sákramentumok által meghatározott egyház keretein, de öröktől fogva elválasztottak Istentől éppen e munka által megvalósuló országa tagjaiul.

II. RÉSZ.

A KÜLMISSZIÓ TANA.

III. Fej. A külmiszió diszciplinája a theologiai tudományban.

8. §. A külmiszió tudományának megállapítása.

1. Az elmélet természetszerűleg mindig követni szokta az életjelenségeket s így is egészséges az. A külmiszió terén azonban nagyon későre következett ez be: a XIX. század végén. Kétségtelen, hogy már előbb is szóba került a külmiszió a tudományos vizsgálat során (és szükségesnek is látjuk egy külön előkészítő jellegű fe-

⁸² L. pl. Warneck i. m. I. k. 63. 245. o. III. k. 175. o. IV. k. 6. o. J. Richter: Missionskunde 19. o. és Podmaniczky i. m. 1., 4., 11., 13. o. Ez is mutatja, hogy egy valóban hitből fakadt theologiai tanulmány soha egészen el nem avulhat, bár egy sincs, melyet részleteiben meg ne haladna az idők folyamán előbb vagy utóbb eljövő korrekció.

⁸³ Inst. (1559.) III. k. 22: 10. és 24: 18. V. ö. még Tavaszky i. m. 60. § és Imre: A predestináció tana a misziói munkában. Theol. tanulmányok. Kolozsvár, 1934. 136. sköv. o.

jezetben ebből a szempontból az egész theologiai gondolkodás fejlődését végigkísérni, azt is meg fogjuk látni, hogy a külmiszió egyes kérdéseit milyen hamar felismerték, igyekezővén azokat megoldani, de magának a külmiszió tudományának első s mindmáig legalaposabb rendszere a Warneck miszióel-méletében áll előttünk.⁸⁴ Mint a diszciplína megalapításának munkájára, okvetlenül már itt ki kell térnünk erre s figyelembe kell vennünk megállapításait.⁸⁵

Műve első kötete bevezető részében négy fejezetet fordít a külmiszió tanának megállapítására Warneck. Az elsőben⁸⁶ leszögezi a tudományos vizsgálatnak e téren is elengedhetetlen szükségét s azt, hogy mindeddig nem dolgozták fel a külmiszió tudományát rendszeresen. Hibáztatja ezért a külmisziót is, a tudományt is. A gyakorlattól kapja az elmélet az anyagot, tapasztalásokon épül fel a tudomány. Ebből a nézőpontból kiindulva alaptételül a tudományos vizsgálat számára azt veszi, hogy Istennek a Jézus Krisztusban adott kijelentése az egész világnak szólván, a keresztyénség magától értetődően lett miszionáló vallása. Ennek kibontakozása adja az öntudatosításhoz az első anyagot, tehát a külmiszió tudománya a külmiszió történetével kezdődik. „Die Missionsgeschichte ist für eine wissenschaftliche Behandlung ein durchaus qualifiziertes Objekt und dringendes Bedürfnis.“ Megállapítja azt is, hogy nincs egyetemes misziótörténet.⁸⁷ A miszióelmélet második része az egészen theoretikus Missionslehre, mely a külmiszió lényegét, megalapozását, feladatát, célját, otthoni és kinti munkáját van hivatva tisztázni. Ez éppúgy elengedhetetlen, mint az előbbi: „Das missionarische Tun an sich bedarf einer systematischen Begründung und Normierung.“

A következő fejezet⁸⁸ a külmiszió tudományának e második felét, a szorosabb értelemben vett Missionslehre-t tárgyalja. Az első pont alatt annak fogalmát, a másodikban pedig tartalmát és felosztását adja. A külmiszió tudományának fogalmi meghatározása nála ez: „Unter Missionslehre verstehen wir die wissenschaftliche Verständigung über den gesamten Missionsbetrieb, also über alles, was sich sowohl auf die Begründung wie auf die praktische Ausführung der Mission bis zur Erreichung ihres Ziels hin bezieht.“ Elveti az Ebrard, Doedes és van Osterzee által e diszciplína jelölésére használt „halieutika“ nevet, (melyet először 1829-ben Sickel használt, de a homiletika jelzésére), mint amely szűk ahhoz, hogy vele minden külmisziói tevékenységet jelezni lehetne, másfelől tág, mert minden keresztyénnek emberhalásszá kell lennie. Ugyanezt teszi a „kérüktika“ szóval, (melyet először, szintén a homiletika jelzésére, Stier használt 1844-ben; Zetzschwitz pedig a külmiszió nevéül fogadott el, de a helytelen elnevezésből helytelen fogalmat alkotva a külmiszióról.⁸⁹ Hasonlóképpen nem tartja megfelelőnek a Duff, Plath és Harnack által elfogadott „evangélisztika“ jelzést. Az újtestamentomi *εὐαγγελισμοί* általában az evangélium hirdetését jelenti, a közhasználatú evangélista név pedig olyan vándorprédikátort, kinek nincs gyülekezete, igehirdetése pedig ébresztő jellegű. Sem az eredet, sem a tapasztalat nem indokolja tehát e névből származtatni a külmiszió tudományának körüírását. Így a legalkalmasabb a Missionslehre név. Ez a külmiszióra vonatkozó elveket hivatott összefogni, úgy azonban, hogy a felosztása természetesen nőjjön ki. Egy fához hasonlítja a külmiszió munkáját s így annak gyökere, törzse és koronája analógiájára három részt különböztet meg a külmiszió elméletében: die Begrün-

⁸⁴ Evangelische Missionslehre. Gotha. 1892—1903. I—III. r. 1—5. kötet. (Tudnivaló, hogy a németek *evangelische* alatt nemcsak *evangélikust* értenek. Így nevezik pl. Württembergben az evangélikusok és reformátusok egyesített egyházát [unierte Kirche]. Általában inkább *evangéliumi*-val fordíthatjuk, ha nem is minden esetben.)

⁸⁵ Warneck előtt jelentősebb kezdeményezések e téren: Graul: Über Stellung und Bedeutung der christlichen Mission in ganzen Universitätswissenschaften. Erlangen. 1864. Plath; Drei neue Missionsfragen. Berlin. 1868. E. Buss: Die christliche Mission, ihre principielle Berechtigung und praktische Durchführung. 1876. Handbook of Foreign Missions. By London Religious Tract Society. 1888. (Eltekintve a holland Voëtius és Hoornbeek korábbi, de kevésbé jelentős kezdeményezéseitől.)

⁸⁶ Die wissenschaftliche Missionskunde. 8-19. o.

⁸⁷ Máj sincs más, mint a Schlunk vázlatos kísérlete: Die Weltmission des Christentums Warneck későbbi ilyen munkája t. i. csak a reformációtól kezdődik.

⁸⁸ Die Missionslehre. 20-28. o.

⁸⁹ *Κηρύσσειν*: a nem-keresztyéneket hívni.

dung der Sendung, die Organe der Sendung és der Betrieb der Sendung néven. Misszióelmélete ennek megfelelőleg három kötetre oszlik. Az elsőben a fogalmak tisztázását adó bevezető rész után az alapvetést négy vonatkozásban (bibliai, egyházi, történelmi és ethnológiai) látja szükségesnek. A második kötetben, a külmiszió orgánumai közt a küldőről, a küldöttéről és a munka állandósításáról szól; végül a harmadik kötet ismét három kérdésre keres feleletet: hova szól a küldetés? hogyan kell ezt végbevinni? és mikor végződik a munka?

Egy további fejezetben ⁹⁰ (idézett könyvében ez a negyedik) az *evangéliumi misszió-tan* próbálja körvonalazni. Egyetemes misszió-tanról nem lehet szó, annyira súlyos a különbség a külmiszió református és római katolikus felfogása közt. Volt rá példa, hogy a protestáns külmiszió másolta a r. katolikus (aXVII. sz.-ban az indiai holland gyarmaton), ma a protestáns befolyásolja (az angoloké) a r. katolikus (pl. az iskolázás terén). Az egyházasításra törekvő r. k. iránnyal szemben az evangéliumi mindig az volt: egyéneket vezetni Istenhez, egyéneken át adni tovább a lángot. Hatalmi eszközök nélkül. Különös szerepe van a protestáns külmisziói munkában a Bibliának, az ígéhirdetésnek és az iskolázásnak. Ezzel szemben hátránya az egység hiánya: az angol vagy német nemzeti vonáson túl színezi a munkát a sokféle felekezet. Van ugyan valami mélyebb egység, a külső egység felé is akad törekvés a protestáns külmisziói munkák közt, különösen a missziói mezőn.

Végül külön fejezetben tárgyalja Warneck a *külmiszió tana theologiai helyének* problémáját. ⁹¹ *Plath* és *Graul* túlzó álláspontja után missziótörténet és misszióelmélet (Missionsgeschichte, Missionslehre) néven osztja be a külmiszió tudományát a theologiai studiumok közé és mutatja ki a diszciplina önállóságát. Segédtudományai az egyháztörténet, a nyelv- és népismeret. Az a törekvés, hogy a többi theologiai tudományágak közé olvasszassék be a külmiszió elmélete, hiábavalónak bizonyult. ⁹² Igazi helye a gyakorlati theológia, mert a külmiszió része az egyház szolgálatának. Abban ismét különböznek a felfogások, hogy a gyakorlati theológiának melyik részébe osztandó be a külmiszió tana. A nehézség onnan származik, hogy ha az ember a külmiszió minden munkáját a misszió-tan alá gyűjti, ismétlésbe kerül pl. a katechezist illetőleg.

Így tesz *Ehrenfeuchter*. *Zeischwitz* ellenben misszióelméletét kerüktikára szorítva össze, csak a nem keresztyénekkal szemben való eljárást veszi bele, a többi a maga helyén tárgyalja. A külmiszió tana tehát mint önálló diszciplina a gyakorlati theológiába osztható be (a külmiszió története a história theológiába,) de vonatkozásban van az egzegézissel, apologétikával, dogmatikával és etikával is. Egészen más kérdés a külmisziói tanszék felállításának dolga, amit *Plath* sürget s ami nem olyan fontos, mint a külmiszió irodalmi művelésének kiépítése.

2 Warneck alapvető munkája óta hasonló széleskörű megalapozottságú munka nem jelent meg. Az ő megalapozásán felépített összefoglaló misszióelméletek közül legjelentősebb a berlini egyetem külmiszió-tanáraé, *Richter Gyuláé*. ⁹³ Szorosabb értelemben véve csak a könyv kisebb részét alkotó első 86 oldal misszióelmélet. Az 1-17. oldalon a külmiszió megfogalmazását, pár missziói theologiai adatot és a külmiszió bibliai alapvetését találjuk. A többi részt (18-86. o.) maga is Missionslehre külön cím alá foglalja. Az 1. pontban a jelentősebb theologusokat sorolja fel, kik a diszciplina kialakulásához hozzájárultak. A 2. pontban kiindulópontot keres s ezt ebben találja meg: „Der biblische Zentralgedanke einer gesunden Missionslehre ist die *Jüngerschaft Jesu*.” Ezen az alapon fogalmazza meg a külmiszió feladatát így: „Die Aufgabe der Mission ist dennoch das Werben für die Jüngerschaft Jesu unter den Nichtchristen. Wir fragen: wem liegt die Werbung ob? Wer soll geworben werden? welche Mittel stehen zu dieser Werbung zur Verfügung? wie wird der Werbung ausgerichtet? wie werden die Geworbenen als Jüngerschaft Jesu zusam-

⁹⁰ Ev. Missionslehre. 29-34. o.

⁹¹ Stellung der Missionskunde in Ganzen der Theologie. 34-46.

⁹² Schleiermacher: (Die christliche Sitte. Berlin. 1843. 378-382.) az etikába, később a katechetikába (Kurze Darstellung des theologischen Studiums Berlin. 1843. 298. §.), Rothe (Theologische Ethik. Wittenberg. 1871. II. k. V. 483. sk. o.), ugyancsak az etikába akarta beolvasztani a külmiszió tanát.

⁹³ Ev. Missionskunde. Leipzig. 1920 és 1927.

mengeschlossen und erhalten?“ E kérdések alapján beszél aztán a küldő gyülekezetéről és megbizottjáról, a misszionáriusról, mint a külmiszió alanyáról, mely lassanként odanevelt bennszülöttek kezébe megy át; a külmiszió tárgyáról, mely az egész nemkeresztény világ; a külmiszió eszközeiről (szó-misszió, élet-misszió, irat-misszió); a munka lépéseiről (utazás, állomás-létesítés, nyelv-tanulás, prédikálás, iskolázás, előkészítés, keresztelés) végül a gyülekezet és egyház megszervezéséről.

Mintegy példaként mutattuk be nagy vonásokban a Richter koncepcióját, annak illusztrálására, hogy nem viszi tovább a Warneck munkáját, sőt sok tekintetben visszaesést jelent azzal szemben (pl. abban, hogy a tanítványi mivolt a munka alapja s lényege pedig toborzás).

A fentiek figyelembevételével most már megkísérelhetjük a külmiszió problematikájában ránk váró utolsó tétel, a református értelemben vett külmiszió-tan megfogalmazását, felosztását és ezzel útnyitást további lépéseink felé.

IV. Fej. A református külmiszió-tan.

9. §. A református külmiszió-tan alapvonásai.

A külmiszió tudományos vizsgálatára szükség van, éppolyan elengedhetlenül amint szükség van általában az egyházban nemcsak a gyakorlati munkára, hanem a teológiára is. Az ú.n. tényleges külmisziói munkának nem áll sem fölötte, sem mellette (kivüle), hanem beletartozik abba. (Olyan szervesen, mint pl. egy külmisziói szervezet otthoni része.) Valljuk Barth-tal, hogy nem lehet sokat várni a külmiszió teológiai vizsgálatától, nem lehet azt az indítást várni tőle, amit csak a misszió ura adhat. „Theologie ist ein Korrektiv“ — mondja Barth.⁹⁴ Ehhez csak annyit látunk szükségesnek hozzátenni, hogy Isten ilyen korrekтивumok által sokszor egyházának s egyháza munkáinak egész életirányát kimozdítja, maga felé vezeti pl. annakidején a Kálvinnak, ma a Barthnak adott korrekтивum által, mint ahogy egy útjelző fa szolgálatán életek megtartása mulhatik. Ha így útmutatót látunk benne, értjük meg igazán a külmiszió tanának jelentőségét. Korrektivum, de mégis éppolyan életszükség, mint maga a külmiszió egy egyház számára.

Fentiekből az is nyilvánvaló, hogy a külmiszió helyes vizsgálata csak keresztényen teológiai szempontból lehetséges. Elképzelhető, hogy megismerés végett feléje fordul az általános értelemben vett tudomány is, de hasztalan: mint az egyház munkáját, mint Isten igéjébe gyökerező tény, csak a kijelentés, csak az *ἀπὸ τοῦ Θεοῦ* feltétele alatt érthetjük meg.

Warneck hangsúlyozza, hogy „die evangelische Mission muss durch und durch auf den reformatorischen Prinzipien beruhen.“⁹⁵ Ezt mi úgy értjük, hogy a külmiszió tanának reformátusnak, azaz a forráshoz visszahajlónak, Isten igéjére alapozottnak kell lennie. Ezért és nem pusztá felekezetieskedésért követeljük a külmiszió tudományának egész eddigi munkálásával szemben, a kimondottan református külmiszió-tant.

Ez a szempont mindjárt a külmiszió tanának kiindulópontjánál egy fontos, súlyos tényre figyelmeztet: nem a történelmi az egyetlen kiindulópont. Láttuk fentebb, hogy Warneck is, Richter is innen indulnak el s egyként hangsúlyozzák, hogy a külmiszió elmélete a tapasztalatra néz vissza. „Im Grunde ist doch die Wissenschaft nicht anderes, als die über sich selbst reflektierende begründende Praxis“ — mondja Warneck,⁹⁶ Richter pedig mintegy hozzát teszi: „Die Missionslehre ist von der Erfahrung der Missionsarbeit abstrahierte Theorie.“⁹⁷ Nem, a kiindulópont nem a külső tapasztalás. Warneck ezt meg is érzi, mert mikor a Missionslehre-jét felosztja, akkor már nem a külmiszió addigi történetéből indul ki (mint az előző fejezetben), hanem azt mondja, hogy a külmiszió gyökere kétágú: az egyik a mennyei, az egyetemes

⁹⁴ Zwischen d. Z. 1932. 199, 191. o.

⁹⁵ Warneck i. m. I. k. 30. o. Theologie und die Mission in der Gegenwart.

⁹⁶ I. m. II. fej. Ugyanott mondja: „Es ist daher selbstverständliche Voraussetzung, dass die Missionswissenschaft auf Grund eingehender Kenntnis der Missionserfahrungen zu operieren hat.“

⁹⁷ Richter i. m. 86. o.

isteni üdvakarát (s így látja meg az alapvetés szükségét), a másik az emberi, a menyeyei küldetésnek engedelmeskedő keresztyénség. Látjuk tehát, hogy már Warneck is mélyére lát a dolgoknak (az akkori theologiai felfogáshoz képest egyenesen csodálatosan!) s nekünk csupán az marad, hogy kihangsúlyozzuk ezt a sorrendi elhelyezést s kimondjuk, hogy ott a kiindulópont, Isten igéjében egyedül.

Ez üdvtörténeti kiindulópont jelzi a külmiszió tanának forrását, az anyagát aztán természetesen a munkából a történelem folyamán leszűrt tapasztalatok, öntudatosítások és kialakuló normák képezik. Nem zárkozhatik el azonban a jelen munka látásától, megfigyelésétől sem. *Egységbe fogja egyfelől az Ige követelményét, másfelől a tapasztalati következményt, de ezeket nem választja szét aksziológiai és ontológiai tényekre, hanem sokkal inkább arra igyekszik, hogy a kettőt összekötő valóságot megtalálja, mert ez a valóság a lényeg.* Mert a külmiszió nem valami soha valójában meg nem valósuló idea, amely csak az elmélet desztillált világában létezik; a külmiszió volt és van, itt e világban egzisztenciával bíró valami, ám több annál, mint aminek emberi tünetkezése (fenomenon) mutatja. *A külmiszió számunkra ugyan a munkában valóság, de csak az Igéből kiindulva található és érthető meg.*

Így értjük meg a külmisziótan feladatát: felmutatni a külmiszióknak Isten Igéjében adott alapját s erre ráépíteni, folytonos hozzá méréssel, korrekcióval a külmiszióknak a munkából leszűrt, egységbe fogott törvényeit. Amennyiben pedig ez ígéremutatás és ígéhez-mérés, annyiban ígéhirdetés is.

Külön definíciót adni a külmiszió tanáról, ezek után felesleges. Ami a nevet illeti, kényszerűségből használjuk a nem valami jó hangzású *külmisziótan* (ilyen formájában első megfogalmazást, miután jobb nincs a magyar theologiai irodalomban. (Podmaniczky „*a külmisziótudománya*“ pontosabb, de nehezkébb jelölést használja)⁹⁸ Egyaránt rossz és elvetendő elnevezések a *kérüktika* és *halieutika*,⁹⁹ mint amelyek türethetetlenül az emberi cselekvést állítják előtérbe és arra teszik a hangsúlyt, nem is említve Warnek már fentebb jelzett kifogásait ezek ellen.

10. §. A külmiszió tanának helye a református theologióban.

1. Miután a külmiszió fogalmának tisztázása során megláttuk, hogy az a keresztyén hittől elválaszthatatlan, sőt annak lényeges alkotórésze, az egyháznak nem többletmunkája, hanem engedelmességére apelláló egzisztenciális megbízatása és, hogy mindenekfölött Isten munkája, melyet hordozni minden megváltott gyermekének kötelessége és kiváltsága — nyilvánvaló, hogy tudományos vizsgálatának nemcsak „helye van a theologiai tudomány keretein belül,¹⁰⁰ de ennek biztosítása egyenesen elengedhetetlen, és pedig mindkét részről. *A legodaadóbb külmisziói munka sem nélkülözheti az elvi megalapozást, öntudatosítást s nélküle nem lehet teljes a theologiai tudomány felépítése.*

Hol ez a helye a külmiszió tanának? Először is kétségtelen az, hogy a külmiszió, mint az életben, úgy a tudományban sem az a periférikus jelentőségű tény, aminek mindkét helyen általában venni szokták. Másodszor: kijelölhetünk, aminthogy ki is kell jelölnünk számára a theologióban elfoglalt sajátos helyét, de ugyanakkor érvényre kell juttatnunk mind diszciplinánkban, mind a theologiai tudomány egészében azt a kölcsönös belső összefüggést, amelyben a kettő egymással van.

⁹⁸ Theologiai tanulmányozásunk szegénységét mutatja, hogy míg a németeknél két név is kialakult a külmisziótan jelzésére (Missionslehre, Missionskunde), nálunk nincs sem ennek, sem még egy pár theologiai studiumnak általánosan elfogadott magyar, vagy vérünkke vált idegen neve.

⁹⁹ Különösen az inkább elterjedt halieutika ellen tiltakozunk, mint amely a vonatkozó bibliai helynek félreértéséből született. (Mt. 4:19. 13:47. Mk. 1:17. Lk. 5:10). A Mt. 4:19. és Mk. 1:17. a döntő locusok s mindkét helyen ez áll: „*πορεύσω εμας (γενέσθαι) ἄλλεις ἀνθρώπων*“ (Máténál *γενέσθαι* nélkül). Minden hosszabb exegetálás nélkül nyilvánvaló, hogy az Úr követése és az Ő küldése után is Ővé marad a cselekvés hatalma (*πορεύσω*). Helytelen tehát éppen az emberi cselekvést kiemelni a munkát jelölő szóval. A fordításban is jobb a szó szerintihez ragaszkodni, legalább annyira: „emberhalászokká teszlek“. (L. Luther: „Menschenfischern machen“. Tyndall: „make fishers of men.“)

¹⁰⁰ L. Podmaniczky i. m. 1. o. és 4. jegyzet.

Vannak *bibliai* locusok, könyvek és korok, amelyeket a külmiszió lényegének ismerete nélkül semmiféle egezetikai felkészültséggel megfejteni, helyesen értelmezni nem lehet. A Szentírás eddigi egezetikájában ez eddig csaknem teljesen figyelmen kívül hagyott tény. A *rendszeres theologia* a külmiszió Kijelentésből fakadó lényegének beiktatása nélkül csonka marad: egyházfogalma ennek kihangsúlyozása nélkül lezárt, életelevenségében megrövidített, statikai tantétel. Ezen a téren is sok a kívánnivaló még. A *historia theologia*¹⁰¹ számára nemcsak az elkerülhetetlen, hogy kutassa és a lehetőségig hű összefoglalásban adja a külmisziói munka történeti kibontakozását, hanem keresnie kell az anyaszentegyház eme soha ki nem vethetett megbízatásának rejtekútjait is, mélyben munkálkodó, vagy eltorzult megnyilvánulásokban mutatkozó hatásait, az egyház egész történelmén végighúzó életvonalát. A feladat második része merőben új, de a szellemtörténeti módszerrel dolgozó történetírás számára egészen kézenfekvő, programjába beleillő követelmény. Végül az egyház élettanának alapelveit tisztázni hivatott *gyakorlati theologia* még a szigoruan vett egyházi kereteken belül folyó munkái terén (a gyülekezeti ígéhírdetéstől el egészen a kybernetikáig) sem nélkülözheti azt az (eschatologiai) távlatot, amit a külmiszió öntudatosítása ad.

Másfelől a külmiszió tudománya nem különálló, vagy éppen függeléktheologizálás a nagy lényegbevágó kérdések tárgyalása mellett (vagy inkább a végén), hanem éppenúgy *életkérdés*, mint azok (van-e egyáltalán mellékes kérdés a theológiában?) és a theologiai tudomány egész organizmusával szerves kapcsolatban áll. Nemcsak elsősorban veszi igénybe a fentebb felsorolt theologiai diszciplína-csoportok kutatás-eredményeit, hanem azok döntőleg *meg is határozzák*. Más lesz a külmiszió lényege, ha az egezés a szélsőséges vallástörténeti iskola szellemét tükrözi (Baur) és más, ha az egegeta christocentrikus szempontból fogja fel a feladatát (Bultmann). Ugyanígy mélyeseg szakadékot mutat a külmiszió az a felfogása, amit Dunkmann vallásfilozófiájából vagy Barth dogmatikai rendszeréből próbálunk meg levezetni. És természetes, hogy historialag is másként látjuk a külmisziót, ha a protestáns külmiszió kezdetét a reformációtól számítjuk,¹⁰² vagy pedig az apostoli egyház kontinuitásában élő keresztyénség alatt a merőben evangéliumi keresztyénséget értve¹⁰³ vissza merünk menni evangéliumi hitünkkel az ősalapig.

2. A külmiszió diszciplínája mint kész anyagot veszi át a *biblica theológiától* a bibliai irodalomtörténet és egezés eredményeit, a *rendszeres theológiától* a keresztyén hit (dogmatika) és cselekvés (etika) alaptörvényeit, a *historia theológiától* pedig a keresztyén anyaszentegyháznak s benne a külmiszió munkájának történeti összefoglalását és értékelését.

A didaktikus, szimbolizáló, diakóniai és kybernetikai tevékenységek fokozatosan megjelenvén a külmisziói munkában, ennek elvi megalapozása azoknak leszűrt tételeit, törvényeit is felhasználja olyan mértékben, amilyen mértékben a külmisziói munka gyülekezeti élet eredményez. Viszont a Krisztus egyháza szolgálatának lényegét, élettörvényeit, és az időben kibontakozó feladatait tárgyaló, megállapító gyakorlati theologia, amennyiben nem akar ad hoc esetek technikája lenni, minden diszciplínájában kitekintéssel van a külmiszióra is, az elvi kapcsolópontokon át. A kölcsönhatás itt a legmélyebb, mert a külmiszió tudománya, mint önálló diszciplína, csak a gyakorlati theológiában foglalhat helyet. „A gyakorlati theológiának ugyanis az a feladata, hogy a keresztyénség jelenének képét és jövőjének programját rajzolja meg s így a misszió — akár a keresztyénség jelenét, akár programját tekintjük — a gyakorlati theológiának nemcsak esetleges kiegészítője, hanem elengedhetetlen, a keresztyén élet legbelsőbb lényegéből kifejlődő betetőzése.”¹⁰⁴

¹⁰¹ Bár a legújabb theologia eredményeinek érvényesítésével teszi, nem követjük Tavasz hármas felosztását a theol tudományágak megkülönböztetésében (Ref. Ker. Dogmatika, 3-4. o.), amikor t. i. az egezetikát és egyháztörténetet a historia theologia körében egybevonja. Nincs itt terünk kifejteni, hogy miért ragaszkodunk a négyes elágazatáshoz, csupán jelezzük, hogy a külmiszió kérdésével kapcsolatban különösen fontos a bibliai alap és történeti kibontakozás szétartása.

¹⁰² Pl. Podmaniczky i. m. 5. o.

¹⁰³ Tavasz Dogmatikája 47. o.

¹⁰⁴ Podmaniczky i. m. 2. o.

3. Két kérdés merülhet itt fel. Az egyik az, hogy tekintettel a sok egyéb diszciplínáktól kölcsönzött anyagára és azoktól való függésére nem olvasztható-e be a külmisziótan a többi theologiai studiumok közé, illetve jogosan vétetik-e önálló diszciplínának, a másik pedig, hogy nem esetlegesen illesztetik-e be éppen a gyakorlati theologia ágai közé, azaz nemcsak azért adunk itt neki helyet, mert máshonnan mindenünnen kiszorul. Mindkét kérdést indokoltá nemcsak az teszi, hogy a külmisziótan a theológiában, ahol az önálló praktika theológiának is alig egy évszázados multja van, a legújabb és ma sem általánosan elfogadott tudomány, hanem az a körülmény is, hogy a külmiszió munkája az empirikus egyház keretén túlmenő, úttörő munka. Ez a zavaró momentum azonban azonnal hatályát veszti, mihelyt nem egyének úttörését, hanem az egyház engedelmességét látjuk és igazoljuk a külmiszióban s ha az egyház alatt elsősorban a láthatatlan egyházat értjük.

A felvetett első kérdésre röviden felelhetünk. A külmiszió tanának annyira sajátos, különálló és döntően lényeges (egzisztenciális) feladata van, ami teljes mértékben jogosultá teszi önállóságát.

De nem esetleges a külmiszió diszciplínájának a gyakorlati theologia keretén belül való elhelyezése sem.

A külmiszió az anyaszentegyház egyik életjelensége, az expanziv jellegű. Ha e megállapítás nemcsak tapasztalati, hanem Isten kijelentésében gyökerezik, nem szenved kétséget, hogy a külmiszió tudományos vizsgálatának a helye a gyakorlati theologia körébe esik. Alkalmunk lesz ezt alább egy külön, a külmiszió kijelentésbeli alapjáról szóló fejezetben részletesen is igazolni. Itt csupán annyit jegyünk meg, hogy a Schleiermacher óta felvetett és a gyakorlati theológiának nem egy theologus által (Lauterburg, Goltz, Budai,) kritériumává tett kharizmák közül nem hiányzik, mint alább látni fogjuk, a *külmiszió sajátos kharizmája* sem; a *χάρισμα ἀποστολικόν*. Ha tehát a gyakorlati theológiát úgy tekintjük, mint „a Krisztus egyházának építésére szolgáló charismatikus tevékenységekről szóló tudományt,¹⁰⁵ s helyet és önállóságot benne csak annak a diszciplínának adunk, amelyik a bibliai kegyelmi ajándék principiumára vezethető vissza, akkor is a legteljesebb mértékben igazolt a külmiszió önálló tárgyalásának a praktika theológiában való megoldása.

Természetesen anélkül, hogy valami Übermensch-féléknek vennők őket, fenn tartjuk az apostolokat tőlünk bizonyos tekintetben elválasztó ama megkülönböztetést, hogy nekik az Úr, amikor földi élete idejére legbensőbb családtagjaikul, egyháza alapvetésének munkásaiul kiválasztotta, nem más vagy több Szentlelket, hanem különleges megbízatást adott. Ezt jelezzük azzal, amikor csak őket nevezzük apostoloknak. Tagadjuk azonban, hogy ők nem lettek volna önmagukban éppolyan bűnös, erőtlén emberek, mint mi, hogy különös szentség adatott nekik s hogy ma az Isten Szentlelke ne lenne képes olyan csodákat végbeinni, aminőket általuk tett. Nem ők tették azokat, éppen ezért tehették, mert magukból semmit sem adtak hozzája. Ha pedig az Úr tette, aminthogy teljességgel így áll a dolog, tudnunk kell, hogy az Úr karja nem rövidült meg.

Ami a külmiszió-tannak a gyakorlati theologia diszciplínái s az egész református theologiai rendszerben való elhelyezését illeti, ez olyan nagy kérdés, hogy tárgyalására itt nincs helyünk, megoldása viszont annyira problematikus, hogy külön tanulmányt igényel. Csupán jelezzük, hogy sem a Ravasz értékelméleti és emberi átélésen megforduló,¹⁰⁶ sem a Budai kharizmánokon felépített spekulatív rendszerét¹⁰⁷ nem fogadhatjuk el, főként azért a jelen esetben, mert a halieutika néven beosztott külmiszió-tan (bár tagadhatatlanul a katekhetikához áll legközelebb s annak bizonyos tekintetben megfelelője), sem a paedeutika sem a didaktikus tevékenységek sorában nem vehető a többi diszciplínákkal egy sorba, mert a többi mind befelé, ez pedig kifelé irányuló életjelensége az egyháznak. Revízióra szorul egyébként a gyakorlati theologia egész koncepciója s éppen ezért nem mehetünk bele itt a kérdés mélyebb, szorosan ide nem tartozó tárgyalásába.

¹⁰⁵ Budai i. m. 109. o.

¹⁰⁶ Ravasz László : Bevezetés a gyakorlati theológiába. Kv. 90. o.

¹⁰⁷ Budai i. m. 118. o.

11. §. A református külmisszió-tan felosztása.

A diszciplinák szokásos kettős beosztása helyett (általános és különös, formai és tartalmi rész) jelen esetben a Warneck példájára *hármastagolással* élünk, úgy azonban, hogy amaz is érvényre jut benne. A hármastagolást nemcsak az teszi indokolttá, hogy a diszciplína új volta miatt és apologizálás helyett annak fogalmát, lényegét (megalapozását) teljes részletességgel kell tárgyalni s így részletkérdéseit külön kötetre hagyni, hanem az is, ahogyan a külmisszió-tanának feladatát fentebb körvonalaztuk. (L. 9. §.) A „mit” és „hogyan” kérdések előtt¹⁰⁸ tehát mintegy a „mi” kérdésre keresünk feleletet, miáltal a gyakorlati teológia egyébként is szigorúan be nem tartható határait, a gyakorlati teológia bármilyen új értelmezése mellett is, nyilván túl lépjük, de parancsoló szükség készletet rá: csaknem teljes hiánya a külmisszió magyar református teológiai megalapozottságának.¹⁰⁹

Teljes mértékben valljuk most már Warneckkel, hogy a felosztásnak egy tudományánál nem mesterségesen, hanem természetesen, mintegy önmagából kell kibomlania. A fáról vett képet is elfogadjuk alapul, annál is inkább, mert nyilván a bibliai mustármagból kelt fára emlékeztet, aminél jobb képet nem is találhatunk; a felosztásunk azonban csak részben egyezik a Warneckével.

Ott kell kezdenünk, hogy az embernek elébe döbben a külmisszió: van, valóság. Az első kérdésünk, mi az? Mint mikor a fát meglátjuk. Ezzel annak lényege után kérdezzük. Ez a gyökere annak a bizonyos fának, amit azonban azonnal nem lát az ember: el van rejtve, mint a külmisszió értelme az Igében. A külmisszió lényegéről szóló első része a külmisszió-tannak most már így tagolódik: az ismeretlennek az ember mindenekelőtt neve után kérdez, fogalmát alkotja és helyét keresi meg, mialatt feltárul előtte annak egész problémaköre. A gyökeret nem látja; hogy a lényeg felé tovább mehessen, hogy felesleges keresgéssel idejét ne vesztesse, türelmesen meghallgatja: mit mondanak mások a fáról, hogyan nőtt oda. Így végig kíséri a külmisszió tudományának kialakulását, amikor természetszerűleg kérdez annak magva, alapja után. Ebbe a titokzatos mélységbe már csak mutatni tud az egész fát tartó gyökér (a Szentírás); másfelől mutat a másik irányba is, feltárva, hogy az a bizonyos lényeg mennyire élteti és meghatározza a fának egész mivoltát, el egészen az ágakig, sőt környezetéig: ez a kettős, de lényegében egybefutó vonatkozás a külmisszió dogmatikai-etikai megalapozása, (ez az egybevonás már szemben áll Warneck látásával, de a református látás követeli: csak a hit a döntő, nem pedig a hit és a cselekedet; nyilvánvaló, hogy történelmi és ethnológiai alapvetésről ezek után még kevésbé lehet szó¹¹⁰, hiszen mindezek az előbbiből nyerik meghatározottságukat). Végül a fa nem libeg a levegőben, aki a gyökérig kutat, annak a talajjal is számolnia kell; a külmisszió tanának ez a talaja (mint a külmisszióé is), melyen át az életető erőt nyeri: az egyház. A külmisszió református értelmű egyházi megalapozása aztán lezárja az első gondolatkört s egyben jelen tanulmányunkat.

A következő (alanyi után mintegy tárgyi) kérdés, hogy ami van, *miért* van, *mit* kell tennie. A lényeg után ez a rendeltetés kérdése. A fa hasonlatával élve bizvást nevezhetjük ezt a fa látható részének, mint ami annak egészében legszembetűnőbb, legvalóságosabb valóság. Ennek megfelelőleg itt kerülnek tárgyalás alá a külmisszió tényezői: a küldő, a megbízott, a küldött, a cél, egyszóval a külmisszió tényezői, vagy a képpel élve: a fa valamennyi alkotórésze egyenként. Az előbbivel együtt ez is még statikai rész, tehát közösen azzal egybevonható, tartalmi első részének is vehető. A külmisszió-tan e második kötetében azonban lényegesen mást kell adnunk, mint amit Warneck die Organe der Sendung név alatt csoportosított. Sorra kell vennünk a külmisszió valamennyi tényezőjét. Warneck mindössze ezeket említi tényezőként: a külmisszió tárgya nála a nem-keresztény világ (kizárva a más felekezetek köréből való térítést és az egész belmissziót), feladata a kereszténység terjesztése,

¹⁰⁸ L. Makkai Sándor dr.: Az erdélyi református egyházi irodalom 1850-től napjainkig. Kvár. 1925. 55. o.

¹⁰⁹ Tetézi ezt a szükségét, hogy a legújabb s egyenesen korszakalkotó jelentőségű magyar református dogmatika, a Tavaszy Sándoré, nyilván sürgetőbb szükségek kényszere folytán, a külmisszió kérdését nem is érinti.

¹¹⁰ Warneck I. kötetében a két utolsó fejezetnek tárgyai ezek. 273-319. o.

azaz a keresztyén egyház szétplántálása az egész világon, célja egyének megtérítésén át gyülekezetalapítás, egyházszervezés, módszere küldetéses, alanya legfelső fokon az Úr Jézus Krisztus, emberi eszköze, letéteményese a keresztyén gyülekezet, az egyház, illetve annak keretében kialakult önkéntes kör, szabad társaság.¹¹¹

E tényezők mind összegyűjtve, rendszerezve és részletesen megtárgyalva, indokolva adják a második rész anyagát. Alapképletünkre emlékezve rá kell mutatnunk mindenekelőtt a külmiszió három személyi tényezőjére; ezek a küldő, a küldött és akihez küldetünk. A küldő, a külmiszió alanya a Szentháromság-Isten, ki mint Teremtő, bizonyágtétel rendeltetésével alkotott, öröktől fogva arra hívott el, mint Fiú magához emelésével, útnyitásával és parancsával a küldetésbe beállít s mint Szentlélek engedelmessé tesz és általunk építi országát. Így a küldött valójában eszköze, nem végezője a külmisziónak. Eszköz Isten kezében, mint egyén a neki adott kharizma szerint s mint egyház a nekiadott megbízás alapján. A külmiszió alanyával, a cselekvő örök Én-nel szemben a misszionárius és misszionáló egyház sohasem tehet többet, mint hogy kegyelemből engedelmeskedik, egy lépésre, egy szónyi intésre sincs hatalma önmagában, mert hiszen követ csupán¹¹² („ὁπὲρ Χριστοῦ προσβεβόμεν” II. K. 5:20.) Akihez küld a küldő, az a külmiszió tárgya. Ez a tárgy mindenekelőtt nem egy alacsonyabbrendű valami, hanem éppen úgy személy, vagy személyek, mint mi, sőt Isten előtt már a köztük kialakulandó egyház is élő valóság. Ez a tárgy a mi felebarátunk, akinek nyomorúságos helyzete abból áll, hogy még nem találta meg Istennek Krisztusban adott kegyelmét s nem nyerte még el az ígéretet a Szentháromság-Isten nevébe való elpecsételéssel. Ez a tárgy kívül esik a szolgáló anyaszentegyházon s e tény határozza meg a külmiszió-nak nemcsak a belmisziótól, hanem valamennyi más egyházi munkától való különböző voltát. És ez a tárgy tagolja három főrésze a külmisziót: zsidó-, mohamedán- és pogánymiszióra, mely csoportok aztán tovább tagolódnak. A külmiszió tárgyába beleértjük a Krisztus földi anyaszentegyházán kívül eső egész emberiséget, földrajzi helyzetre való tekintet nélkül s egyedül az ígéhirdetés és sákramentumok által megvont földi egyházi határral határoltan. Jól tudjuk, hogy ez nem esik okvetlenül egybe Isten országának határával, azt is megjelentette Isten Igéjében és kinyilvánítja minduntalan, hogy nem mindenkié az üdv, de a parancs világosan mindenkihez küld („πάντα τὰ ἔθνη”), más határt vonni pedig nincs jogunk, mint amit az egyház földi ismertetőjeleként az Úr adott. Így a cél is, melyről első tekintetre úgy látná az ember, hogy élénk tüzetett ki: t. i. Isten országának az egész világon való elterjesztése, vagy ami végeredményben Isten előtt ugyanaz: az egyház tovább-plántálása — csak Isten előtt a külmiszió célja, amiből élénk feladatként csak ennyi állított: tanunak lenni, bizonyágot tenni, az Igét hirdetni az egyház látható határán kívül.

Így sorra véve a külmiszió tényezőit, egy marad csak hátra, hogy a harmadik részben magát a munkát vegyük tanulmányozás alá. Ez a hogyan kérdése s benne a Krisztus anyaszentegyházának az az életműködése mutatkozik meg, amelyet nem a fehérek egyháza alakít a feketék közt, hanem amelyekben egymásra találnak innen is, onnan is az egy pásztor juhait. A kérdés tehát nem az, hogy hogyan térítsük meg a pogányokat, hanem, hogy hogyan lehetünk engedelmes eszközök a Szentlélek kezében. A Lélek szólni akar általunk s nekünk ennek az ígéhirdetésnek, mint egyetlen lehetőségnek az idői és helyi útjait-módjait kell megtalálnunk. Ismét a fa képére térve vissza, azt keressük itt, hogy miképpen nő ki a magból (hosszmeteszt) és miképpen él ma (keresztmeteszt) a fa. Ennek megfelelőleg az első, mintegy megalapozó része a külmisziótan harmadik szakaszának a külmiszió története és jelen állapotrajza, második része a módszertan, az odakinti és itthoni munkából leszűrt normák rendszere, már amennyiben ilyenről szó lehet egy olyan munkában, ahol a Szentléleké a vezetés és a munka egyaránt. Ennek ismételt hangsúlyozása után aztán beszélhetünk a külmiszió munkaágairól: a közvetlen (prédikáló) és közvetett ígéhirdetési módokról (orvosi, iskolai, diakonai szolgálatról), vagy más oldalról a szó-, írat-, tett- és életmiszióról. Végig kell kísérnünk a munka útját a misszionárius lépéseitől a katekumenátuson át az egyének megkereszteléséig és a bennszülöttek, munkatársak

¹¹¹ Mint fentebb említettük, e kérdések egy részével nem ebben a kötetben foglalkozik Warneck. E megállapításait se innen, hanem az I. kötet első fejezetéből idéztük, hol azokat összefoglalóan adja.

¹¹² Hartenstein : Die Mission als theologisches Problem. 32. sk. o.

nevelésén át az új gyülekezet és egyház megszervezéséig. Nem említve itt igen sok kisebb jelentőségű kapcsolódó kérdést, egyre nagyobb teret kell biztosítanunk a ma tagadhatatlanul válságba jutott külmisziói munka súlyos kérdéseinek megoldására, új munkalehetőségek keresésére, esetleg a régiéek elvetésével is. Nem tartjuk kizártnak pl. hogy a külmiszió mai egész munkarendje lehetetlenné, vagy legalább is erősen korlátozottá válik s mivel a külmiszió maga, míg aratnivaló van, meg nem szűnhetik, a szolgálat súlypontja átkerül oda, hogy a misszionáló egyház itthon gyűjt bennszülötteket szárnyai alá, akik az Üdvözítő oltalmát is megtalálva aztán maguk mennek ki követségbe népük közé.

Látnivaló tehát, hogy míg a két első rész inkább a külmiszió időietlen (vagy legalább is nem annyira időhöz szabott), addig a harmadik rész annak időbeli kérdéseit foglalja magában. És ez egészen megfelel a külmiszióban rejlő, fehérhez, feketehez, keresztényhez, pogányhoz egyként szóló legfőbb tanításnak, annak t. i., hogy a misszió Ura szól hozzám, akármelyik oldalon is állok, most!

III. RÉSZ.

A KÜLMISSZIÓ THEOLOGIAI LÁTÁSÁNAK KIBONTAKOZÁSA.

V. Fej. A külmiszió kérdése a reformáció előtti theológiában.

12. §. A kiindulópont indokolása.

A következő lépésünk a külmiszió lényege felé: tekintetbe venni, hacsak futólag is, e lényeg meglátását a történelem folyamán, ami hivatva van feltárni a református külmiszió oszlopait és mutatni a mélyebb alapok felé.

Az alább következő tanulmányrész, mint maga a kérdés is, valójában nem miszióelméleti, hanem dogmatörténeti, vagy miszió-irodalomtörténeti feladat. Jelen formájában nincs is — tudomásunk szerint — sem a magyar, sem a külföldi külmisziói irodalomban feldolgozva. Ez természetesen elkerülhetetlen fogyatékos-ágot jelent már előre, amit csak tetéz az, hogy az alapvető kérdések sürgetése ezuttal csupán vázlatos feldolgozást enged meg.

Természetes, hogy a külmiszió történetének eddigi összeállítói többé-kevésbé annak theologiai vizsgálatát is megemlítik, felsorolják. Így különösen Warneck, aki az otthoni külmisziói élet kapcsán a tőle megszokott alapos-sággal a külmiszió theologiai vizsgálatára is kitér,¹¹³ de magától értetődően csak a munka menetéből való kitekintéssel és csupán a reformáció korától kezdődőleg.

Eltekintve egyes korok ilyen természetű feldolgozásától,¹¹⁴ két összefoglaló kísérletről tudunk, amely kifejezetten a külmiszió tudományának történetét is igyekszik adni: *Richter* és *Schomerus*, theologiai tankönyvnek szánt encyklopédikus miszió-elmélete. Mindkettő azonban igen vázlatos (különösen a Richteré alig nyújt valamit) s nem is lehet ez másként, mikor az ember a külmiszió összes kérdéseit egyetlen kötetben akarja feldolgozni.

Mindhárman tényleges hiányt éreztek meg, amikor erre kitértek, és pedig a tulajdonképpeni tárgyalási anyagot megelőzőleg: minden lelkiismeretes theologiai vizsgálatnak tekintetbe kell vennie a megelőző lépéseket, azok eredményét vagy csődjét. Mint tudomány, csak továbbfejlés ez is, a multon épülve fel. Azt viszont már nem helyeselhetjük, hogy egy sorba állítják a Szentírással a külmiszió elméletét. Maga Warneck is idetéved, amikor miszióelmélete első kötetében a misziótan forrásai és

¹¹³ Warneck: Abriss. . I. Abt. Das heimliche Missionsleben. 1-216. o. H. Schomerus: Missionswissenschaft. Leipzig. 1935. 6-12. o. és Julius Richter: Evangelische Missionskunde. Berlin. 1920 (II. kiad. 1927) 18-19. o.

¹¹⁴ Pl.: Grössel munkája a XVII. századi külmiszió minden vonatkozásáról.

irodalma¹¹⁵ cím alatt forrásokul jelzi az Újtestamentumot, a misziótörténeti ismereteket, a misziói instrukciókat és miszióelméleti tanulmányokat. (Az utóbbiakból egyébként csak a mult század második feléből való külmiszió-elméletek egy részét sorolja fel s ismerteti.) Kiemeli ugyan, hogy a Biblia, illetve az Újtestamentum előképe, szabálya a külmiszióknak, hol annak csupán magja, de nem rendszere található fel (Jézus, Pál tanításában és a Cselekedetek könyvében!) nem is itt tárgyalja lényegében a Szentírás szerepét a külmiszióban, hanem a későbbi alapvetés kapcsán, mégis teljes mértékben kifogásolnunk kell ezt az eljárást, mikor utána éppen a külmiszió tanának forrásaiként sorolja fel a miszióelméleteket, misziói társaságok évi beszámolóit, utasításait s a Cselekedetek könyvétől a legutolsó misziói traktátusig minden idevágó írásművet. Richter, méginkább Schomerus viszont ad absurdum viszik ezt a téves irányt, mikor a külmiszió elméletének történetét az Ótestamentummal kezdik.¹¹⁶

Természetesen nem olyan egyszerű a kérdés megoldása, mint ahogy mi teszünk most: a külmiszióknak, mint theologiai problémának kibontakozását az egyházatyáknál kezdve. Ki állíthatja pl., hogy Irenaeusnak volt theologijája, de Pálnak nem? ¹¹⁷, Vagy teheti-e akármilyen theologiai szempont meg nem történtté a Szentírás megtörtént eseményeit, tagadhatja-e, hogy a Biblia a szó legmélyebb értelmében theologiai és éppen misziótheologiai írásmű?

Nincs itt terünk rá, hogy belemélyedjünk a Kijelentés-Kánon problémáinak tisztázásába, messze is vezetne. Egyszerűen feljegyzünk két tényt: az egyik az, hogy a Szentírás és minden más theologiai mű között (a textus és ígéhírdetés között) éppolyan egzisztenciális kapcsolat s mégis áthidalhatatlan különbség van, mint a Biblia és Isten Igéje közt: soha egy nevezőre nem hozhatók, de egymástól el sem választhatók. A másik tény pedig az, hogy mint történetileg előállott írásmű, a Biblia is beletartozik a theologiai könyvek — vagy ha úgy tetszik: vallási „szentkönyvek” — sorába s mint ilyen, lehet is a maga idői beállítottságában vizsgálni, de ebben a síkban a Szentírás lényegéből soha semmi meg nem látható. Mivel pedig mi jelen esetben a külmiszió lényegét keressük, a történeti síkban megjelenő Bibliának vizsgálatát minden kárvallás nélkül mellőzhetjük, sőt az áthidalhatatlan különbség követelése folytán mellőznünk is kell; az életeleven kapcsolat követelésének pedig úgy igyekszünk eleget tenni, hogy nem akármilyen külmisziói gondolatot keresünk az alábbiak során két évezred theologijában, hanem mindenütt azt, amit a fentiekben kifejtettünk: a református, tehát bibliai külmiszió gondolatát. A külmiszió látásának ez a történeti kikristályosodása, kitisztulása ismét és elengedhetetlenül (minél tisztábban református, annál inkább) a Bibliához fog vissza vezetni. Egészen logikusan vesszük hát elő ez után a Bibliát, hogy benne illetve rajta át, azzal a látással, melyre adatott, meglássuk a külmiszióknak nem történelmi kibontakozását vagy első theologiai megfogalmazását, hanem alapját.

Még egy megjegyzés van csupán hátra, amit inkább az eddig előfordult téves gyakorlat, mintsem az igazság indokolásra szoruló volta tesz szükségessé: a külmiszió református (bibliás) theologiai látását kutatjuk (a többire kitérni nincs helyünk, de itt nem is olyan fontos, mint pl. a munka történeténél vagy jelen állapotrajzánál) s hogy mégis az egyházatyáknál és nem a reformátoroknál kezdjük el (mint pl. a munka történetét Warneck, Frick, Podmaniczky, Schomerus), ez épp olyan természete-

¹¹⁵ Ilyen fejezetnek a beillesztését, hogy „A külmiszió irodalma”, kivihetetlennek látjuk. Egyrészt, mivel a külmiszió minden nyelvű s különböző részletkérdéseivel foglalkozó irodalma, minden szegénysége mellett is annyira gazdag, hogy arról külön könyvet kellene összeállítani (hol van azonban ekkora tájékozottsággal és nyelvismerettel rendelkező ember?) Másfelől éppen ebben a részben találunk rá alkalmat, hogy az annyira szükséges külmisziói irodalomra rámutassunk. Nem tagadjuk, hogy a felsorolást korlátozni fogja egy külső és egy belső kényszerűség: a külső, hogy ez csupán az általunk ismert és megközelíthető anyag (ígen hiányzik pl. az északi népeké); a belső pedig, hogy a külmiszió megalapozása lévén kimondott célunk, sok más (különösen r. k.) munkát megemlíteni sincs módunkban.

¹¹⁶ L. Warneck Missionslehre. I. k. (1892 és 1897) 6. fejt, Richter és Schomerus könyveinek fentidézett helyeit.

¹¹⁷ Warneck is így beszél róla: „Die Missionstheologie des Paulus.” I. m. 194-250. o.

tes és jogos mint amilyen nevelés és jogtalan azt mondani, hogy a református „vallást” Kálvin alapította.

13 §. Külmisziói vonatkozások az egyházatyáknál.

Azt a csodálatos hódítást, mellyel az evangélium az első században futótüzként terjedt el, az apostolok s különösen Pál szolgálata nyomán, csakhamar leszorította, ha el nem is olthatta, az üldözés. A szent láng rejtett úton, titkos mélységeken száll tovább: kifelé csaknem minden gondot leköt a polemizálás és a védekezés. Talán ez az oka, hogy bár az apostoli kor után tovább folyik az Ige hódító munkája, a csakhamar kialakuló Kánon külmisziói vonatkozásai, Pál idevonatkozó bizonyágtétele nem találhatnak kellő visszhangra az egyházatyáknál.

1. Az első, akinek theologiai gondolkodását a külmiszió szempontjából tanulmány tárgyává kell tennünk, *Irenaeus* (kb. 140-200). *Adversus hereses* c. nagy munkájában¹¹⁸ nem egyszer alkalom kerül arra, hogy érintse a külmiszió gondolatát, de ritkán él vele (pedig a II. sz. végén életelevení külmiszió folyik az egész művelt világon). Így nem mélyíti el és nem hozza közel a Pál olajfa-példázatát¹¹⁹; nem vonja le a következményét az egyházra annak az És. 43:5. verséhez kapcsolódó megállapításának, hogy az isteni üdvterv az egész világra kiterjed¹²⁰; megáll amellett az igazság mellett, hogy az apostolok munkája nagyobb volt mint a prófétaké¹²¹, ők képviselik az egyházban Isten által beállított egyik rendet, de külön a külmiszióra nem tér ki. Am a legfontosabb oka ennek az, hogy az egyház munkája nagyon egy¹²², nem lehet attól élesen elkülöníteni azt a külmisziót, ami ezidő szerint kb. még mindig a munka nagyobbik felét alkotta. *Irenaeus* a széles körben ismert hellén (kisebb részben arám) nyelven ír (írásainak egy része csak latin fordításban maradt ránk), tehát ezzel is mintegy missziói célt szolgál. Elsősorban természetesen nem a pogányokért, hanem a pogány elemek, tévtanok ellen ír, ez a szempontja. Ezért mikor arról beszél, hogy az evangélium az egész világon elterjedt, azt hangsúlyozza, hogy mégis milyen egységes a tanítása, mintha egy száj szólná. Sokféle nyelv van a világon, de a bizonyágtétel átadásának ereje csak egy.¹²³ Az egész világot Krisztus egyházának szempontja alatt nézi. A zsidók és pogányok megtérésének (utóbbi a nehezebb) gondolatával több helyen foglalkozik, Ráháb történetéből és Mt.20 : 31. verséből vonva le az igazságot.¹²⁴ Jelentős az a kiemelése, hogy a hit Ábrahám magvává tesz minden népet (ezzel kapcsolatban hívással fordul a pogányokhoz), az evangélium pedig bennünk azért van, hogy világítson.¹²⁵

Az apostoli igehirdetés bizonyítását tárgyaló iratában (*Εἰς ἐπίδειξιν τοῦ ἀποστολικῆς κηρύγματος*) célja, mint maga mondja, az apostoli tanítást röviden előadni (1. fej.). Már az Ótestamentumban meglátja a pogányok hívását (28. fej.) az ő számukra is megigazulást szerzett Krisztus (35. fej.) Ez a megigazulás a hit által valósul meg az egyház kormányzata alatt és alapját Isten ígérete képezi: a Jáfetnek adott áldás gyümölcse ért meg a pogányok hívásában, ahogy eljönnek s engedelmesen letelepednek Sém sátrában (I. Móz. 9 : 27.) (42. fej.) A pogányok közül elhivottaknak Krisz-

¹¹⁸ Eredeti címe: „Τοῦ ἐν ἁγίοις πατέρος ἡμῶν Ἐιρηναίου ἐπισκόπου Λουγδούνου τὰ εὐρισκομένα πάντα.” Lipsiae, 1853.

¹¹⁹ I. m. V. k. 9, 10 fej.

¹²⁰ IV. k. 14. 1. fej.

¹²¹ IV. k. 24. fej.

¹²² III k. 24. fej.

¹²³ A mi szempontunkból különös figyelmet érdemel az első könyv 19. fejezete, melyben ugyan nem éppen a külmiszióról szól *Irenaeus*, de ismételtelen kiemeli, hogy az egységes, apostoli tanítású („...παρὰ δὲ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν ἐκείνων μαθητῶν παραλαβοῦσα ...”) hit és egyház mennyire el van terjedve az egész világon („... καθ’ ὅλης τῆς οἰκουμένης ἕως περὶ τῆς γῆς διεσπαρμένη.” „... ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ διεσπαρμένη...”) és mint ugyanazon egy nap, ragyog Germániától a Szentföldig (ἐν Γερμανίας... ἐν ταῖς Ἰβηρίας, ἐν Κελτοῖς, κατὰ τὰς ἀνατολάς, ἐν Αἰγύπτῳ, ἐν Αἰθίῳ, κατὰ μέσα τοῦ κόσμου...”)

¹²⁴ I. k. 24 és IV. k. 20. fej.

¹²⁵ IV. k. 7. és 21. fej.

tus az „Izrael Szentje” (És. 17 : 7 sk.) (91. fej.) Mt. 3 : 9. versével hívja a pogányokat. (94-95) Könyvét e szavakkal végzi: „Ez az igazság hirdetése, amit a próféták megjósoltak, Krisztus meghagyott, az apostolok ismertettek s az egyház gyermekeiben az egész világ elé odatárt. (98. fej.)

Már ez az utolsó idézet is jelzi, hogy a katolikus dogmatika atyjával van dolgunk: itt a tradíció és egyházi rend igazolása a főszenpont éppenúgy, mint ahogy a keresztyénség kiteljesedése mögött az a valószínűleg Athanasziustól eredő *ἀνακεφαλαιώσις* gondolata rejlik, ami az ember megistenülésének végétéhez vezetett később.

Mindemellett tagadhatatlan, hogy Irenaeusnak volt kitekintése a külmiszióra s írásainak meg is van ez a dinamikája.

2. *Tertullianus* (kb. 165-245) eleven, polemikus irataiban nem egy utalást talál az ember a nemkeresztyén világra és az evangélium diadalára, ám ezek nem a mai értelemben vett külmisziói munka jegyében íródtak. Nem volt a mai értelemben katolikus, a későbbi montanista elhajlás érzik még művein. „De oratione” c. munkája 2-8 fejezeteiben a Miatyánkot magyarázza s Isten országáról azt mondja, hogy a pogányok megszegényülésére jön el.¹²⁶ Megfigyelte, hogy a pogányok nagy bajukban nem bálványaikhoz, hanem a keresztyének Istenéhez fordulnak s ebből azt következteti, hogy a lélek természettől keresztyén: anima naturaliter christiana. Mégis többé, beszél a tőlük s útjuktól való óvakodásról, mint a megnyerésükről.¹²⁷ Krisztus azt akire minden népek vártak, aki betöltöje a pogányok reménységének is.¹²⁸ *Apologeticum* c. munkájában a keresztyén hitet különösen a pogányok részéről jövő ama két váddal szemben védelmezi, hogy a keresztyénség Isten ellen vét, amikor nem tiszteli az államisteneket (crimen laesae divinitatis) és hogy nem teljesíti a császár és az állam iránti kötelességeit (crimen laesae majestatis). Mint mindenik egyházatyánál, nála is részletes kifejtését találjuk annak, hogy a pogány istenek csak bálványok.¹²⁹ A 37. fejezet pedig már a győzelmes keresztyénség öntudatát tükrözi. Így idézi Schlunk is¹³⁰ azt a nevezetes mondatot, melyben szinte kihívólag kiáltja oda Tertullianus a pogány világhatalomnak, hogy a Krisztus szelleme már városokat, fórumot, szigeteket, mindent betöltött csak a templomok maradtak még meg a pogányság birtokában. Bár Kellner¹³¹ óva int attól, hogy ezt szószerint vegyük, annyi kétségtelen, hogy a második század végén már az imperium Romanum legvakmerőbb pogány vezetői is megdöbbenve látják a keresztyénség megakadályozhatatlan előretörését. Igaz, hogy mártíromság volt a diadal ára. *Plinius* bithyniai helytartó levélváltása *Traján* császárral mutatja, hogy milyen rettenetes bánásmódban volt a keresztyéneknek részük.¹³² S bár a misszió nem a páli örökség már, nem is a mai értelemben vett szervezett munka, mégis Isten gazdag áldása kíséri: aratás, mert valahogyan minden keresztyén misszionáriusnak érzi magát. És ebben nincs is hiba mindaddig, míg ezt a toborzást igazán az Úr végzi.

A pogányság hatalma megtörött. A csodálatos mélységű görög filozófia a szkepszis örvényébe bukkott. A harmadik század már elhozta, amit Seneca rettegve jóslt: több már a bűn, nagyobb az összeomlás, hogysem helyrehozható lenne.¹³³

3. *Origenes* (185-254) szintén apologetikus tendenciával rendszerezi az evangélium igazságait, de ő már a tévtanítások, elsősorban a gnosztikus tévelygés ellen küzd. Nem olyan optimista, mint Tertullianus a keresztyénség előretörését illetőleg. Tapasztalatai (utazásai) nyomán reálisan látja, hogy még távolról sincs a művelt világ sem áthatva a keresztyénségtől s messze a határon túl még sok barbár van.¹³⁴ Bár nagytudású és platonista, nem kétséges, hogy a hit jelentőségét is látja,

¹²⁶ Ausgewählte Schriften des Septimius Tertullianus, übersetzt von Dr. H. Kellner. Kempten. 1871. I. k. 356. o.

¹²⁷ L. A. Hauck: Tertullian's Leben und Schriften. Erlangen. 1877. 42-50. o.

¹²⁸ U. o. 91. o. és D. Martin Schlunk: Die Weltmission des Christentums. Hamburg. 1925. 20. o.

¹²⁹ Apologeticum. Cap. 10. 12. 15.

¹³⁰ Die Weltmission des Christentums. Hamburg. 1925. 20. o.

¹³¹ I. m. 106. o.

¹³² Schlunk; i. m. 19. o.

¹³³ Schlunk; i. m. 22. o.

¹³⁴ Origenes: Eine Darstellung seines Lebens und seiner Lehre. Von E. R. Redepenning. Bonn 1841. I. 59. o.

hangsúlyozza. A Justinus nyomán járó apologétának nevezi őt Schomerus¹³⁵, az alexandriai iskola többi tagjaival (Clemens, Dionysius, Eusebius, Athanasius) együtt. Origenesnek s általában az alexandriai iskolának külmisziói szempontból az a legnagyobb jelentősége, hogy a keresztyén egyházba belépők előkészítésére a katechezist kiépítette (nem mintha ez lett volna az egyetlen misziói kérdés, mellyel foglalkozott). A katechumenatus alapjául éppen a misziói parancs szolgált.¹³⁶ Világosan látja, hogy a pogányság, még legmagasabb filozófiai emelkedettségében is messze jár a keresztyénségtől¹³⁷, Isten országát magától el nem érheti, de annak ítélete rá is vonatkozik.¹³⁸ Krisztus végső diadalát és minden népek fölött való királyságát azonban pozitív oldalon is látja: "... Unus est agnus, qui totius mundi potuit auferre peccatum, et ideo cessaverunt ceterae hostiae, quia talis haec fuit hostia, ut una sola sufficeret pro totius mundi salute. Ceteri enim precibus peccata, hic solus potestate dimisit." Isten országát, mint az egész emberiségnek odatárt üdvöt, menyei Jeruzsálemet látja.¹³⁹ Ő az első bibliafordító (Hexapla). Nincs itt terünk rá, hogy a többi alexandriai egyházatyák (pl. Kelemen) tanításait sorra vegyük, de talán elegendő a köztük legjelentősebb Origenesre utalni, akinek életéről, teológiai látásáról mégis a legösszefüggőbb ismeretünk van s aki az első hivatott teológusa az egyháznak (L. *Περὶ ἀρχῶν* c. művét).

A későbbiek közül Apollinaris, Nazianci Gergely, Chrysostomus és Alexandriai Cyrillus, a julianusi kor apologétái, ha közvetlenül nem is, de közvetve utalnak az egyre szélesebb körben elterjedő keresztyénség védelme kapcsán annak pozitív hivatására is a világban.

14. §. Augustinus teológiája és a külmiszió.

Az első theologus, aki a reformáció előtt már egészen református irányu teológiai megalapozás felé mutat, Augustinus (354-430). (A többi egyházatyáknak írásában viszont már felfedezhetjük itt-ott a pápás elhajtás első jeleit, így nemcsak Irenaeusnál, hanem pl. Origenesnél, Tertullianusnál is a martíromsággal kapcsolatban az opera supererogationis gondolatának kísértését.) „*De catechizandis rudibus*” c. pedagógiai munkája valójában a misziói munkának abból a szükségéből jött létre, hogy a megtért pogányokat miképpen készítsék elő a keresztelezésre és a Krisztus egyházába való befogadásra. Legjelentősebb munkája, a „magnum opus”¹⁴⁰, Isten országának megvalósulásáról szól, tehát a keresztyénség lényegét éppen a külmiszió szempontjából ragadja meg. A külmiszió és általában a miszió mintegy állandó háttér e mögött a mű mögött — mondja Hartstein,¹⁴¹ Isten országának ígérését, mint hitben élő valóságot, látja — egészen a Szentírás tanúsága szerint — végigvonulni az emberiség történelmében, példázva a választott nép életében a bűnbeeséstől kezdve.¹⁴²

A pogányokkal szemben már nem látjuk nála a régi egyházatyáknál kísértő merev elutasító magatartást: mélyebbre néz, azok ellen fordul, akik valóban ellenségei Krisztusnak. S ilyen értelemben apologéta ő. „Existunt inimici, adversus quos defendanda est Dei civitas.” „Contra quos defendendam suscepimus civitatem Dei.”¹⁴³ Természetesen ilyenkor Isten országának már meglévő, látható alakjára, az ecclesia militansra gondol. Jellemzi őt az az átfogó, egyetemes látás, mellyel az egyházat látja: „...imperat Deus, ut arcam faciat, in qua... liberaretur... procul dubio figura est peregrinantis in hoc saeculo Civitatis Dei, hoc est, Ecclesiae, quae fit salva per lignum, in quo pependit Mediator Dei et hominum homo, Christus Jesus”¹⁴⁴ Ez az egyház Isten választottainak társasága, zsidók és pogányok előtt hívásával

¹³⁵ H. W. Schomerus: Missionswissenschaft. Leipzig, 1935. 7. o.

¹³⁶ L. Redepenning tárgyalása Die Erlösung c. fejezetét. II. k. 379. sk. o.

¹³⁷ Origenes: Comm. in Ep. ad Rom. IX. 662. E. R. R. után.

¹³⁸ Origenes: Hom. in. Num. XXIV. 363. E. R. R. után.

¹³⁹ Redepenning i. m. II. k. 34. és 343. o.

¹⁴⁰ „Magnum opus et arduum: sed Deus adiutor noster est” — mondja a De Civitate Dei előszavában könyvéről a szerző s mondjuk mi is vele, De Civitate Dei. Lipsiae. 1825. L. még: A. Aug.: Ausgewählte Schriften, Dr. J. Nepomuk Espenberger. Kempten und München, 1911.

¹⁴¹ Missionslehre. 1935/36. évi miszióintézet, könyvalakban még meg nem jelent előadásában.

¹⁴² I. m. 13-17. feje.

¹⁴³ Lib. I. cap. 1.

¹⁴⁴ Lib. XV. cap. 25.

egyaránt nyitva áll.: "Advertendum est igitur, duas res promissas Abrahae: unam sc. quod terram Chanaan possessurum fuerat semen eius... aliam vero longe praestantior, non de carnali, sed de spiritali semine, per quod pater est, non unius gentis Israeliticae, sed omnium gentium, quae fidei eius vestigia consequuntur."¹⁴⁵ Amilyen világosan látja a keresztyénség alapigazságait,¹⁴⁶ oly határozottsággal száll szembe a pogány pantheizmussal és bálványozással,¹⁴⁷ egészen a predestináció alapján mutatja be az egyház szolgálatát és jövőjét, eleven eschatologikus kitekintésben.¹⁴⁸ Bár világosan látja, hogy csak úgy szolgálhat az ember, ha Krisztusban megigazult s utal arra, hogy a mienk a munka s nem az Isten országa eljövetele idejének kutatása, magát a munkát, a szolgálatot s így a külmisziót külön nem tárgyalja.¹⁴⁹ Kiemeli azonban, hogy Isten az, aki munkálja országának teljes megvalósítását s ez éppen ezért bizonyos: Deus igitur ille felicitatis autor et dator, quia solus est verus deus, ipse dat regna terrena et bonis, et malis.¹⁵⁰

A teljes és végső uralom a földön Istené.¹⁵¹ A bel- és külmiszió lehetőségét egyaránt felmutatja meglátásával, hogy vannak rejtett polgárai Isten országának a pogányok közt és vannak pogányok a megkeresztelték közt is.¹⁵²

Bár Augustinus szóhoz engedi jutni a Szentírás mellett a hagyományokat is, mégis mély biblicitásával, a hívő látás világosságával már nem egy helyen segítséget nyújt a külmiszió református teológiai megalapozásához, bármennyire is nem lehet még ebben a korban a külmiszió teológiájáról beszélni. Ő az első a keresztyénségnek apostoli kora utáni történetében, aki a külmiszió és miszió lényegét írásában kifejezésre juttatja.¹⁵³

15. §. A külmiszió gondolata a középkori teológiában.

Az Augustinus halálától (430) a reformáció kibontakozásáig terjedő évezred általában szegény a teológiai irodalom szempontjából, a külmiszió bibliás szellemű alapvetéséhez pedig alig szolgált valami anyagot. A pápaság fénykora (és árnykora) ez, amikor az egyház hatalmi eszközökkel maga végzi a „külmisziót,” népek, tömegek megnyerése, földi uralma növelése végett. Kétségtelenül tiszta és tiszteletreméltó sokszor a szándék és valóban misziói: megnyerni minél előbb az egész világot Krisztusnak, csak az a baj, hogy az ember nem bizza rá ezt önmagával együtt a Szentlélekre, hanem maga akarja meghódítani a világot Istennek. És az is kétségtelen, hogy vannak kivételes jelenségek, hősiek, igazi miszionáriusok (Lullus Raymondus, Xavéri Ferenc) de még az ő munkájuk se lehet igazi külmiszióvá, mert nem áll mögöttük a feladat vállalására hivatott egyház.

Az egész korszakon végigvonuló két irány, a keresztyén életben a misztika, gondolkozásban a skolasztikus spekuláció, a külmiszió és a külmiszió teológiai tisztázásának szolgálatára egyaránt kedvezőtlen volt. Innen magyarázható, hogy a kor legjelentősebb teológusai sem viszik tovább a külmiszió megkövetelt megalapozását sem.

Szembevetendő példa erre *Clairvauxi Bernát és Aquinói Tamás* teológiája. Előbbi még ott is, ahol egészen közel kerül a kérdéshez, mint például a Miatyánk második

¹⁴⁵ Lib. XVI. Cap. 16.

¹⁴⁶ Lib. XI. Cap. 10.

¹⁴⁷ Lib. II. Cap. 28. 29. Cap. 5.

¹⁴⁸ Lib. XX. Cap. 5, 9.

¹⁴⁹ Lib. XXII. Cap. 30.

¹⁵⁰ Lib. IV. Cap. 33.

¹⁵¹ Lib. XXII. Cap. 3.

¹⁵² Hom. in Joann, 45. Kálvin Inst. IV. 1:8.

¹⁵³ A fentiekben összefoglaltaknál még nagyobb jelentőséget tulajdonít Augustinus írásainak (különösen a *De civitate Dei*-nek) külmisziói szempontból Schlunk (*Weltanschauung* 84. o., *Die Weltmission des Christentums* 43–44. o.) A világ és Isten országa közötti párhuzamban és harcban a Krisztus egyházának misziói harcát szemlélhetjük; az idők végéig kitekintő látás pedig ezt a miszió-történeti munkát nagyszerű külmisziói programmá egészíti ki. Szerény véleményünk szerint a mindenképpen maradandó értékű mű nem kelti ezt a benyomást, nem lép fel ilyen öntudatos külmisziói látás igényével, de a maga korát mindenesetre messze meghaladta.

kérésének magyarázatánál,¹⁵⁴ a keresztyén szolgálat tárgyalásánál,¹⁵⁵ Istennek az emberiség iránti egyetemes szeretete felmutatásánál¹⁵⁶ és az apostoli tisztség feltárásánál¹⁵⁷ sem ad egyetlen egy közvetlen utalást sem a külmiszióra. Aquinói „*De veritate catholicae fidei contra gentiles*” c. munkájában foglalkozik ugyan a pogányság kérdésével az egyház szempontjából, de ez távolról sem az a misziói irat, amit tárgya után várna az ember. A könyv megírására vonatkozó szándékáról maga is azt mondja, hogy hasznos és szükséges voltáért azt a bölcsességet keresi, mellyel megvédje a keresztyén hit igazságait a mohamedánok, pogányok tévelygései ellen, különös tekintettel arra, hogy az Ótestamentumot a zsidók, az Újat pedig a heretikusok felfogásával állítsa szembe.¹⁵⁸

Kétségtelen, hogy megkísérli nemcsak a keresztyénség és pogányság helyes viszonyának tudományos igazolását adni, hanem a külmisziót is megalapozni, de a kísérlet távolról sem olyan jelentős, aminőnek azt Schlunk látja.¹⁵⁹ Sem a keresztyénség küldetése, sem a pogányság hívása nem kerül a maga igazi mivoltában előtérbe nála.

A külmiszióra való utalás szempontjából még inkább szóba jöhet a jóval előtűk élt (480-ban halt meg) *Marseillei Salvianus, De gubernatione Dei* c. munkájában sok megértéssel fordul a pogányság felé, anélkül, hogy a keresztyénség igazságából engedne. Sőt És. 5:20-ra mutatva erőteljesen zár ki minden megalkuvást és szinkretizáló törekvést. Beszél az impuritate. Afrorum-ról, de ez a bálványozással kevert afrikai keresztyénség, ami ellen mint rossz példa ellen küzd. ¹⁶⁰ Világosan látja azt a hatalmat, amit Isten szolgáinak munkája a hitetlenek közt jelent. ¹⁶¹

Ugyancsak az V. századból említést érdemel egy névtelen szerző „*De vocatione omnium genium*” c., már misziói kérdéseket érintő munkája. ¹⁶²

Inkább gyakorlati szempontból jelentősek a középkori külmisziói munkával kapcsolatos egyházzsinodusi határozatok, pápai, fejedelmi és püspöki utasítások.¹⁶³ Különösebb jelentőségűek Bonifácus és Nagy Gergely instrukciói. Abelardus Péter mellett, ki a középkori teológusok közül még külmisziói kérdést érint, meg kell emlékeznünk az *izlammal kapcsolatos apologiákról*, melyek többnyire párbeszédeselek. Így az Abelardusé egy keresztyén, egy filozófus (pogány) és egy zsidó közti párbeszéd, a *Damascenus Jánosé* egy keresztyén és egy szaracén vitatkozása. ¹⁶⁴ Egyenesen támadó jellegű az *Abukara Todor* füzeté, valamint *Alvarus* „*Indiculus luminosus*”-a. Itt említjük meg, hogy a szaracénok apostola, a jóval később élt (1235-1315) *Lullus Raymundus* is írt nemcsak a mohamedánok meggyerését célzó, hanem a külmiszió elméletére, különösen methodikájára vonatkozó „tanulmányt. (Theoria et practica.)”

Egész gondolatvilága szerint még a reformáció előtti korba számítható a nagy humanista, *Erasmus*. Az ő szava a külmiszióval kapcsolatban is igen jelentős, mert bár nem annyira mély indokolással, vagy theologiai meglátással, mint sokkal inkább humanista entuziázmussal, de mégis a maga idejében szokatlan, megragadó módon teszi szóvá a külmiszió ügyét „*Ecclesiastes*”-ében. Erdemes néhány sorát idézni: „Mit vonakodtok? Mi mentségetek van Megváltótok akaratával és parancsával szemben? Azt mondjátok, nem értitek az idegen népek barbár nyelvét? Hogyan? A királyok kapnak tolmácsokat, követeket idegen országokba s a Királyok Királya nem talál?... Aggodalmaskodtok kimeneteletek felől? Nem tudjátok, hogy szent Pál a maga megélhetéséért ugyanazokkal a kezekkel dolgozott, melyeket a hívők fejére tett a Lélek közlése végett s amellyekkel az úrvacsorai kenyeret és bort adta? Nincs

¹⁵⁴ Bernhard von Clairvaux: Ansprachen auf die kirchlichen Zeiten. Uebersetzt von Dr. M. A. Wolters. Wittlich. 1935. II. k. 380. sk. o.

¹⁵⁵ U. o. II. k. 310. sk. o.

¹⁵⁶ U. o. I. k. 37. sk. o.

¹⁵⁷ U. o. III. 86. sk. 96. sk. o.

¹⁵⁸ Thomae Aquinatis Opera Omnia. Vol. 12. Parisiis, 1874. Lib. I. cap. 2.

¹⁵⁹ Schlunk i. m. 73. o.

¹⁶⁰ S. Presbyterorum Salviani Massiliensis Opera. Breae. 1688. De gubernatione Dei. VIII. 163. o.

¹⁶¹ U. o. 166. o.

¹⁶² L. Schomerus i. m. 7. o.

¹⁶³ Schomerus i. m. 8, Schlunk i. m. 54. 61. o.

¹⁶⁴ Schomerus i. m. 8. o.

csodatevő erőtök a parancshoz, — mondjátok — mint az apostoloknak? De tudjátok-e mik azok a legnagyobb és legdicsőségesebb győzelmet arató csodák? A szent élet, a hősi türelem, a kimeríthetetlen szeretet, a Szentlélek által való öröm, a végső győzelem bizonyos reménysége s olyan gyöngédség, mely végül a legvadabb pogányt is megnyerte... Ti félték a misszionárius-élet veszedelmeitől? Úgy? Ennek a világnak fejedelmei kapnak ezerszámra katonákat, akik készek életüket is odaáldozni hiábavaló vagy éppen bűnös célok eléréseért, de az élet Fejedelme hasztalan várja, hogy mi szent zászlója alá álljunk!..."¹⁶⁵

Nem tagadhatjuk, hogy e sorok mögött nemcsak jogos vád lüktet, hanem valami tűz is, villanásszerű meglátás és rámutatás, aminek továbbvitelével, tisztább felragyogtatásával a reformáció — akármilyen okból is, — de adós maradt.

VI. Fej. A külmiszió theologiai látása a reformátoroknál.

16. §. Luther és a kis reformátorok nézete.

1. Ismeretes *Kaweraunak* az a kijelentése, hogy a reformáció történetének megírásához felesleges a külmiszió szó. („Wir stehen.. vor der.. Tatsache, dass man die Geschichte der Reformation schreiben könnte, ohne das Wort Mission zu nennen.“¹⁶⁶) Indokolja ezt azzal, hogy a reformátorok a külmisziót az apostolok feladatának tekintették; nem látták, nem láthatták akkor még az emberiség világhelyzetét és végül, mint minden kornak, ennek is megvolt a maga elszűkülése.¹⁶⁷ Amikor nem tagadjuk, hogy sok igazság van e szavak mögött, jóelőre leszögezzük nemcsak azt, amit *Hausleiter* ezzel szembeállít, hogy t. i. „dynamisch lebt die Mission von der Reformation“,¹⁶⁸ hanem azt is, hogy a mi fenti (4.§.) megfogalmazásunk értelmében misziói tett volt maga a reformáció is.

2. *Luthernek*, mint tudjuk, kimondotta elvi természetű írása nincs, így a külmiszióval szemben való theologiai álláspontjára inkább csak következtethetünk. Podmaniczky,¹⁶⁹ akit magyar viszonylatban kétségtelenül egyik legalaposabb ismerőjének kell tartanunk, merő negativumokban összegezi ezt: „Luther szerint a keresztyénség egyetemes hivatását már betöltötte, mert az evangélium már minden népeknek hirdettetett. Az volt a meggyőződése, hogy a világnak már megadott az alkalom az evangélium elfogadására.¹⁷⁰ A misziói parancsot csak az apostoloknak adottnak tekintette. A reformáció korának különben az volt a meggyőződése, hogy a világ vége közel van. Luther is, *Melanchton* is vallotta azt az elméletet, hogy az emberiség élete három 2.000 éves korszakra oszlik fel s a harmadik, a Krisztussal kezdődő, megrövidített s így küszöbön van a világ vége. Ez az eschatologikus világfelfogás nem kedvezett a misziói készség kialakulásának.“ Mégis abból, hogy Luther kétségtelenül megállapíthatólag felelősséget érzett a mohamedánokkal szemben s gondolt megnyerésükre,¹⁷¹ nem következtethetünk nála teljesen tagadólagos álláspontra. *Warnecka* azonban, aki a reformátusok közül legrészletesebben éppen Lutherrel foglalkozik, nemcsak nagy életművében, hanem külön tanulmányban is,¹⁷² még a mohamedán miszió terén se ismeri

¹⁶⁵ Ecclesiastes sive concionator evangelicus. Des. Erasmi Rot. Operum Quintus Tomus. Vol. 11. 643. sk. o. Egyébként a mű tartalmi kivonatát Kalkar: Geschichte der christlichen Mission unter den Heiden c. (Gütersloh. 1879. I. 53.) műve közli. (L. Warneck: Abriss. 7. o.) Más, de szintén erőteljes részleteket közöl Schlunk. (I. m. 86—88. o.)

¹⁶⁶ D. C. Mirbt: Mission und Reformation. Gütersloh. 1917. 27. o.

¹⁶⁷ Mirbt i. m. 28. o.

¹⁶⁸ I. m. 29. o.

¹⁶⁹ I. m. 5. o.

¹⁷⁰ Pfennigsdorf szerint (Praktische Theologie. Ein Handbuch für die Gegenwart. Gütesloh. 1929. I. k. II. b/2.) nem tőle származik e gondolat, mert Luther kitekintéssel bírt a külmiszióra.

¹⁷¹ Simon: Luther' s attitude towards Islam, Moslim World, XXI, 257. o. Idézve Imre i. m.-ből. Ugyanő a prot. orthodoxia korából is hoz fel két érdekes, református vonatkozást a külmiszióra: *Ursinus* (The Summe of Christian Religion, London 1611. 606. o.) beszél Istennek olyan választottairól, akiknek még nem volt alkalmuk hallani az Igét, *Debreczeni Ember Pál* pedig (Garizim és Ebál, 1702 24. o.) a Róm. 11. alapján vallja, hogy a zsidók addig keményítették meg, míg a pogányok mind be nem kapcsolódtak Isten országába s azután jön el az Úr.

¹⁷² I. m. 6—16. o. és Allg. Ms.-Z. X. évf. 443. o.: Reformation und Heiden mission.

el Luther misziói felelősségét, vagy éppen akció-kezdeményezését. Abból a nézőpontból kell ezt megítélnünk — hangoztatja — amiből Luther látta a dolgokat. Ő nem misziói lelkületből szólalt meg a törökök érdekében, hanem a pápás egyház ellen polemizálva, a török háború idején. És nem kifelé irányította az egyház tagjainak tekintetét, hanem a törököktől is oda vitte vissza gondolatait, hogy mennyi a török és pogány idehaza; tehát a külmiszió felvetődő gondolatából is a belmiszióra, jobban mondva az otthoni általános reformátori munkára utalt. A külmiszióval a mai értelemben nem vitázott sem ellene, semmellette, „er redet überhaupt nicht von ihr!“ „Wenn Luther von den Heiden redet, so gebraucht er das Wort stets in dem Sinne der *nichtisraelitischen Völker, welche jetzt die Christenheit bilden.*“ Ezzel kapcsolatban idézi Luthernek a 117. zsoltárhoz fűzött magyarázatát: „Lobet den Herrn alle Heiden, so werden damit wir Heiden versichert und gewiss, dass wir auch zu Gott und in den Himmel gehören und nicht verdammt sein sollen, ob wir gleich nicht Abrahams leiblich Fleisch und Blut sind, wie die Juden sich rühmen, als wären sie allein Abrahams Kinder und Erben des Himmels um der leiblichen Geburt willen, von Abraham und der heiligen Ervätern, Königen und Propheten.“¹⁷⁸ Így ő a τὰ ἔθνη alatt azokat a keresztyéneket értette, akik *származásilag* pogányok (nem zsidók) s bár misziói hivatással bírt az elpogányosodott egyházzal szemben, ezt semmiképpen nem vehetjük a pogánymiszió mai értelmében. Ez az értelmezés nem idegen Kálvinnál sem, aki a misziói parancs kommentálásával kapcsolatban főként azt emeli ki, hogy az Úr ezzel mintegy végleg el akarta tüntetni azt a válaszfalat, ami a zsidókra és pogányokra vontkozólag még ott kísértett (Péter) az apostolok lelkében.

Általában amit *Luther* a külmiszióval kapcsolatban mond, inkább indirekt vonatkozás, nem alkalmas a felelősség felélesztésére a nemkeresztyén népekkel szemben és nem ás le a külmiszió lényegéig. „Das ist christliche Zeugengeist, aber keine Mission“ — zárja le mondanivalóját Warneck.¹⁷⁴

Mégis: a reformáció megindítójáról, az „itt állok, másként nem tehetek, Isten legyen segítségemre,“ bátor hitvallójáról kevés ennyit mondani. Kellott, hogy ő többet szolgáljon ennél a külmisziónak is. Utalunk itt mindenekelőtt ezzel kapcsolatos legfontosabb kijelentésére: „Minden egyes keresztyénnek legalább imádságával támogatnia kell a nagy munkát, melyet Isten elvégez, az ember csak eszköz.“¹⁷⁵

Életfeladatának hősiessége, egész magatartása egyenesen miszionáriusi vonásokról tanuskodik; építő, polemikus és igehírdetői munkássága pedig, ha közvetlen utalással nem is, kikristályosodott igazságaival ma is szolgálatot tesz a külmiszió ügyének. Így mindenekelőtt azzal a meglátásával, hogy a protestáns egyházi munkában minden az igehirdetés, Isten Igéje az, ami mindent megszentel s hogy Isten Igéjének egyetlen tartalma Jézus Krisztus.¹⁷⁶

Kis Kátéjában idézi a misziói parancsot, de csak mint keresztelésit, ignorálva külmisziói oldalát. A Hiszekegy harmadik részének tárgyalásakor azonban egészen a Heid. Káté felfogásával megegyezően tanítja: „Er (der heilige Geist) die ganze Christenheit auf Erden berufet, sammelt, erleuchtet, heiligt...“¹⁷⁷

Luther álláspontjának megértéséhez szükséges, hogy ne tévesszük szem elől kegyességének legfőbb vonását, hogy t. i. ő nem annyira arra mutat, hogy mit tegyünk, mint sokkal inkább arra, hogy honnan vegyük az erőt ahhoz, amit tennünk kell.

Az viszont kétségtelen, hogy bár igen gyakran említi a törököket, ez nem a pogányság vagy a külmiszió ügye iránti fokozottabb érdeklődés jele nála, hanem egyszerűen korjel. Amikor arról beszél, hogy a római pápa mennyire istentelenségbe viszi a népeket, például hozza fel, hogy a török is félrevezeti a világot, de ő ellensége a keresztyénségnek.¹⁷⁸ Polemizál vele¹⁷⁹ s világhatalmában az új Babilont látja.¹⁸⁰ Áltá-

¹⁷⁸ Abriss 10. o.

¹⁷⁴ I. m. 13. o.

¹⁷⁵ Holl. III. 239. Idézve, mint Pfennigsdorf legfontosabb érve.

¹⁷⁶ L. különösen prédikációit: Predigten. Ausgewählt und mit einem Nachwort versehen von Fr. Gogarten, Jena, 1927.

¹⁷⁷ Der Kleine Katechismus, Nagyszében, 1910. 19 és 12 o. vagy a weimari kiadás 30/1. kötetében, 239 sz. o.

¹⁷⁸ Von den letzten Worten Davids. 1543. Luthers Werke. Weimar. 1928. 54. kötet. 85. 89. o.

¹⁷⁹ Kurzes Bekenntnis von heiligen Sakrament, 1544. u. o. Crucigers Sommerpostille 231. o.

¹⁸⁰ Am Kurfürsten zu Sachsen und Landgrafen zu Hessen. 1545. u. o. 404. o.

lában a törökkel való foglalkozását az akkori világhelyzetből kell megértenünk¹⁸¹, a mohamedánizmus tehát nem mint vallási, hanem mint politikai probléma foglalkoztatja őt is elsősorban s innen viszi át a kérdést vallási térre. Azt természetesen velük szemben is, mint a többi pogányokkal és zsidókkal szemben, világosan látja, hogy hitbelileg teljesen haszontalan minden istentiszteleti igyekvésük,¹⁸² ami nem segít rajtuk s mindnyájuk számára az egy Jézus Krisztus a menedék és egyetlen tanítómester, aki nélkül a Biblia is néma: „Wer diesen man, der da heisst Jhesus Christus, Gottes son, den wir Christen predigen, nicht recht und rein hat, noch haben wil, der lasse die Bibel zu frieden, das rate ich, Er stoest sich gewislich, und wird, je mehr er studiert, je blinder und toller, Er sey Jude, Tatter, Turcke, Christen, oder wie er sich rhuemen wil,¹⁸³ Azonban magára a missziói felhívásra egyenesen nem tér ki, még olyan kedvező alkalommal sem, amikor a Miatyánk magyarázatánál a második kéréssel kapcsolatban arról beszél, hogy milyen rettentő volna, de Isten országát meg nem akadályozná mégsem, ha a török elfoglalná az egész földet¹⁸⁴

Végül foglalkozik Luther magával a missziói paranccsal is, egy áldozócsütörtöki elmélkedésében, a Mk. 16:14-20. alapján.¹⁸⁵ Éppolyan felséges parancs, mint aki adta. Királyok csak saját országuk területére adhatnak ki parancsot, a missziói parancs tehát azt jelenti, hogy Krisztus úr az egész földön. Ilyen igénnyel még senkisémet lépett fel a világtörténelemben. A világ meghódítására parancsot ad és hatalmat is a végrehajtáshoz — az apostoloknak. „Denn er wil seine Predigt in keinem winckel gesteckt haben,... sondern also oeffentlich gemacht...“ „Darum ist hiemit alle Welt zur Schulen gefueret, dass sie dis sol hoeren und lernen...“ (388. 389. o.) A további részben azt fejt ki, hogy ez az evangélium ugyan a törvényen alapszik, egyetemes hívásu, de csakis azoknak élet, akik hisznek és megkeresztelkednek. Sem itt azonban, sem a hitről és keresztségről szóló más írásában¹⁸⁶ nem tesz említést arról, hogy miképpen kell a nem keresztyéneket e hitre elvezetni: az apostoli parancsot tehát sehol nem vonatkoztatja egyenesen minden keresztyénre¹⁸⁷

Mirbt Luther álláspontjának megértésére közli *Haussleiter* előadását, amiből idézzük az alábbiakat: „Luther hat als christlicher Theologe die evangelische Mission ermöglicht... hat als evangelischer Kirchenmann missionarischen Scharfblick bewiesen.“ Hivatkozik Luther misszionáriusi életpéldájára és arra, hogy Luther szerint a szeretet első és legnagyobb tette, hogy mikor az ember hívővé lesz, másokat is hitre akar vezetni, az ifjúság nevelésében pedig határozott kitekintéssel volt a külmiszió lehetőségére („Solche Jugend und Leute aufziehen, die auch in fremden Landen könnten Christo nütz sein und mit Leuten reden. Darum ist es billig, dass mann die Jugend in vielen Sprachen übe; wer weiss wie Gott ihrer mit der Zeit brauchen wird?“) Maga *Mirbt* pedig éppen summázza látását: Die Mission hat von der Reformation viel mehr empfangen als Bewegungsfreiheit in allen Fragen der äusseren Organisation, sie verdankt ihr die Zielbestimmung und schöpft aus dem Glauben, wie Martin Luther ihn erlebt und gepredigt hat, die Kraft zu aller Arbeit, in die sie eintritt.¹⁸⁸

Ismételten és végül is csak annyit mondhatunk, hogy Luther nem gondolt ugyan egy, a mai értelemben vett külmiszió végzésére, de nem is állott szemben azzal, teológiai felfogásából egyenesen nem következik a pogány népek iránt való felelősség, még kevésbé a köztük való rendszeres külmisziói munka vállalása, nem hív fel rá, de nem is zárja ki azt. Kétségtelen, hogy a reformáció kálvini irányából határozottabban következik (így is történt) a külmiszió megindulása, de egy kis erecske azért ide is visszavezet.

3. Más kérdés aztán, hogy miért nem támadt ennek nyomán külmisziói munka.

¹⁸¹ Heerpredigt wider die Türken, 1529. u. o. 30-2. k. 149. sk. o.

¹⁸² Vom Kriege wider die Türken, 1529. u. o. 81. sk. o.

¹⁸³ Weimari 54. k. 29. o.

¹⁸⁴ I. m. 54. k. 67-68. o.

¹⁸⁵ Crucigers Sommerpostille. Ev. am Tage der Himmelfahrt Christi: I. m. 386. sk. o.

¹⁸⁶ „Wie man recht und vorstendlich ein menschen tzum Christen glauben tauffen sol.“ 1523. Weimari 12. k. 51. sk. o.

¹⁸⁷ L. i. m. 54. k. 29. o. és még 2. k. 95-96. o.

¹⁸⁸ D. C. *Mirbt* i. m. 31. és 18. o.

Egyik oka magában a felfogásban van, de a másik abban, hogy Luther tanítványai, Melancthon és Bucer, különösen elvi téren még szélsőségesebben képviselik Luther álláspontját, illetve vannak le abból ferde következményeket. A külmisziót teljesen feleslegesnek ítélik, miután a parancs csak az apostoloknak adatott, kik azt be is töltötték.

Itt említjük meg, hogy a kétségtelenül leginkább lutheri befolyás alatt álló magyar reformátorainknál sem találunk külmisziói vonatkozást, bár valóságos misszionárius módjára járták be az országot (*Dévay, Huszár*) szervezve új gyülekezeteket. (*Sztárai*) a régiek romján. Némileg a zsidómisszió körébe vág *Méliusz Juhász Péter*nek a *József* zsidó rabbi Krisztus istensége ellen írt héber műve cáfolatára közzétett irata; „Refutatio Rabbini Josefi heresitatis”.

Nem volt egyenes kitekintése a külmiszióra *Zwinglinek* sem. Fő művében (*De vero et falsa religione commentarius*. 1525.) legköközelebb akkor jár hozzá, mikor a kulcsok hatalmáról szólva hangsúlyozza, hogy azt nemcsak Péternek adta Jézus Krisztus, hanem mindenkinek, aki Őt urának ismeri; ezzel a hatalommal minden tanítványát felruházta és kiküldte.¹⁸⁹ Ugyancsak e művében részletesen s egy másikban röviden¹⁹⁰ foglalkozik az egyház kérdésével, de a külmiszióra sem itt, sem a keresztség tárgyalásánál¹⁹¹ nem tér ki. A látóhatárt előtte is elszűkíti a pápás egyházzal való polemizálás. A külmiszió tekintetében magatartása nem teljesen negatív, de mintha igen sokra következtetne *Podmaniczky*, amikor leszögi, hogy Zwingli elismerte a misziói parancs érvényességét, a világ evangélizálását nem tartotta befejezettnek „s talán az idő rövidsége akadályozta meg abban, hogy álláspontjának konzekvenciáit levonja.”¹⁹² Megemlíthető, hogy mennyire hangsúlyozta az engedelmisséget Istennek Igéjében adott akaratával szemben, aminek ugyan nemcsak a külmisziói, hanem az egész keresztyén életben általában döntő vonásnak kell lennie.

Életében, halálában egyaránt (vértanusága!) van valami misszionáriusi.

17. §. Kálvin álláspontja a külmisziót illetőleg.

Kálvin Institúciójában, mint már említettük, nem foglalkozik a külmiszió kérdésével, sőt közvetlen utalást sem ad rá, amiből kénytelenek vagyunk leszögezni, hogy a protestáns kereszténység mindmáig leghatalmasabb theologiai műve *nem tartotta elsődleges fontosságúnak a külmisziót* s kellőképpen nem érvényesítette annak tudományos vizsgálatát. Nem csodálhatjuk hát, hogy a theologiai gondolkodás ezen a ponton már a múlt század második felében, ahogy a külmiszió kutatása a theologióban elkezdődött, túlment *Kálvinon*.

Mindazáltal *a Kálvin álláspontja nem teljesen negatív*. Ismeretes, hogy némi idevágó munkát is kezdeményezett, amikor a *Willegaignon* által Brazília mellett a francia protestánsok részére alapított gyarmatszigetre, *Coligny* tengernagy kérésére két ifjú lelképásztort küldött 1557-ben (*Richer*-t és *Chartier*-t) nem csupán a gyarmatosok lelkigondozása, hanem az indiánok miszionálása végett is.¹⁹³ Ezt a vállalkozást minden (főként a r. k. akadályozás, sőt üldözés okozta) kudarca mellett, *Warneck* is *Kálvin* ama felfogása gyümölcsének tekintí, mely szerint a keresztyén elsőbbség kötelezve van az evangélium hirdetésére ott, ahol gyarmataink pogányok élnek.¹⁹⁴ *Warneck* egyébként alig mond valamit *Kálvinról*.¹⁹⁵

¹⁸⁹ U. o. Zwingli. Eine Auswahl aus seinen Schriften. Zürich. 1918. 531. o.

¹⁹⁰ I. m. 535-544. o. és Expositio christianae fidei. (808. o.)

¹⁹¹ I. m. 545-52. o.

¹⁹² I. m. 5. o.

¹⁹³ Dr. Nagy Géza: A külmiszió történetének áttekintése. „Egyház és Misszió”, 1936. 14. o.

¹⁹⁴ *Warneck*: Abriss 21-22. o.

¹⁹⁵ Érdemes szóról-szóra idézni azt a keveset, amit *Kálvin* külmiszióval szembeni álláspontjáról *Warneck* mond (Abriss, 18. o.): „Und von der Anerkennung einer solchen Pflicht findet sich auch bei Calvin nichts. Er lehrt zwar nicht geradezu, dass bereits durch die Apostel das Evangelium tatsächlich in der ganzen Welt verkündigt worden sei, aber fulgetri instar celeriter Christum ab ortu in occasum penetrare, ut unique gentes in ecclesiam accerseret. So ist wohl die Ausbreitung des Christentums noch im Gange, jedoch der Apostolat ein munus extraordinarium, das sich als solches in der christlichen Kirche nicht fortgepflanzt hat. Docemur, non hominum industria vel promoveri vel fulciri Christi regnum, sed hoc unius Dei esse opus, quia ad solam eius benedictionem confugere docentur fideles. Daraus folgt auch für ihn ganz von selbst, dass es einer besonderen Veranstaltung zur Ausbreitung des Christentums unter nicht christlichen Völkern, d. h. der Mission, nicht bedarf. Nur die christliche Obrigkeit hat die Pflicht, die wahre Religion in ein noch ungläubiges Land ein zuführen...”

A *misszióiparancsal* Kálvin a keresztség tárgyalásával kapcsolatban és Kommentárjában foglalkozik. Következésként megállapítja nemcsak a keresztség gyakorlását, hanem azt is, hogy „Krisztus feltámadása után Isten országának határai minden népek között különbség nélkül kezdtek terjedni,¹⁹⁶ éppen úgy a kötelezés tekintetében is *érvényesíti mindkét oldalt* a külmiszióról ezeket mondva: „Krisztus az apostolokat az evangéliumnak e világ minden népei között való hirdetésére küldi el, hogy az Ő országába az előbb már elveszett embereket „az üdvösség tudományával mindenünnen összegyűjtsék.“ (Az alábbi összefüggésben: „Potissimum hic a Christo de predicando Evangelio datur mandatum: cui baptizandi ministerium instar appendicis subnectit. Deinde non aliter de baptismo sermo habetur, nisi quatenus docendi functioni eius administratio subest. Apostolos enim mittit Christus ad Evangelium universis orbis nationibus promulgandum, ut undique in regnum suum perditos ante homines doctrina salutis colligant. Quos autem illos, aut quales? Certum, nullam nisi de iis, qui doctrinae recipiendae pares sint, esse mentionem.“¹⁹⁷ Buzdít az egyházon kívül esőkért való imádkozásra¹⁹⁸ és adakozásra¹⁹⁹ *Isten Igéje hirdetésének útjában nem ismer határt*. „Azok az ígéretek, amelyeket Isten egykor az izraelita népnek adott, most az egész földkerekségén hirdettetnek,²⁰⁰ sőt módszerei utalása is van az egyházon kívüli felnőtteket illetően: „Az ilyenekről határozottan azt mondjuk, hogy nem kell őket megkeresztelni, hacsak előbb nem látjuk megtérésüket és hitüket.“²⁰¹ A pogányok felől vallja Augusztinusszal, hogy erényeik fénylő bűnök²⁰² és hogy „bármiféle templomot építettek is a pogányok... Istennek, az csak tiszteletének megszenteltelenítése (profanatio) volt.“²⁰³ Bár a pogányokat, zsidókat inkább megkülönböztetésül említi, mint missziói hívás kapcsolatában,²⁰⁴ mégis ő az, aki a pogányságról egyfelől, mint a keresztyénséghez való előkészületről²⁰⁵, az igaz vallás a priori lehetőségéről, (Isten ismerete természet szerint megvan az emberi észben” „úgy kijelentette magát a világ alkotmányában és más úggy kijelenti magát, hogy szemeinket kinem nyithatjuk a nélkül, hogy kényszerülve ne volnánk őt látni“ stb.²⁰⁶) másfelől, mint radikálisan más és menthetetlen állapotról („Soha emberi ész nem hozott létre olyat, ami a vallást rútol meg ne rontotta volna“²⁰⁷) tanítva, *a Szentírás alapján a külmiszióhoz az első általános dogmatikai alapvetést adja*. Ha tehát kétségtelen, hogy Kálvin nem tartotta elsődleges fontosságúnak teológiai rendszerében a halieutikát s nem sürgette a külmiszió munkájának, mint egzisztenciális feladatnak, végzését, kétségtelen az is, hogy álláspontjának végsőig vitt következtetéséből nem annak tagadása, hanem éppen vállalása, elengedhetetlen vállalása következik, nem csupán a gyarmattal bíró világi hatalmak, hanem a Krisztusban Istenhez tért egyének s a Krisztus egész egyháza részére is. Ezen nem változtat az sem, hogy a missziói parancsot Kálvin elsősorban az apostolokra vonatkoztatja, amint ezt az egyház hatalmáról szólva, a Mt. 28:18-20. verseivel kapcsolatban kifejezi. Nem zárja ki mégsem az Úr szolgáit belőle, sőt arra idézi, hogy a lelkészek is csak azt hirdethetik, amire az Úr felhatalmazta őket: az Atya tudományát. „Nem határtalan tehát az egyház hatalma, hanem alája van vetve az Úr Igéjének“... „amit kaptak, kézről-kézre adták az utódaiknak, mert azzal a kötelezettséggel bízták rájuk

¹⁹⁶ In harmoniam ex Matthaeo, Marco et Luca compositam commentari. Berolini. 1833. II. k. Inst. IV. 16:13.

¹⁹⁷ Inst. IV. 16:28.

¹⁹⁸ Com. ad I. Tim. 2:1-4. Tanulságos összevetni a Ravasz idekapcsolódó szavaival. Mi a külmiszió? Külm. Füzetek. 13. Bp., 1933. 4-5. o.

¹⁹⁹ Com. ad II. Cor. 11:9. Mindkét bibliai idézetre Péter Endre: Kálvin és a külmiszió c., Kálvinban idevonatkozólag inkább pozitívumot látó és meglátó cikke utal. Kiáltó Szó, 1934. 7. sz.

²⁰⁰ A genfi egyház kátéja. K. kisebb művei. Ford.: Czeglédy S., Pápa, 1912. 59. o.

²⁰¹ Inst. IV. 16:23.

²⁰² Inst. III. 14:3.

²⁰³ Inst. IV. 1:5.

²⁰⁴ Inst. I. 10:1. II. 10:4. III. 24:2. IV. 2:3. 10:21 Egyetlen helyen (III. 13:5.) a törököket is említi, ugyanilyen értelemben: „A könyörgésnek helyes módját sem ismerik jobban (t. i. akik a kegyelmet nem Krisztusban ismerték meg), mint a törökök vagy bármely pogány népek“.

²⁰⁵ Inst. I. 3:4. II. 7:7-8. V. ö. Ravasz i. m. 6. o.

²⁰⁶ Inst. I. 3:1. 5:1.

²⁰⁷ Inst. I. 5:12. L. még I. 6:1. s köv. II. 3:1-5.

az Úr, hogy így terjesszék.²⁰⁸) „Ki van jelevve az egész világ” mondja az egyház tanítóiról és szolgáiról szóló fejezetben, majd hozzá teszi: „Azért küldettek az apostolok, hogy ők mint az egyház első építői, annak fundamentumát az egész világon letegyék.”²⁰⁹

Kálvin tehát elsősorban az apostoloknak adottnak tekinti a missziói parancsot, de nem kizárólagosan. Látszik ez abból is, hogy mikor mint keresztségi parancsról beszél róla, úgy is — egész következetesen — elsősorban az apostolokra vonatkoztatja azt: „A keresztségre való megbizatást Krisztus különösképen az apostoloknak adta.”²¹⁰

Mindenesetre vitatható álláspont, mert ilyenformán az Úr Jézusnak az apostolokhoz intézett más szavait, parancsait is elsősorban csak nekik szólóknak állíthatjuk, könnyítvén egy kicsit felelősségünkön. Tény, hogy a külmisziói követség máig sem lett olyan mértékben hivatás a Krisztus egyházában, mint a kereszteleési (a bibliai charisma fogalmából kiindulva Budai elvileg sem tartja egyházi hivatalnak az apostolátust²¹¹), de joggal kérdezhetjük: miért? Miért felettünk álló apostoli a parancs egyik fele és miért nem éppenolyan szentséges „hivatal” a másik? Vajjon nem áll mögötte az egész egyházat terhelő önzés és engedetlenség? A reformáció nem eredményezett közvetlenül külmisziói munkát, nem ébresztett külmisziói felelősséget. Vajjon nem bűnös-e ebben az a reformátori teológia, amelyben a külmiszió kérdése elskikadhatott? Súlyos kérdés, melyre nem felelhetünk Creightonnel²¹² egyszerűen így: a reformáció nem hozta magával a missziói felelősséget, mert a vezetők ellene voltak, úgy vélvén, hogy az apostolok már eleget tettek az evangélium pogányok közti hirdetésének. Eppler, Warneck és Podmanicky²¹³ nem a hiányos vagy téves teológiai megalapozásban keresi a reformáció korabeli külmiszió elmaradásának okát, hanem abban, hogy a protestáns nemzetek a (felfedezések, gyarmatosítások előtti) világhelyzet következtében, különösen a protestáns népek (a gyarmatosítás terén a r. k. Spanyolország és Portugália szinte egyeduralkodók még) nem kerültek közvetlen érintkezésbe a pogánysággal (a zsidók?), másfelől az új egyház kiépítése minden távolabbi kérdést háttérbe szorított. Sok igazság van ebben a jórészt külső eldokolásban, de egyfelől nem menti a protestáns orthodoxia még elzárkózóbb magatartását, másfelől kizárja a reformátori theol. gondolkodás igénybevételének jogát a külmiszió tanulmányozásával kapcsolatban, amibe nem nyugodhatunk bele.²¹⁴

²⁰⁸ Inst. IV. 8:4-5.

²⁰⁹ Inst. IV. 3:4.

²¹⁰ A genfi egyház kátéja. 64. o.

²¹¹ I. m. 128. o.

²¹² Missions. Their rise and development. London. É. n. 47. o.

²¹³ Eppler.: Die Gedanken der Reformatoren über die Frömmigkeit und Seligkeit der Heiden. Ev. M.-M. 1918. I., Warneck: Abriss. 6. o., Podmaniczky i. m. 5. o.

²¹⁴ Mint Kálvinnak az apostoli s ezzel kapcsolatban a missziói szolgálatra vonatkozó nézetét illetően igen fontos részt, idézzük Institutioja negyedik könyve harmadik fejezetéből a következőket: „3...Apostolos lucem mundi et salem terrae nominat (Matth. 5, 13. et 14.) Nec splendidus ornari poterat hoc officium quam quum dixit (Luc. 10:16.): „Qui vos audit, me audit.” „4. Qui ecclesiae regimini secundum Christi institutionem praesunt, nominantur a Paulo (Eph. 4, 11.) primum *Apostoli*, deinde *Prophetae*, tertio *Evangelistae*, quarto *Pastores*, postremo *Doctores*. Ex quibus duo tantum ultimi ordinarius in ecclesia munus habent: alios tres initio regni sui Dominus excitavit: et suscitavit etiam interdum, prout temporum necessitas postulat. Quae sit Apostolica functio, mandato isto constat (Marc. 16, 15.): „Ite, praedicate Evangelium omni creaturae.” Non attribuuntur illis certi fines: sed totus orbis assignatur redigendus in obedientiam Christi: ut Evangelium ubicunque gentium poterunt spargendo, regnum eius ubique erigant. Proinde Paulus (Rom. 15, 19 et 20.), quum suum Apostolatatum approbare vellet, se non unam aliquam urbem Christo acquisivisse, sed longe lateque propagasse Evangelium commemorat: neque alienis fundamentis apposuisse manus, sed ubi inauditum fuerat Domini nomen, ecclesiae plantasse. Missi ergo sunt Apostoli, qui orbem a defectione in veram Dei obedientiam reducerent, regnumque eius ubique Evangelii predicatione constituerent: vel, si mavis, qui tamquam primi ecclesiae architecti, eius fundamenta in toto mundo iacerent. *Prophetae* vocat, non quoslibet divinae voluntatis interpretes, sed qui singulari revelatione excellebant: quales nunc vel nulli exstant, vel minus sunt conspicui. Per *Evangelistas* eos intelligo, qui quum dignitate essent Apostolis minores, officio tamen proximi erant, adeoque vices eorum gerebant. Quales fuerunt, Lucas Timotheus, Titus, et reliqui similes: ac fortassis etiam septuaginta discipuli, quos secundo ab Apo-

Kálvinnak s általában a reformátoroknak korából érthető meg ez a tartózkodó magatartás. A protestáns theológiának ez — magának a megtisztult hitnek minden támadása, hódítása és dinamikája mellett is — inkább rögzítő, defenzív, apologéta, tehát szükségképpen statikai korszaka. A külmiszió pedig leglényegében előrelendülő, dinamikai valami. Egész aspectusával, súlypontjával a jövő felé fordul, el egészen az eschatologikus távlatokig, a keresztyén életnek mintegy második lépése. A reformátorok pedig, a maguk sajátos mennyei megbízatásukkal, az alaphoz leásva s annak érvényesítését (előbb természetesen annak eltorzulásait) keresve, szüntelen a keresztyén-ség múltjával kénytelenek foglalkozni, hogy félreseperhessék a belepő port és romokat. *Ez volt az ő küldetésük, missziójuk* s ez a munka egész embert, egész életet kívánt, sőt ezt se végezheték el teljesen. Ha elvégezheték volna, ezen az úton bizonyára eljutottak volna annak is a feltáráshoz, hogy az apostoli alapvető munka után a külmiszió az egyházban való eltorzulása, vagy inkább abból való kihullása, szintén az egyház megromlásából folyt, *ezen a téren is reformációra van hát szükség.* Bár nem ők indították ezt be, szolgálatuk a külmiszió tudományában sem írható a közöny vagy negatívum számlájára, mert a bibliai alapra mentek vissza s az evangéliumi igazságok örök egységénél és aktualitásánál fogva itt is soha teljesen meg nem haladható alapvetést végeztek. *A reformáción át a külmiszió is üzent az Úr s a reformátorok engedelmességének mértéke arányában ez az üzenet mindig szólni is fog a Krisztus egyházának, eláshatatlantul.* A reformáció visszavezet a forráshoz s ez a legnagyobb jelentősége a külmiszió számára is.

A református theológiában ennek érvényesítése annál is inkább elkerülhetetlen, mert hitvallásaink a reformáció gyümölcsei, hitvallásaink vizsgálatát pedig a külmiszióval kapcsolatban nemcsak nem nélkülözhetjük, hanem — mint minden theológiai problémánknál — az alapra, a Szentírásra mutató kalauzként, döntő evangéliumi igazságaink kijegecesevésekként kell vennünk. Erre majd alább, a külmiszió református dogmatikai alapvetésénél, kell sort kerítenünk, ahol a hozzánk legközelebb álló reformátor, Kálvin, megállapításaira közvetlenül vagy közvetve, általánosságban csak utalni fogunk.

VII. Fej. A külmiszió protestáns vonásainak kibontakozása.

18. §. A külmiszió kérdése a protestáns orthodoxia theológiájában.

Bár theológiailag éppen a külmiszió kérdése a legelhanyagoltabb a reformáció

stolis loco Christus designavit (Luc. 10, 1). Secundum hanc interpretationem (quae mihi et verbis et sententiae Pauli consentanea videtur) tres illae functiones non ideo institutae in ecclesia fuerunt, ut perpetuae forent, sed ad id modo tempus quo erigendae erant ecclesiae, ubi nullae ante fuerant, vel certe a Mose ad Christum traducendae. Quamquam non ego quin Apostolos postea quoque, vel saltem eorum loco Evangelistas interdum excitavit Deus, ut nostro tempore factum est. Talibus enim, qui ecclesiam ab Antichristi defectione reducerent, opus fuit. Munus tamen ipsum nihilominus extraordinarium appello, quia in ecclesiis rite constitutis locum non habet. Sequuntur *pastores ac doctores.* ...5. Habemus quae in ecclesiae regimine temporaria ministeria fuerint, et quae ideo instituta ut perpetuo durent. Quodsi Evangelistas Apostolis iungamus, restabunt nobis duo paria quodammodo inter se respondentia... Item duodecim illi, quos Dominus elegit, ut novam Evangelii praedicationem orbi promulgarent (Luc. 6, 13.), ordine et dignitate caeteros antecesserunt. Tametsi enim ex ratione et etymo verbi rite Apostoli possunt vocari omnes ministri ecclesiastici, quia a Domino omnes mittuntur eiusque sunt nuntii: quia tamen magni referebat, certam haberi de eorum missione notitiam, qui rem novam et inauditam afferrent, duodecim illos (quorum numero postea accessit Paulus) peculiari titulo ante alios insigniri oportuit. Hoc nomen tribuit quidem alicubi Paulus ipse Androni co et Iunia, quos dicit fuisse insignes inter Apostolos (Rom. 16, 7.); sed quum proprie loqui vult, non nisi ad primarium illum ordinem refert. Atque hic est communis Scripturae usus... 6. Dominus quum Apostolos mitteret, mandatum illis dedit (sicut dictum est nuper) de praedicando Evangelio, et baptizandis credentibus in remissionem peccatorum. Antea autem mandaverat, ut sacra symbola corporis et sanguinis sui ad exemplum suum distribuarent (Matth. 28, 19. Luc. 22, 19) En sanctam inviolabilem, perpetuamque legem impositam iis, qui in apostolorum locum succedunt, qua mandatum accipiunt de Evangelii praedicatione, et sacramentorum administratione. Unde colligimus, eos qui utrumque istorum negligunt, falso praetextere Apostolorum personam. Quid autem Pastores?... (I. Cor. 4, 1.) (Tit. 1, 9)... (I. Cor. 9, 16.) Denique quod orbi universo praestiterunt Apostoli, id gregi suo, cui destinatus est, debet pastor unusquisque."

idején, a kimondottan felelősségérzetből fakadó, egyenes ráutalást is megtaláljuk már a reformáció századának végén. (Első felében még a keresztyén kormányokra gondol ezzel kapcsolatban *Rhegius Urbanus*). A holland származású *Saravia Adrian* (1531-1613) már a hívatott (episzkopalista) teológus szemével nézi a dolgot s elsőnek vonja kétségbe, hogy a missziói parancs csak az apostoloknak adatott. 1591-ben kiadott *De diversis ministrorum Evangelii gradibus, sic ut a Domino fuerunt instituti c.* munkája egyik fejezetében a külmisziói kérdést nemcsak felveti, hanem az egyház-kötelezettségként kezeli.²¹⁵ Tulajdonképpen célja a kérdés tárgyalásával ugyan az, hogy itt is a püspöki szervezetet igazolja a kálvinnal szemben, de a külmisziói kötelezettséggel kapcsolatos megállapításai igen jelentősek: rámutat a missziói parancsban az Úr ígéreterére („ime én tivatelek vagyok mind a világnak végezetéig“) s elsősorban erre támaszkodva vallja a kötelezés egyetemes voltát, megállapítja aztán, hogy ennek az igen nagy munkának csak kezdete volt az apostolok missziója és utal (szintén elsőül) a külmiszió történetének tanuságtételére. Sajnálatos dolog, hogy a református *Béza Tódor* a *Saravia* könyvére írt válaszában²¹⁶ nem elégszik meg a püspöki egyházszervezet helytelen és evangéliumellenes voltának kimutatásával, hanem a missziói parancs felelősségének megosztásával próbálja élet venni *Saravia* felelősséget sürgető iratának.

Saravia érvelését mások is támadták,²¹⁷ de ez ma is megállja a helyét. Mint Mózes és Áron után — mondja — úgy maradt ránk az apostolok után nemcsak a keresztesítésnek, hanem az igehirdetésnek is az egész világra szóló kötelezettsége. „Si quae erant extraordinaria in apostolis, ea relinquere apostoli non potuerunt, eadem ratio efficit, nec praedicandi evangelii, nec baptizandi post apostolos relictum esse auctoritatem... Promissio (Mt. 28.) ..non ad solos apostolos pertinet... Apostoli cum opus praedicandi evangelii inter omnes gentes et plantandi ubique ecclesias ipsi perficere non potuerint, inchoatum relinquere posteris absolendum...“²¹⁸

Bár a protestáns orthodoxia korában már megjelennek protestáns részről a reformáció gyümölcsét a külmiszióban is érvényesíteni törekvő kezdeményezések (*Heiling P.* 1654 körüli vértanuságával megpecsételt abessziniai munkája, a holland egyház misszionáriusaként a délamerikai Guayanában működött *Weltz Jusztiniár*: bárónak (1521 — 1688), missziója a svéd *Campanius J.* amerikai munkája, majd az indiánok amerikai apostolának, *Eliot Jánosnak* (1604 - 1690) félszázados szolgálata), mégis érzik, hogy a trombita bizonytalan zengést tett e téren s kellő teológiai megalapozottság híján az egyház távol áll még attól, hogy vállalta volna a küldetést. Csak szívek lángolnak fel érte itt-ott, de nem az egyetemes keresztyénység, még csak nem is konventikulumok. Nem is lehetett ez másként olyan teológiai felfogás mellett, amelyet pl. a különben jelentős német dogmatikus, *Gerhard János* s általában a protestáns skolasztika tükröz. A reformátorok teológiai hagyatékát mindenben igazolni igyekvő *protestáns orthodoxia* a külmiszió kérdése terén furcsa, sőt megdöbbenő eltévelyedésbe jut. A Luther álláspontját ad *absurdum vivő Gerhard* pl. arra vállalkozik, hogy bizonyítsa a missziói parancsnak immár beteljesített voltát, állítván, hogy a világ minden népe és országa tele van már keresztyénekkel.²¹⁹ Ennek alátámasztása végett aztán természetesen kénytelen kritikátlan bibliai megalapozást és torz missziótörténelmet adni. Az az álláspontja, hogy az apostolok az egész világon hirdették már az evangéliumot, még a XVIII. században is

²¹⁵ L. Warneck i. m. 19-20. o., ugyanő idézi *Kawerau* tanulmányát: *Adrian Saravia und seine Gedanken über Mission*. 1899. A. M. Z., valamint *Podmaniczky* i. m. 5. o. Utóbbi tévesen tartja belga származásúnak *Saraviát*, ki ugyan belga lelkészként kezdte pályáját, majd leideni professzor és végül londoni westminsteri dékán, tehát eléggé nemzetközi ember volt. Grössel szerint (i. m. 70. o.) spanyol eredetű.

²¹⁶ *Ad tractationem de ministrorum Evangelii gradibus*, ab *Hadriono Saravia* Belga. 1592.

²¹⁷ *Pl. Gerhard* (*Locis theologicis*. 1621.), *Brochmand*. (*Systema universae theologiae*. 1633.)

²¹⁸ *De diversis ministrorum Evangelii gradibus, sic ut a Domino fuerunt instituti, et traditi ab Apostolis atque perpetuo omnium ecclesiarum usu confirmati*. *Francofurti*. 1591. 64. sk. o.

²¹⁹ *Locis theologicis c.* művében, az egyházzól és egyházi szolgálatról szóló 23. és 24. fejezetben. *Warneck* (i. m. 27-29. o.) az 1770.-i tübingeni kiadásából idéz. L. még *Podmaniczky* i. m. 6. o.

²²⁰ *Warneck* (i. m. 29. o.) idézi rá *Fabricius Albert János* 1731-ben megjelent missziótörténetét, helyesebben missziói irodalmi katalógusát: *Salutaris lux evangelii toti orbi per divinum gratiam ex oriens, sive notitia historico-chronologica litteraria et geographica propagatorum per orbem totum*

felüti fejét²²⁰ azzal pedig, hogy a missziói parancs csak az apostoloknak szólt, nem csupán a reformátorok felfogásához szolgált inkább ártó, mint használó védelmet, hanem támadva a már említett Saravia álláspontját — lerontja azt a keveset is, a mi a teológiában a külmisszióról addig felépülhetett. Egészen elveti a felelősséget, s másokat is erre segít, amikor a missziói parancsról képtelenségnek minősíti, hogy nekünk is szólhatna, mert akkor ebből az következne, hogy minden hívőnek a pogányok közé kell mennie.

Még szomorúbb,²²¹ mert nem egy személy, hanem egy theologiai közösség tesz benne silány hitvallást, a *wittenbergi theologiai Fakultás válasza Érhardt örgróf „interpellációjára”*: az egész világra szóló küldetés az apostolok personale privilegiuma; a pogányok számára ott a természetben adott kijelentés, a hívők tehát maradjanak egyházuk szolgálatának keretén belül, legfennebb a pogányok közé belépő világi hatalom érezhet külmissziói kötelezettséget.

A XVII. sz. elején azonban már egyre sűrűbben jelenik meg a protestáns teológusok írásaiban a külmisszió gondolata. Grössel²²² egész sorát idézi azoknak (*Prätorius, Calixtus, Scultetus, Gerhard J. E., Duräus, Dannhauer, Havemann, Veiel*), akik különösen a keresztyén felsőbbtség külmissziói kötelezettségét szóváteszik, ha legtöbbször homályos utalással is. A nagy cseh nevelő Comenius (*Judicium duplex de regula fidei* c. munkájában) elsőnek mondja ki, hogy a külmisszió az élő egyháznak lényeges tevékenysége.

A külmisszió kérdését érintő theologiai írások egyébként a XVII. sz. elején legnagyobb részt *polemikusak*: részben az r. k. felfogással vitáznak, (mint pl. *H. Eckard „Pandectae controversiarum religionis inter Augustanae Confessionis Theologos et inter Pontificios”* 1611-ből és *Ehinger E.: „Velitatio epistolaris”* 1631-ből), vagy világhatalmi tényezőktől várják a külmissziói munka felvételét (így pl. *Bidembach F.: „Consiliis theologicis”* 1608-ból, *Hutter L.: „Compendium locorum theologicorum”* 1610-ből) nem is említve a külmissziói kötelezettség nyílt tagadóit.²²³

Egészen pozitív jeleket látunk a külmissziói munkát lassan egészen magára vállaló holland és angol körökben. A holland *Heurnius* 1618-ban megjelent s egészében a külmisszióról szóló *„De Legatione Evangelica ad Indos capessenda Admonitio”* c. munkája már nemcsak vallja a külmissziói kötelezettséget, nemcsak felhívást kockáztat meg rá, hanem némi utasítást is ad. Az első fejezetben kimutatja, hogy Isten parancsából következik, hogy a Krisztus uralmát az indusok közé is (itt van Hollandiának gyarmata) ki kell terjeszteni. A másodikban szól arról, hogy hogyan kell a munkásokat erre a szolgálatra előkészíteni. A harmadik magáról a munkáról beszél. Érdekes a negyedik fejezet, mely a zsidók megtérése felőli ígérettel foglalkozik s így *a zsidómisszió gondolatának első megjelenése a teológiában*. Az ötödikben azt említi, hogy Isten kegyelme az, hogy e szolgálatban részünk lehet. A hatodikban feltárja az indusok nyomorúságát. A hetedikben, hogy *„Evangelium ad Indos legationem suscipere expediat iis, quos Dei spiritus ad hoc vocaturus est...”* s végül: *„Quod sit ex officio Ecclesiarum.”*²²⁴

Heurnius buzdítása nyomán 1622-ben már missziói szemináriumot állítanak fel Leydenben. Ennek egyik professzora, *Walaeus* is ad ki 1632-ben egy külmissziói vonatkozást tartalmazó füzetet, (*„Necessitas ac forma erigendi Collegii seu Seminarii Indici”*)²²⁵

Nem hagyhatjuk említés nélkül azt a fontos körülményt, hogy 1622-ben, tehát éppen a leydeni (*a világon a legelső református missziói intézet!*) megalapításának évében alakult meg Rómában a külmisszió legnevezetesebb r. k. szervezete, a *Con-*

Christianorum sacrorum (Hamburg), mely még ilyen szempont alatt tárgyalt, bár a közvetlen apostoli munkát csak az akkor ismert világra vonatkoztatja s a feladatnak Amerikában való apostoli teljesítését pl. „hyperbolice” érti.

²²¹ Ellentétben *Warneckkel*, ki az előbbi látja súlyosabbnak, (i. m. 26. 27.) és *Podmaniczkyvel*, ki csak a kérdezőt emeli ki, a válaszlól nem nyilatkozik.

²²² Dr. W. Grössel: *Die Mission und die ev. Kirche im 17. Jahrhundert*. Gotha. 1897. 44. 96. o.

²²³ L. Schomerus i. m. 10. o. A tagadókkal részletesen foglalkozik Grössel, i. m. 1. §-ában.

²²⁴ *De Legatione...* stb. *Iusti Heurnii Ioan. Fil. Lugduni Batavorum*. 1618. A felsorolt nyolc fejezetből áll.

²²⁵ Grössel i. m. 23. o.

gregatio de propaganda fide. (A tényleges r.k. külmisziói munka megindulása azonban csak a század végén kezdett kínai jezsuita munkától számítható!)

Egy későbbi, de Heurniések vonalába egyenesen beletartozó jel a szintén leydeni professzornak, *Hoornbeek Jánosnak* theologiai munkássága. Három iratban is foglalkozik a külmiszióval. A „*De conversione Indorum et Gentilium*” címűben a misszionáriusok kiképzéséről és kiküldéséről beszél, biztatásul idézve a r. k. munkát. Túl azon, hogy „mittendi sunt pii et probi,²²⁶ már utal arra is, hogy „...ii, qui huc ipsi advolare non possunt, auxilio sint iis, qui se promptos ad tantum Dei obsequium et ipsius gloriam propagandam²²⁷ et ad animarum salutem, se offerrent, ut hi participes fiant consolationum et sanctae voluntatis.”²²⁸

Hoornbeek másik két írása a zsidómisszióval foglalkozik. A „תשובה יהודיה, sive pro convincendis et convertendis Judaeis” (Leyden, 1655.) címűben bibliai szempontból (Ésaiás Ammi, Lóammi, Ruchama) próbálja megmutatni a zsidóság igazi arcát, az ő Krisztushoz való térésük reménysége alatt. „Hebraei... dilecta olim Deo gens, et sola sacra, nunc a multo tempore gravem passa maledictionem, et a Deo ac sacris excommunicata et reiecta, aliquando per Dei gratiam reditura speratur, iterum ad Deum et Ecclesiam, in fide atque cultu veri Messiae.”²²⁹ A „*Tractatus de convertendis Judaeis*” c. másik munkájában különösen hangsúlyozza, hogy a zsidóknak ebben a visszaváltásában hinni kell és ahol alkalom van, szolgálatba állni, „.. ut in illis locis, in quibus frequentes sunt Judaei, constitui possint Ministri...”²³⁰

Angliában a század közepén (1648) megalakul az első külmisziói társaság *Society for the Propagation of the Gospel in New-England*. A század második felében innen kerül át német földre egy *Dury John* nevű misszióbarát, de közzétett felhívása, hogy a Bibliát fordítsák le idegen nyelvre s a kereskedők útján terjesszék szerte a világon, hatástalan maradt.²³¹ Nem is csoda, mikor ugyanebben az időben így ír egy német theológus (*Dunte 1648-ban*): „Schon wird die christliche Religion in ganz Europa, in ganz Asien und seinen Inseln im Weltmeere, auch in Ägypten, Äthiopien und den übrigen Teilen Afrikas, schliesslich auch in Amerika verkündet.”²³²

Az angol, de különösen holland külmiszióknak és ez ország theológusainak a külmiszió melletti határozott állásfoglalásának azért van nagy jelentősége, mert a református theológusok éppen akkor karolták fel, vették védelmükbe a külmiszió ügyét, mikor az evangélikusok csaknem egészen elejtették.²³³ Egész kivétel köztük Németországban *Meisner Baltazár*, ki az egyház szegényének tudja be, hogy nincs missziója a pogányok, törökök és zsidók közt.²³⁴ Angol misszionárius az első, aki a benszülötteknek saját nyelvükön adja a kezükbe a Bibliát: *Eliot*, az indiánok barátja.

Az igazi ébresztő munkát a külmiszió terén a nem theológus *Weltz* írásai indítják be. Alap gondolata, hogy az élő keresztyénség és a külmiszió ügye a legbensőbb összefüggésben van egymással. Egyik idevonatkozó művének már a címe²³⁵ is jelzi, hogy az ő látása szerint ezt a munkát csak szabadegyesületi szervezettel lehet végezni. Missziói alap gondolatai: 1) Isten kijelentett akarátának való engedelmességünkől folyik a külmiszió. 2) Erre a munkára serkent az apostolok óta élt istenfélő emberek példája, 3) az egyházban levőknek a sötétben tévelygőkért való imádkozása és végül 4) a római katolikusok haladó munkája. Az utóbbiak részéről jövő vádat a külmiszió elhanyagolása miatt *Weltz* teljesen jogosultnak tartja²³⁶ (Ez

²²⁶ I. m. 219. (a megelőzővel kapcsolatban:) 208-210. o.

²²⁷ A szó használata r. k. hatás.

²²⁸ I. m. 214 o. Némi távolabbi utalást találunk még *Theologiae practicae* (Ultrajecti, 1663.) c. munkája VI. (De vocatione hominis peccatoris ad Christum) és VII. (De accessione ad Christum) könyvében,

²²⁹ I. m. 1. §., előbbiekre vonatkozólag különösen 3-5. §.

²³⁰ I. m. 27. o.

²³¹ Grössel i. m. 32. o.

²³² Schlunk i. m. 97. o.

²³³ Mindennél jellemzőbb példa erre Bellarmin akkori theológus e dicsekedése: „Die Kirche der Lutheraner hat niemals das Meer überschritten.” (Schlunk i. m. 99. o.)

²³⁴ Schlunk i. m. 100 o.

²³⁵ „Kurzer Bericht, wie eine neue Gesellschaft unter der rechtläubigen Christen Augsbürgischer Konfession aufgerichtet werden könne”. „Wiederholte Erinnerung”. Kap.2.

²³⁶ Warneck i. m. 30—36. o.

az irány, mint Grössel kiemeli²³⁷, a kálvini theológiáé, mely e tekintetben e korban tehát közelebb állott a r. k., mint a lutheránus felfogáshoz !)

A csodatétel csak az apostolok kiváltsága volt: akkor kellett (ma nem), de a küldetés mindenkié.²³⁸

A külmiszió lényegét keresve Weltz már rámutat a Jézus Krisztus személyére, mint döntő tényre. A küldő tekintetében még ő is azon a nézeten van, hogy a politikai felsőbbség legyen az, mert más munka nem állandósul. A küldött nála laikus is lehet, tehát a vocatio körét kiszélesíti. Már igényli mögéje az imádkozó tábort, de ez még távolról sem az egyház maga, hanem a szűkkörű pietista konventikulum.²³⁹

A tagadó álláspontokkal szembeszegzi Weltz a következőket: 1. Hogy a misziói parancs csak az apostoloknak adatott volna, annak ellene mond nemcsak a külmiszió egész történelme, hanem az is, hogy maga az Úr mondta, hogy az ő beszédei el nem múlnak, tehát minden követőjére vonatkoznak. Aztán hogyan taníthatták volna az apostolok a Krisztushoz térőket arra, hogy tartsák meg az Ő összes parancsait, de ezt az egyet ne ? 2. Az apostolok és a többi miszionáriusok tanúsága szerint ott, ahol az evangélium már hirdettetett, de a fény kialudt, azt újra fel kell gyújtani. 3. Elhívás nélkül nem mehet az ige hirdetője a pogányokhoz, de a munka mégis közösségi: az elhívtak a keresztyének közösségében végezzék munkájukat. 4. Arra nem lehet várni, hogy előbb eltűnjék az otthoni pogányság. Sürgeti egy misziói társaság megalakulását, sőt a munka módjára is egészen praktikus tanácsokat ad. E társaságban a közreműködők három csoportját így képzei el: promotores, akik főként a szükséges anyagiak összehozásával lennének megbízva; conservatores, kik az irányítást, levelezést és a jelöltek képzését végeznék; végül a pogányok közt szolgáló missionarii. Leírja a kiképzés anyagát, végül misziói mezőkül főként a dán, svéd és holland gyarmatokat ajánlja.

És mindezekre pontot tett szolgálatával és halálával a holland-guayanai miszió i mezőn.

Weltz az első, akinél egészen felmelegszik a lelkünk ebben a sivár korban. Nem hiába nevezte őt *Plitt* a miszió fanatikusának, Warneck pedig prófétájának s bár a laikusok közül került ki, megkülönböztetett helye van nemcsak a külmiszió történetében, hanem annak theológiai fejlődésében is.²⁴⁰

Eppen csak megemlíjük, hogy akadt, aki ezt a kiáltó szót is letompítani igyekezett, *Ursinus*, ki álomnak minősíti Weltz gondolatait s általában abban összegezhető a cáfolata, hogy ahol a pogányok közt keresztyének élnek, ott felesleges a külmiszió, ahol pedig nem, ott kilátástalan.²⁴¹

A Weltz nyomán halad, nem egy református külmiszió-tani gondolatra rámutatva (pl. hogy csak az menjen ki külmiszióba, aki belső elhívást nyert e munkára) *Coronus Raymond* (1635-ben megjelent, „De Apostolatu Evangelico Missionariorum Regularium per universum mundum” c. írásában).

Elöl járnak a felelősség ébresztésében *Scriver* („*Geistliche Seelenschatz*“), *Spener* („*Pia desideria*“) és *Grotius Hugó*, de különösen a filozófus *Leibnitz* (1646-1716), aki ugyan nem tisztán evangéliumi szempontból, de erőteljesen buzdít a kínai külmiszió-nak Oroszországon keresztül való felvételére²⁴², jelentősebb, hogy ő volt az, aki a Francke figyelmét a külmiszióra felhívta s így közvetve az egész pietizmus rendkívüli külmisziói érdeklődése tőle indul ki. Míg azonban Leibnitz külmisziói gondolata a kultúrkör kiszélesítésével áll kapcsolatban, Zinzendorf és munkatársai a legelhagyottabb szegényekhez mennek elsősorban. Leibnitz P. Verjushoz intézett levelében (1697) annak a meggyőződésének ad kifejezést, hogy a külmiszió az ő korának leg-

²³⁷ I. m. 31. §.

²³⁸ Grössel i. m. 69-70. o.

²³⁹ L. részletesen: H. Frick: Die ev. Mission. Bonn u. Leipzig. 1922. 148-154. o.

²⁴⁰ Mint Podmaniczky megállapítja, e korban egyenesen jellemző tünet, hogy nem a theológusok, hanem laikusok látják világosabban a külmiszió ügyét és hirdetik az érte való felelősséget. I. m. 6. o.

²⁴¹ Wohlgemeinte, treuherzige und ernsthafte Erinnerung an Justinianum, seine Vorschläge, die Bekehrung des Heidentums und Besserung des Christentums betreffend c. iratában, melynek tartalmát lásd: Warneck i. m. 36-8. o.

²⁴² Pfennigsdorf; i. m. I. k. II. 2. o.

fontosabb ügye, lehetősége. A század végén megjelent „Novissima Sinica”c. munkája pedig az ő sajátos kulturmissziói gondolatait tartalmazza.²⁴³

Nagyszabású külmisziói terve volt Angliában Cromwellnek, Svédországban *Usselinx*nek, Németországban *Gusztáv Adolf*nak, Dániában *IV. Frigyes* királynak és udvari papjának, *Lütken*nek, e tervek elvi és tettebeli gyümölcseit azonban már a pietizmus érlelte ki.

19. §. A külmiszió protestáns theologiai látása a pietizmus idején.

Bár kétségtelen, hogy a rendszeres protestáns külmisziói munka megindulása egybeesik a (német) pietizmus kibontakozásával, a külmiszió tudományos vizsgálatáról mégis alig beszélhetünk e korban.²⁴⁴ Ez az elmélet és gyakorlat közt itt erősen megfeszülő ellentét sok vitára adott alkalmat a pietista külmiszió értéke felől.²⁴⁵ A protestáns orthodoxia racionalizmusából érthető vitát s a theologiai alapjaiban kétségtelenül még bizonytalan indulást Warneck azzal indokolja főként, hogy e korban a gyakorlat elnyelte az elméletet: a misszionáriusok nem voltak egyetemileg képzett theologusok, sőt sokan minden előkészület és képzés nélkül állottak munkába.²⁴⁶

Akárhogy is, a pietista külmiszió áldása nagyobb volt annak árnyékánál: a herrnhutiak egyenesen a missziói egyház példájaként állottak a protestántizmus előtt s nem rajtuk múlt, hogy a követés elmaradt.²⁴⁷ És ami a legfontosabb: *ez a theologiailag szegény kor mégis a legtöbb élő vonását mutatta fel a protestáns külmiszióknak*

Schlunk, noha az evangéliumi külmiszió gyökerét ő is itt látja, keményen ítéli meg a pietizmust. A szubjektivismuson kívül komolytalanságot, egészségtelen nyughatatlanlanságot, az egyház és a világ fonák megítélését, a tudományok lenézését és szűkkeblőséget ró fel hibájául.²⁴⁸ Ezekben van is több-kevesebb igazság. A tudomány kevésre-becsülését pl. a theologiai vizsgálat terén is kénytelenek vagyunk elismerni. Másfelől a szűkkeblőséggel csodálatosan együtt jelentkezik a széleskörű látás, valószínű világ horizont; vallási téren a mélyen gyökerező felekezeti-felettség. Ezt egyébként Schlunk sem tagadja: „Die Betonung der Subjektiven Frömmigkeit machte die engherzigen Pietisten weitherzig genug, über die Grenzen der Konfession das Gemeinsame-Christliche zu sehen und Glaubens- und Gebetsgemeinschaft zu pflegen.”²⁴⁹

A pietizmus külmiszió-látását jobbára a protestáns orthodoxia reakciójaként feltűntető, másrészt ennek pozitív (egyenes vonalban a református felfogáshoz vezető) vonásait eléggé ki nem emelő fenti álláspontokkal némileg szembehelyezkedve vallja Frick, hogy a külmiszió pietista felfogását csak úgy érthetjük meg, ha beállítjuk az egész missziótörténet összefüggésébe, ami alatt ő az őskereszténység koráig való visszavezetés szükségét érti.²⁵⁰ S valóban, mikor Francke ezt a mértéket állítja oda a misszionáriusok elé: „ne ovum sit ovo similius, quam vestra doctrina et vestra methodus Paulinae”, akkor erőteljesen mutat vissza arra a bibliai alapra, melynek szem elől való tévesztése mindig útvesztőbe vitt, felmutatása pedig mindenképpen reformátori (vagy akár így is mondhatjuk: református) vonás volt és marad. De szóaltassuk meg, ha csak pár gondolattal is, magukat a pietista külmisziói vezetőket.

²⁴³ Warneck i. m. 40-41., Podmaniczky i. m. 6. L. még Plath (Die Missionsgedanken des Freiherrn von Leibnitz. Berlin, 1869.) Frohnmeyer (Freiherr von Leibnitz in die Mission. Ev. Missionsmagazin. 1917. 10-12.) és Merkel F. R. (G. W. von Leibnitz und die China-Mission. 1920.)

²⁴⁴ Az 1815-ben létrejött Baseli Külmisziói Társaság életében még ma is él az azt létrehozó württembergi pietista szellem, kétségtelenül sokkal tisztultabb formában. E gyökerezést általánosan látja Schlunk (i. m. 109. o.)

²⁴⁵ L. pl. Langhans E. F.: Pietismus und Christentum im Spiegel der äusseren Mission. Leipzig. 1864. és ugyancsak tőle: Pietismus und äussere Mission. Leip. 1866. Az egész könyv idevág, de főként az első fejezetek. Vele éppen a baseliek vitáztak különösen (Dr. Gundert). L. Ev. Missionsmagazin. 1865. 14. 90. 123. 152. o. és Ev. Heidenbote. 1865. 43-44. o.

²⁴⁶ Abriss. 1913.-i kiad. 53. sk. o. 69. o. („...unstudierte Missionare, oft ohne jede Vorbildung...”)

²⁴⁷ Warneck i. m. 60. és 70. o.

²⁴⁸ I. m. 10. Abschnitt.

²⁴⁹ I. m. 109. o.

²⁵⁰ H. Frick i. m. IV. 4. (Der pietistische Missionsbegriff).

1701-ben két jelentős külmissziói írás lát napvilágot: egyiknek szerzője a református *Mel Konrád*, a másiké *Francke August Hermann*.²⁵¹

A Mel-é a kínai külmisszióval kapcsolatban tanácsokat ad, melyek mögött már ott lüktet a protestáns és éppen református látás. Még inkább Francke-nál, bár nála, ennél a keleti egyházak felébresztését tervező iratánál kifejezőbbek levelei. E tekintetben még említésre méltók a *Ziegenbalg* hallei misszionárius délindiai misszionáriusi levelei, végül az első rendszeres külmissziói tudósítás, a külmissziói lapok őse, amit 1710-ben Francke indított meg Halleban. Francke igazi jelentősége azonban nem a külmisszió teológiai megfogalmazásában, hanem a tényleges és rendszeres protestáns külmissziói munka beindításában van. Már 1697-ben azt írja neki Leibnitz, hogy ha csak annyit ért el Novissima Sinica-jával, hogy Francke oly buzgón felkarolta a külmisszió ügyét, nem volt hiábavaló a fáradsága. Tudjuk, hogy ez a buzgalom nem volt szalmaláng: a század végéig 60 misszionárius kelt útra Halleból a missziói mezők felé.

Francke ösztönzésére jön létre 1728-ban Halleban az *Institutum Judaicum*, amely nemcsak tudományos munkát végzett, hanem a zsidómisszió terén az első lépéseket is tette.

A pietista külmisszió legkiválóbb képviselője azonban a hallei Intézetben nevelkedett *Zinzendorf Miklós gróf*. (1695-1760). Átala kifogyhatatlan hősiességű sereget gyűjtött össze, valóban az Ő szárnyainak oltalma alatt, Herrnhutban az Úr. Ez a missziói gyülekezet egy emberöltő alatt valamennyi külmissziói területet mintegy elárasztotta misszionáriusokkal (Zinzendorf haláláig 66, a század végéig 226 herrnhuti misszionárius áll szolgálatba a világ minden táján). Jól mondja Podmaniczky, hogy Zinzendorf és a herrnhuti testvérek közösség többet szolgált két évtized alatt a külmisszió terén, mint az egész protestánsizmus a megelőző két évszázad alatt.²⁵² De messze túlhaladta elődjét, Franckét, nemcsak a külmisszió felkarolásában, hanem elméleti felfogásában is Zinzendorf.²⁵³

Zinzendorf külmissziói instrukciói a három Herrnhutban levő, idevágó kéziraton kívül a következők: 1) *Erklärung von Heyden-Mission*. (1732). 2) *Heyden-Boten Instruction nach Orient*. (Kb. 1736). 3) *Instruction an alle Heyden-Boten* (1738) és 4) *Project vor unsere Boten zu einem allgemeinen Heyden-Chatechismus* (1740).²⁵⁴

A herrnhuti testvérek külmissziói munkájának Zinzendorf megállapításai szerinti alaptételei a következők: a) egy vallással se harcolni, b) senkit, aki a pogánysággal el van telve, át nem hozni a mi hitünkre, c) vallási keveredésnek útját állni és végül d) *csak Jézus Krisztust hirdetni*.²⁵⁵ Hangsúlyozza, hogy politikától, kereskedelemtől óvakodjék a misszionárius.²⁵⁶ Az előkészülettel kapcsolatban, többek között, ezeket mondja: „Wir pflegen gemeinlich erst zu sehen und zu hören und zu hören, *wo der Heiland hinaus will!*”²⁵⁷ A munka megkezdésére vonatkozólag: „Fangt nicht mit öffentlichen Predigten an, sondern mit Zuspruch bey *einzelnen Seelen*, die es wehrt sind, die euch der Heyland anweisen.”²⁵⁸ Általában a Megváltó személyére mutat, mint aki-ben egyedül láthatjuk meg Istent.²⁵⁹ A munkában a kitartásra és a vállalt őrhely el nem hagyására buzdít.²⁶⁰ A munka módszerére egyébként a 25 pontból álló tanácssorozata „*Methodus der Wildenbekehrung*”-ja ad utasításokat, melynek ismertetésére azonban itt nincs terünk.²⁶¹

²⁵¹ Mel műve: „Pharus missionis evangelicae seu consilium de propaganda fide per conversionem ethnicorum maxime Sinensium.” Németül I. Merkel i. m. 225-250. o. A Franckeé: „Projekt zu einem Seminario universali.”

²⁵² I. m. 7. o.

²⁵³ Podmaniczky i. m. i. helyén. Richter: Bannerträger des Evangeliums in der Heidenwelt. 25. o., Römheld: Im Dienst des Herrn. 112. o.

²⁵⁴ Valamennyi az ú. n. Bűdingische Sammlungen sorozatban kiadva. Leipzig. 1742-44. V. ö. W. Römheld: Zinzendorfs Missionsgrundsätze. EMM. 1925. 129. sk. o.

²⁵⁵ I. k. 185. o.

²⁵⁶ U. o. Egyébként Piennigsdorf abban látja a pietista külmisszió legnagyobb jelentőségét, hogy a külmissziót megszabadtotta a politika kapcsolatától. (Prakt. Th. II. főrésze, c. 2. pontja)

²⁵⁷ Instruction an Georg Schmidt. Kézirat. Közli: H. Roy: Zinzendorfs Anweisungen für die Missionsarbeit. Gütersloh. 1893. 16. o.

²⁵⁸ Bűd. Samml. II. 634. o.

Zinzendorfi gondolataiban, munkásságában maga a pietista külmisszió áll előtünk. S ez a munka és a hozzá kapcsolódó elmélet²⁶² nem egy maradandó, biblikus, református vonást állított a külmisszió felfogásában előtérbe. Frick ugyan és Mirbt²⁶³ éppen a reformáció lutheri ágára s éppen Lutherre vezetik vissza a pietizmus külmisszióját, ami szintén nem egészen alaptalan és érthető, ha arra a sok közös vonásra gondolunk, ami a protestántizmus mindkét ágában uralkodóan nyomul előtérbe.

Az első és legjelentősebb a pietista külmisszió szolgálatában a külmisszió megértését, református felfogását illetőleg az, hogy az egész munkának központjába a Jézus Krisztus személyét állította. Tőle kell elindulni (küldő!), Őt, a megfeszítettet kell hirdetni, és Neki, a Báránynak kell lelket hódítani, elvesztettet visszahozni a nyájába. A munkával nem lehet várni, míg a cuius regio eius religio folytán a világi hatalmasság ezt jónak látja végeztetni s nem lehet a szunnyadozó egyházra sem várni, hanem akik megérezték a felelősséget, tömörüljenek küldő közösséggé s akiknek kharizma adatott rá, menjenek haladéktalanul a munkamezőre. A cél: könnyőrellettel lehajolni „a szegény pogányokhoz” és egyenként Krisztushoz vezetni őket. S mert a szegényebb, egyszerűbb pogány lelke fogékonyabb az evangélium iránt, azokhoz kell menni inkább.

Frick három gondolkörbe csoportosítja a pietista külmisszió sajátosságait s így azokkal e három kérdésre keresi a feleletet: ki küldjön? kit küldjön? és milyen lélek hassa át a munkást? Az elsővel kapcsolatban különösen azt emeli ki, hogy a kollektivista-objektív álláspont helyett az individuálista-szubjektív lépett előtérbe. A küldött tekintetében a vocatio kiszélesül: laikusokat is küldenek, Zinzendorfi többnyire ilyeneket, sokszor minden szellemi felkészültség nélkül s így nem is lehet szorosan vett egyházi úgy a külmisszió. Hogy pedig milyen lélek hassa át a misszionáriust, e tekintetben az alázat a legfontosabb, de ugyanakkor elzárkózó, világot, hitetleneket lenéző öntudat: nem világi versengőnek, hanem Isten munkatársának tudja magát a misszionárius. „Die neue Kraft ging tief, aber sie blieb auf einen schmalen Umkreis beschränkt.”²⁶⁴ Végül leszögezi Frick, hogy a pietizmus egészen új korszakot nyit a protestáns külmisszióban, mely a régi vitás kérdéseket mind megoldja, de helyettük újakat idéz elő. Ez utóbbi megállapításával teljesen egyetértünk s éles meglátásai a többiekben is inkább kiegészítésre, mint korrekcióra szorulnak.

A mi hármastagolásunk a külmisszió egész diszciplinájának hármastagolásának szerint a pietista külmisszió és külmissziói felfogás alapja, tényezői és munkája után kérdez. Fentiek után e három csoportban most már csak össze kell foglalnunk a pietista külmissziókat a protestántizmus alapdogmáira erőteljesen rámutató vagy azokkal szembekeverülő, döntő vonásait.

Amennyire emberileg és történelmi távlaton át meglátható, a pietizmus külmissziójának (mint belmissziójának is) kiinduló pontja, centruma a Jézus Krisztus személye, tehát határozottan evangéliumi, igazi külmisszió. Bármennyi és bármilyen egyoldalúságot, tévelygést vetünk is a pietisták szemére, azt nem tagadhatjuk, hogy onnan indultak el a kereszttől és azért indultak el, mert „a Krisztus szerelme szorongatta őket.” (II. Kor. 5:14.) Így döbrent rá a külmisszió lényegére a történelem

²⁶⁰ U. o. 633. o.

²⁶⁰ U. o. I. 671. o.

²⁶¹ L. Búd. Sammlung. III. 90. o. és Roy i. m. 19. o.

²⁶² Némileg ide sorozható még Zinzendorfnak Jeremiásról szóló könyve, mely ugyan inkább a próféta könyvének rövid magyarázata, de Jeremiás arcában egészen a misszionárius vonásait látja és domborítja ki. (Jeremias, ein Prediger der Gerechtigkeit. Berlin. II. k. 1830.)

²⁶³ Frick i. m. 172. o., Mirbt: Realencyklopädie für prot. Kirche und Theologie. III. k. 1904. XV. k. 805. o.

²⁶⁴ I. m. 179. o. L. idevonatkozólag az egész IV. fejezetet. Mission und Altpietismus. Langhans (Pietismus und Christentum im Spiegel der äusseren Mission. II. fejez. 82. sk. o.) így látja ezt a két oldalt: A pietizmus rendkívüli jelentősége ott van, hogy a farizeusi dogmákba zárt Krisztus helyett az élő Megváltóra mutatott, szemben az orthodoxiával, viszont e fanatizmussal dualizmus járt együtt, a missziói parancs nem kötelezhet mindenkit (365. o.) Két évvel későbbi könyve (Pietismus und äussere Mission.) metodológiájában pedig azt mondja: „Die Mission nicht Sache eines Volksganzen werden kann, das selbst in der Mehrzahl unbekehrt ist.” (258. o.), de „Gefühlchristentum“ ellen állhatatosan küzd.

folyamán legelőször a pietizmus. Az Isten akaratának való engedelmesség ama hangsúlyozása, amit Zinzendorf instrukcióiban látunk s ami a herrnhutiak szolgálatában megnyilvánult, jelzi, hogy már megsejtették az igazi küldőt. Zinzendorf utasításaiban a külmiszió theologiai tisztázása felé teszi meg az első tapogatózó lépéseket, Jeremiás könyvének magyarázatával kapcsolatban pedig rámutatni próbál az örök bibliai alapra. A szubjektivista és emócionális tévelygések egész sora se tudja lerontani itt az igazi alap megvillanásának igazságát. Itt a titka a pietizmus minden megáldott szolgálatának.

A külmiszió hordozójának megtalálásában ismét korszakalkotó a Zindendorffék meglátása: közösség kell és pedig igazi egyház, testvéri imádkozó tábor a misszionárius mögé: Istentől való megbízatást csak itt lehet nyerni. Persze, hogy erre nem az ecclesiola, a conventiculum, hanem maga az egész egyház van elhíva, de egyfelől a mai helyzet is mutatja, hogy az egész egyház még nem tud, vagy legalább is a legtöbb helyen még nem tud ilyen testvéri, egy-szív-lélek-táborra lenni, másfelől Halle is, Herrnhut is úgy tekinthető, mint egy-egy gyülekezet, már pedig a gyülekezet az egyház ősfarmája s az a legreformátusabb, legbibliásabb külmiszió, amelyik a gyülekezet szűkebb köréből, mintegy családból indul ki (Péteréke Jeruzsálemből, Pálé Antiochiából). Igen kellett ez a tanítás a középkori „egyházterjesztés” tévelygésével szemben, bár a másik oldalon végletbe csapódva éppen igaz egyházi érdekből kellett később ellene is kifogást emelni.

Igen nagy jelentőségű a pietistáknak az az egészen modern és bátor lépése, hogy laikusokat is belevontak a külmisziói munkába s általában Isten országának szolgálatába. Ez abban az időben valósággal forradalmi, vagy inkább reformatori tett volt. A vocatióban így a belső elhívásra terelődik a hangsúly, köre kiszélesül s ki-domborodik a lényeg: Isten mindenkit felhasználhat eszközül, az embernek pedig semmije sincs ebben a munkában, mint az Úrtól nyert engedelmissége. A visszaélés e téren is megvolt, amikor a kharizmának pusztá tényét, vagy jeleit elégségesnek tartották egy emberben arra, hogy az illető külmiszióba mehessen, még a felavatást is elhanyagolva nem egy esetben.

Egészen tévúton járt a pietizmus, mikor a munka célját a lelkek megmentésében látta. Nem lehetünk „kicsi megváltók”; nem adatott meg több, mint hogy bizonyoságot tehetünk.

A munkára vonatkozó tanácsaik közül igen sokat nem követhetünk ma már (amik természetesen akkor sem voltak mind helyesek); de nem egy örökérvényű meglátás, vagy inkább az evangéliumba való visszalátás jelenik meg köztük. Így pl. az, hogy nem harcolni kell a más vallások ellen s hogy egyedül Jézus Krisztust kell hirdetni.

A fenti és inkább pozitív alapvetést jórészt csak most fejtjük ki és inkább a pietizmus munkájából, mintsem annak theologiai rendszeréből. Ezzel adós maradt főként a (még izedszámítható) XVIII. század második fele (az utolsó évtizedet kivéve, melyben már megalakulnak az első külmisziói társaságok s így az új korszakot nyit.)

Külön meg kell emlékeznünk Skóciáról, ahol 1709-ben létrejön a „Society in Scotland for propagating Christian Knowledge.” Kiküldöttje (Brunner D.) hamar elpusztul, de életre hozta nagy hatást kelt. E korban már az angol ébredési mozgalmak hatása alatt álló baptisták részéről is jele van a külmiszió iránti érdeklődésnek: ez Edwards Jonathan-nek 1747-ben megjelent imádkozásra és misszióra serkentő irata: „An humble attempt to promote an explicit agreement and visible union of God's people in extraordinary prayer for revival of religion and the advancement of Christ's kingdom on earth.” Angliában Francke írásain kívül jelentős munkát végzett e korban Doddridge könyve is: „Rise and Progress of religion in the soul.” Am az egyház elesettsége igen nagy.

Egy jó emberöltőről a pietizmus virágkora után alig van külmisziói szempontból mondanivalónk. A „felvilágosodás” elsötétedő kora ez, a racionalizmus kibontakozásának ideje. Frick azt mondja róla, hogy ez a misszió lelkülete (Sinn) halálát jelentette.²⁶⁵ Valóban, csak sivár terméketlenséget hozott (az észvallás szerint előbb kultúra kell a primitív népeknek, „akik még inkább majmok, mint emberek,” vagy

²⁶⁵ L. részletesen Frick i. m. V. fej.

egyenesen hiábavaló és oktalan erőfeszítésnek vették a külmisziót, ami Németországban és német hatás alatt álló más népeknél különösen pusztított, (még a miszió százada első tizedeiben is). Angliában azonban már, Wesley-Whitefield munkája nyomán, megújulás bontogatja szárnyait.

E korból még a *Johann Gottfried Herdernek* a felvilágosodással kapcsolódó, inkább humanista, filantropikus, mint közvetlen külmisziói gondolatain kívül *Fabricius J.* (*Salutaris lux Evangelii toti orbi per divinam gratiam exoriens, sive notitia historico-chronologica litteraria et geographica propagatorum per orbem totum Christianorum sacrorum. 1731.*) és *Lüderwaldt J. B.* (*Untersuchung von der Berufung und Seligkeit der Heiden. 1754.*) írásai említhetők, külmisziói szempontból.

VIII. Fej. A külmiszió református vonásainak kibontakozása.

20. §. A miszió századának külmisziói theológiája főbb vonásokban.

1. A XIX. századot nem hiába nevezik a miszió századának: Európaszerte a belmiszió kibontakozásának ideje ez, a külmisziói munka pedig ezalatt olyan lendületet vett, nemcsak a misziói mezőkön szerte, hanem a theologiai tisztázás terén is, hogy annak csak főbb vonásaira térhetünk ki jelen kutatásunk rendjén. Természetes, hogy az alapvető jelenségek megemlítése mellett ilyenformán a külmiszió református vonásainak megjelenésére, megerősödésére leszünk elsősorban tekintettel.

A külmiszió szempontjából a század elejét a külmisziói társaságok megalakulásától, tehát a XVIII. század utolsó évtizedétől számítjuk; a századvég egybeesik a Warneck nagy misziótanának megjelenésével (1892—1902).²⁶⁶ Mivel az első külmisziói társaságok angol földön jöttek létre s a megújulás az Aufklärung racionalizmusa után onnan indult el, a külmiszió tudományos vizsgálatát is ott kell először szemügyre vennünk. Ugyanígy tesz Warneck és Frick is, a külmiszió történetének leírása kapcsán.²⁶⁷

A század első fele (noha ekkor alakul meg majd mindenütt a külmisziói társaság s vesz elhatározó lendületet a protestáns külmisziói munka) a theologiai vizsgálat terén aránytalanul szegényebb a második korszaknál. Warneck ezt azzal indokolja, ami döntően elhatározta a protestáns külmiszió általános beindulását is, hogy t. i. a protestáns egyházak hivatalos vezetői mindenütt elzárkóztak a külmiszió teljes felvételétől, vagy legalább is elkéstek attól. Ezért lett a munka szervévé mindenütt az önként társulókból létrejött szabad egyesület. És ezért hiányzik a külmiszió elvi megalapozása is.

A XVIII. század vége mindenképpen nevezetes időszak. A nagy felfedezések (Cook: Ausztrália stb.) közel hozzák Európához a világ minden népét. A francia forradalom s a nyomában lassanként másutt is jelentkező szabadságmozgalmak előtérbe dobják a szabadság és humanitás gondolatát. A külmiszió szempontjából Frick három időszakot különböztet meg e században. Az első a „Sturm und Drang,” az *általános forrongás* ideje, melyet a nagy és gyors változások jelölnek más téren is s amelyből a modern külmiszió felvétele egész Európa protestántizmusában általában kiindul, valósággá érik. A második korszak a *romantika és a régi egyházideál restaurálásának* ideje (Heber püspök éneke: „Grönland jeges vidéki”... jelzi ezt). Végül a harmadik, a lázas *gyarmatosítással kapcsolódó, nacionalista* színezetű külmiszió kora. A három korszak három főképviselőjét angolokban látja (Carey, Taylor, Livingstone), de felismerni véli másutt is, különösen Németország külmisziói tevékenységében, ezt a hármas tagozódást. Am ez nehezen igazolható, párhuzamban pedig egyáltalán nem tartható, mert hiszen pl. a magyar külmiszióban és annak theológiájában is volt romantikus időszak, de egészen ebben az évszázadban (talán le sem zárult még egészen). Annál elhatározóbban jelentkezik minden multszázadbeli misz-

²⁶⁶ Podmaniczky (i. m. 9. o.) hozzáveszi a XX. sz. első évtizedét is, azonban éppen a határkövi, jelölt edinburghi világmisziói konferencia, mint irodalmi termékei mutatják, annyira elűt a XIX. sz. irányvonalától, hogy abba semmiképpen sem illeszthető bele.

²⁶⁷ Warneck: Abriss. 77 sk. o. Frick: i. m. VI. fej. Utóbbi különösen kiemeli az angol vezetést, bár annál inkább beárnyékolja a gyarmatpolitika aláhúzásával. A kor és külmisziói theológiájának megértéséhez egyébként kettejük látásának ismerete elengedhetetlenül szükséges.

szionáló népnél az a nacionalista gyarmatosító vonás, amelyik a század végén *Dr. Solf* gyarmati titkár eme szavaiban csúcsosodik ki: gyarmatosítani annyi, mint misszionálni. A nacionalizmus előretörése színezi az egyes európai népek külmisziói munkáját is, így a legtermészetesebb, ha minden más tagolást külön jelezve, az angolnál kezdve sorra vesszük a mult században külmisziót végzett protestáns országokat.

2. A le hanyatló spanyolok mögött ebben az évszázadban emelkedik Nagybritánia gyarmatosító világalommá. De külmisziójának s az egész modern külmiszió-
nak úttörője egy alázatos, egyszerű cipészből lett misszionárius, a baptista *Carey Vilmos* (1761—1834). Nem tud a missziói parancs felelősségre hívása elől kitérni. 1792-ben egy traktátust ad ki, „An enquiry into the obligation of Christians to use means for the conversion of the heathen, in which the religious state of the different nations of the world, the success of former undertakings and the practicability of further undertakings are considered,” mely, mint címe is mutatja, a missziói parancsot általános kötelességként állítja oda a keresztyének elé s rámutatva az eddigi munkára és eredményre a külmiszió teljes felkarolását sürget. E füzet s az ugyan ezen évben És. 54:2. 3. alapján tartott híres predikációja („Várjatok nagy dolgot Istentől, vállalatok nagy dolgot Istenért!”) következtében megalakult az u. n. „Baptist Society for Propagating the Gospel Among the Heathen” (Lapja: „The Herald”). Az Indiában nyomban munkába is állt Carey igen jelentős szolgálatot végzett a bibliafordítás terén is, azt, ill. egyes részeit mintegy 34 nyelvre fordítva le.²⁶⁸

Careyben csúcsosodik ki a pietizmus angliai formája. Úttörése nyomán csakhamar egész sora jön létre a külmisziói társaságoknak. A Weltz álma valósul meg e szabad tömörülésben a külmisziói munkára, melyet szíve szerint vállal mindenik tábor, de vele mégis megtagadja azt az egyházat, amely reformátóri és ismét reformálható, noha abban az időben mereven szembehelyezkedett a külmiszió egyenes és egyetemes vállalásával.²⁶⁹ Ugyanígy „lemondott a kovász hivatásáról”²⁷⁰ a Wesley-Whitefield megújulásra talált tábora, amikor a methodista egyházban külön szer-
vezkedett.

Három év múlva alakul meg a „London Missionary Society”. Megalakulása-
kor London különböző templomaiban három napon át tartanak kapcsolatos isten-
tiszteleteket. E missziói prédikációk jellemzően mutatják az akkori, elsősorban
theologiai felfogását a külmiszióknak angol földön. Szerzőik Haweis D., (az apostoli
megbízásról), *Burder G.* (Jónásról) *Greathead S.*, *Bogue D.*, *Latrobe I.*, *Hunter D.*
H., *Williams D. E.*, *Hill R.* (egész sor bibliai példát idézve) stb. már az egyházi
vezetők részéről is megnyilvánuló széleskörű érdeklődésről tesznek bizonyosságot, de
a Társaság még mindig a bizonyos elzárkózást mutató pietista irányvonalba esik. Ez
tűnik ki általában abból is, hogy a külmiszió célját most is inkább a meg-
nem tértek megtérítésében látják. A laikusok előtt tárt kapu van a szolgálatra: az
isteni hívás a döntő. E nélkül azonban — mint Haweis prédikációjában hangsúly-
lyozza — nemcsak misszionárius nem lehet az ember, de a külmiszióról sem mon-
dhat helyes véleményt.²⁷¹ Igen jelentős még Boguenak a beszéde, melyben a kül-
miszióval kapcsolatos alábbi ellenvetéseket sorolja fel és cáfolja meg: a) Annyi a
nehézsége a külmisziói munkának, hogy nincs remény eredményre, b) Nincs még
megérve az idő rá. c) Annyi évszázadon át nem volt fontos e munka — miért aka-
runk mi jobbak lenni apáinknál? d) Hiábavaló törekvés, mert a világi hatalom nem
támogatja, e) Valójában nem kell az evangélium a pogányoknak. f) Nincs emberünk
a munkára. g) Nincs elég anyagi erőnk a misszionáriusok eltartására. h) Nincs nyi-
tott ajtó. várni kell erre. i) Milyen jögon toljuk másokra vallásunkat? j) Van itthon
is elég pogány.²⁷² Mindennél jobban rávilágítanak e kérdések a külmiszióról való ak-

²⁶⁸ Warneck i. m. 78. 79. 90. 91. o.

²⁶⁹ Frick i. m. 247. o.

²⁷⁰ Podmaniczky i. m. 8. o.

²⁷¹ E londoni beszédeket összegyűjtve és németre fordítva kiadta Mortimer Péter, „Die Missions Societät in England. Predigten gehalten in London bey Errichtung der Missions-Societät am 22. 23. 24. IX. 1795. 28. VII. 1796.” c. könyve első kötetében. (Barby. 1797, A II. k. 1800-ban jelent meg.) Bevezetőül a Külmisziói Társaság megalakulásának történetét mondja el, utána rögtön az első elnöknek, Haweis Tamásnak beszéde következik (83-120. o.)

²⁷² Mortimer i. m. 243. sk. o.

kori felfogásra: a teológiai megoldás pedig, mint már Haweisonél, Burdernél és Greatheadnél is láttuk, közeledik a bibliai alaphoz. Nem civilizáció, hanem a megtérés szelleme hatja át a munkát. Haweis olyan hajóról álmodozik, amely utolsó matrózáiig misszionáriusnak beillő komoly keresztyén személyzetével világhódító útra induljon Krisztusért. Ugyanő hangsúlyozza a felekezeteken való felülemelkedést is.²⁷³

E szintén pietista örökséghez kapcsolódó megindulással azonban elégedetlen egy egyházas irányú csoport s különválva 1799-ben megalakítja a „Church Missionary Society”-t, ugyancsak Londonban.²⁷⁴ Vezetői közül megemlítjük *Venn J., Morton J., Simeon Ch.* és *Wilberforce W.* nevét. Az egész szervezkedés mögött a középkori egyháziideál feltámasztásának gondolata rejlik. A High Church egy csoportja is ezért csatlakozik a régi alapítású „Society for the Propagation of the Gospel in Foreign Parts” táborához, elevenséget hozva abba.²⁷⁵

Az anglikán egyházas irány tovább erősödését jelzi három, jóval később alakult társaság: az 1844-ben kezdett *Allen Gardiner*-féle patagoniai misszió folytatására létrejött „South American Missionary Society” (lapja: *The SAM Magazine*); a *Selwyn* püspök által 1841-ben alapított „Melanesian Mission” (lapja: „The Southern Cross Log”); végül a *Livingstone* buzdítására 1859-ben megindult „Universities' Mission to Central Africa” (lapja: „Central Africa”).

A több methodista külmissziói egyesület közül megemlítjük az 1814-ben alakult Wesleyan Missionary Society”-t (lapja: „The Foreign Field”).²⁷⁶

A külmissziói társaságok élvonalába esik a „Brit és Külföldi Bibliatársulat” megalakulása Londonban, 1804-ben. Ennek a külmissziói munkával való szoros kapcsolata s az évek során egyre erősebbé váló kölcsönhatás közöttük vitán felül áll.

Mind e megindulások, irodalmi vagy (igen távoli) teológiai megnyilvánulásaikkal együtt a református külmisszióknak különösen egy vonását állítják erőteljesen előtérbe: az *önkéntességet*. Am ez egyuttal kísértés is, melynek többé-kevésbé nemcsak az angol, hanem valamennyi modern külmisszió áldozatául esett: az a felfogás t. i., hogy a külmisszió munkája valami különleges, egyházon felülálló, rendkívüli megbízatás, kiváltság.

Nem kivétel ez alól Skócia sem, de mégis itt találjuk meg a XIX. században az aránylag legsajátosabban református külmissziót. Meg kell emlékeznünk róla pár szóban, noha teológiai megfogalmazás tekintetében itt még annyi törekvés sem találunk, mint Angliában.

1796 nevezetes év a külmisszió szempontjából Skóciában: ekkor alakul meg a két első nagyobb skót külmissziói társaság, a „Glasgow Missionary Society” és a „Scottish Missionary Society”, másfelől ebben az évben mondja ki a felvetett kérdésre a skót református (presbiteriánus) államegyház nagygyűlése, hogy a külmisszióra nincs szükség. Két évtized múlva azonban (1824-ben) mégis az államegyház maga karolja fel a külmissziót. E kor úttörő és vezető misszionáriusa *Duff Sándor*, aki indiai munkásságával, ami irodalmi térre is kiterjedt (tankönyveket, tanterveket írt), az *iskolázáson át való misszionálás* új elvét hozta be általánosan és érvényesítette. Újabb két évtized után elkövetkezett a skót ref. egyház szétszakadása, az 1843-i „*disruption*”. Az *államegyháznak* (Established Church) a külmissziói munka kisebb fele

²⁷³ A LMS, lapja: *The Chronicle of the London Missionary Society*.

²⁷⁴ Eredeti neve: *Society for Missions to Africa and the East*, mely 1812-ben erre módosult: *The Church Missionary Society for Africa and the East*, majd a külön jelölés a végeről elmaradt.

²⁷⁶ A CMS-nak lapjai a *Church Missionary Review* (előbb: *Intelligencer*), *CMS Gazette*, *CM Gleaner*, *The Outlook of Missions* stb. A SPGFP-nak: *The Mission Field* és *The East and the West*. Az előbbi társasággal kapcsolatban felemlíthető az 1880-ban alakult *Church of England Zenana Missionary Society* (lapja: *India's Women and China's Daughters*), utóbbival kapcsolatban az 1876-ban létrejött *Cambridge Mission to Delhi* (lapja: *Delhi Mission News*), a *Dublin University Mission* (lapja: *The DUM. Magazine*). Független, de hasonló irányú az *Oxford Mission to Calcutta* (1880; lapja *Quarterly Paper*).

²⁷⁶ Még megemlíthetjük a kvékerek külmissziói szervét: *Friends' Foreign Missionary Association* (lapja: *Our Missions*), mely 1867 óta végez rendszeres munkát.

²⁷⁷ Az Est Ch. külmissziói lapjai voltak: *Life and Work* és *In Far Fields*.

maradt, de ez a szakadás után egyre nagyobb méreteket öltött;²⁷⁷ az egyedül élő-tökére szorult *szabadegyház* (Free Church of Scotland) pedig egyenesen csodaszamba menő lépésekkel haladt előre, amikor anyagi alap nélkül maradva kétszeres áldozattal vitte tovább a munkát. Ezzel az egyházalakulattal egyesült a Secession és Relif nevű tagozódásokból még 1847-ben alakult „United Presbyterian Church of Scotland,” 1900-ban, „United Free Church of Scotland” néven, magába olvasztva az egyes alakulatok külön-külön végzett külmiszióját. Ekkor már számban, súlyban egyaránt meghaladta az államegyházat, mellyel később (1929) egyesült. Külmisziói közleményei eleinte az egyház hivatalos lapjában, a „*Record*-ban,” később a ma is meglévő „*Other-Lands*”-ben jelentek meg.²⁷⁸

Nagybritánia többi részeiben is felveszik a külmiszió gondját az egyházakká alakult presbiterianusok. A „Presbyterian Church in Ireland” 1840 óta, a „Presbyterian Ch. of England” 1847 óta, (lapjaik: „Missionary Herald of the PCI” és „The Presbyterian Messenger”) végül a „Welsh Calvinistic Methodist Foreign Missionary Society” 1840 óta végez rendszeres külmisziói munkát.

E sajátságos egyházi karakterű munkára következik el aztán a század második felében a Taylor szubjektív- és a Livingstone nacionalista színezetű külmisziói iránya. A színezetnek uralkodóvá válását (vagy legalább is kitérését) mindhárom iránynál a romantizmusra vezethetjük vissza.

Taylor Hudson, az imádság fanatikusa, református volt, mégis a „China Inland Mission” megalapításában (1865), sőt a munka kifejezett alaptételében is elfordul az egyháztól. Ennek oka egyfelől a sok felekezetre tagolt egyház nehézségében és munkamezei nehézségében, másfelől nyilván befelé az elgyöngülés, kifelé a gyarmatosító állammal egyre inkább együtt való haladás meglátásában van. A CIM alapelvei: 1. Egyházaktól független, felekezetiellenes külmiszió. 2) A küldöttben csak a lelki arravalóság veendő figyelembe. 3) Gondoskodás senkinek sem ígértetik: bízza magát a misszionárius egészen Istenre. Jellemzi Taylort és körét, hogy mindent Istentől kérnek, vakmerő terveket készítenek és egész munkájukat, életüket meghatározza a Jézus visszavárásának életelevení vonása. Az imádság és eschatológia először Taylor-nél találják meg igazi helyüket, jelentőségüket a külmiszióban. A lassan, fokozatos munkával haladni akaró iskolás miszióval szemben — mintegy az amerikanizmus első jeleként — megjelenik az egész világot azonnal megtéríteni akaró láz, bár ez kétségtelenül nem emberi aktivitást, hanem sokkal inkább az Istenre bizást és egész hitet jelent még itt. Frick leszögezi, hogy a CIM munkatársairól a század végén is el lehet mondani azt az értékes három vonást, hogy a) kínai szokás szerint élnek a kínaiak közt, b) Kína belseje felé mindig ők az úttörők és c) hogy csak kínai hatóságnál keresnek védelmet kínaival szemben.²⁷⁹ A CIM folyóirata a „China's Millions.”

A kisebb britt külmisziói társaságok közül megemlítjük a következőket: „East London Institute for Home and Foreign Missions” (1872), mely 1899 óta „Regions Beyond Missionary Union” néven dolgozik (lapja: „Regions Beyond.”); „North African Mission” (1881, lapja: „North Africa.”); „Central” (és külön: „Southern”) Morocco Mission”; „Egypt General Mission” (1897, lapja: EGM News); egészen szabad szervezetek a *Plymouth-testvérek* külmisziója: „Christian Missions in Many Lands” néven, 1834 óta és az üdvhadseregé. („Salvation Army”).

Igen jelentős munkát végzett a külmiszió általános és irodalmi munkája terén a már említett „British and Foreign Bible Society”-n kívül a „National Bible Society of Scotland” a „Society for Promoting Christian Knowledge” és a „Religious Tract Society”. Valamennyi e század folyamán létesült.

Csakhamar külön szervezkedik a nagy lendülettel megindult orvosi miszió

²⁷⁷ Volt és van ma is rengeteg más kisebb felekezeti és társasági külmiszió Skóciában, de felsorolásukra sincs helyünk. A külmisziói problémáinknak hű tükröi a megnevezett lapok. A skót reformátusok külmisziójára nézve l. bővebben Warneck i. m. 106. sk. o., *Our Missions in Miniature* c. füzetorozatot., Weir: *A history of the foreign missions of the Church of Scotland*. Ed. 1900 stb.

²⁷⁹ Frick i. m. 264. o.

²⁸⁰ *Missionary Travels in South Africa*. London. 1856. David and Charles Livingstone; *Narrative of an Expedition to the Zambesi and its tributaries*. London. 1865. Last Journals in Central Africa. London. 1880.

munka az „Edinburgh Medical Missionary Society”-ben (1841) és a „London Medical Missionary Association”-ban (1878).

Orvos-misszionárius, de még a LMS. keretében áll szolgálatba Afrikában a század legjelentősebb misszionáriusa, a skót *Livingstone Dávid* (1818-1873). Egyetemi-
leg is képzett; a külmiszió elmélete terén mégsem írásai, hanem magatartása jelentős. Naplói, útleírásai inkább a felfedezőt állítják előtérbe,²⁸⁰ noha szive szerint alázatos utánzója kívánt lenni az Úr Jézusnak, aki a földi életben az ígét hirdette és gyógyított. Egyetlen szenvedélye volt világosságot vinni a legsötétebb földrész minden tájára, „the source of light for all lands.”²⁸¹ Tehát nem egyes lelkeket lát maga előtt hanem egy egész népet, jobban mondva népeket, egy egész földrészt. A tömegnevelés, népcivilizálás gondolata jut általa szóhoz. Különös mértékben rávilágít erre Livingstone-nak a rabszolgaság elleni küzdelme. Mert az angol parlament ugyan már 1807-ben megszüntette gyarmatainak rabszolgakereskedést s *Wilberforce* buzgólkodására eltörölték 1834-ben magát a rabszolgaságot is, Afrika belsejében igen sokáig fennállott az még s nem egyszer maguk a messzirement angolok gyakorolták. Livingstone nemcsak azzal szolgált e téren, hogy akiket tudott, kiszabadította a rabszolgaságból, hanem azzal is, hogy odavitte a világ elé annak minden szörnyűségét.²⁸²

Livingstone utazó is, emberbarát is, felfedező is, orvos is, de elsősorban és mindenekelőtt misszionárius. Ugyanakkor nemzetének is hű fia. Ez a nemzet pedig ekkor már nem a kicsiny skót, hanem a világhódító britt, amelyiknek külmisziója immár eltéphetetlenül egybekapcsolódott gyarmatügyeivel. Ennek jele nyilván rajta van a Livingstone munkásságán is. És hasztalan látják mindmáig sokan olyan romantikusnak Livingstone szolgálatát, igazva van Fricknek²⁸³; a romantizmus itt már feloldódott a realizmusban. S talán abban is jól lát, hogy ez a realizmus torzult el az amerikanizmusban később. Azt azonban már igen nehéz lenne igazolni, hogy Livingstoneban az evangéliumi erő r. kat. motívumokkal folyt egybe.²⁸⁴

A szorosán vett külmiszió-tan körébe eső teológiai munkáról a misszió századában a britteknél alig beszélhetünk. Misszionáriusi levelek, gyakorlati tanácsok, útleírások és különösen építő jellegű iratok alkotják az egyébként (különösen a század vége felé) rohamosan gyarapodó angol külmisziói irodalmat. Az első külmisziói professzor *Duff* az edinburghi egyetemen, de kimondottan misszióteológiai munkája nincs. A híres londoni külmisziói titkárnak, *Venn Henriknek* csak külmisziói kérdéssel foglalkozó levelei, utasításai maradtak fenn.²⁸⁵ Legtöbbjük a CMS-szel kapcsolatos: maradandóbbak általános, jobbra módszerei elveket érintő instrukciói. *Sommerville* edinburghi egyetemi előadásai a skót külmisziói vezetőnek bibliás és egyházas megalapozásu, de nem egységes, inkább gyakorlati gondolatait, tanácsait adják.²⁸⁶ Hasonló, de nem mindig helytálló, rendszertelen misszióelméleti fejtegetéseket tartalmaz a misszióbarát jogász, *Cust* könyve.²⁸⁷ Sokkal jelentősebbek, tudományos szempontból értékesebbek (noha itt-ott felületességtől, járatlanságtól nem mentesek) az első angol nyelvű külmiszió-történetek: a *Brown-é*, *Smith-é* és *Graham-é*.²⁸⁸ A felsorolt külmisziói folyóiratokon kívül említésre méltó két, a missziói mezőn megjelenő lap: az „Indian Evangelical Review” (1874) és „Chinese Recorder” (and Missionary Journal). (1869) Végül jelentősek az egyes külmisziói világkonferenciák emlékkönyvei: „Conference on Missions held in 1860 at Liverpool”. „Report of the Central Missionary Conference held at Allahabad 1872-73.” — „Re-

²⁸¹ Narrative of an Expedition... 607. o.

²⁸² Narrative of an Expedition... 390. sk. o.

²⁸³ I. m. 279 o.

²⁸⁴ „katholische Motive und evangelische Kräfte fließen ineinander in der Gestalt des friedlichen Eroberers und zugleich universal-kirchlichen Evangelisten.” (276. o.) „Livingstone... vorschwebte die Übersetzung der mittelalterlichen Mönchsmissionen in die protestantische Atmosphäre.” (277.o.)

²⁸⁵ Knight: The Missionary Secretariat of Henry Venn. London. 1880.

²⁸⁶ Lectures on Missions and Evangelism. Edinburgh. 1874.

²⁸⁷ Notes on missionary subjects. London. 1888.

²⁸⁸ Brown: The History of Christian Missions in the 16. 17. 18. and 19. centuries' London 1864., Smith.: Short History of Christian missions from Abraham and Paul to Carey, Livingstone and Duff. Edinburgh. 1897., Graham: The missionary Expansion of the Reformed Churches. Edinburgh. 1898. Maclean: History of Missions in the Middle Ages c., Londonban még 1860-ban megjelent könyve inkább népszerűen írt és nagyon hiányos missziótörténet.

cords of the General Conference of the Protestant Missionaries of China held at Shanghai 1878." — „Proceedings of the General Conference on Foreign Missions held at the Conference Hall in Mildmay Park London, 1878." „Report of" the Second Decennial Missionary Conference held at Calcutta, 1882-83." — „Proceedings of the General Conference of the Protestant Missionaries of Japan, held at Osaka 1883." — „Report of the Centenary Conference on the Protestant Missions of the World held in Exeter Hall, London. 1888." „Records of the General Conference of the Protestant Missionaries of China held at Shanghai 1890."

3. Északamerikában az első külmisziói társaság az u. n. Haystack-meeting-ekből 1810-ben szerveződött, „American Board of Commissioners for Foreign Missions" néven (lapja: „The Missionary Herald"). Egyházaktól független éppúgy, mint az 1846-ban létrejött „American Missionary Association" (lapja: „The American Missionary"). 1814-ben alakult meg a „General Convention of the Baptist Denomination in the U. S. A. for Foreign Missions" (lapja: The Mission Herald), majd a „Protestant Episcopal Missionary Society" (1820; „The Spirit of Missions"), „Methodist Episcopal Church (Northern) (1819) és „Methodist Episcopal Church" (Southern) 1845; „The Missionary Voice"). Némi külmisziót végez az „African Methodist Episcopal Church" (1847) és a „United Brethren in Christ" (1876). 1837-ben alakult a „Board of Foreign Missions of the Presbyterian Church in the U. S. A." (Lapja: „Annual Report"). Egészen református jellegű a hollandus „Reformed Church in America" munkája (1857; „The Mission Field) és a német „Reformed Church in the United States" (1879: „Reformed Church Messenger"). A hatvanat meghaladó kisebb társaságok felsorolására nincs helyünk, csupán a *Mott* vezetése alatt álló „Student Volunteer Missionary Union-t" emeljük ki, melynek kibontakozása már a század végére esik.²⁸⁹

Külön említésre méltó az „American Bible Society" (1816) és az „American Tract Society" (1825) szolgálata a külmiszió terén.

A külmiszió teológiai vizsgálata tekintetében mindenek előtt *Anderson Rufus* ról kell az amerikaiak közül megemlékeznünk. „Missions, their Relations and Claims" c. művében a gyakorlati célt tartva szem előtt a külmiszió történetét s rövid elméletét adja, utóbbi része inkább metodológia, az is a szorosán vett gyülekezet-megszervezésre vonatkozólag. Az ügy ismertetése és felhívás a célja. Andersonnak a külmiszióval kapcsolatos hármas elve, hogy t. i. az legyen önmagát fenntartó, irányító és továbbterjesztő (self-supporting, self-governing, self-propagating), csakhamar ismertté lett és az egész világmiszióban visszhangra talált. Kisebb jelentőségű *a Dennis* munkája: „Foreign Missions after a Century". (New York. 1893). Csak igen általános tájékozottságu külmiszió-történet és rendszertelenül felsorakoztatott külmisziói gondolatok képezik a könyv tartalmát.

Annál jelentősebb Amerika közreműködése a külmisziói időszaki sajtó terén. A felsorolt és még sok fel nem sorolható folyóiratokon kívül itt lát napvilágot (elsőformájában 1878., maiban 1888-ban) a „Missionary Review of the World" c. egyik legértékesebbé vált külmiszió-elméleti szemle.

4. Míg az angol-amerikai keresztyénség XIX. századbeli eleven külmisziói munkája mellett elmarad a teológiai megalapozás, Németországban éppen fordítva áll a helyzet: maga a külmisziói munka inkább csak kibontakozik, de jelentőségben nem éri el a teológiai tisztázásnak azt a fokát, amelyre különösen a század végén (Warneck munkásságában) jutott a külmiszió tudománya.

A pietista örökség a racionalizmus idején nem sorvadt el, csak elzárkózott, sőt az igazi misziói szellemet ez menti át a miszió századába. Frick visszavezeti ezt a fonalat Lutherig, hangoztatván, hogy a Zeisberger egyéneket látó módszere Zinzendorfon túl idevezet, míg az Isten akaratának kollektív megvalósulását látó Living-

²⁸⁹ Az amerikai külmisziói társaságok részletes leírását 1. Warneck Abriss 120. sk. o., Leonard: The Origin of Missions in America. The Missionary Review of the World. 1892. Tracy: History of the A. B. C. F. M. New York 1842. Anderson: U. a. Boston. 1872. 73. 75. Strong: The Story of the American Board. Boston. 1910., Merriam: A History of American Baptist Missions. Philadelphia. 1900., Mills: Our Foreign Missionary Enterprise. Dayton., Speer: Presbyterian Foreign Missions. Philadelphia. 1907., Laury: History of Lutheran Missions. Reading. 1899., Goucher: Young People and the World's Evangelization. New York. 1905. stb.

stone, előbb Egede és Eliot munkája, egyenesen Kálvinra vezet vissza.²⁹⁰ Kétségtelen, hogy az előbbieknél a szubjektív az utóbbiaknál az objektív oldal domborodik ki.

A pietizmus herrnhuti fellegvárában a miszió századában is megmaradt három tétel: a) a külmisziói munka tiszta vallási indoka, b) szolgálati volta és c) hogy utasítással nem kell a kibocsátott munkást elhalmozni. Azonban lassan odamódosul a többi külmiszióhoz céljában, sőt módszerében is. Frick igen sötéten azt mondja róla: „...so ist auch die Brüdermission in die Propaganda übergegangen.“²⁹¹ Ez már csak azért is elfogadhatatlan, mert az új német külmiszió egyenesen a pietizmus szülötte, viszont az kétségtelen, hogy a modern német külmiszió tiszta vallási (vagy használjuk a jobb szót: bibliai, igazi) indokból jött létre.²⁹² „Für den evangelischen Missionsgedanken überhaupt bedeutet die Geschichte der Brüdermission die Rettung eines eigentümlich deutschen, lutherischen und kirchlichen Charakters.“²⁹³ és²⁹⁴

A XIX. sz. első felében háttérbe szorul Németországban a külmiszió ügye. Az ébredés már ekkor megjelenik, de sok harc előzi s veszi körül.²⁹⁵ Először Baselben veti meg a lábát a külmiszió barátainak tábora, a „Basler Missionsgesellschaft“ 1815.-i megalapításával; Svájcban ugyan, de egészen a német (würtembergi) pietizmus gyümölcséeként. Az alapító Spittler és társai a „Deutsche Christenmissiongesellschaft“-ból mintegy továbblépnek a „Bázeli Külmisziói Társaságba.“ 1816-ban már megindul az első s nemcsak e században, hanem mindmáig legfontosabb miszió-elméleti folyóirat, az „Evangelisches Missionsmagazin.“²⁹⁶

Berlinben 1824-ben alakult meg a „Gesellschaft zur Beförderung der evangelischen Missionen unter den Heiden“ („Die Berliner Missionsberichte“), Barmenben 1828-ban a „Rheinische Missionsgesellschaft“ („Berichte der Rh. M. G.“), Bremenben 1836-ban hét északnémet külmisziói társaság egyesült a „Norddeutsche Missionsgesellschaftban“ („Monatsblatt der Norddeutschen MG.“)

Harc nélkül azonban egyik helyen sem ment a dolog. Berlinben pl. a külmiszió ellenségei miszióellenes együletet szerveztek a diákság közt. Sokat tett a külmiszió megszerettetése érdekében a később kiüldözött Casanova di Zaremba gróf.

Csak a század közepe felé nyilvánvaló a misziói szellem győzelme. Ekkor azonban felvetődik a felekezeti kérdés. Belülről ennek az a körülmény a közvetlen előidézője, hogy sok egyházi vezető csatlakozik, vagy éppen vezető szerepet kap a külmisziói társaságokban. Kivülről pedig felveti a felekezeti kérdést az a körülmény, hogy a felekezeti közti B. Km. T. munkásai a munkamezón a bennszülöttek felekezeti csatlakozása tekintetében nem tudnak egységesen eljárni s ahol a gyarmat ura Anglia, ott az ő befolyására az anglikán felekezet terjed. Így jön létre 1832-ben előbb egy szeminárium, majd 1844-ben „Evangelisch—Lutherische Missionsgesellschaft“ néven Leipzigben az első konfesszionális külmisziói társaság. E társulat mögött már ott van (éppen az ő befolyására alakul az meg) Graul, a miszióelmélet előfutárja és — mint Frick írja²⁹⁷ — e társaság mögé sok idegen, köztük magyar lutheránus is oda-

²⁹⁰ Frick i. m. 284. o.

²⁹¹ I. m. 288. o.

²⁹² Mindkét állítást Frickkel egyetértve mondjuk (i. m. 280-306. o.), tehát mintegy saját szavával cáfoljuk súlyos állítását a racionalizmus korabeli pietizmusról. A dolog tisztánlátásához tudnunk kell, hogy Frick könyvének megjelenése idején (1922) még nem volt olyan nagy szakadék a külmiszió és propaganda szó közt, mint ma.

²⁹³ Frick i. m. 296. o.

²⁹⁴ A Brüdergemeine néven állandósult herrnhuti testvérközösség külmisziói munkájának két lapja: Missionsblatt der Brüdergemeine és Periodical accounts relating to the Moravian Missions ma már helyiekkel többre szaporodott.

²⁹⁵ Schlatter V.: Die Geschichte der Basler Mission. Basel, 1916. 1. k. 185. o. L. továbbá: Die Basler Mission und ihre Schriftum. 1931.

²⁹⁶ Ma már, mint a legtöbb külmisziói társaságnak, több lapja van a B. Külmisziói Társaságnak is: Der Heidenbote, Kollekteblatt stb. Kimondottan külmiszió-elméleti az Ev. Missionsmagazin. Mai szerkesztője Schick Erich, munkatársai: Christ L., Hartenstein K. dr., Köberle A. dr., Oehler V. dr. és Rüsck T. Havi szemle.

²⁹⁷ I. m. 315. o. Magyar misszionáriusnak kiképzést, mint alább látni fogjuk, legelőször nem ez, hanem a B. Km. T. adott (1853, Böhm).

állott. (Lapja: „Ev.-luth. Missionsblatt“). Hasonló módon hozta létre Gossner 1836-ban a „Gossnersche Missionsgesellschaftot“, („Die Biene auf dem Missionsfelde“), Harms Lajos a „Hermannsbürger Mission“-t (1849-ben, 12 misszionárusnak kiképzendő ifjú magához-vételével) („Hermannsbürger Missionsblatt“), Löhe Vilmos pedig a „Neuendettelsauer Missionsgesellschaft“-ot („N. Missionsblatt“). Mellőzve a kisebbeket, megemlíttjük még az 1842-ben alakult női külmisziói alakulatot: „Berliner Frauenverein für christliche Bildung des weiblichen Geschlechts im Morgenlande“. Két nagyobb külmisziói társaság: „Die Schleswig—Holsteinische MG.“ (1872; „SH. Missionsblatt“, „Der Missions- und Heidenbote“); „Allgemeine Evangelische Missionsverein“ (1884; „Zeitschrift für Missionskunde und Religionswissenschaft“). A kisebbek közül megemlíttjük még a „China Inland Mission“ németországi ágát, melynek a székhelye a *liebenzelli* (würtembergi) *Missionshaus*, a mi *Molnár Máriának* kiképzőhelye s óceániai munkamezőjének gazdája.²⁹⁸

Az első theológus, aki a külmiszió tanáról a teológia rendszerébe beállítva beszél: *Schleiermacher*. Az ő szolgálata azonban e téren körülbelül ennyiből is áll csupán, hogy t. i. gyakorlati teológiája rendszerében egyáltalán helyet juttatott a külmiszióknak, „Theorie des Missionswesens“ néven, kultuszon kívüli lelki szolgálatként.²⁹⁹ Amit a külmiszió akkori helyzetéről mond, hogy t. i. a misszionáriusok közt nagy bizonytalanság uralkodik az alapvető dolgokban s ez visszahat az otthoni egyházra is —³⁰⁰ valószínűleg egészen indokolt és jogos kifogás, meglátás volt.

Annál kifogásolhatóbb az elvi megítélés nála. Úgy fogja fel a külmisziót, mint az egyház határának továbbterjesztését. Erre pedig véleménye szerint nincs külön intézményre szükség, csak élő keresztyénségre a határokon. Magától fog terjedni és csak így szabad terjednie a keresztyénségnek. S ahol a keresztyén egyház nem érintkezik közvetlenül a pogánysággal, oda kis kolóniákban lehet és kell kitelepíteni a keresztyéneket. Így kell tenni már azért is, mert az egyes ember erőfeszítése hiába való.³⁰¹ Tehát a keresztyénség *természetes* befolyására appellál, de — mint Warneck kifejezi — nem indokolja a külmisziót, nem lát jogot rá, hogy az ember külmisziót folytasson. Nem kötelesség, csak lehetőség.³⁰²

Schleiermacher külmiszió-theológiai felfogása Herderre vezethető vissza. A régi egyházideál, egységes keresztyén kultúra koncepciója kísért nála: nem vette tekintetbe, hogy nincs többé egységes keresztyénség, hanem felekezetek vannak. A XIX. sz. további teológiai haladása összetörte ezt az illúziót.³⁰³

Egyébként maga *Schleiermacher* is belesik az ingadozás bűnébe a külmisziót illetőleg: megelőzőleg az etika³⁰⁴ és a katechetika³⁰⁵ körében próbálta a külmiszió kérdését megoldani, amikor pedig „megoldja“, akkor is az az érzésünk, hogy nem tudja, hogy mit tegyen vele.

Sokkal inkább úttörőnek számítható *Graul Károly*, aki ugyan nem adott kész rendszert, de egészen pozitív felfogása volt a külmiszióról. Frick a missziókritika megalapítóját látja benne.³⁰⁶ 1864-ben kiadott kis füzetében a külmiszió jelentőségét és az egyetemi tudományok sorában elfoglalt helyét teszi vizsgálat tárgyává, mert — mint mondja — a külmiszió olyan hatalommá lett, amit nem lehet többé ignorálni.³⁰⁷ Először látja meg a külmiszió igazi jelentőségét,³⁰⁸ mutatja ki sajátos (tisztán vallási)

²⁹⁸ A német külmiszió kibontakozására s külmisziói társaságok megalakulására vonatkozólag részletek találhatók: Warneck i. m. 139. sk. o, Mirbt: Der deutsche Protestantismus und die Heidenmission im 19. Jahrh. Giessen. 1896., Richter P.: Die deutsche ev. Missionen. Berlin. 1907., stb.

²⁹⁹ Die praktische Theologie. Berlin. 1850. 422. sk. o.

³⁰⁰ Frick i. m. 290. sk. o.

³⁰¹ Schleiermacher i. m. 427. o.

³⁰² Warneck: Missionslehre I. k. 6. fej.

³⁰³ Frick i. m. 293. o.

³⁰⁴ Die christliche Sitte. Berlin. 1843. 378-382. o.

³⁰⁵ Kurze Darstellung des theologischen Studiums. Berlin. 1843.

³⁰⁶ I. m. 315. o.

³⁰⁷ Über Stellung und Bedeutung der christlichen Mission im Ganzen der Universitätswissenschaften. Erlangen, 1864. 5. o.

³⁰⁸ I. m. 14. o.

karakterét és jelöli ki önálló helyét általában a tudományok s közelebbről a theologiai studiumok közt.³⁰⁹

Schleiermacher és Graul kortársa *Wigger*, aki azonban a külmiszió történetével foglalkozott csupán s azt írta meg két kötetben még a múlt század első felében.³¹⁰ E korból a szintén történész *Neander* említhető még.³¹¹

Inkább ezek sorába vehető *Plath* is. „Evangelistik” c. művében nem ad rendszeres külmisziótant (bár ő a cím alatt azt ért), hanem tárgyalja az apostoli, apostolok utáni, népvándorláskori, középkori és jelenkori külmiszió történetét és methodikáját. Ugyancsak misziótörténész *Plitt*, de kisebb jelentőségű.³¹²

Szintén inkább történelmi feldolgozásokat ad *Hoffmann W*,³¹³ *Gundert*,³¹⁴ *Grundemann*³¹⁵ s végül *Nippold*³¹⁶, hogy csak a legjelentősebbeket említsük.

Közben egyreinkább előtérbe jut a *gyarmatosítás* gondolata: Németország lassan Nagybritánia versenytársává küzd fel magát. A külmiszióban kezdik nem a nemzetközi testvériségnek, hanem a nemzeti dicsőségnek úttörőjét látni — általánosságban véve.

A gyarmatkérdés előtérbe jutását jelzi *Rothe* felfogása, ki inkább a külmiszió általános elveit kutatja. Lényegében Schleiermacher nyomán jár, de az erősbödő munka hatása alatt pozitívabb.³¹⁷ A keresztyénség terjesztését megosztaná az egyház (külmiszió által) és állam (kultúrunka által) között. Ez is mutatja, hogy merre tart a külmiszió liberális és nacionalista felfogásának útja: *Rothe* már inkább csak erkölcsi kérdést lát a külmiszióban.³¹⁸ Vele rokon felfogású és szintén kimutathatólag Schleiermacher nyomdokain halad *Buss Ernő*. 1876-ban megjelent „Die christliche Mission, ihre prinzipielle Berechtigung und praktische Durchführung” c. könyvében liberális álláspontjával egyenesen szembe száll a pietista örökséggel. Az ő új methodusa szerint, nem alulról és egyenként, hanem a kultúr-pogányoknál s széles fronttal kell a keresztyénséget diadalra vinni. Ime a keresztyénség, mint a többi vallások diadalmas vetélytársa!

A híres vallástörténész, *Müller Max*, 1873-iki westminsteri beszédében a keresztyénséget úgy tünteti fel, mint az összes vallások betetőződését.³¹⁹ Itt már apologétikus tendencia nyilvánul meg. Még inkább *Zahn*, *Schnyder*, *Genähr* és *Remus* írásaiban.³²⁰ A két előbbi, de különösen *Zahn Mihály* már a külmiszió német theoretikusai közé számít.

A század második felének gyakorlati theologusai közül *Ehrenfeuchter*, *Zezschwitz* és *Achelis* foglalkoznak érdemlegesen a külmiszió tanával. *Ehrenfeuchter*, mint az egyház élettanának gyökeréből, a külmiszióból indul ki. *Zezschwitz* röviden végez vele gyakorlati theológiája második részében s a munka otthoni irányítására

³⁰⁹ I. m. 8. o. Hogy erre mennyire szükség volt, mutatja Graul a jelzett helyről vett eme mondata: „Aber die Mission ist mit nichten bloss eine handlangende Magd für einige profane Wissenschaften”.

³¹⁰ Die Geschichte der ev. Mission. Hamburg—Gotha. 1845-46.

³¹¹ Die Geschichte der Pflanzung und Leitung der christliche Kirche durch die Apostel. Hamburg. 1847.

³¹² *Plitt* idevágó műve: Kurze Geschichte der lutherischen Mission. Erlangen. 1871. Lásd még *Plath*: Drei neue Missionsfragen. Berlin 1868.

³¹³ Különösen jelentős e szempontból „*Franz Xavier*” c. munkája (Wiesbaden, 1879.), mely az egész külmiszió hű képe.

³¹⁴ Die ev. Mission, ihre Sänder, Völker und Arbeiten. Köln. 1886.

³¹⁵ Die Entwicklung der ev. Mission, in letzten Jahrzehnt. Bielefeld. 1890. Jelentős még *Grundemann*tól a Kleine Missionsbibliothek. I-IV. Bielefeld. 1876-81.

³¹⁶ Handbuch der neuesten Kirchengeschichte. Berlin, 1890. §. 35.

³¹⁷ L. Warneck: Missionslehre I. k. 6. fej.

³¹⁸ Theologische Ethik. Wittenberg. 1871. II. k. 483. o.

³¹⁹ Eine Missionsrede in der Westminsterabtei am 3. Dez. 1873. Strassburg, 1875. Ugyancsak tőle: Ursprung und Entwicklung der Religion. Str. 1880.

³²⁰ *Zahn*: Einige Bedenken gegen die Mission. Bremen, 1865., Was ist von der Mission der Gegenwart zu halten? Bremen, 1875., Evangelische und römischkatholische Missionsbetrieb. Gütersloh 1884., *Schnyder*: Der ev. Heidenmission. Basel, 1882. (A külmiszió mint jog és kötelesség). *Remus*: Soll ich Mission treiben? Basel, 1895. (Buzdítás és tanácsadás személyes szolgálatra). *Genähr*: Christus und Heide. Barmen, 1895.

nem tér ki.³²¹ Achelis azért jelentősebb, mert egyfelől ő viszi vissza (ha negatív eredménnyel is) a külmiszió messzire kalandozott fogalmát a Szentíráshoz, abból próbálva megmagyarázni azt, másfelől mert a közvetlen Warneck előtti miszió-theológiai felfogásnak ő a legeklektásabb kifejezője. A külmiszió történeti része még nála is domináló anyag. Az elméletben alaptétele : a külmiszió igazolása az, hogy alapvető jelenség már az Ótestamentumban is, a keresztyén hithez viszont hozzátartozik, mint bizonyágtétel ; a misziói parancsról azonban azt vallja, hogy az csak az apostoloknak adatott. Egészen különválasztja a zsidómisziót.³²² Budaival szemben, akit Achelis bibliás kezelés-módja megteveszteni látszik,³²³ Warnecknek kell igazat adnunk, ki erősen támadja Achelist, mivel a külmisziót a diaspora-munkával egy kalap alá veszi, az egyház függelékmunkájának tartva azt ; s hogy egyáltalán kicsibe veszi az ügyet. Valóban : „Es ist nicht so, dass wir zu gross sind für die Mission, die Mission ist zu gross für uns.“³²⁴

S ezzel az alázatos mondatával itt is vagyunk Warnecknél, a XIX. század alkonyán és a külmiszió igazi tudományának megszületésénél. Az 1892-1902. években kiadott, három részből és öt kötetből álló „Evangelische Missionslehre“ és egy hatalmas kötetből álló miszió-történelme („Abriss einer Geschichte der protestantischen Missionen von der Reformation bis auf die Gegenwart“) jelzik alapvető munkásságát, ám ezeken kívül szinte felsorolhatatlanul sok kisebb, részletkérdést tárgyaló külmisziói könyve és cikke jelent meg.³²⁵ Műveinek ismertetésére nem térünk ki, egyrészt mert jelen tanulmányunk igen sok utalása már némileg elvégezte azt, másrészt, mivel az azokhoz méltó ismertetés okvetlenül külön tanulmányt igényel.

Mind a Warneck Gusztáv, mind a külmiszió tudománya életében nevezetes két dátum 1874 és 1896. Az előbbi a legjelentősebb németországi külmisziói folyóiratnak a megindulási éve, az utóbbi pedig a hallei egyetemen a külmisziói tanszék felállításának s Warneckkel való betöltésének ideje. A lapot Warneck indította meg „Allgemeine Missions-Zeitschrift“ címen Christlieb Th. és Grundemann K. munkatár-saival.³²⁶ A bevezető cikk programot ad : A külmiszió karakterisztikussá lett e században. Sok a barátja, de ellensége is, különösen képzetlenebb körökben. A kettős cél : a barátok tájékoztatása, továbbképzése s az ellenségek megnyerése.³²⁷ A lap mai szerkesztői Richter Gy. és Schlunk M. Külmisziói tanszék pedig ma már nemcsak Halleban, hanem Berlinben, Tübingenben és Hamburgban is van.

A Warneck korszakalkotó jelentősége abban van, hogy a külmisziót bibliai alapjára vitte vissza s Isten ígéjében keresve értelmét, annak igazi lényegére nemcsak rámutatott, hanem egész tanrendszerét kidolgozta, mégpedig olyan alapossággal, hogy mindmáig egyedülálló a külmiszió theológiájában. Természetes, hogy a mult század végén virágkorát élő liberális theológiai szempont elkerülhetetlenül nyomot hagyott a Warneck munkáján is. Így a külmiszió célját még a keresztyénség terjesztésében látja³²⁸ s egészen hibásan fogja fel az Úr Jézusnak a külmiszióhoz való viszonyát, amikor nem személyébe, hanem tanításába gyökerezteti azt,³²⁹ a misziionáriusok munkájában pedig a Jézus Krisztus földi művének töretlen folytatását akarja

³²¹ L. Részletesen Warneck : Missionslehre I. k. 39. sk. o. Ehrenfeuchter : Pr. Theologie, Göttingen, 1859., Zezschwitz : System der Pr. Theologie, Leipzig, 1876. Rajtuk kívül többé-kevésbé belevonják gyakorlati theológiájukba a külmisziót: Marheineke, Schweizer, Graf, Nitzsch, Ebrard, Moll, Harnack, Oosterzee, Kleinert, Knoke és Basserman.

³²² D. E. Chr. Achelis : Praktische Theologie. Freiburg, 1891. 403. sk. o.

³²³ L. m. 107. o.

³²⁴ Missionslehre. I. k. 266-67. o. Jegyzet.

³²⁵ Pl. Das Studium der Mission auf der Universität. Gütersloh, 1897., Reformation und Heidenmission. A. M. Z. 1883., Warum ist das 19. Jahrhundert ein Missionsjahrhundert? Halle, 1880., Apologetik. Gütersloh, 1875., Missionsstunden. G. 1888. Das Bürgerrecht der Mission im Organismus der theol. Wissenschaft, Berlin. 1897. Stb.

³²⁶ Távolabbi munkatársai Zahn M., Buchner Ch., Kurze G. A lap eredeti beosztása : I. Missions-Geschichte und Ethnologie. II. Mstheorie u. Apologetik. III. Religionsgeschichtliches. IV. Msliteratur.

³²⁷ L. a legelső szám Dic cur hic (unser Programm) c, cikkét.

³²⁸ „Ausbreitung des Christentums“. L. Missionslehre. I. k. 5. o.

³²⁹ I. m. I. k. 11. fejt. „Die Mission in den Reden Jesu.“

feltüntetni.³³⁰ Mégis munkája annyira biblikus a maga idejében, hogy inkább azt kell csodálnunk, amennyire magát korától függetleníteni tudta.

5. Akármilyen röviden is, de meg kell emlékeznünk a többi európai népek külmisztótani szolgálatáról is e korban.

A magyar evangélikusok közül 1857-ben már munkába áll első misszionáriusunk *Böhm Sámuel*, Afrikában, a Norddeutsche Mission kötelékében, de két év után áldozatul esik. Irodalmi nyoma e vállalkozásnak nincs, éppúgy, mint a később ugyan-csak Afrikába küldött *Róth Henrik* szolgálatának. 1896-ban megjelenik az első magyar külmisztói lap, az Evangélikus Egyházi Szemle mellékleteként „Külmisztói Lapok” címen, *Scholtz Ödön* ágfalvi lelkipásztor szerkesztésében. Külmisztói tárgyú könyvek vagy éppen külmisztói elméletek még nincs nyoma.

Hollandiában a pietizmus hatása alatt, *van der Kemp* buzgólkodására még 1797-ben megalakul az első külmisztói társaság, „Nederlandsche Zendinggenootschap voor voortplanting en bevordering van het Christendom bijzonder onder de heidenen” név alatt. (Lapja : „Mandbericht van het NZG”). 1847-ben az első szakadás következtében létrejön a második külmisztói társaság : „Doopsgezinde Vereeniging tot bevordering der Evangelieverbreiding in de Nederlandsche overzeesche bezittingen”. (Lapja : „Geillustreerd Zending Blad”). A liberálizmus elleni harcból három új társaság születik: „Nederlandsche Zending Vereeniging” (1858. Lapja : *Organ der NZV*), az „Utrechtsche ZV.” (1859. Lapja : „Berichten van de UZV.”) és a „Gereformeerde ZV.” (1859. Lapja: „De Heidenbode”).³³¹

Svájcban, mint már említettük, 1815-ben alakult meg a „Basler Missionsgesellschaft,” mely mindmáig csaknem összefoglalóan irányítója és gyűjtője nemcsak a németsvájci, hanem a délnémetországi külmisztói és külmisztótani tevékenységeknek. Mellette három kisebb társaság alakul a francia-svájci részben, a XIX. sz. utolsó negyedében: „Mission Romande”,³³² „Mission Suisse dans l’Afrique du Sud” és „Mission phil-Afriquen.” Baseliék szellemi támogatása alatt jelenik meg 1892 óta egy francia-nyelvű, tartalmas folyóirat: „Revue des missions contemporaines.” (Szerk.: *Piton Ch.*) Neuchatelben. Svájcban (Genfben) jelent meg az 1818-ban alapított „Archives du Christianisme” évkönyveként az „Exposé de l’état actuel des missions évangéliques chez les peuples infidèles tel qu’on le connaissait au commencement de l’année 1820” c. írat, melynek hatására

Franciaországban 1824-ben „Société des missions évangéliques” néven megalakult a párisi protestáns külmisztói társaság, (Lapja: „Journal des missions évangéliques”). A munkát erősen befolyásolja a nemzeti eszme, amit mutat az, hogy az 1870-iki német-francia háború után egyedül a francia protestánsok vonták ki magukat a kontinentális külmisztói konferenciákból a (világháború utánig)

Dániában *Rønne* lelkész kezdeményezésére, szintén pietista hatásra alakul meg az első külmisztói társaság, a „Danske Mission Selskab” 1821-ben (lapja „Dansk Missions Blad”). *Börresen* misszionáriusuk a norvég *Skrefsrudal* a század második felében létrehozta az „Indian Home Mission to the Santals” néven ismeretes alakulatot (lapja : „Österlands Missionen”).

Norvégiában 1842-ben kezdi meg munkáját a „Norske Missions Selskab (lapja: „Zulu Vennen”, és „Norsk Missionstidende”).³³³

Svédországban az első külmisztói társaság 1835-ben alakult „Svenska Missions Sällskapet” néven. Ezt követte a *Lundsche MS.* 1845-ben (lapja : „Missions tidning már 1818 óta él). 1874-ben az államegyház is indított be külmisztót s ad ki külmisztói lapot („Missionstidning under inseeende af Svenska kyrkans Missionsstyrelse.”) *Waldenström* törekvései révén alakul meg 1878-ban a „Svenska Missionsförbundet” hasonló című lappal. A *CIM* svéd ága „Svenska Missioneri Kina” néven dolgozik. Több kisebb társaság van még.

Finnországban 1859 óta folytat külmisztót az egészen egyházhoz simuló evan-

³³⁰ Ev. Missionslehre. III. Abt. Gotha, 1902. 176. o.

³³¹ Warneck : Abriss. 159. sk. o. Frick i. m. 343. sk. o.

³³² Warneck csak erről az egyről tud (i. m. 165. o.), ilyen néven : „Mission des églises libres de la Suisse Romande” (lapja : „Bulletin Missionnaire des églises libres de la Suisse”).

³³³ Warneck i. m. 167-169. o. Az Int. Review of Missions. 1932. I. sz. szerint külmisztói lapja 1890 óta Nordisk Missionstidskrift c. jelenik meg.

gélikus külmisziói társaság (lapja : „Missions-Tiding för Finland”), 1891 óta pedig a szabadegyházi „Fria Missionen i Finland”³³⁴

Már a múlt század végén kialakulnak a (különösen angol) gyarmatokban, részben a megerősödött bennszülöttek, részben a gyarmatos európaiak körében egyes külmisziói társaságok, melyeknek lapjai, évkönyvei szintén szolgáltatnak anyagot a külmiszió elméletéhez, de tartalmuknál fogva természetszerűleg inkább csak helyi jelentőségűek.³³⁵

Még kell említenünk a külmiszió elméletének kialakulására befolyással bírt ama beszámolókat, amelyeket az 1866 óta tartani szokott *kontinentális külmisziói konferenciákról* közzétettek, tíz éven át könyvalakban, később a két nagy német külmisziói lapban.³³⁶

6. A XIX. sz. a zsidó-misszió kialakulásának is a százada. Nagybritánia jár elől e téren, hol 1820 óta egyre fokozódó figyelem fordul a zsidók felé s a század végéig csaknem minden felekezetnek megvan a maga „Jewish Mission”-je — legalább papíron. Jellemzi a britt világot e tekintetben, hogy nem elégszik meg az országa területén élő zsidók közti munkával, hanem beindítják ezt azon és Palesztinán kívűl több európai fővárosban is. (Budapesten már a múlt sz. második felében).³³⁷

Németországban 1822-ben alakul meg a berlini „Jüdische Mission,” és később a leipzig-i „Institutum Judaicum Delitzschianum,” majd a „Westdeutsche Verein für Israel” Kölnben. Végül megemlítjük még a baseli „Verein der Freunde Israels”-t. Irodalmuk részben tudományos, de nem szorosan vett külmiszió-theológia, részben pedig adhortatív jellegű.

7. Ezekben áll előttünk a misszió századának inkább csak felsorolt, jelzett, mint részletesen kifejtett külmisziója és külmisziói theológiájának kibontakozása. Nem hagyhattuk említés nélkül a fontosabb missziótörténeti eseményeket, mert ezek megemlítése egyfelől az általános tájékozás alapjául elengedhetetlenül szükséges, másfelől maga is jelzi, mint meghajló kalász, hogy mely irányból milyen áramlat halad rajta át.

Összefoglalásul e század külmisziói theológiájáról megállapíthatjuk, hogy abban nem annyira a fentebb említett hármast, mint inkább kettős tagozódás szemlélhető. A század első felében az egyház gondolata domborodik ki, még pedig a régi külső egységgel fellépő hatalmi mivoltában, a század második felében azonban, mint minden más theológiai vonalon, a külmiszióval kapcsolatban is elszürkül, háttérbe szorul az egyház s helyette előtérbe tör az állam. Ott még a pietizmus öröségeként a külmiszió világhivatása, Isten országának a könnyített képzete árasztja el optimizmusával a lelkeket, egyenesen vezetve a külmiszió romantikája felé, itt, azaz az ötvenes éveken túl, már reális földi célok közelebbi pontja felé tör a gyarmatosítással egyre erősebben kapcsolódó munka. Ezzel együtt azonban maga mindinkább problémává válik, lényegét, helyét illetőleg. A század végére teljes a zavar a gombamódra felszaporodott külmisziói társaságok keretében. A félig-meddig öncéllá lett egyesületek kezdenek megüresedni, a misszionáriusok megingó útján Livingstone kimagasló egyénisége határozott útmutatás, de mert a világhódító britt nép fia s mert a romanticizmus mindig ott kísért a külmiszió fogalma mögött, egyéniségének, munkájának félreértése még tetézi a zavart, mikor az egyre gyarapodó keresők közt Warneck erőteljesen mutat rá a külmiszió bibliai alapjára, hitvallási követelményére és egyházi karakterére, ezek által pedig a külmiszió lényegére. Így lett a külmiszió theológiai vizsgálata, tisztázása is méltó a külmiszió századának arányaihoz.

³³⁴ Warneck i. m. 170-171. o.

³³⁵ L. részletesen Warneck i. m. 172. sk. o.

³³⁶ „Verhandlungen der allgemeinen (kontinentalen) Missionskonferenz in Bremen”, 1866. 1868. 1872. 1876. Berlin, 1868 Barmen, 1872. Az AM-Z. és az EMM. az 1880. 1884. 1885. és 1889. években közöl beszámolókat.

³³⁷ A zsidómisszióval fokozott mértékű missziói irodalom jár együtt, különösen traktátusi irodalom, ennek azonban theológiai jelentősége a múlt században alig van. Az egész kérdésről a tudományos világ vagy éppen a gyakorlati theológia elvéve vesz tudomást, a külmisziói theológia is melékkérdésként kezeli.

21. §. A külmiszió református irányvonalá ma.

Míg a külmiszió német hatás alatt álló köre nemcsak elméletileg tért vissza a bibliai alapokhoz, hanem itt-ott már elmélyülést is mutat (találónan idézi erre példaként Frick³³⁸ a baseliékhöz tartozó *Preiswerk Samuel* sokatmondó énekét: *Die Sach' ist dein . . .* Tiéd az ügy, ó, Jézusunk . . .), addig a külmisziói társaságok sorát megnyitó angol szellem a gépiesség, módszeresség és technika útján tovább halad, amerikai arányokat ölt túl az óceánon (az amerikai külmisziói társaságok számát 170-re becsülik; tagolódásaiban a felekezeti differenciálódás is szerepet játszott, de a lényeg ott van, hogy szinte szenvedéllyé vált a külmisziói társaságalapítás, ami sokszor csak a külmiszió mondvacsinálása) és megszületik az új irány a protestáns külmiszió terén: az *amerikánizmus*. Kétségtelenül újpietizmus áll mögötte: a Moody³³⁹ századvégi szolgálata és az ezzel kapcsolatban kibontakozott revival-örökség átvétele és továbbvitele. Valóban az amerikánizmus nem is akar semmit se annyira, mint a revivalt; a baj csak ott van, hogy maga akarja, még hozzá amerikai eltervezéssel, ahelyett, hogy Isten akaratára figyelne. Sok jóakarat, önbizalom és az a naivitás áll mögötte, hogy végeredményben a külmiszió is egy szervezett üzem.

Ez az (itt már erősen árnyékolt) amerikánizmus a főiránya a protestáns külmiszióknak a XX. sz. első korszakában, a háború előtti másfél évtizedben: a következő két évtized inkább eltorzult vonásait mutatja. Egész csendesen fejlődik ki a századforduló évben New Yorkban tartott világmissziói konferencián vagy inkább utána, olyan szerény írásokon át, mint pld. *Murray Andrews-é*.³⁴⁰ Csakhamar azonban olyan emberek ragadják, adják tovább a szót, akik soha nem hallott egyetemességgel és sürgetéssel kiáltják bele a világ fülébe a külmiszió életkérdését, mint pl. *Pierson*, mikor azt mondja, hogy mindenkinek menni kell és mindenkihez menni kell³⁴¹ és *Mott János*, aki legnemesebb értelemben vett vezére lett ennek az új elindulásnak s akinek két kiáltó szavát: „evangélizálni a világot ebben a nemzedékben!” és „itt a keresztyén misszió döntő órája!”³⁴² meghallotta az egész világ. Az ifjúság és a laikusok megnyerése jelzi ennek etappeit. Az ifjúság valóban csodálatosan felelt rá: Moodytól Mott szolgálatának első feléig (1923) egy emberöltőn át több mint 10 000 főiskolás ifjú szegődött a külmiszió tényleges szolgálatába. A nem-lelkipásztorok megnyerésének pedig nemcsak 1906-ban és a háború előtti időben volt rendkívüli jelentősége; hogy csak egyet említsünk: laikusok hozták létre s adták ki a legutóbbi évek legjelentősebb külmisziói könyvét, a „Re-thinking Missions-“t (A külmiszió revíziója)³⁴³ Ez az irányvonal virágzását az 1910-iki edinburghi világmissziói konferencia idején érte el s két igen értékes külmisziói irodalmi gyümölcse is van: a konferencia egész anyagának kiadása kilenc kötetben és az akkori egész világmisszió adatait felölelő, hatalmas külmisziói atlasz.³⁴⁴

Nem részletezzük itt már tovább ez áramlatnak és képviselőinek útját, Mott-

³³⁸ I. m. 367. o.

³³⁹ W. R. Moody: D. L. Moody. New York. 1930.

³⁴⁰ The key to the Problem of Missions. New Y. 1901. A konferencia leírása után a külmisziót, mint az egyházak próbakövét állítja be s minden fejtegetése arra irányul: hogyan lehetne az egyházakat teljes felelősségre ébreszteni a külmiszióval szemben (szószék, írás, személyes hatás stb.) Lángol az ügyért s bűnbánatra hívja fel az egyházakat.

³⁴¹ Frick i. m. 379. o.

³⁴² The Evangelization of the World in this Generation. London. 1900. és The Decisive Hour of Christian Missions. Edinburgh. 1910. (Magyarul dr. Victor János fordításában). L. még ezzel kapcsolatban Schlunk i. m. 149. sk. o. Frick i. m. 379. sk. o. Sőt utal rá már a posthumus Warneck-Abriss is (1913-iki, Richter, Kurze, Raeder, Schlatter és Würz átdolgozásában s Warneck János kiadásában), záró fejezetében.

³⁴³ Re-thinking Missions. A Laymen's Inquiry After One Hundred Years. By The Commission of Appraisal, W. E. Hocking, chairman. New York. 1932.

³⁴⁴ World Missionary Conference, Report of Commissions I-IX. Ed. 1910. és World Atlas of Christian Missions. Ed. 1910.

nak ma is elevenen folyó munkáját³⁴⁵ Az amerikai protestáns külmisziói teológia háború előtti további irányvonalának jelzésére is csupán néhány nevet említünk meg. A már említett *Dennis Jakab* az egyik: egészen sajátosan amerikai, a külmisziót eredményekkel, statisztikával mérő, tervekkel irányító, a „social gospel” gondolatának képviselője a külmiszióval kapcsolatban. A század elején a külmiszió tudományos vizsgálata terén különösen két név tűnik ki: *Speer Róbert*³⁴⁶ és *Bliss*,³⁴⁷ akik azonban még nem használják fel, nem mélyítik el és nem viszik tovább Warneck alapvetését. Speer munkássága kitartóbb és jelentősebb s amerikai részről talán ő mutat leginkább az alap felé, amit a keresztyénség és az evangélium lényegi mivoltában lát és így fejez ki: „Christians must be a missionary people.”³⁴⁸ *Hume, Allen, Morris* stb. nevein túl *Oldhamról* kell szólnunk, ki az edinburghi külmisziói konferencia hatása alatt 1912-ben megindítja az amerikai külmiszió-elmélet legjelentősebbé vált s nemzetközi viszonylatban is az elsők közé tartozó folyóiratát, a „The International Review of Missions-”t. Ma a külmiszió két legsajátosabb amerikai munkása és egyben theoretikusa *Zwemer Sámuel*, a *Muslim World* c., szintén negyedéves, mélyen bibliás és tudományos alapozottságú folyóirat szerkesztője, a modern *mohamedán-miszió* megalapozója és *Jones Stanley*, India barátja, kinek külmisziói könyvei éppúgy futótűzként járnak a világot, mint annak idején a Mott könyvei.³⁴⁹ Mindketten mintegy felszabadultak az amerikanizmus befolyása alól és mindketten annak a kibontakozó új iránynak harcosai, amelyet ez a kihangsúlyozás jellemez a legjobban: *Krisztust és nem a keresztyénséget* (kell szolgálni a külmiszióban). Ha még röviden jelezzük, hogy Jones ezen túl a külmiszió módszere tekintetében valóságos forradalmat idézett elő követeléseivel (a kerek asztal-módszerrel, mely minden népnek, vallásnak megértését, megbecsülését jelenti s „az ipar-indus úton az evangéliumot!” felhívással) akkor körül-belül előttünk áll az angolszász világ mai külmisziói teológiájának főiránya. Nem ad ehhez újat *Glover*³⁵⁰, aki inkább népszerű, mint kimagasló alakja a mai angol nyelvű külmisziói irodalomnak és nem ad a külmiszió elméletével foglalkozó néhány jelentősebb brit teológus, mint pl. *Andrews, Macnicoll, Paton, Mcleish, Stowell, Livingstone, Vance sem*. Talán *Hooton* emelhető még ki, mint aki az amerikanizmus első átültetője Nagy-britanniába, bár már ő is meglátta a gyors és felületes munkának fenyegető csődjét.³⁵¹

A *kollektív művek* a legjellemzőbben mutatják azt az utat, amit az angol-amerikai gondolkodás a külmiszió felfogása terén ebben a században megtett. Már említettük az edinburghi külmisziói konferencia Report-könyveit s hasonlóak az 1928-iki jeruzsálemi külmisziói világkonferencia kötetei,³⁵² ezeken kívül még több ilyen-szerű, kisebb jelentőségű kollektív írás látott napvilágot.

Allítsuk azonban egymás mellé a legelső és a legutolsó ebben az emberöltőnyi időben (e kettő egyuttal a legjelentősebb is): a Society for the Propagation of the Gospel in Foreign Parts (SPG) 200 éves jubileumára Londonban 1901-ben kiadott „The Spiritual Expansion of the Empire” c. és amerikai részről 1932-ben kiadott „Rethinking Missions” c. könyvet. Az előbbiben a világhódító Británia mint az egész keresztyénség és a keresztyén kultúra védője, angolszász optimizmus és ugyanakkor a feladat látásának mélyén bizonytalanság: egy nagybátran induló lépés, mely a végén

³⁴⁵ Olyan részletei vannak a Mott szolgálatának, amelyek az egész világ misziói életével összeshövdnek. Nem említve az ifjusági mozgalmak ügyét, csak arra utalunk, hogy Ausztráliában az ő buzditására gyűltek össze 1926-ban az összes egyházak misziói szerveinek képviselői s alkották meg a következő évben a National Missionary Council of Australia-t.

³⁴⁶ L. különösen *Missionary Principles and Practice* c. 1902-ben megjelent művét.

³⁴⁷ Hatalmas kötetben foglalja össze a külmiszió elméletét: *Encyclopaedia of Missions*. New York. 1904. (Mintegy 851. o.)

³⁴⁸ The true and abiding basis of foreign missions. *The Mis. Rev. of the World*. 1929. 10. sz.

³⁴⁹ Jones legnevezetesebb kötetei: *The Christ of the Indian Road*. London. 1925. (Magyarul: *Krisztus India országútján* címmel, Ifj. Biberauer R és László D. fordításában, Bpest, 1932)., *The Christ at the Round Table*. Ld. 1928., *The Christ of Every Road*. Ld. 1930. (L. ezekről *Hartenstein Kritische Stimmen zu Stanley*. E M M. 1930. 157. o.)

³⁵⁰ Összefoglaló műve: *The Progress of World-wide Missions*. New-York. 1931.

³⁵¹ W. S. Hooton: *The Missionary Campaign*. London. 1912. L. különösen II. fejt.

³⁵² Report of the Jerusalem Meeting of the International Missionary Council Vol. I.-VIII. New-York, London. 1929.

mintha megremegne. A másik ellenben az előbbinek nacionalizmusával szemben mérően internacionális hang : a laikusokból álló bizottság egyévi külmisziói területeken szerzett tapasztalataival követeli a világ vallásainak megértését, a szekularizmus és materálizmus elleni közös összefogást, a sok szó után a keresztyénség részéről szociális segítséget (social gospel), a munkamezőn a felekezeti összefogást, türelmes kivárást annak, hogy a magasabbrendű keresztyénség mindenkit meghódít lassan, új misszionáriust, aki a benszülöttek számára nem idegen, hanem egy tud lenni velük s új üzenetet, ami nem lehet más, mint Jézus Krisztus.³⁵³ Az egész számbavétel mögött egyetlen jelentés csendül fel újra és újra: *válság*. De talán nem ér optimizmus vádja, ha e sok ingadozás közt induló lépésben (éppen ellentétben a másíknak benyomásával) látunk valami biztató, határozott és igaz ledobbantást, hacsak annyit is, hogy — *így nem mehet tovább*.³⁵⁴ Mindenesetre már maga az, hogy a tényleges helyzetet megpróbálták (éppen laikusok) felmérni s hogy a valóságot észrevették, szolgálát volt.

E válságot világosan látják a kontinensen, német,³⁵⁵ magyar,³⁵⁶ holland³⁵⁷ és svájci³⁵⁸ részről egyaránt. És elevebben, mert itt az általános válság is súlyosabb. Itt volt a világháború, amely a külmiszió terén is bomlást okozott, vagy inkább napfényre hozott sok képmutatást és hazugságot, Frick, természetesen a vesztes német szemével, végzetesnek látja a külmiszióra, ami a háború alatt történt : a nacionalizmus diadalrajutását s egyben a külmiszió szabadságának elvesztését látja azokban a gyarmati eseményekben, amik a világháború következtében lejátszódtak.³⁵⁹

Tény, hogy a XX. sz. elején magukhoz ragadott vezetést a külmiszió terén az angol-amerikai misziók a világháború után még erősebben tartják s különösen Amerika theologiai téren is megkísérli átvenni az irányítást. Egy-egy megtalált új irányt vagy jelszót (pl. az edinburghi konferencia után a „union and cooperation-t“) hihetetlen súllyal dobnak világgá. S ha tervszerűséggel, pénzzel, reklámmal, dumpinggel ezt keresztül lehetne vinni, ma Amerika vezetne ezen a téren is. Az idő egyébként elég alkalmas volt ilyen kialakulásra : míg odaát az óceánon túl eleven érdeklődés indul és fokozódik a külmiszióval mint problémával szemben, a kontinensen éppen a Warneck népe lanyhul el e tekintetben. A századforduló utáni zavarban az evangéliumi egyház és külmiszió fogalom tisztá kifejezésére Kählerben talált, ki a láthatatlan egyházat állítva előtérbe éles határvonalat von a külmiszió és propaganda közé.³⁶⁰ Némi haladást a következő miszióelméleti munkák mutatnak : Bornemann : Einführung in die evang. Missionskunde. (1902) és Weinel : Die urchristliche und die heutige Mission. (1907) De általában a század két első évtizedében egyetlen jelentős, Warneck alapvetését továbbvivő lépés sincs a német theologióban. *Boehmer, Miescher, Falke, Bornhäuser, Benz* külmisziói tanulmányainak nincs különösebb mondanivalója. És inkább e helyzetnél, mint rendkívüli súlyánál fogva új határkő a *Richter Gyula* 1920-ban megjelent *Evangelische Missionskunde*-je. Ismertetésére, értékelésére már volt alkalmunk³⁶¹ itt csak annyit szegzünk le, hogy nevezetes kísérlet volt ez Richter részéről Warnecket egy emberöltővel későbbi kor nyelvére lefordítani. Ezt jelzi nemcsak a könnyített alap, hanem a gyakorlati problémák túlsúlyba kerülése is.

³⁵³ Re-thinking Missions. 15-18, 53. 289. sk. o.

³⁵⁴ A Re-thinking-et különbözőképpen kommentálták. Jelentősebbek : S. M. Zwemer : Thinking Missions with Christ. Ld. 1934., A. G. B. Wolf : Die nieuwe Heirweg. Amsterdam. 1933., Ifj. Czeglédy Sándor : Az új misziói eszmény. Külmisziói Jubileumi Emlékkönyv. Bpest, 1934. 78. sk. o., Re-thinking Foreign Missions with the American Boards. Boston. 1933. R. Speer : Re-thinking Missions Examined. Ld. 1933., valamint az IRM 1933. II. számában több cikk.

³⁵⁵ Richter : The Missionary Crisis. IRM 1934. 313. sk. o. G. A. Gedat : Ein Christ erlebt die Probleme der Welt. Stuttgart. 1934. 103. sk. o.

³⁵⁶ Imre : A pred. tana a misziói munkában. I. m. 135. sk. o., a Ref Külmisziói Szemle több cikke, különösen az idézett Czeglédyé, Egyházunk külmisziói szolgálata 51. o. stb.

³⁵⁷ A. Mulders : Kerk en Missie in Theologische en Historische Belichting. Utrecht. 1930.

³⁵⁸ K. Hartenstein : Die Mission als theologisches Problem. Berlin. 1933. Különösen a II. feje.

³⁵⁹ I. m. 401. o.

2. pontja.

³⁶⁰ E szempontból legfontosabb műve : Angewandte Dogmen. Leipzig. 1908.

³⁶¹ L. 8. §.- Itt említjük meg még E Strümpfel népszerűsítő iratát : Was Jedermann heute von der Mission wissen muss. 1911. E. Nieden átdolgozásában 1931. Berlin.

Hasonló nyomon megy tovább (vagy esik vissza) Schomerus, már önállóbb Schlunk Márton és egészen sajátos hang Frick Henriké. Valamennyiök külmisziótanát a legjellemzőbb vagy leghasználhatóbb pontokon idéztük s így azok ismertetését ezúttal mellőzhetjük. Ki kell emelnünk *Encke August* könyvét: „Das Pfarrhaus ein Missionshaus“, mely úttörő azzal a gondolattal, hogy a lelkészi szolgálat sem kevesebb a misszionáriusénál. A bel-és külmiszió egységének e kérdését egy emberöltő múlva *Lucius Ernst* veti fel ismét 1903-ban megjelent, „Zur äussern und innern Mission“ c. munkájában, de megoldva mindmáig nincs.

Vallástörténeti szempontból foglalkoznak a külmiszióval: *Handmann* (Das Christentum als Weltreligion“. 1901.), *Buchner* („Die Mission und ihre Kritiker,“ 1905) *Bousset* („Die Mission und die sogenannte religionsgeschichtliche Schule,“ 1907.) és *Meinhof* („Christus der Heiland auch der Naturvölker,“ 1908). Apja munkásságát inkább kiegészítette (történeti síkban), mint tovább vitte *Warneck János*.

Nemcsak a munkát veszi számba évről-évre, hanem kitekint a külmiszió alakuló problémáira is a múlt század vége óta megjelenő évkönyv: „Jahrbuch der deutschen ev. Heidenmission.“

Még ebben az időszakban teljes polgárjogot nyer a külmiszió tana a német gyakorlati theologiai rendszerekben. Hogy csak egy párat említsünk: Niebergall gyakorlati teológiája még az értékelmélet virágkorában született s így a külmiszióról való felfogásán ennek a bélyege van rajta.³⁶² Niebergall értéket keres s a külmisziót is abból a szempontból nézi, hogy a közösségi legfőbb értéket, Isten országát szolgálja. Reznációval állapítja meg róla, hogy „... sie (d. h. die Heidenmission) ist oder vielmehr sie war unser Stolz.“ Majd abban nyugszik meg, hogy minél erősebb a keresztyénség abszolútágába vetett hit, annál erősebb a miszió iránti érzék. Végül méltatja a kinti munkát és utal az itthoni megszervezésére. Röviden és egészen esetleges beosztással tér ki a kérdésre.³⁶³ Ennél az inkább csak negatív érvényesítésnél jóval többet találunk a *Schian* s még inkább a *Pfennigsdorf* gyakorlati teológiájában.³⁶⁴ *Schian* mint az egyháznak a keresztyénség határán túli életműködését tárgyalja a külmisziót, egyfelől pogány-, másfelől zsidó- és mohamedán miszióra tagolva. Jóformán csak történelmet ad, a pogánymiszióhoz csatol csupán egy könnyű alapvetést, melynek lényege az, hogy a pogánymiszió hozzátartozik a keresztyénség természetéhez, melyre kötelezve volna akkor is, ha kimuthatólag nem Jézustól származna a külmisziói parancs.

Pfennigsdorf munkája, legalább is a külmiszió helyét illetőleg, már jelzi, hogy mennyire haladt a kérdés fontossága: az általános, alapvető első főrész után a különös részt a külmiszióval kezdi, mert hiszen „maga a teológia is létrejöttét az egyház misziói akarátának köszönheti; azért a külmiszió iránti érdeklődés mértéke az egyház élő voltának.“ Az egész második főrészt ennek szenteli. Erdemileg csak a pogánymisziót tárgyalja, melyhez függelékként csatolja a zsidómisziót. Nála is külmiszió-történet a nagyobb rész, de ez már második helyre került s az első helyen bibliai utalásokkal is alátámasztott megalapozás foglal helyet. Természetes, hogy *Pfennigsdorf* megalapozása már azért jóval bővebb lehet, mivel egész műve nagyobb méretű a *Schian*énál. Különösen világos a külmiszió történeti látása nála, nemcsak az események felsorakoztatásában, hanem pld. a külmiszió eredeti indokának keveredésében a humanizmussal, vallástörténeti tágkeblűséggel és gyarmatpolitikával.³⁶⁵

Pfennigsdorf már nem tudta magát a harmadik évtized felvillanó új theologiai látásától teljesen függetleníteni, de látszik rajta, hogy — mindent elkövetett ezirányban. S ezért — bár elsőnek próbálja meg *Warneck* alapvetését felhasználni, gyakorlati teológiájába beleépíteni, mégis nem tud elég mélyre ásni. Nem a jelené még ez a könyv, hasztalan írta ezt rá. Az akkori jelent a protestáns teológiában már gyökeréig megbolygatta, rázta *Barthék* harangverése. Ekkor már *Richter* is látja a

³⁶² Praktische Theologie. 1919. II. k. Utolsó művében (Moderne und modernste Theologie. 1931) már elismeri, hogy az Ige teológiája jogos korrekció, de ezt gyak. teológiája egyéb részeiben se vihette már keresztül.

³⁶³ I. m. 88. §. 481-484. o.

³⁶⁴ Martin Schian: Grundriss der Praktischen Theologie. Giessen. 1922. VII. Főrész. E. Pfennigsdorf: Praktische Theologie. Ein Handbuch für die Gegenwart Gütersloh. 1929. II. főrész.

³⁶⁵ I. m. II. A. 1. c. pontja. A megelőző idézet a 131. oldalról van véve.

külmiszió válságos helyzetét,³⁶⁶ a Zwischen den Zeiten táborában pedig már egy éve szót kért és a külmiszió felé új orientálódást, mélyebb megalapozást keres a jelen külmisziói teológiájának legmarkánsabb, legreformátusabb képviselője: Hartenstein.³⁶⁷

A századforduló nagy keresésében az aktivitás lázától égő angolszász vezetés alatt a külmiszió kiágazott minden gyakorlati lehetőségre, (így pl. speciálizálódott orvosi-, ipari stb. miszióra, különböző iskolázásra; bevonta a munkába a nőt), megjárta majdnem valamennyi régi és új szellemi áramlat befolyását a cél és általában a lényeg tekintetében (kazuisztikus és propagativhumánista és Isten országára tekintő, nacionális, és internacionális, quantitativ és qualitativ különbséget látó, világhódító és aszkéta külmiszió), de e hullámzásból csak nem tudott kivergődni: míg a krízis teológiája ki nem bontakozott, még krízisét sem látta a maga igazi mivoltában. Talán Frick az egyetlen a külmiszió életlüketését figyelők közül, aki 1922-ben már arra az élre tudja kivinni a vagy-vagy kérdést, hogy felismeri-e az egyház igazi mivoltát vagy nem, mert „Der Missionsgedanke steht und fällt mit dem Kirchengedanken.”³⁶⁸ Ezt a meglátást Witte Jánosnak³⁶⁹ a legutolsó évtizedben napvilágot látott külmiszióelmélete sem mélyítette el. De elmélyítette, igazi értelme felé lendítette közvetve a Barth-Brunner-Thurneysenék reformátori teológiai gondolkodása s közvetlenül különösen a Hartenstein Károly baseli miszióintézeti igazgató ezzel kapcsolatos átértékelő munkája.

Az izzig-vérig református Barth Károlynak már említett, közvetlenül a külmiszióval foglalkozó cikkén és Hartensteinnak Barth teológiájával külmisziói szempontból foglalkozó fentemlített studiumán kívül³⁷⁰ különösen az utóbbinak két tanulmánya fontos: „The theology of the World and Missions”³⁷¹ és „Die Mission als theologisches Problem” (1933). Az átértékelési eredőben egyelőre még több van a reformátori teológiából, mint a Hartenstein sajátos hangjából. Ez jelzi egyuttal azt a tényleges helyzetet is, hogy a külmiszió látása még mindig forrongásban van a protestáns teológiai gondolkodásban, modern és református alapvetése még mindig csak feladat s a legutóbbi leszűrődés benne még merő hangsúly, mint a ma teológiája általában. Mi ez a dialektikusok, elsősorban Barth által meglátott s különösen Hartenstein által kifejezésre juttatott hangsúly? Röviden ez:

A külmisziónak megértése végett vissza kell térnünk a Szentírásához. A Biblia ugyanis Isten egyedül döntő szavát szólja nekünk, de csak Krisztusban. Minden a Jézus Krisztus személyén fordul meg számunkra, mert Benne a mienk Isten Kijelentése. Az emberiség menthetetlen ítélet, „Krankheit zum Tode” alatt áll, melyből az Istennel való egyesülés emberi törekvése (re-lígio) nemhogy parányit is kiemelne, hanem botor önáltatásunk folytán még jobban belezár. Csak Isten teremtheti meg az új re-lígio-t közte és köztünk. Ez az egyetlen kivezető út a kegyelem. Erre nyitott utat a Kijelentésében: Krisztusban és ezt munkálja (csak Ő munkálhatja) Szentlelke által. Akaratát tovább-adás, ígehirdetés végett ránk bízta; ez Ige hatalmával az egyház közösségében összekapcsol s ebben a Krisztus mennybemenetele és visszajövetele közti időben a mi engedelmisségünkön és szolgálatunkon át építi a maga országát a föld határáig. Ez a „mi” csak az egyház lehet. Így a külmiszió gazdája (küldő és végező egyaránt) Isten, sáfárja a Krisztus anyaszentegyháza, eszköze a kegyelem által engedelmissé tett ember, lehetősége az ígehirdetés, célja Isten előtt az Ő országa.

³⁶⁶ L. The world mission of Christianity c. cikkét a MRV. 1929. X. számban

³⁶⁷ L. Was hat die Theologie Karl Barths der Mission zu sagen? c. cikkét a Zw. d. Z 1929 I. sz-ban

³⁶⁸ Frick i. m. 419. o. Jellemző a változott időkre, hogy még egy olyan szabad felfogású is, mint Fosdick (A hit értelme The Meaning of the Faith. Ford. Victor J. Bp. 1922. 309. o.), aki a külmisziót az emberi élet legtisztább ösztönéből származtatja, — elismeri, hogy „nem lehet misziót folytatni valamilyen egyház nélkül” Említést érdemel legalább itt Fricknek egy másik miszióelméleti munkája: Nationalität und Internationalität der christlichen Mission (1917).

³⁶⁹ Die ev. Weltmission, ihre Ziele, Wege und Erfolge. 1928.

³⁷⁰ Barth: Theologie und die Mission in der Gegenwart. Zw. d. Z. 1932. — Hartenstein: Was hat die Theologie... stb.

³⁷¹ The Int. Rev. of Ms. 1931. 210. sk. o. L. még kapcsolatos cikkeit az Ev. Missionsmagazin 1934. 48. sk. o. 1935. 350. sk. o.

Igy bontakozik ki a reformátori theologia éles beállításában a református értelemben felfogott külmiszió nem egy határozott vonása.

Más protestáns theologusok részéről nem látunk még sok hozzájárulást e vonások kialakulásához. A hollandok közül Daubanton, Ansel, van Seters és van Nes említhetők, jelentősebb külmiszió-elméletünk révén.³⁷² Az északiak egymásközti együtt-haladásukat 1923 óta közös külmisziói bizottsággal is megpecsételték, s ezáltal a német theológiától való függésük is általánosabb lett. Ezt az is kifejezi, hogy miszióelméletük nagyjából a Warneckének átdolgozása. Ezt a munkát *Norvégiában Jörgensen* (1892), *Svédországban Toltie* (1892), *Dániában Störensen* (1911) végezte el.

Az utolsó emberöltő a magyar külmiszióknak és külmiszió-elméletnek is meghozta kibontakozását. Az elindulás evangélikus és egészen a német munkába kapcsolódó (*Kunst Irén* kínai szolgálata), de sajátosan a miénk református vonalban lett (Molnár Mária református, Döbrössy Lajos és Babos Sándor református lelkipásztorok). A munkát érdeklődés, imádság és áldozat kíséri a *szlovenszkói és jugoszláviai* magyar reformátusság részéről, külmisziói társaság keretében folyik *Magyarországon* és egészen a református egyház keretében *Romániában*. A „Magyar Evangéliumi Külmisziói Szövetség” 1903-ban alakult meg s csak 1930-31 folyamán tagolódott külön *Evangélikus* és *Magyar Református Külmisziói Szövetségre*. Lapja, a *Hajnal*, 1907 óta szolgál (ma már melléklete a „Kis Hajnal” s hasonló címen jelenik meg a szlovenszkói egyik, elsősorban külmisziói lap); az evangélikusok lapja a *Missziói Lapok*.³⁷³ Jelentős kezdeményezés volt külmiszió-elméleti szempontból az 1932 óta évenként megjelenő „Református Külmisziói Szemle” (elvi kérdéseket is felölelő évkönyv) és az átlag havonta megjelenő „Külmisziói Füzetek” megindítása. A MRKMSZ. keretében való megjelentetésük *Draskóczy László* és *Virágh Sándor* szerkesztők szolgálata. Rajtuk kívül a külmiszió elmélete szempontjából meg kell emlékeznünk a magyarországiak közül a két *Victor Jánosról*, kik szolgálataikkal, írásaikkal általában a miszió megértéséhez járultak hozzá; *Forgács Gyuláról*, ki különösen a zsidómiszió alapvetésére tett nem egy jelentős lépést; *Ravasz Lászlóról*, ki közvetett szolgálatán kívül elsőnek kísérel meg egy cikkben a külmiszió elvi kérdéseinek vázlatát adni³⁷⁴; *Szabó Aladárról*, aki jóval korábban (másfél évtizeddel előbb) az első népszerű magyar külmisziói kalauzt s egyben az első magyar külmiszió-történetet írta meg „A keresztyénység elterjedése a világos” címmel; végül *Podmaniczky Pálról* ki a legjelentősebb úttörést végezte, mikor vázlatosan bár, de a kérdés minden ágát érintve az első magyar külmisziótant összeállította, 1925-ben megjelent „A miszió tudományának vázlat” c. 58 oldalas könyvében. Az erdélyiek közül a jelen

³⁷² Legjelentősebb Daubanton, kinek 1911-ben megjelent külmisziótana Warneck átültetése. A következő évben adta legjobb tanulmányát e tárgyban Dr. H. A. van Ansel: *De Sendingsleer van G. Voetius*, A. J. l. van Seters munkája már egészen új miszióelmélet: *Het Overwinningsgeheim van de Zending*. Den Haag, 1930. Megemlíthető még a dogmatikus Heyns W., ki (körülbelül legelsőként dogmatikájában a külmisziót is tárgyalja (Ref. Dogmatika, ford.: Galambos Z. Bp. 1925. 304. §.), mint egyházi feladatot, melyet társaság csak akkor végezzen, ha azt az egyház elhanyagolja.

³⁷³Szerkesztők: Csia Sándor dr. (Hajnal), Nehézy Károly (felvidéki Hajnal), Podmaniczky Pál dr. (Missziói Lapok), Morvay István (Kis Hajnal). Főmunkatársak: özv dr. Misley Sándorné, Sallay István és Vásárhelyi Dezső.

³⁷⁴L. A Táborhegy ormán. Bpest. 1929. 114. sk. o. „Misszió” c. tanulmányát, mely külön is megjelent a Külmisziói Füzetek 13. számaként, Bp. 1933-ban. („Mia külmiszió?”). Forgácstól l. különösen: *Belmisziói útmutató*. Bp. 1927., melyben a zsidómiszióhoz is ad rövid alapvetést (133. sk. o.)

³⁷⁵Sem az angol, sem a német külmisziói irodalomban nincs számbavehető nyoma magyarországi háromévtizedes vagy az erdélyi egyévtizedes külmisziói érdeklődésének és munkának, bár maga a sajátunknak nevezhető külmiszió ott alig egy, Erdélyben alig fél évtizedre esik, az elmélet kutatása ennyire se. Megdöbbenő mégis, hogy mennyire nem akar tudni rólunk a világ. Hadd idézzünk egy példát rá: nemhogy az 1925-ben kiadott *World Missionary Atlas* (az eddigi legteljesebb külmiszió statisztikával) tudna a Nagy Ev. Missziói Szövetség munkájáról, de az *int. Review of Missions* 1932-iki évfolyamának (348. s. k. o.) a Paton W. és Underhill M. szerkesztők által közölt a jelen protestáns külmisziói munkájára minden más küldő népre és országára kiterjedő szemléje se tesz egyetlen szó említést a má' ekkor önállóan is folyó magyar külmiszióról. mulasztás, kétségtelenül, minket is terhel e tekintetben.

tanulmány során idézett theológusok, köztük különösen *Imre Lajos*, a nem-idézetek közül különösen *M. Nagy Ottó* és mások írásai adnak egy-egy élő vonást a külmiszió református értelmezéséhez, majd az 1932-ben megindult külmisziói lap, az „Egyház és Misszió”, végül más kiadványok (az „Ifjú Erdély” és „Az Út” c. lapok idevágó közleményei, az „Élő Könyvek” s hasonló sorozatok népszerűsítő szolgálata, stb.) közt két *kollektív*, gyakorlati szükségét szem előtt tartó, de a külmiszió alapjáig leásó könyv: az 1930-ban az Ifj. Ker. Egy. Szénior Osztálya égisze alatt kiadott „Mi a külmiszió?” c. úttörő könyvecske és az 1935-ben, az Erdélyi. Ref. Egyházkerület kiadásában megjelent „Egyházunk külmisziói szolgálata” c., különösen az itthoni munkára tekintő vezető-könyv.

E tanulmányok ismertetését ezúttal mellőzhetjük, egyrészt azért, mert különlegesebb pozitív vagy negatív iránymutatásaikra a maguk helyén rámutattunk, másrészt, mert könnyen hozzáférhetők, kevés anyagot adók, úgy hogy a magyar protestáns külmiszió-elmélet kutatói valamennyit megismerhetik.

Bár egymás testvéri ismeretében folyik a munka, szembetűnően más a magyarországi és erdélyi reformátusok külmisziójának irányvonala. Az előbbi egyesületi formájával, különösen még mint Magy. Evangéliumi Ker. Missziói Szövetség, a romantikus, német pietista hatást mutató külmisziói felfogás képviselője s mint munkája (kínai, óceániai és mohamedán), úgy elvi állásfoglalása is megoszló. Forrongásban van az erdélyi látás is, de noha ez a német s különösen baseli kapcsolaton kívül a skót reformátusokkal való együttműködést s a reformátori teológia külföldi hatásának teljesebb érvényesítését tükrözi, mégis sajátosabb jellegű (ami nem jelent okvetlenül jobbat vagy magyarabbat, mint a magyarországi), határozottan egyházi külmiszió, ami gyakorlatilag a Külmiszió Barátai tömörítésének s a munka vitelének, anyagi és lelki hordozásának teljesen az egyházon belül, de mégis az önkéntesség megőrzésével való megszervezését jelenti, a külmiszió elmélete terén pedig azt a kötelezést, hogy a hitvallásos-reformátori-bibliás, azaz igazán református külmiszió, az az egyházi külmiszió, az az a jövő külmisziója felé, akármilyen gyöngé, kicsiny jellel is, de mutatnia kell. Elvi téren ez éppúgy hivatásunk lehet, mint gyakorlatilag Kelet hívásának megértése. Hogy Nyugat sem elvi, sem gyakorlati külmisziói életünkről nem vett még tudomást, nem lényeges: Isten tudomást vett rólunk, munkába állított s ez elég.

IV. RÉSZ.

A KÜLMISSZIÓ ALAPJA.

IX. Fej. A külmiszió alapja a testté lett ígében.

22. §. A külmiszió forrása.

A külmiszióknak, de különösen a külmiszió lényegi, teológiai kutatásának végigkísérése a történelem folyamán, amit a fentiekben vázlatosan megkíséreltünk, alapvető fontosságu, mert hiszen nemcsak feltárja a külmiszió egész problémakörét, hanem megmutatja egyúttal a külmiszió egész eddigi munkájának, mint egy hatalmas épületnek, a felépülési irányvonalait, feszítő és kapcsoló erőit, belső struktúráját. Azonban minél alaposabban, mélyebben, pontosabban látja meg az ember ezt, mint egy épület törvényének megismerésénél, annál égetőbb kérdéssé válik számára a fundamentum, az alap ismeretének a szüksége. Mert hiszen csodálatos, soha nem hallott törvényei lehetnek az építkezésnek, de valamennyi az alap mivoltától függ, a megfelelő fundamentum feltétele alatt lehetséges. Így kérdezzünk most már minden miszióelméleten túl a végső s minden előző és ezutáni megállapítások sorsát eldöntő felelet után: *mi és milyen az alapja annak a hatalmas épületnek, amit külmiszióknak nevezünk?* Az első téglától a tetőig való emelkedést most nem az építés, hanem a vizsgálat törvényei szerint, tehát éppen fordítva: egyre mélyebbre, az alap felé hatolva szemléltük s most ott vagyunk a fundamentumnál, a kezdetnél, s meg kell mondanunk, hogy mi az.

Először is: *a külmiszióknak ez a gyökere — alap.* Kész alap, nem pedig meg-alapozás, vagy alapvetés, mint ahogy eddig az összes külmisziótani rendszerek, Warneckét sem véve ki, többé-kevésbé vélték. Ezért nevezi Warneck miszió-elmé-

letében a bibliai alapfeltárást is éppúgy megalapozásnak, vagy alapvetésnek (Begründung), mint a dogmatikai vagy ethnográfiai megalapozást.³⁷⁶ És ezért mondunk mi szántszándékkal *forrást* ott, ahol ő *eredetről, származásról* („Der Ursprung der christlichen Mission“, VII. fej.) beszél és ezért lett a mi végső kérdésünk ahelyett, hogy „woher stammt die Mission?“³⁷⁷, mint amiben a cselekvés, az emberi lehetőség első lépése már benne van — azzá, hogy „mi a külmiszió alapja?“ Alapja és nem alapvetése, mert a külmiszió olyan épület, aminek egyes tégláit tegnap, ma és holnap mi tesszük egymásra, rajtunk, általunk építi Isten, de az alapját nem mi vetettük meg az időben, hanem, az megvolt és megvan, adatott és vetetett Istentől a Kijelentésben, azaz a Jézus Krisztus földi életében, halálában, feltámadásában, mennybemenetelében, amiről számunkra az egyetlen objektív bizonyosság a Szentírás. S mint-ahogy történeti valóság, de egyben történetfeletti, azaz mérhetetlenül több annál, valami *egyszer és mindenkorra megtörtént*³⁷⁸ a Krisztusban adott Kijelentés, úgy történeti, de egyszersmind annál mérhetetlenül több, egyben történetfeletti, egyszersmindkorra adott könyv az a Biblia, melyen át *egyedül* teszi ma is, számomra is élővé ezt a Kijelentést Isten Szentlelke. Ezért nem megalapozás a külmiszió bibliai indokolása, amelyet mi végezhetnénk el, hanem alap, amely *adva van*, amelyre csak rámutatunk: ime itt a forrás. S minél egyenesebb, határozottabb, tisztább ez a rámutatás, annál inkább lát az ember túl azon: annál inkább látja az ember, hogy nem is ez az alap, hogy a Biolia is csak egy kapu, melyen át Őt látjuk, az igazi alapot, Jézus Krisztust.

Mivel azonban Warneck volt az, ki először mutatott rá a kérdés döntő voltára s tette azt kiindulása pontjává, az ő szolgálata egyáltalán nem megvetendő számunkra e kérdés tárgyalásánál s éppenezért mielőtt a fent vázolt megoldást részletesebben indokolnók, vegyük számba, hogy hol kereste, találta meg a külmiszió eredetét ő.

(1.) Első tekintetre meglepetve látjuk, hogy mintegy önkéntelenül, már első szavával is, ő is ugyanarra az eredményre jut el: azonnal Pál bizonyágtételére utal u. i., idézve tőle: „... nem emberektől, sem nem ember által, hanem Jézus Krisztus által és az Atya Isten által...“ (Gal. 1:1.) Vessünk egy pillantást azonban egész fejtegetésére. Idézve még Gal. 1:16, 2:7., Róm. 1:1. 5. 11:13. 15:16, Ef. 1:9. 2:11 3:4. sk. helyeit, sőt Péterrel kapcsolatban a Mt. 16:17-et, kimondja, hogy a külmiszió gyökerében egy az evangéliummal. „Evangelium und Missionsgedanke sind so ineinander verwachsene und darum notwendig miteinander gegebene Dinge, Dass sie auf einen und denselben Ursprung zurückgeführt werden müssen.“³⁷⁹ Istentől származik a külmiszió gondolata, mert már a teremtés údvakarattal kapcsolottott egybe. E megsejtett *oikonomia* hordozói a próféták, öntudatos hordozói, mintegy betöltői az Úr tanítványai, különösen Pál. A Biblia missziói tanulmányozása világítja meg. Jézus Krisztus szorosabb értelemben véve nem teremtője a missziói gondolatnak. Mint szenvedését és halálát, „müssen“-nek tekintette a többi juhainak minden nép közül való összeszedését is. Tanítása betöltése az Irásnak. „Diese Autorität der Schrift mit welcher Jesus die von ihm selbst verordnete Missionspredigt legitimiert, ist aber nichts anderes als eine Verlegung des Ursprungs des Missionsgedankens in Gott den Vater“.³⁸⁰ A missziói parancsban is az van, hogy a mennyei Atya adta neki a hatalmat: Jézust tehát Isten küldte (Ján, 17:7). Sok kijelentése mutatja (J.: 6:38. 8:28. 38. 40. 7:16. 8:26. 14:24. 15:15. stb), hogy Jézusnak Istennel szembeni engedelmességén át a külmiszió is Istentől ered. (2) Vagy honnan is eredhetne máshonnan? Talán az ószövetségi zsidóságból? És itt Hausrathra támaszkodva kimutatja Warneck ennek lehetetlenségét. Még a prófétai váradalmakat, univerzalizmust is nacionális reménységgé szűkítette a Jézus korabeli zsidóság (különösen a vezetőszerpet vivő farizeusok); olyan eltévelyedésből, mint a prozelitizmus, sohasem születhetett volna világmissziói gondolat, ennek eredete tehát nincs az ótestamentumi zsidóságból. Nem származhatott a gondolat a pogányság köréből sem, minden po-

³⁷⁶ Missionslehre I. k. I. főrés. 10. 11. 15. fej.

³⁷⁷ I. m. VII. fej. I.

³⁷⁸ Barth ezzel a kifejezéssel határolja el leginkább a Biblia cselekvésvilágát minden más ember cselekvésvilágától. (Dogmatik. III, Kap. § 19. Gottes Wort für die Kirche. Nyomtatásban még meg nem jelent, 1936. évi nyári szemeszteri előadásából.)

³⁷⁹ I. m. I. k. 63. o.

³⁸⁰ I. m. I. k. 68. o.

litikai egysége és vallási szinkrétizmusa dacára. Nincs nyoma a külmiszió gondolatának sem a görög, sem a római filozófiában. A mohamedánizmus misszionáló vallás ugyan, de későbbi keletkezésű, mint a keresztyénség, tehát nyilvánvalóan a keresztyénségtől vette át. Misszionáló vallás a buddhizmus is, de egy olyan vallásnak, amely következetes végigvitelében az öngyilkossághoz vezet el, nem lehet világvallás-tendenciája, tehát az újtestamentumi missziói gondolat innen sem származhatik. Így e sorokkal zárja le fejtegetéseit Warneck : „Das Heilsgut des Christentums ist das ewige Leben und nur in solcher Gabe liegt Trieb und Kraft zur Weltmission. Die Weltmission. Die Weltmission bleibt ein *original*-christlicher Gedanke und dieser Gedanke trägt schon durch seine einzigartige Grösse das Siegel göttlichen Ursprungs.“³⁸¹

Íme tehát ugyanarra az alapra mutat rá Warneck is (mert hiszen ide kell jutnia, ezt érzi !), de olyan áron, hogy kedvünk volna azt mondani : ilyen áron nem kell nekünk az. Egy-egy theologiai kérdésnek ilyes beállítása, megoldása mutatja, hogy milyen végzetesen lesiklik egyik-másik theologiai irány — jelen esetben az akkor uralkodó vallástörténeti iskola — az evangéliumi életvonalról. Mert mit mond a fejtegetés első része ? A Szentírásból nyilvánvaló igazság, hogy a külmiszió Jézusra mutat vissza, de mivel Jézus Krisztus nem elég tekintély a minden vallásalapítónak templomot („magaslatokat !“) építő vallástörténészek előtt, meg kell tagadni, hogy Jézus lenne a forrása a missziói gondolatnak (ennek nem is, de annál inkább a külmiszió magának !) és tovább kell menni s azt mondani, hogy rajta át is csak származik az a nagyobb valakitől, Istentől. Hogy ezt nem mi olvassuk ma bele az akkori látásba, nyilvánvaló a Warneck egymást magával hozó tévedései közül abból, hogy mennyire félreérti a Jézus Krisztus Írás-betöltését : nem az törvényesíti a Jézus missziói beszédeit, hanem éppen fordítva áll a dolog : amaz találja meg törvényesítését, bírja Ige-értelmét Krisztusban. S ha ez így van, akkor egészen felesleges erőfeszítés a második részben az őtestamentumi zsidóságtól függetleníteni próbálni a külmisziót. Úgysem lehet, Némileg Warneck is kénytelen ezt visszacsinálni könyve egyik későbbi fejezetében (10), mikor a külmiszió őtestamentumi gyökereiről beszél. Bizony oda megy vissza a külmiszió eredete, pontosan olyan mértékben, ott és annyira, ahol és amennyire az örök Krisztust tükrözi az Őtestamentum. És miért van az Őtestamentum, ha nem ezért ? Nem szólva most már arról, hogy más misszionáló vallások közé sorozza be a krisztuskövetést s a legtöbbet érő „legjobb jóval“ licitálja túl azokat : az egész érvelés nagyon is megtámadható, mert olyan, mint mikor valakiről úgy állapítjuk meg, hogy honnan jött, hogy a mögötte levő utak közül egynek a kivételével mindenikről megállapítjuk, hogy nem az volt az útja, tehát amelyik maradt, eo ipso az volt. Vajjon ? Hátha egyenesen az égből szállott alá ? ! Mint a jelen esetben is ! Mert nemcsak hogy nem eredt a külmiszió valósága a cáfolt ember-ásta kutakból, nem eredt az attól a Jézustól sem, akit a vallástörténeti iskola a vallásalapítók pantheonjába (ha mindjárt királyi helyre is) helyezett hanem igenis eredt, nem : forrott, egyszerre előállott Jézus Krisztustól, a Fiútól, aki egyetlen Isten az Atyával³⁸² Számunkra Ő már végső fórum : mi mint Isten Kijelentésében, csak Őbenne foghatjuk fel Istent, vagy ahogy Tavaszy kifejezi : „csak amennyiben ismerjük Őt, annyiban ismerjük Istent.“³⁸³

A külmiszió forrása, de lényege s alapja is, Jézus Krisztus. Ez azt jelenti, hogy csak az lehet igazán külmiszió, ami tőle indult el és — nem is szakadt tőle soha lényegében el. Mint Isten művében, Ő az örök szegyeletkö, alap abban. Ahol tehát nincs ott Jézus Krisztus, lehet ott százezer Buddha, mégse külmiszió az.

A külmiszió forrása, alapja Jézus Krisztus. Az Ige. *A testté lett Ige.* Isten maga-kijelentésének örök valósága. Ez pedig azt jelenti, *hogy azért van külmiszió, mert Isten kijelentette magát nekünk.* Szólt hozzánk és az Ő szava nekünk küldés : misszió. (Milyen kicsi különbség van aztán itt, hogy belmisszió az vagy külmiszió !) Így értjük meg, hogy Jézus Krisztus a forrás, az alap, a végső szó a külmiszióban. Ő a végső indok. Ennél többet nem mondhatunk valójában s akinek ez nem elég,

³⁸¹ I. m. I. k. 93, o.

³⁸² Heid. Káté 15 és 53 k. II. Helv. Hitv. XI r. I. p.

³⁸³ Dogmatikája 153. lapján.

azt a kevesebb sem fogja meggyőzni soha. Ime, ha van olyan, hogy külmisziói apologia, akkor az ennyiből áll!

23. §. A miszió Ura és a külmiszió.

1. A külmiszió forrása, alapja Jézus Krisztus, de nemcsak alapja, Ura is. Ez az első megkülönböztetés az írott Igével szemben. Mert hiszen a Bibliáról is azt mondtuk, hogy abban van a külmiszió alapja. Valóban s a Biblia ezért az alap-nyujtásért van. Azért van külmiszió, mert a Szentírásban van az alapja ennek a munkának s azért van Szentírás, hogy ezt az alapot adja.

A külmiszió forrása, indoka, alapja Jézus Krisztus. Alapja: azaz azért van külmiszió, mert Ő van, mert „a magát elrejtett Isten kijelentett Istenné lett” számunkra Őbenne.³⁸⁴ Am Ő nemcsak alapja, Ura is annak. Ez azt jelenti, hogy a külmiszió Jézus Krisztusért van, de Jézus Krisztus nem a külmiszióért van. Végző magyarázat, egyetlen indok, de ugyanakkor mérhetetlenül több ennél; alap, de nem alájavetett, nem törvényeitől függő, hanem ura annak, (mint ahogy ura pl. a szombatnak is.) Pontosabban szólunk tehát, ha azt mondjuk, hogy a külmiszió alapja Jézus Krisztusban, Isten testté lett Igéjében van. S mert nincs két Ige, mert ugyanazon Ige szól hozzánk a Szentírásban, mint aki testben megjelent: ugyanaz a Jézus Krisztus szól a Bibliában, az írott Igében is. Amikor tehát azt mondjuk, hogy a Bibliában is ott van a külmiszió alapja, akkor nem egy második alapról beszélünk, hanem az Egyetlenről, aki a Bibliát is Bibliává teszi. Ma nincs más lehetőség: Isten csak a Szentíráson át szól hozzánk, tehát csak a Szentírásban valóság számunkra az Ő Kijelentése: Jézus Krisztus; mégis ez a Szentírás nem feltétele az Úr Jézus létezésének, Jézus Krisztus nincs alája vetve annak, nem fogható, nem zárható bele. Ura annak. Amikor tehát megtaláltuk a külmiszió igazi magyarázatát, valójában még nagyobb probléma elé kerültünk, megfejthetetlen paradoxonhoz, a titkok titkához.

Nem vallomásokot írunk; ezen a ponton mégsem hallgathatjuk el, hogy elakadt a fejtegetésünk: nincs megoldás. És így döbönt elénk egy figyelmeztetés: „Christus Christum purissime docet”. Talán Luther mondta, talán más. Nem fontos. Az a fontos, hogy ez a kérdés: „Jézus Krisztus és a külmiszió”, az egyetlen döntő kérdése valójában a külmiszióknak s az a fontos, hogy ott kell kezdenünk, hogy ezt a kérdést egészen rábizzuk, mert Krisztust csak Krisztus magyarázhatja,

És Ő úgy lép elénk, mint Úr. Az ember a maga logikájával ott kezdené az ember-Jézusnak a külmiszióhoz való viszonyán, mert hiszen úgy áll Ő közelebb hozzánk, emberi mivoltában egy Ő velünk.³⁸⁵ Azt vélnők, hogy ez a Jézus Krisztus megismerésének is az útja: először az ember-Jézust ismerjük meg s azután látjuk meg benne az Istent. De nem így van! Az az ember-Jézus, akít mi csak embernek ismerünk, nem mint a mi Urunkat és Istenünket — nem Jézus Krisztus. Ebben minden bizonyítás nélkül egyet ért velünk, aki Jézus Krisztusban élete Urát megtalálta.

Indokolható ez logikailag is, azonban ez csak utólagos magyarázás, nem emiatt van ez így, hanem az említett hitbeli megismerés ténye miatt: Jézus Krisztus történetileg, tehát pusztán emberi megjelenésében nem ismerhető meg, mert a történelem megismerése nem lehet több a magunk megismerésénél, mivel nincs több a történelemben, mint amennyi az emberi szellemben, ezért a történelemben megjelenő ember-Jézust is csak istensége szerint, azaz hit által ismerhetjük meg.³⁸⁶

Eszerint nem egyoldalúság e § kiinduló pontra (mint látni fogjuk alább: egyben döntő pontra) figyelmeztető címe, mert Jézus Krisztus és a külmiszió kérdésének vizsgálatánál az Ő úr-voltát, Isten-voltát kell tekintetbe vennünk előbb és csak azután foglalkozhatunk az Ő ember-voltával, és akkor is csak isteni mivoltának feltétele és vezetése alatt. Azaz Jézus Krisztusról nem mint misszionáriusról kell először szólnunk, ahogy a történelemben megjelent, mert ez elkerülhetetlenül félre-

³⁸⁴ Tavasz: Dogmatika. 156. o.

³⁸⁵ II. Helv. Hitv. XI. 4.

³⁸⁶ Tavasz i. m. 158. 159. o.

zet,³⁸⁷ hanem mint küldő Úrról és csak azután, e megvilágítás irányításával, mint küldőtől.

Kicsoda Jézus a külmiszióban? *Úr*. Nem egy úr, hanem az *Úr*.³⁸⁸ Isten fia, aki nemcsak forrása, hanem ura is a külmisziónak, nemcsak elindulásában, hanem mindvégig. Az *Ő* seregyűjtése ez, „von Anbeginn der Welt bis ans Ende“.³⁸⁹ Isten Fia lényege és természete szerint s így istensége a cselekvő szubjektum benne,³⁹⁰ de Istennek hozzánk jött fia, nekünk szólt szava³⁹¹ s így az *Ő* lényéből fakadó műve isteni mű és egyben nekünk szóló, azaz miattunk, helyettünk és érettünk való. Eszerint *Őt* nemcsak általában a Szentháromság második személyeként ismerjük meg, hanem úgy, mint Megváltót, Üdvözítőt és Közbenjárót, mint prófétát, főpapot és királyt, ki mint próféta Isten megváltó Kijelentését hozza, mint főpap, maga-áldozásával üdvözít s mint király dicsőülten ural és mindörökre megtart.³⁹²

Jézus Krisztus tehát Istennek érettünk való valósága, azaz, mint Jézus Krisztus, mint Megváltó, Üdvözítő és Közbenjáró, mint Próféta Főpap és Király, hozzánk való fordulásaiban az. Isten miérettünk lett az *Ő* fiában mindez. Éppenígy a külmiszió s általában a miszió is Istennek hozzánk való fordulásaiban adatott valóság. Ebben van a legmélységesebb összefüggés Jézus Krisztus és a külmiszió közt s ezért kell a külmiszió egész értelmét Jézus Krisztusban keresnünk és megtalálnunk.

Ez az értelem pedig a következő:

Jézus Krisztusban van a külmiszió lehetősége, követelménye és valósága. Lehetősége az *Ő* megváltói és üdvözítói mivoltában, tehát prófétai és főpapi tisztében van, követelménye királyi tisztében, közbenjárói mivoltában, valósága pedig testté lételeben, örök (velünk-egy-lenni-tudó) emberi mivoltában.

Ve gyük alapul a misziói parancsot: Nékem adatott minden hatalom mennyen (objektív, tartalmi lehetőség) és földön (szubjektív, alaki lehetőség). Elmenvén azért tegyetek tanítványokká minden népeket, (objektív, tartalmi követelmény) megkeresztelvén őket az Atyának, a Fiúnak és a Szent Léleknek nevébe, tanítván őket, hogy megtartsák mindazt, amit én parancsoltam néktek: (szubjektív, alaki követelmény) és ime én titelek vagyok minden napon a világ végeztéig. Amen (valóság).

2. Jézus Krisztus, mint *próféta* Isten üzenetét szólotta, de nem úgy, mint a többi próféták, hogy t. i. általa szolt volna Isten Lelke, hanem *Ő* maga volt ez a Lélek. Nem ígéretet, részletet, hanem valóságot, teljességet hozott. Örök és végső novumot. Így vitte tökéletességre a prófétaságot, melyet sem Mohamed, sem Russel, sem senki nem folytathat tovább. Megváltatásunkra Istennek *egész* Kijelentését *önmagában* hozta; ahogy a Heidelbergi Káté mondja: „der uns den heimlichen Rat und Willen Gottes von unserer Erlösung vollkömmlich offenbaret...“³⁹³ Csodái saját erejét nyilatkoztatták ki, míg mások csodája tisztük révén lett.³⁹⁴ A többi követek az *Úr* nevében szólhattak csupán Isten országáról, de *Ő* a maga nevében hozta magát Isten országát. Ezt már előbb is kifejezi (Mt. 3 : 2. 12: 28. Mk. 1 : 15. J. 6: 48. 68. 11. : 25) de különösen a misziói parancsban: „Nékem adatott minden hatalom mennyen...“ Azért lehetséges a külmiszió, mert ami csak hitben élő ígéret-valóság volt addig, a βασιλεία τοῦ Θεοῦ, nem ebből a világból való, mégis az Ige testlételeben velünk közlött valóság lett.

Mi ez az ország? Legegyszerűbben így felelhetünk rája: Isten uralma bennünk, együttélés már itt a földön az *Úrral*. Amíg a földön élünk, ez az együttélés nem

³⁸⁷ Félrevezette a helytelen kiinduláspont Warnecket, aki e kérdés helyén, első kötete 11 fejezetében a Jézus beszédében kutatja, nagy buzgósággal, de kevés eredménnyel, a külmiszió nyomait és hasonlóképen pl. László Dezsőt, aki „A miszió a Bibliában“ c. alapos tanulmányában (Mi a külmiszió? 19. o.) Jézus Krisztusban, mint (egyik) legnagyobb miszionáriusban akarja megmagyarázni a külmisziót.

³⁸⁸ Barth: Dogmatik. 1935. évi kiad. 445. o.

³⁸⁹ Der Heid. Kat. Az eredeti szöveg 1928-iki erlangeni kiadása. 54. k.

³⁹⁰ Tavasz y i. m. 173. o.

³⁹¹ Barth i. m. 419. o.

³⁹² Heid. K. 31. k. (offenbaret, erlöset, regiert). V. ö. Tavasz y i. m. 174. 178. sk. o.

³⁹³ Der Heid. Kat. 31. k.

³⁹⁴ Tavasz y i. m. 40. §.

nyugalmi állapot, hanem feladat; az Isten uralma — küldetést jelent. Isten országa hozzánk való elhozása tehát nemcsak azért lehetséges a külmisziónak, mert ezáltal tartalmat, objektív tartalmat nyer és lehetővé válik a küldetés, hanem azért is, mert ez az istenországa lényegében missziói valami mindaddig, míg földi élet keretében megjelenő valóság. Amit Warneck úgy fejez ki róla, hogy meg van alapítva, de nincs beteljesítve még,³⁹⁵ azt a Warneck értelmezésében nem fogadhatjuk el, mert Jézus Krisztus nem elkezdte a külmisziót a mi számunkra, hogy mi folytassuk (mint egy tanítónő a kézimunkát a gyermekek számára), hanem mint kész valóságot hozta (csak a mi földi látásunk láthatja azt befejezetlennek) ránk annak mintegy szétosztását bízva; tehát olyan értelemben igaz csupán a Warneck meglátása, hogy istenországa a mi számunkra itt a földön örök feladat. Abban pedig egészen egyetértünk Warneckkel, hogy (éppen ezért) az Úr Jézus tanításában nem függelék a misszió (s ennélfogva a külmiszió sem), hanem tanával szorosan egybeesik.³⁹⁶ Még természetesebb, hogy bár Istennek országa „a zsidók közül támadt” (J. 4 : 22), nem maradhatott közéjük zárva (Mt. 22 : 3. sk. Lk. 14 : 17.) mert minden faji és vallási korlátot túl *egyetemes* hívású. (Mt. 5 : 13. 24 : 14. Mk. 14 : 9. J. 8 : 12. 9 : 5. 12 : 46) A megtérést és hitet, mint feltételt (Mt. 4 : 17. 9 : 13. Mk. 1 : 15. 6 : 12. Lk. 15 : 7.) egyformán kívánja az Úr minden néptől, zsidótól, pogánytól egyaránt (Mt. 8 : 10. 11 : 21. Lk. 10 : 13.). És bár maga az Úr Jézus nem járta be az egész világot, tagadhatatlan, hogy „...der Gedanke des Heilsuniversalismus in den Reden Jesu wurzelhaft, begründet ist.”³⁹⁷ Az istenországa evangéliumát „minden népnek” (πάντα τὰ ἔθνη) „az egész világon” (εἰς τὸν κόσμον ἄπαντα), „minden teremtésnek” (πᾶση τῇ κτίσει), „minden pogányok közt” (εἰς πάντα τὰ ἔθνη), „a földnek mind végső határáig” (ἕως ἑσχάτου τῆς γῆς) hirdetni kell először, mert mindenkinek szól, másodsor, mert bár Jézus Krisztus hívja, gyűjti övéit, a hívogatás szolgálatát ránk bízta (Mt. 22 : 1-14. Lk. 14 : 16-24) s e hívás hallása nélkül senki sem mehet hozzá³⁹⁸ és mert csak akkor teljesedik ki, jön el a vég (τὸ τέλος), ha már egyszer az evangélium az egész világon hirdettetett (Mt. 24 : 14. 26 : 13. Mk. 13 : 10. 14 : 9.)

Igy függ össze istenországa jelenvalósága (ὁ ὄν) és eljövendő volta (ὁ ἐρχόμενος) és így csúcsosodik ki Jézus Krisztusnak ez ország szolgálatáról, azaz a miszióról (közlebebről a külmiszióról) szóló tanítása abban az *eschatológiában*, mely a keresztyén hit tartalmának éppenúgy záróköve, mint az Apokalipszis a Bibliának.

Mielőtt tovább mennénk, számoljunk le itt két, ma már számba is alig jöhető ellenvetéssel. Az egyik az a gondolat, hogy Jézus az akkori kor látása szerint az egész világ (ὅλη ἡ οἰκουμένη, ἔθνη) alatt csak a római birodalom területét, az u. n. művelt világot értette, mert a többit nem ismerhette. A másik, hogy a véget Jézus egészen közvetlen közelre képzelte (Mt. 16 : 28. Mk. 9 : 1. Lk. 9 : 27.). Mindkettőt Weiss-szal szemben Warneck is cáfolja már (illetve az elsőt, mint közönyös dolgot, eldöntetlenül mellőzi),³⁹⁹ mi mindkettőt, mint a vallástörténeti szemlélet torz gondolatát, a leghatározottabban elutasítjuk: ezek a csak-ember-Jézus vonásai. Nevetséges, hogy akinek tekintete az örökkévalóságot átfogta, arról most egy földi méteressel mérícskélő ember megállapítsa, hogy nem látott túl a földi ország határán. És a második kitalálásra sem szükséges tárgyi bizonyítékokat felhozni (a mustármag, az élesztő, a tiz szűz, a talentumok példázata, utóbbiban — Mt. 25 : 19. — a μετὰ δὲ πολὺν χρόνον kifejezés stb.), mint azt Warneck teszi.⁴⁰⁰ Sokkal egyszerűbb rámutatni arra, hogy a Jézus Krisztustól soha meg nem tagadható örökkévaló szempont alatt

³⁹⁵ I. m. 11. fej. 1.

³⁹⁶ I. m. I. k. 151. o. Hasonló értelemben ír, a belmissziót emelve ki, Morris S. L. „Jesus world-wide program” c. cikkében. M. R. W. Vol. LII. No. 1.

³⁹⁷ Warneck i. m. 160. o.

³⁹⁸ Kifejezetten ezt Pálnál találjuk (R. 10:14), de kétségtelenül benne van ez az evangéliumban. Erre utal Lk. 2:17. J. 17:18-21. Csel. 1:8. Warneck ezzel kapcsolatban többek közt ezt mondja: „Jesus denkt sich das Kommen der Heiden auf dem Wege der Einladung durch das Wort, d. h. der Missionspredigt.” I. m. I. k. 169. o.

³⁹⁹ I. m. 172. sk. o.

⁴⁰⁰ I. m. I. k. 175-176. o.

⁴⁰¹ Heid. K. 31. k.

(amelyről még egy egyszerű bűnös, hívő embernek is lehet fogalma !) ez az időben messzi vég pillanatok közelségébe kerül (Zsolt.90:4. L. még : Mt. 10:5. sk., Zsid. 10:37. Jel. 1:8.)

3. Jézus Krisztus tehát, mikor a maga prófétai tisztében „a mi váltságunk felől az Istennek titkos tanácsát és akaratát tökéletesen kijelentette,⁴⁰¹ valójában a menny kapuját tárta ki előttünk a maga teljes gazdagságában, életnek kenyerét hozva önmagában: „Ez az a kenyér, mely a mennyből szállott alá, hogy kiki egyék belőle és meg ne haljon. Én vagyok amaz élő kenyér, mely a mennyből szállott alá . . .” (J. 6 : 50. 51) Ez a nyitott kapu azonban csak egyik lehetősége a külmiszióknak, mert az ember, a maga természeti adottságában, a külmiszió vállalására képtelen. A külmiszió lehetetlen ott, ahol az ember egész mivolta nem lángol az Isten iránti és Őbenne a (bármely emberben meglátott) felebarát iránti szeretetben. Márpedig mélysegesen úgy van, hogy „természet szerint hajlandó vagyok (von Natur geneigt) Isten és felebarátom gyűlölésére.⁴⁰² Más szív, új élet kell, hogy befogadhassuk az Ő gazdagságát. Azért az Ő befogadására és — ami ezzel egyet jelent — világosságának tovább-adására is képessé tesz bennünket Isten Fia, a mi egyetlen főpapunk, „ki az Ő testének egyszeri áldozatával minket megváltott és érettünk az Atya előtt könyörgésével szüntelenül közbenjár“. Ezt fejezi ki hitvallásunk első felelete is már és ezt mondja meg az Úr a misziói parancsban azzal, hogy neki adatott minden hatalom a földön is⁴⁰³. Így teremti meg bennünk Megváltónk a miszió s így a külmiszió *szubjektív lehetőségét* azáltal, hogy hiábavaló, elveszett, tehetetlen voltunkból kiemel s kegyelméből hittel ruház fel : szemmel az Ő országának meglátására, füllel akaratának meghallására, lépéssel az Ő útján való elindulásra. S ha erre azt mondod, hogy ezt a kegyelmet nem Jézus adja, hanem a mennyei Atya, akire Jézus is csak utal, valóban úgy van s nagyon is szükséges ez az emlékeztetés, melyet az Úr is mindegyre szükségesnek látott akkor is, hogy egy pillanatig se felejtjük, hogy ezt Ő mint Isten teszi, mint Fiú (s ne az Ő látható voltában bizzunk, ábrándozzunk, mint a láthatónak elvesztésekor kétségbeesett tanítványok!) és ha a Fiú megszabadít, valósággal szabadok leszünk. (J. 3:3. I. J. 5 : 12. 8 : 36.)

Szenvedésével, halálával, mindennél drágább vére árán váltotta meg, tette a maga tulajdonává (H. K. 34. k.) a külmiszió Ura a maga követeit s adta meg nekik hit által a lehetőséget a szolgálatra. És amikor erről a kegyelemből nyert lehetőségről beszélünk, az örök isteni üdvterv e magasságában már érezzük, hogy lehetetlen tovább fenntartanunk ezt a szakadékos nagy megkülönböztetést, amit miszionárius és pogány közt általában látunk. Látjuk, hogy nincs alábbvaló és feljebbvaló, fehér és színes, érezzük, hogy igazságtalan minden felülről való kezelés a „legvadabb“ emberrel szemben is : az óceániai pápua, a kameruni néger és az indus szantál nem hátrábbvaló, mint a genfi diplomaták, vagy világkeresztyénségi vezetők : egyek akkor is, ha még nem nyerték el a kegyelmet, egyek abban, hogy Isten képmása menthetetlenül összetörött bennük, nem használ semmit, ha a legügyesebb nevelési, művelési ragasztással is próbálják éppé hazudni, és egyek akkor is, ha a hívás szíven találta őket : a jólnevelt miszionárius lesz éppúgy, mint a félvad : Krisztus tagja, *χριστιανός*. S most értjük meg igazán, hogy bár nekünk adta az Úr a lehetőséget, hogy Igéjét hirdessük, követei, bizonyosságai lehessünk, valójában Ő az, aki végzi ezt a munkát : Ő keresi az elvesztettét általunk. (Lk. 15. J. 4.) Ő hívja, keresi és találja meg a külmiszió által választottait, akik nem juhok és pásztorok, hanem csak juhok („az én juhaim hallják az én szótát“ J. 10 : 27.), nem miszionáriusok és benszülőttek, hanem választottak, akik közül az egyik — kegyelemből — pillanatnyilag megelőzte a másikat, és aki mégis egy kicsi különbséget akar látni, az az Úr elutasító szavával találkozott (Mt. 20 : 13—16.) Nyilvánvaló tehát, hogy természettől egyetlen ember sem alkalmas sem az evangélium hirdetésére, sem annak befogadására, sem itthon, sem odakinn : a Megváltóra valamennyiünknek szüksége van és nem is csak a megterés pillanataért, hanem mindvégig, hogy „kimondhatatlan fohászkodásokkal könyöröggön érettünk“, hogy „el ne fogyatkozzék a hitünk“ (együtt könyörög küldöttért és elvesztéért : „de nemcsak öregettök könyörgök, hanem azokért is, akik az ő be-

⁴⁰² H. K. 5. k.

⁴⁰³ Heid. K. 31. k. és 1. k.

szédőkre hisznek majd énbenem, hogy mindnyájan egyek legyenek . . ." J. 17 : 20-21.).

A külmiszióban tehát a misszionáriusnak a pogányokhoz való kimenetele nem holmi emberi vadászat, nem az egyik ember leereszkedő jótette a másikkal szemben, melyért hálát, dicséretet várhatna, követelhetne, hanem Krisztusban való találkozás, melyért egyedül Istené a hála. És nem igaz, hogy erre a találkozásra csak a kívülállóknak, a pogánynak van szüksége: ez isteni akarat, melynek betöltésére éppen úgy szüksége van a misszionáriusnak, mint a kívüllőknek, az európai egyháznak, Krisztus egyházának éppúgy, mint a sötétségben járóknak, Krisztus elszéledt juhainak.

Végül nyivánvaló, hogy a külmiszió e szubjektív lehetőségének záróköve: a *predestináció*. Régen itt ehelyett arról vitáztak, hogy mi és mennyi maradt meg az Isten képe és hasonlatosságára teremtett emberben ebből a hasonlatosságból; mi közössége van testi hasonlóságában az állatvilággal és milyen vigasztalást nyújt ezzel szemben az embert alkotó Istenhez való hasonlatossága; természetlől milyen befogadóképességgel ruháztatott fel. Minden ilyes vita, vagy spekuláció helyett le kell szegeznünk, hogy *nincs mentség és nincs vigasztalás Krisztuson kívül*, nincs kedvezés, előny Krisztus előtt és nála. Egyszerűen: *vagy az Ő juha valaki s akkor egyedül a kegyelemből nyert hit által iktattatik be Krisztus nyájába, anyaszentegyházba és szolgál annak missziójában, vagy nem a Krisztusé valaki s akkor vigasztalanul a kárhozatban van.* „Aki énbenem marad én pedig őbenne, az terem sok gyümölcsöt: mert nálam nélkül semmit sem cselekedhettek. Ha valaki nem marad énbenem, kivettetik, mint a szőlővessző és megszárad és egybegyűjtik ezeket és a tűzre vetik és megégnek.” (J. 15 : 5-6.)

Mind a kiválasztást, mind az elvettetést szemléltette Isten Izrael elhívásában és elvettetésében. Warneck ezt úgy fejezi ki, hogy Izrael misszionáriusnak, alanynak volt szánva a külmiszióban, de megvetette az Urat és elsőből utolsó, küldöttből maga is misszió tárgya lett.⁴⁰⁴ Kétségtelen, hogy az Úr szőlője elvettetett tőlük és a pogányoknak adatott. (Mt. 21 : 43). Am Warneck mégsem ezt érti e helyen, hiszen arról vitázik, hogy hitte-e Jézus, hogy az egész zsidónép hallgat rá és követe lesz, vagy csak a maradék fog hozzá térni. Warneck nem tud a predestinációról, mint ahogy általában egyetlen theologus sem akart tudni róla az ő idejében; különösen nem a lutheránusok. Amikor tehát pillanatig sem vonjuk kétségbe, hogy Warneck szolgálata a legalaposabb mindmáig a külmiszió elmélete terén, ugyanakkor rá kell mutatnunk arra is, hogy éppen a legreformátusabb vonások mosódnak el, vagy hiányoznak nála. Hasztalan hagy Ő bizonytalanságban (nehéz felelni !) Jézus határozott látása és állásfoglalása felől a tömeget és egyeseket illetőleg, mi — nemcsak néhány kifejezett szava (Mt. 10 : 33. 11 : 21-24. 12 : 30. 13. 22 : 1.-14. Mk. 4. 6 : 1- 6. 12 : 1.-12. 16 : 16. Lk. 5 : 31-32. 11 : 29. J. 3 : 1.-18. 10 : 27. 12 : 48 18 : 37. stb.), hanem egész evangéliuma alapján — nyugodtan és határozottan merjük állítani, hogy az Úr Jézus tudta, hogy kik az övéi és hogy csak a maradék tér meg (ישׁוּב : שׁוּב : És. 10 : 21.) az előtte volt igazán tény, Ésaiásnál csupán ho-

mályos sejtelen még. A hetven kiküldött visszaérkezésekor maga az Úr Jézus mutat rá a legvilágosabban, hogy e kiválasztásban van a fordulópont: „... azon ne örüljete, hogy a lelkek néktek engednek: hanem inkább azon örüljete, hogy a ti neveitek fel vannak írva a mennyben.” (Lk. 10 : 20). Végeredményben a külmiszió szubjektív lehetősége is azért van meg a misszionáriusban, misszionáltban egyaránt, mert ki vannak választva, mert „hit által Krisztusnak tagjai”. (Heid. K. 32. k.)

Bármennyire is magától adódik azonban, hogy most a hitvallásunk 32. kérdéséhez jutottunk, ezt mégsem itt tárgyaljuk, ezzel is jelezni akarván, hogy abban, hogy Krisztusnak tagja s kenetének részese az ember, sokkal inkább parancs van, mint lehetőség s ha valaki mégis a lehetőség szempontjából nézi, nagyon könnyen igen sokra következtet a Krisztus kenetében részes ember felől.

4. A misszió Ura nemcsak lehetőséget adott a külmiszióra, hanem *parancsot* is: „Elmenvén azért, tegyetek tanítványokká minden népeket, megkeresztelvén őket az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek nevében⁴⁰⁵, tanítván őket, hogy megtartsák mindazt, amit én parancsoltam néktek . . .” Tény, hogy ez *nemcsak külmisziói parancs, de feltétlenül az is*. Világos, hogy a külmiszió nem csupán egy megadott le-

⁴⁰⁴ I. m. I. k. 167. o.

⁴⁰⁵ Az eredeti szövegnek megfelelő fordításban: *nevébe*.

hetőség, amellyel élhetünk, hanem elháríthatatlan felelősség és követelmény mindazok számára, akik Őt uruknak vallják s parancsszavát komolyan veszik. Kik vallják Őt uruknak? Határozott a felelet (nem pedig szétfolyó, elmosódó, mint az egyházalakulatok földi határa): akik tagjai Krisztusnak, mint az anyaszentegyház Fejének. *Nem vallhatja Őt igazán urának, aki nem az Ő tagja és aki az Ővé, nem teheti, hogy ne Őt vallja urának.* Ez a királyság nem időhöz s nem helyhez kötött: örök királyunk Ő, „aki minket igéjével és Szentlelkével kormányoz és a nekünk szerzett váltásban (Erlösung) oltalmaz és megtart”. Az Ő tagjainak engedelmisségét és felelősségét pedig a rögtön ezután következő káté-kérdés fejezi ki klasszikus tömörséggel (a jólismert szövegnek eredetijét idézzük): „Warum wirst du aber ein Christ genannt? Dass ich durch den Glauben ein Glied Christi und also seiner Salbung teilhaftig bin, auf dass auch ich seinen Namen bekenne, mich ihm zu einem lebendigen Dankopfer darstelle und mit freiem Gewissen in diesem Leben wider die Sünde und den Teufel streite und hernach in Ewigkeit mit ihm über alle Kreaturen herrsche.”⁴⁰⁶

Nincs hiába egymásmellé mellé állítva ez a két igazság (Ő kormányoz, ural s mégis felelősségünk, feladatunk van) hitvallásunkban: így kell és csak így szabad: *egy-más mellett* látnunk azokat. Így tudunk két nagy kísértéssel leszámolni a külmisszióban. Az egyik az, hogy az ember felejtí, hogy Krisztust csak azok vallhatják uruknak, Neki csak azok engedelmeskedhetnek, „akik igaz hit által Őbelé oltattak”⁴⁰⁷, tehát hiábavaló törekvés rákényszeríteni Jézus Krisztus uralmát valakire, erőszakkal téríteni (compelle intrare omnes), megelégedni külsőséges engedelmisséggel. A másik kísértés, ha azt feledjük, hogy Krisztus az egyedüli király (nekünk *csak Vele és csak odaát* adatik meg uralom) és akár önzésünk révén, akár mint az Ő kenetének részesei, magunknak igen sokat, vagy a misszió Urának igen keveset tulajdonítunk. Hogy az Ő kenetének részese vagyok, ez egyszerűen azt jelenti, hogy nekem is adatik az Ő kenete, azaz a Szentlélek, de ez a kenet akkor is az Ővé marad. Ezt megígérte és meg is adta övéinek az Úr. Azt azonban sehohsem ígérte, hogy ez a kenet minket is prófétákká, főpapokká és királyokká tesz, mint Őt. Ő mindezt teljességre vitte, lezárta: nemcsak költők, zsenik és népvezérek, de misszionáriusok sem lehetnek próféták; nincs szükség több engesztelő áldozatra, Krisztus egyetlen áldozata mindenre elég, így főpap sem lehet rajta kívül senki; s nincs szükség királyra, alkirályra, uralkodó jellegű szubordinációra ott, ahol Krisztus a király. Mégis mind-ebben részem lehet úgy, hogy kenete által részese lehetek az Ő prófétaságának, mikor az Ő nevével vallom (nincs és nem is volt soha más prófétaság az emberek közt), részese lehetek az Ő áldozatának, mikor magamat élő áldozatként neki adom s részem lehet, itt a bűn s odaát a minden teremtmény felett való uralkodásban: de csak Benne, azaz úgy, hogy ez az uralkodás mindvégig az Úr uralkodása marad.

Ezek előrebocsátása után (így előkészítve s nem úgy, ahogy Warneck azt történetileg előkészíteni próbálja⁴⁰⁸) keressük meg a misszió Urának *egyenes parancsát a külmisszióra.*

Arra kár is szót vesztegetni, amit különben Warneck is megcáfol már, hogy t. i. a külmisszió gondolata nem Pál apostoltól származik.⁴⁰⁹ Aki nem vak teljességgel, az láthatja, hogy *Jézus Krisztus egész evangéliuma missziói evangélium*, átítatva a küldés parancsával, mely mindaddig külmissziói is, míg vannak az egyház határára kívül eső emberek a földön. S tapasztalati tény, hogy az evangélium ellenállhatatlan erővel kötelez (Jer. 20:9. Csel 4:20.) az örömhír továbbadására. Úgyannyira, hogy ebből a szempontból a missziói parancs sokat vitatott *hitelessége* (ezt Schian és Pfennigsdorf egyként jól látják⁴¹⁰) valóban nem döntő kérdés. Mégis követeljük számára a hitelességet, mint ami szervesen folyik az Úr Jézus evangéliumából s amit a szentírók is annyira fontosnak tartottak, hogy azt mindenik evangéliumban s a Cselekedetek könyvében is megtaláljuk. Ime:

⁴⁰⁶ Heid. K. 31. és 32. k.

⁴⁰⁷ Heid. K. 20. k. V. ö. J. 1:12-13.

⁴⁰⁸ I. m. 11. fej. 3. r.

⁴⁰⁹ I. m. I. k. 189. o. Ez is a vallástörténeti iskola találmánya.

⁴¹⁰ Schian: Grundriss der Praktischen Theologie, Giessen, 1922. §. 108. Pfennigsdorf: Praktische Theologie. I. 1929. 136. o,

„És hozzájuk menvén Jézus, szóla nékik mondván : Nékem adatott minden hatalom mennyen és földön. Elmentvén azért, tegyetek tanítványokká minden népeket, megkeresztelvén őket, az Atyának, a Fiúnak, a Szentléleknek nevébe, tanítván őket hogy megtartsák mindazt, amit én parancsoltam néktek : és ime én tiveletek vagyok minden napon a világ végezetéig. Ámen !” („Πορευθέντες οὖν μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη...”.) Mt. 28:18-20. „És monda nékik : Elmentvén e széles világra, hirdessétek az evangéliumot minden teremtésnek. Aki hiszen és megkeresztelkedik, idvezül : aki pedig nem hiszen, elkárhozik.” („Κηρύξατε τὸ εὐαγγέλιον πάσῃ τῇ κτίσει.”) Mk. 16:15. „És monda nékik : Így van megírva és így kellett szenvedni a Krisztusnak és feltámadni a halálból harmadnapon ; és prédikáltatni az ő nevében a megtérésnek és a bűnök bocsánatának minden pogányok között, Jeruzsálemtől elkezdve. Ti vagytok pedig ezeknek bizonyosságai.” („Κηρύχθησαν ... μετάνοιαι ... ὑμεῖς μάρτυρες τούτων.”) Lk. 24:45-47. „Ismét monda azért nekik Jézus : Békeség néktek ! Amiként engem küldött vala az Atya, én is akképpen küldelek titeket.” („πάγω πέμπω ὑμᾶς”) J. 20:21. „... vesztek erőt, minekutána a Szentlélek eljő reátok és lesztek nékem tanuim, úgy Jeruzsálemben, mint az egész Júdeában és Samáriában és a földnek mind végső határáig.” („Ἐσεσθέ μου μάρτυρες...”.) Csel. 1:8.

Az első, amit le kell szögeznünk az, hogy ami cselekvést az Ur Jézus a miszsiói parancsban rendel, az magának az evangéliumnak is valójában egyetlen kötelezése, az egész egyháznak egyetlen értelme, feladata : az Ige hirdetése (κηρύσσειν, εὐαγγελίσειν, μαθητεύσειν, μάρτυρεῖν).

A miszsiói parancs tehát, mint látjuk, magából az evangéliumból folyik, mint egy bekoronázása annak. Azért „miszsiói”, mert nemcsak a külmiszióra vonatkozik ; de másfelől minden formájában határozott utalást tartalmaz a külmiszióra is.

Mielőtt tovább mennénk, számoljunk le két, egymásnak ellentmondó gondolattal a küldetés értelmezésének kapcsán. Richter Missionskundejában (21. o.) rámutat arra, hogy a miszsiói parancs πορευθέντες szava participiumban van, tehát — következteti — a küldetés jellege a külmiszióban másodrendű dolog. De nem a (különben sem mindenik megfogalmazásban egyforma) mondatszerkesztésen fordul meg a külmiszió lényege. Már rámutattunk fentebb (az I. részben), hogy a külmiszió határozott küldésből fakad. Nem statikai, dinamikai valami s ezta dinamikáját semmiféle participium kedvéért nem adhatjuk fel. Másfelől Warneck (i. m. 170. o.), a talentumok példázatára hivatkozva azt hangsúlyozza, hogy a külmiszió aktivitást kíván. Ezzel szemben a mi fentemlített helyen való megfogalmazásunk éppen a passzív oldalt emelte ki. Hol van hát a külmiszió dinamikája ? Semmiképpen sem nálunk : a külmiszió vagy miszsió igenis dinamikus valami, de ez a Szentlélek ónműködésétől van és semmiképpen sem a mi aktivitásunkból vagy agilitásunkból folyik. A mi részünk, az Igének hirdetése, valójában szintén csak passzív dolog.

Ha most már figyelmesen szemügyre vesszük a miszsiói parancsot, akkor azt látjuk, hogy a fenti proklamációkban nemcsak a külmiszió van benne, nemcsak az, hogy nekünk életünk és a föld határáig szóló küldetésünk van, amit le nem rázhatunk, ami elől engedelmisségünk megtagadása nélkül ki nem térhetünk, hanem ki van fejezve az is, hogy Krisztus az idő és tér végső határáig mindenre igényt tart. Hogy kik az övéi s így kiket gyűjt a maga egyházába, az az Ő titka, számunkra azonban az egész világ munkatérnek van kijelölve, minden megkötés nélkül s ha tudjuk is az evangéliumból, hogy nem mindenkié az üdv, küldve mindenkihez egyformán vagyunk, teljesen elfordulni soha senkitől nincs jogunk. Ez nem a földi számítás, belátás kérdése (sokszor egészen esztelennek látszó és minden emberi számítást felborító), hanem az Úr iránti engedelmisség kérdése. Aki egyedül Isten akaratának cselekvését tartja szem előtt, ezért vállalja teljes szívvel, fenntartás és okoskodás nélkül, a külmisziót, Az Ő szavával szemben nem is lehet ellenvetés : „Az Úr szólt, hallgasson előtte az egész föld”.

A parancsot az Úr Jézus, mindenik följegyzés szerint, többes számban mondotta, tanítványai egész seregének adta, egyiküket sem véve ki belőle. Ebben két igazság van kifejezve : Az egyik az, hogy a külmisziói megbízás az Ő tanítványseeregének, azaz anyaszentegyházának adatott, az a letéteményese, hordozója, megbízottja annak. A tanítványok ott hallották a közösségben s onnan az első egyházi közösségből kellett elindulniok a parancs betöltésére. Nincs tehát ma sem más kiüdu-

lási pont. A másik igazság, hogy az Úr Jézus egyik tanítványának sem adott felmentést a külmisziói parancs iránti engedelmisség alól, hanem *mindnyájukat küldte*. Ez pedig nem jelenti sem azt a félreértést, hogy a parancs csak az apostoloknak adott s az *ἀποστολή* ma már senkire sem vonatkozik, sem pedig azt a másik fonák elképzelést, hogy most már mindenki vegye nyakába a világot és misszionáriusként próbáljon engedelmeskedni.

Az az apostolátus, amely a Tizenkettőnek adatott, hogy t. i. a földön járó Úrnak családja és az egyház alapvető, első bizonyágtevői, első misszionáriusai lehetnek — valóban csak az övék, csak nekik adatott meg. Barth még élesebben különböztet, amikor megállapítja, hogy a Kijelentés történeti tényéhez tartozó apostolok nélkül nekünk még Jézusról sem lehet beszélni, mert hiszen ők az első bizonyágtevők az Úrról, („die Existenz dieser Menschen ist für uns die Existenz Jesu Christi“)⁴¹¹ azonban azt a tanítványok sajátos jelentőségének akármilyen kihangsúlyozása sem hozhatja magával, hogy a nekik adott parancsokat csak rájuk vonatkoztassuk. Kérdezzük, mi marad akkor az evangélium követeléséből nekünk?!

Látszólag súlyosabb probléma a másik: ha a parancs külmisziói jellegét sem tekintjük csak az apostolokra érvényesnek, következik-e ebből, hogy most már Krisztus minden tanítványának a pogányokhoz kell mennie? Ez nem következik, lehetetlen is lenne, úgy külsőleg, mint belsőleg. Külsőleg azért, mert akkor az itthoni egyház, tehát maga a meglevő egyház bomlana fel. De nem lehetséges ez belsőleg sem, mert bár a parancsot mindnyájuknak adta, már az első tanítványoknak sem adott egyforma alkalmatosságot, lehetőséget és szolgálatot benne az Úr. A külmisziói munka, mint minden más egyházi szolgálat is, *charismatikus jellegű*, azaz sajátos elhíváshoz és sajátos kegyelmi ajándékhöz (*χάρισμα ἀποστολικόν*) van kötve. Nem kell minden keresztyénnek okvetlenül külmisziósnak lennie és nem is lehet csak az, akit Isten erre elhívott. Ez azonban nem valami a többi ember fölé emelés, nem kívántatik, hogy holmi lelki zseni legyen a misszionárius, szolgálata nem magasabbrangú, mint Isten diadalára végzett bármely más szolgálat: a misszionárius nem rendkívüli ember, legfeljebb a munkamezője nem mindennapi s egyszerűen azért lesz éppen ő s nem más a misszionárius, mert őt küldte, őt szánta Isten arra a szolgálatra. Hogy aztán helyesen ismerte-e fel Isten küldő akaratát, hogy megtalálta-e helyét, ahova őt Isten rendelte, azt szolgálata előbb-több megmutatja. Mi lesz most már a missziói parancs egyetemes érvényével? Természetes, hogy megmarad, mert a *külmiszió nem a misszionárius szolgálatából áll csupán, hanem a tanítványok egész seregének, az egyház egész közösségének szolgálata az, amelyből Krisztus minden igazi tanítványának ki kell vennie a részét, hacsak imádkozás és akármilyen jelentéktelennek látszó itthoni szolgálat révén is. Ahogy tehát nem térhet ki a külmiszió odakinti szolgálata elől az, akit Isten küld, éppenúgy nincs felmentése a külmiszió vállalása alól egyetlen igazi egyháztagnak sem, bármilyen távol is essék érdeklődési vagy szolgálati körétől ez a munka. Jézus Krisztusnak nincs külön, szemelvényes evangéliuma senki számára sem s az Ő evangéliumából a missziói parancsot, vagy éppen általában a missziói vonást soha senki ki nem törülheti.*

A külmiszió parancsa mindenképpen *királyi szó*, hiszen mindenik tudósítás szerint a *megdicsőült, feltámadott Úr adja azt*. Nem akarunk itt különbséget tenni fokozatokat állítani fel a földön járó és feltámadott Jézus Krisztus közt, mert Ő „tegnap és ma és örökké ugyanaz” (Zsid. 13:8). Mégis e ténynek kell valami jelentőséggel bírnia. Semmiképpen sem jelenti azonban azt, amire Warneck visszavezeti, hogy t. i. az Úr Jézus feltámadása előtt nem gondolt volna világmiszióra.⁴¹²

Sokkal egyszerűbb a megoldása ennek a problémának (mely már egyébként kérdésünk utolsó szakaszához vezet át): a missziói parancsot azért nem adta ki előbb az Úr, mert a *külmiszió végzését későbbre szánta: olyan feladatnak, melyet az Ő serege csak az Ő mennybemenetele után végezzen*. Ezt különösen a Csel. 1:8-ban fejezi ki, mikor meg is határozza, hogy „... miután a Szentlélek eljő reátok... lesztek nékem tanuim...”

⁴¹¹ Dogmatik. III. Kap. §. 19. 3. p. 1936, évi nyári szemeszteri, nyomtatásban még meg nem jelent előadásából.

⁴¹² „...dass Jesus während seines Erdenlebens an Heidenmission nocht nicht gedacht habe.” I. m. I. k. 189. o.

5. A miszió Ura nemcsak lehetővé tette és parancsolta a külmisziót, mint küldő, hanem arra, mint engedelmességből fakadó szolgálatra, az *Atya egyetlen küldötté*ként, példát is adott. Igen, *a küldő, az örök Úr, küldött is tudott lenni éretünk*, mikor mint ember itt a földön járt. Élete, szolgálata, a mennyei Atya iránti engedelmissége, szenvedése, halála (a mártíromság végighúzódik a külmiszió egész történelmén!) — mind-mind azt mutatják, hogy a Jézus Krisztus életműve miszió s Ő maga miszionárius volt.

Hogyan? Ő lett volna a legnagyobb miszionárius? Vagy egyike a legnagyobbaknak, mert hiszen Pál, mint külmiszió, nagyobb munkát végzett! Ime mennyire fontos, hogy Jézusról, mint emberről csak istenségének szempontja alatt beszélhetünk. Ha százszor is a történeti Jézusról van szó, nem lehet a hitet felüggeszteni, nem lehet az Ő istenségét hatályon kívül helyezni. Nem szabad felednünk, hogy embersége istenségének csak predikátuma,⁴¹³ hogy testetöltése előtt csak Isten volt s hogy isteni mivolta az Ő igazi lényege, melyre nem azért vett koldusruhát, hogy mi most már csak ezt nézve, Őt magunk közé lerántsuk. Ő *megüresítette magát, de mi nem üresíthetjük meg Őt. Sohasem állíthatjuk hát a miszionáriusokat, még a legnagyobbat, Pált sem, az Úr Jézussal egy sorba.* Szolgálat volt, miszió, ha úgy tetszik, az Ő életműve is, de végtelenül más, lényegében más szolgálat, mint a mienk. Az Ő életműve a mi megváltásunk és Istennel való megbékéltetésünk, de ebben hajszálnyit sem tehet a mi külmisziónk Említettünk volt már fentebb, (7 §.) hogy csak ember lehet a küldött. Nos Jézus Krisztus amennyiben ember volt, annyiban küldött is, de egészen más ember volt, mint mi: tökéletes, büntelen és ugyanakkor Isten is, egészen más küldetessel: az egész elesett ember megváltásának, megtartásának, uralmának küldetésével, melyet ezen felül Ő önként vett magára önként megüresítvén magát. Ezért nem lehet miszionáriusnak számítani Jézus Krisztust, aki nem tovább-adta, hanem meggyújtotta az üdvösség lángját köztünk; hozta, nem mint legendás, hanem, mint igaz Prometheus, az égből. Ő Teremtő, aki „emberformájában” volt ugyan (Fil. 2 : 5-11.), s vetőként vetett, de az első szemet maga alkotta, plántálta, amit mi csak forgatunk, tovább plántálunk azóta. Qui bene distinguit, bene docet. Szabatosan szólva tehát Jézus Krisztust nem lehet miszionáriusnak s művét miszióknak vagy külmiszióknak nevezni. Földi életében küldött volt és életműve küldetés, de *egyetlen küldött s amit tett, egyetlen küldetés, szemben a mienkkel: mi csak Benne lehetünk küldöttek s szolgálataink csak Benne küldetés.* Amint látjuk, újra és újra rá kell mutatnunk a történeti ember-Jézus alakjában az örökkévaló vonásokra, mert hiszen egy a kérdés végeredményben: kicsoda Jézus, a világnak s az én életemnek Ura s erre a kérdésre történelmileg nem lehet feleletet adni.⁴¹⁴

Akárhogyan is nézzük, külső formájában is más volt az Úr Jézus szolgálata, mint az ember misziója vagy külmisziója. Nem volt ez Isten országának *terjesztése*, melyet a külmiszió *folytathatott* volna, mint ahogy Warneck állítja⁴¹⁵: Jézus Krisztus nem terjesztette, hanem *hozta* Isten országát s munkája sem volt megkezdett és félbehagyott, hanem a legteljesebb és legtökéletesebb szolgálat, melynek külső eseményei csak szemléltető képek arról a kibeszélhetetlenről, amit Ő valójában tett. Így kell látnunk pl. az Ő gyógyításait.

Mindenesetre nagy kegyelem Istentől, hogy ez az emberi korlátok közé szorított csodálatos élet a miszió és *külmiszió útjára is rámutat*, ebben is betelvé az Úr szava: „példát adtam néktek” (J. 13 : 15). Példát adott mindenekelőtt az engedelmisségre (Mt. 26 : 42), alázatosságra (Mk. 14 : 65.), a szolgálatra (Lk. 19 : 10), az igénytelenségre

⁴¹³ Tavaszy: Dogmatika. 175. o. Utalhatunk itt arra is, hogy a Jézus Krisztus személyiségének központja, titka az ő testté létében van, már pedig mélyesen igaz, amit Barth mond (Dogmatik, 293. o.); a megtestesülés történetileg felfoghatatlan.

⁴¹⁴ Hartenstein: Was hat die Th. K. Barths... 63. o.

⁴¹⁵ I. m. III. 31. fej. A 43. fejezetben (6. o.) hasonlító, de önmagában már nem kifogásolható gondolat: „Er (d. h. Jesus) ein Säeman war, der Samen säete und nicht ausgewachsene Bäume setzte.” Ha később kialakult egyházra értjük, így van, de ez esetben is ki kell hangsúlyoznunk, hogy ő nemcsak hozta és vetette, hanem teremtette is a magot. Félős azonban, hogy Warneck Isten országának magként való elvetésére gondolt Jézus munkájával kapcsolatban, valahogy olyanformán, hogy „más a vető s más az arató”. Ez esetben ezt a hasonlatát is el kell utasítanunk.

(Lk. 9:58, J. 6:15.) és fáradhatatlanságra (J.:3. 4.). Ismételten túl utal a maga emberi mivoltán arra, aki ilyen állapotban neki is Atyja és küldője volt (Lk. 4:18-19. J. 10:36. 14:31) s ezzel az önmegtagadás kibeszélhetetlen, megszügyenítő nagyságát mutatta fel az önző ember előtt. Megbízása — eledele volt. (J. 4:34). Az egész világ rá várt, mégis a legkisebb, legelesettebb koldushoz is személy szerint fordult, hajolt le (Bartimeus). Az elveszett, beteg embereket kereste s gyógyítása az egész ember újjáteremtése volt (Lk. 19:1-10. stb.)

Missziói s éppen külmisziói kijelentéseiben, általában messiási öntudatában *nincs fejlődés, csak pedagógia*. Ezért nem mond meg mindent rögtön tanítványainak.⁴¹⁶ Ilyen időleges az a tilalma is, hogy „pogányok útjára ne menjetek” (Mt. 15:24). Hogy mennyire misszionáriusoknak szánta eleitől kezdve tanítványait, azt mutatja, hogy apostoloknak, küldötteket nevezte őket, (Mt. 10:2. Mk. 3:14. Lk. 6:13. J.:13:16.), már pedig, jól mondja Warneck⁴¹⁷, Jézus nem használt soha üres, hiábavaló szót. Tanítványait azért nem bocsátotta messzebb, hogy tanulják meg közvetlenül maguk körül kezdeni a missziót, másrészt rövid földi élete és szolgálata idejére nem akarta őket messze bocsátani, maga körül akarta tartani, mint családját s nevelni őket, mert jól tudta gyengeségüket, tudatlanságukat.

Az a kifejezése az Úr Jézusnak, hogy „nem küldettem csak Izrael házának elveszett juhaihoz” (Mt. 15:24) s általában a sirofeneciai asszony meggyógyításának egész története egyfelől *Jézus Krisztus sajátos földi küldetésének a keretére mutat*, másfelől a pogány nő hitének elementáris erővel való *megnyilatkozásáért* volt szükséges. Az *időlegesség*,⁴¹⁸ a *beosztás*,⁴¹⁹ a „még nem”⁴²⁰ mind közrejátszanak abban, hogy nem történik minden a mi elképzelésünk szerint. Warneck kiemeli,⁴²¹ hogy az Úr Jézusnak ótestamentumi idézetei, hivatkozásai csaknem mind külmisziói jellegűek: pl. „az én házam imádság házának neveztetik minden nép között” (Mk. 11:17). Naámán említése (Lk. 4:26), Jónás (Mt. 16:4), Sába (Mt. 12:41. sk.) stb. Példázatai közül egyenesen külmisziói vonatkozású különösen az elveszett juh és pénz (Lk. 15:1. sk.), a mustármagról, kovászról (Mt. 13), a királyi menyegzőről (Mt. 22) stb. szólók. Samáriában rámutat az aratásra érett mezőkre (J.4:35), a kapernaumi százados hitét példaként állítja a zsidók elé (Mt. 15:26. Lk. 7:1-10), beszél az ő más juhairól, akiket szintén össze kell gyűjtenie (J. 10:16) és előre megmondja, hogy sok pogány jő napkeletről és napnyugatról az Ő hívására (Mt. 8:11. Lk. 13:29). Bölcsen volt elrendezve, hogy a maguk nyomorúságát meglátó zsidók előtt lassan tárult ki a kapu a világmisszió széles távlatáig. Jól lát Warneck, mikor rámutat arra, hogy Jézus Krisztus alázatosan szűk körben maradt, mintegy nagyobbakat hagyva ránk (J. 14:17),⁴²² valójában azt tette itt is, mint egész testté lételeiben: megalázta, megüresítette magát,

És mégis Úr maradt. *A misszió Ura s a mi Urunk*. Órá nézve folyik a külmiszió, melynek Ő a megindítója, végző alanya és beteljesítője is. *Az Ő küldetése, egyetlen szolgálata a zálog, hogy a mienk se hiábavaló*: abban is Ő van ott, az igazi külmiszió az Ő ígéretének reménységében folyik: „Ime én tiveletek vagyok minden napon a világ végezetéig.”⁴²³

⁴¹⁶ Warneck i. m. I. k. 149. o.

⁴¹⁷ I. m. I. k. II. fejezet 2. p.

⁴¹⁸ Podmaniczky i. m. 4. o. „A korlátozást azonban magára nézve is csupán időlegesnek tekintette.”

⁴¹⁹ Dr. Victor János : A pogánymisszió Jézus tanításában. Külmisziói Évkönyv. Bp. 1932. 22 o.

⁴²⁰ Warneck i. m. I. k. II. fejezet 2. r.

⁴²¹ I. m. I. k. 162 o.

⁴²² I. m. I. k. 11. fejezet 3. r.

⁴²³ Arra, hogy pusztán a történeti Jézusból mennyire nem lehet sem őt magát, sem a külmisziót megérteni, kiáltó példa Harnack (Die Ausbreitung des Christentums 28. o.), aki egyenesen tagadja, hogy Jézustól származnék a külmiszió és némileg Schomerus is (i. m. 29-35. o.: Jesus und die Mission), ki megállapítja, hogy nem sok jele van az evangéliumban annak, hogy Jézus a pogányoknak is szánta volna az üdvösséget. A kérdés irodalmából még megemlítjük Kähler (Der Menschensohn und seine Sendung an die Menschheit. Zur Lehre von der Versöhnung. Leipzig. 1898. 75. sk. o.) és Borhäuser (Wollte Jesus die Heidenmission? Gütersloh. 1903) tanulmányait, a magyar ref. theol. irodalomból dr. Victor 417. szám alatt idézett cikkét.

X. Fej. A külmiszió alapja az irott Igében.

24. §. A külmiszió könyve.

A külmiszió alapja Isten Igéje, azaz Jézus Krisztus. Ám Isten arról is gondoskodott, hogy számunkra, érzéki földi emberek számára, legyen valami objektív tanubizonyossága is az Ő Igéjének s ez az ő ajándéka a Szentírás. *S mert Jézus Krisztusról a Szentíráson át nyerjük* (a Szentlélektől, de csak a Szentíráson át) *a tanubizonyosságot, a Biblia Isten Igéjének, Kijelentésének mintegy csatornája s így a külmisziónak is alapja számunkra.* Alap annyiban, amennyiben Jézus Krisztus rajta át lesz valóság, küldő valóság számomra — amennyiben Isten Igéjének mondható, Isten szavát tolmácsolja. „Die Bibel ist Gottes Wort, sofern Gott sie sein Wort sein lässt, sofern Gott durch sie redet“ — valljuk Barth-tal. A Szentírásnak ez a tekintélye nem valami betűkbe zárt pápaság, hanem egyetlen tanubizonyosság az egyetlen, egyszer s mindenkorra megtörtént legnagyobb csodáról: Isten testté lételéről. „Das prophetisch-apostolische Wort ist Wort, Zeugnis, Verkündigung und Predigt von Jesus Christus... Die Heilige Schrift ist das Wort von solchen Menschen, die dieses ‚Immanuel‘ ersehnt, erwartet, erhofft und endlich in Jesus Christus gesehen, gehört und betastet haben.“⁴²⁴

Az, hogy e tanubizonyosságokból a Kánon kialakult, Isten akarata volt, hogy számunkra mindig Isten Igéjének, vagyis az önmagát kijelentett Istennek mintegy tanubizonyossága legyen — a Biblia így Isten megbízásából s az előttünk való bizonyosságtétel céljából, tehát misziói célból íratott, elejétől végig *misziói könyv.* Tovább mehetünk és azt mondhatjuk, hogy mivel a Biblia tesz bizonyosságot arról, hogy Isten országa, mint mustármag miként fogant meg, lett fundamentummá a földön, miként kapcsolt egyre nagyobb kört a pogányok közül Krisztushoz, — mindennél inkább *külmiszió könyvének nevezhető.* Ezt igazolja nemcsak a felsorolhatatlanul sok külmisziói vonatkozású textus, hanem az is, hogy a nem direkt misziói vonatkozású helyek is át vannak itatva a miszió s közelebről a külmiszió szellemétől, mindezekfölött pedig az, hogy a *külmiszióknak minden indokát, törvényét, egész lényegét a Biblián át szóló Isten Igéjében találjuk meg.* Ezt a tételt meg is fordíthatjuk és azt mondhatjuk, hogy a külmiszióknak minden indoklását, lényegét meg kell találnunk a Bibliában, mert csak annyiban van létjoga ennek az egyházi munkának, amennyiben a Kijelentésbe való kapcsolódása a Bibliából kimutatható. Azért mondtuk fentebb, hogy diszciplinánkban a theologus legelső feladata feltárni a külmiszió bibliai alapját. E gyökérkutatás eredménye eldönti a külmiszió egész sorsát, lényegében határozza meg annak mivoltát.

Ennek a munkának egy részét már tulajdonképpen elvégeztük a megelőző fejezetben, amikor, ugyancsak a Szentírás segítségével, Jézus Krisztusnak a külmiszióban való központi jelentőségét emeltük ki, ráirányítva minden figyelmünket arra, akiért Szentírás is, külmiszió is van. Itt is tulajdonképpen csak Őrá figyelünk, de most már a többi könyveken és bizonyágtevőkön át.

A külmiszió szempontjából ezuttal csak nagyjából tekinthetünk végig a Szentíráson, mert hiszen arra nincs terünk itt, hogy minden bibliai könyvet külön részletes tanulmány tárgyává tegyünk. A rend kedvéért nem haladhatunk másként, mint sorrendi vagy kronológiai vonalban, de azt jóelőre kihangsúlyozzuk, hogy senki sem láthat ebben azért történelmi vizsgálatot, mert nem az emberi történelem horizontális, hanem az isteni Kijelentés vertikális ívére figyelünk. Mihelyt nem ez a szempontunk, a Bibliát is lesúlyesztjük a történelemkönyvek sorába, elvész az alap, (melyért áshatunk aztán „még ősbibb“ vallások romjai után.) Azt, hogy mi a külmiszió, a Szentírás „tárgyilagos“ vizsgálata soha meg nem mondja nekünk: ahol Isten személyes megszólítással fordul felénk, ott a kívülálló személytelen „felülemelkedésével“ éppen azt nem láthatjuk, hallhatjuk meg, ami abban döntően fontos. Lehetséges a Bibliát így is nézni (a pogány tudósok mind így nézik), de látni nem. A Kánon az Igéért van, a Kánonban mindenekelőtt az Ige van, az Igének pedig nem emelkedhetünk fölébe, mert nincs hatalmunk alá vetve. Teljes mértékben érvényesítjük tehát a reformátori teológiának azt a központi igazságát, hogy az emberi-történelmi élet horizontális vonalára — mint a kereszt egyik fájára a másik — merőlegesen hull

⁴²⁴ Barth : Dogmatik. 110. o. A fentebbi idézet a 112. oldalról való.

a „ganz Andere”, az isteni Kijelentés, akár Krisztusra mutató próféciák alakjában, akár a beteljesedés eseményében. Ez a meglátás éles határt von a bibliai események s minden más történelmi tény közé s ezért nem lehet a Bibliának „szigorúan történeti” vizsgálatáról, vagy egyáltalán semleges megjegyzéséről beszélni.

Ezek szerint a Bibliának, mint a külmiszió könyvének a vizsgálatához csak azzal az alázatossággal foghatunk, hogy az emberek bizonyágtétele ugyan, de mégis több, mint emberi szó, Isten szól általa s amennyiben Isten szava, annyiban döntő norma és engedelmségre kötelez.

25. §. A külmiszió előképe az Ótestamentumban.

1. A teljes Szentírás alapján állunk, mivel az Ó- és Újtestamentum egységét ugyanaz az Ige, ugyanaz a Kijelentés biztosítja. Ennélfogva bár a szó igazi értelmében az Úr Jézus tetté létele előtt külmiszióról nem beszélhetünk, *annak alapját mégis meg kell találnunk már az Ótestamentumban is.* Az Ó- és Újtestamentumban ugyanaz az evangélium foglaltatik: ott előrenézés van az ígéretre, itt visszatekintés a beteljesedésre. (A barthi Erwartung-Erinnerung. Ott földi jótétemény, törvény, ítélet, félelem a választott nép életében szemlélteti Istennek emitt megnyilatkozott mennyei jótéteményét, Krisztust, akiben könyörülettel hajol le az egész emberiséghez s a hit ajándékával kapcsolja egyházzá minden népek közül választottait.⁴²⁵ Ha mindez nem fejezi ki eléggé az Ótestamentumnak külmisziói szempontból való elengedhetetlen fontosságát, emlékezzünk ne csak arra, hogy az egyik Testamentum a másiknak kiegészítője, magyarázója s az Új az Ónak betöltése, feltétele, hanem arra is, amit Barth a kettő egységéről így fejez ki: az Újtestamentum Krisztusa az Ótestamentumnak is Krisztusa; az Ótestamentum jelentőségéről pedig: „die christliche Kirche ist zum erstenmal auf Grund des Alten Testamentes begründet“.⁴²⁶

És a külmiszió alapját meg is találjuk az Ótestamentumban, éppen a fentiek értelmében úgy, mint a tulajdonképpeni *külmiszió előképét.*

Csak megemlítjük, hogy a helytelen szempont miatt a külmiszió ótestamentumi alapját illetőleg már a múlt század végén részint felesleges vita támadt afelől, hogy képes lehetett-e a zsidóság egyáltalán a külmiszióra vagy nem, részint mellőzték a külmiszióval foglalkozó teológusok az ótestamentumi indoklást. Így *Riehm* azt állapítja meg, hogy Izráel végzett ugyan külmisziót, de ez nem sajátos keresztyén külmiszió volt.⁴²⁷ *Löhr* csak annyit lát, hogy a zsidóság meg volt győződve róla, hogy egyszer az egész föld megismeri és imádja Jahvét.⁴²⁸ *Boehmer* kereken kimondja, hogy „Israel hat keine Mission getrieben, treibt keine Mission und wird auch keine Mission zu treiben sich je berufen fühlen.“⁴²⁹ Nem veszik észre, hogy ez *nem zsidókérdés, hanem kijelentés-kérdés.* Ha nem is hoz megoldást, *Warneck* ezen a téren is megelőzi korát, mikor leszögezi, hogy a külmiszió gyökerében megtalálható már az Ótestamentumban is, különösen a prófétáknál és ez nem is a zsidóságé.⁴³⁰ *Richternél* szinte jelentéktelenné sorvad a kérdés,⁴³¹ Legújabbban *Glover*⁴³² mutatja a vallástörténeti szemléletből a Kijelentés szempontjára való átmenetet. A Kijelentés feltétele alatt

⁴²⁵ Tavaszy: Dogmatika. 151-152. o.

⁴²⁶ Dogmatik. III. K. 19. §. 3. p. 1936 évi, nyomtatásban még meg nem jelent előadásából.

⁴²⁷ Mis.sionsgedanken im Alten Testament. A. M.-Z. 1880. 453-465. o.

⁴²⁸ Der Missionsgedanke im Alten Testament. 1896.

⁴²⁹ Mission und Mission. Stuttgart. 1904. Mint könyve címe is mutatja, különböztetni igyekszik az ótestamentumi és újtestamentumi külmiszió közt. Utóbbiról való felfogását jelzi meghatározása: Grundlage der Missionstätigkeit ist das Bewusstsein, von Gott gesandt zu sein, im Auftrage Gottes zu wirken für das Heil des Menschen“. (9. o.)

⁴³⁰ Die missionarischen Wurzeln im Alten Testament. I. m. I. k. 136-149. o. Némileg változtatva a II. kiadás (1897) 133-145. o.

⁴³¹ I. m. 3. o.

⁴³² The Progress of World-wide Missions. New-York. 1931. 25 sk. o.

(részint a zsidókérdés-adta aktualitásból) először Hartenstein és Brunner⁴³³, a magyar theologiai irodalomban pedig László Dezső⁴³⁴ ad, ha nem is teljes, de sok továbbfejlesztést, megvilágítást nyújtó megoldást.

„A prófétáknak és az apostoloknak *atelles Szentírásban* foglalt kanonikus iratai, mint Isten igaz beszédje, szólnak mihozzánk.” „A Szentírás tekintélye és hitelessége a *Szentlélektől* és nem emberektől van...”⁴³⁵ E kettős megkötés megvilágítása alatt vegyük most már röviden számba — nem a zsidó nép külmisziói elgondolásait, hanem, hogy mit sejtetett, mondott meg, ábrázolt ki Isten, Igéje által, az ő választottainak a világmisziói küldetéséből, az Úr Jézus testet-öltése előtt.

2. Az Ótestamentumban áll előttünk mindenek előtt a *külmiszió szükségének* indoklása a teremtés történetétől, mely az emberiség Istentől és Istenben adott egységéről üzen, (I. M. 1. 5 : 1-3. Csel. 17 : 26.), az emberiség bábeli széthullásáig, mely már az Istennel szembehelyezkedés, a bűn egyetemesen eláradt hatalmát szemlélteti, (I. M. 11 : 1-9. R. 3 : 1-25.) Felesleges is mondanunk, hogy az emberiség egységének és elesettségének kifejezése végighúzódik az egész Ótestamentumon. Ki kell emelnünk az I. M. 1 : 27. versét, mint ami Istennek a teremtésünkben adott legnagyobb ajándékáról, a Hozzá hasonlónak teremtésünkről szól s ami a bűn miatt összetört bennünk, de Krisztusban, egyedül csak Benne, ismét visszaadatik; és az I. M. 2 : 15. versét, ami erre első ígéret. Az egyetemes egységünk egymással, istenakarta egységünk Óvele, az egyetemes bűnösség és egyetemes ígéret az első alapkövei minden külmiszióknak.

Innen kiindulva látjuk, hogy az Ótestamentumban mint bontakozik ki lépésről lépésre Isten megváltó és szolgálatára küldő akarata — azaz a Jézus Krisztus arca. Itt csak főbb vonásaira utalunk és csak a legjellemzőbb bibliai helyekre hivatkozunk.

Az első vonás, hogy Isten *heresi* az elesett embert. (I. M. 3 : 9 Ez. 34 : 16. 23). A következő, hogy *megszólítja* az embert („monda az Úr Ábrahámnak” I. M. 12 : 1, Sám. 3 : 1. sk.), *megjelenik neki* (I. M. 12 : 7. II. M. 3 : 1. sk. És. 6.), *közi akarata* (I. M. 18 : 17. II. M. 3 : 7. 8. Józ. 3 : 7. sk. II. Kir. 7 : 1. sk. És. 61. Jer. 2. Am. 3 : 7.). Isten megjelenése az emberrel való találkozása azoban már mindenütt kapcsolódik az *örök elválasztás* első jelével, a *szövetségkötéssel*. Egyéneket hív, gyűjt magához : az anyaszentegyház Fejének sereggyűjtése ez a világ kezdetétől fogva. A Jézus Krisztus megjelenése előtti sejtelemben, adventi reménykedésben egyenesen csodálatosan fel tudja mutatni Isten Igéje ezekben az elhívott egyénekben a *misszionáriusi vonásokat*. *Ábrahám* engedelmissége, hite (I. M. 12 : 3, 25. 18 : 18. 22 : 18. 26 : 4. 28 : 14. 15 : 6, stb), *József* hűsége, kitartása (I. M. 39. 41), *Ámós* és *Jeremiás* rettenthetetlensége (Am. 5. 6. 7 : 10 sk., Jer. 18. 7.) *Ruth* eltéphetetlen kapcsolódása a hitben (1 : 16-17), *Mikeás* csodálatos eschatológiája, Isten eljövendő országában való hite, látása (4 : 1-5), *Márdokeus*, *Eszter* (3 : 2, 4 : 14. 9 : 27.) és *Dániel* (2-47. 3 : 16-18. 28. 33. 4 : 31-34. 6 : 25-28. 7 : 13-14. 27), bálványimádók előtti, erővel teljes bizonyágtétele ; *Jónás* példája, hogy az Úr küldő akarata elől kitérni nem lehet s hogy megváltó szeretete nagyobb az emberi elképzelésnél — mindez mélyen bevilágít a külmiszió és misszionárius belső világába. Még csak előképe, homályba vesző árnyképe a valóságnak, de az árnykép azt jelenti, hogy valahol már megvan annak valósága s az árnykép vonásai akárhogyan is, de megfelelnek a valóság vonásainak.

Az egyesek kiválasztása és hívása szövetségkötéssel van egybekötve, mely azonban már a *választottak nemzetségével, népével kötött szövetség* is egyúttal. (I. M. 8 : 15. sk. 9. 22 : 15. sk. II. M. 19. Jer. 33 : 19. sk.) Ez a testi Izráellel kötött frigy példázza Isten kegyelmi szövetségét (R. 4 : 3. Gal. 3 : 6. 6 : 8. Ef. 2 : 14-22). Egy-egy emberrel kötött szövetsége, neki adott Kijelentése a tudatlan, testi emberhez szabott tanítás az Ő kiválasztásáról, egyetemes Kijelentéséről, megváltó akaratának hirdette-

⁴³³ L. Hartenstein idézett tanulmányát, továbbá a *Mission und Pfarramt* c. sorozatban megjelent, *Das Alte Testament in der Äusseren Mission* c. füzetét (3-4. sz. 1934.) és *Die Mission als theologisches Problem* c. könyve II. és III. fejezetét, utóbbiban különösen a 2. pontot. L. Brunner : *Die Unentbehrlichkeit des Alten Testaments für die missionierende Kirche*.

⁴³⁴ A miszió a Bibliában. Mi a külmiszió ? c. 1930.-i IKESZO-könyvben és A külmiszió a vallásánításban c. cikk Az Út 1934. 7. számában.

⁴³⁵ Tavasz : *Dogmatika*, 80. o.

téséről, aminek szolgálata olyanok közt, kik e szövetségen még kívül esnek, külmiszió. Így *előkészítő-pedagógiai* jellegű az Őszövetség, mint minden üdvtörténeti vonatkozásban, a külmiszió tekintetében is⁴³⁶

A zsidó néppel kötött eme frigy Istennek minden népre érvényes, egyetemes kiválasztását példázza, de ugyanakkor valóság is volt. Ezt a kettős vonást a Noé és Ábrahám példájában világosan láthatjuk, maga az Úr is kifejti, (I. M. 9:8. sk. 12:1-3). A zsidó népnek az volt a hivatása, hogy a többi népek (mint pogányok és bálványimádók) közt első jel legyen, mely Isten felé mutat, első misszionáriusként az Ő akaratának keresője, emberek útján adott Kijelentésének letéteményese, az Úr Jézusnak nemzetsége, előkészítője — ebed Jáhvé legyen (II. M. 19:5. 6.) Más kérdés aztán, hogy mi teljesedett be ebből a rendeltetésből, de még méltatlan voltában is Istennek az egész emberiség iránti kegyelmi útjára hívja fel a figyelmet. Jól mondja Pfennigsdorf, hogy még szenvedése által is küldetést teljesített Izrael.⁴³⁷

Eleinte ezt a *küldetést* Izrael egészen szűk körben partikulárisnak, nacionálisnak látja (II. M. 4:22. V. M. 29:29), majd a kör lassan tágul. A körülmetélkedés feltételével beléphetnek a szövetségbe először a zsidók szolgálatában álló rabszolgák (akik természetesen csak nem-zsidók lehettek; I. M. 17:12. sk. II. M. 12:44. V. M. 5:14. 12:18. 16:11. 14'), majd később jövevények s idegenek is (II. M. 12:48. 22:21. 23:9. 24:22. III. M. 17:8. 19:33. IV. M. 9:14. 15:15. sk. V. M. 10:18. sk. 16:11. 14. 24:17. 27:19. Zsolt. 146:9. Jer. 7:6. 22:3. Zak. 7:10)

Isten Kijelentésének, a törvénynek egyetemes vonatkozását, kötelezésének elmélyítését már előbb is látjuk (V. M. 4:6. sk. 10:12. 16. 26:19. 30:6. II., Sám. 7:23), de az *igazi univerzalizmus megjelenése a prófétáknál táruel élénk* (Am. 5:21. sk. Hós. 6:6. És. 1:11. sk. Jer. 4:4. 6:30. 7:21. sk. 14:12. 24:7. 31:31. sk. Ez. 36:25-27. Mik. 6:11. sk. 7:19. Zak. 13:1. Zsolt. 40:9. 50:23. 51:11. sk.) Természetes, hogy a nacionalista szűkkeblűséggel, mely Isten nyilvánvaló kiválasztásával el akart gögösen zárkózni a többi népektől, sok harca volt a prófétáknak, sokszor még önmagukban is (Jónás), az univerzalizmus teljes diadalát nem is vivhatták ki, de jelentőségük a külmiszió szempontjából is felmérhetetlen, mert az univerzalizmus kibontakozásával együtt jár a bálványimádó népek közti misszió felismerése is. Ennek legjellemzőbb példája *Babiloni Esaiás* (40:3-8. 41:1. 2. 42:1-12. 44:28. 45:1. 11. 22-24. 46:11. 49. 51:16. 52:10. 15.) nemkülönben *Tritoésaiás* (56:6-8. 59:19-21. 60:1-3. 11. 61. 64:1. 5a. 65:1. 25. 62:10. 66:8. 18-21. 23.) Hogy a megtérő maradék a pogányoknak is világosságává rendeltetett, a pogányok tanítását többször hangsúlyozó *Esaiás* kívül 2:2-4. 4:3. 6:13. 8:17. sk. 10:21. 11:9. 10. 14:1. 18:7. 19:16-25. 24:15. 33:13.) *Ámos* (9:8. sk.) *Jeremiás* (23:3) *Mikeás* (2:12. 5:6.) és *Sofóniás* is (3:12) hirdeti, de Izraelnek s minden választottjának külmisziói elhivatását, valamint országának, üdvének az egész földre kiterjedő egyetemes voltát legkifejezettebben *Babiloni Esaiás* e szavaiban hirdetteti először Isten: „Így szól: Kevés az, hogy nekem szolgám légy, a Jákob nemzetiségének megépítésére és Izrael megszabadultjainak visszahozására: sőt a népeknek is világosságul adtalak, hogy üdvöm a föld végéig terjedjen.” (És. 49:6.)

Azt, hogy Isten az egész földnek ura s hogy a bálványok előbb-utóbb mind megsemmisülnek, tehát uralmát minden ember előbb-utóbb meglátja, megtaláljuk az Ótestamentum legtöbb könyvében, kifejezetten valamennyi prófétánál (pl. Amós 9:7. sk. *Sofóniás* 2:11; minden bálvány elvész, 3:8-9; mindenki az Urat fogja segítségül hívni; *Habakuk* 2:14. Jer. 10:3-11 *Deuterojeremiás* 49:38-39. *Babiloni Esaiás* 44:5. 45:14. Zak. 1:15-17. 2:11. 8:20. sk. *Aggeus* 2:7. *Deoterozakariás* 9:9-10. 1:15-17. 2:11 *Trito zakariás* 14:16-17. Mal. 1:11. Különösen jelentősek ebből a szempontból a *Zsoltárok* (2:8. 9:9. 19:5-7. 22:28-29. 24:1. 7. 29:1. 33:8-10. 47:2. 3. 8. 48:11. 50:1-5. 57:11-12. 59:6-9. 66:4-8. 68:32-36. 77:15. 82:8. 83:19. 86:9. 87:4-7. 88:8-10. 93. 95:3. 96. 97:1. 98. 99:1-5. 102:16-19. 103:19. 22. 105:43-45. 113. 115:1-6. 145:10-13. 148:11-13. 150:6.)

Míg a prófétáknál is nyomát találjuk nem egyszer a nacionalista elszűkülésnek (*Abd.* 15-21 *Hab.* 3:12-19.); annak, hogy csak Isten népe szabadul meg, hova tovább kibontakozik az igazi értelme: Isten népe, de nem csak a zsidók köréből (*Jer.*

⁴³⁶ Warneck i. m. 136. o. (I. k.)

⁴³⁷ I. m. 134—136. o.

30 : 10-11. *Bab. És.* 49 : 14-26. *Ez.* 2 : 4. 3 : 18-21. 16 : 14-53. 17 : 23. 28 : 22. 36 : 23. 37 : 21.-28. 38 : 16.-23. 39 : 6-21.). Azt a gondolatot, hogy a pogányoknak kell Izráel bizonyágtételéhez, a Sionhoz, eljönniök az üdvösségért (legjellemzőbben a *Ruth* könyvében látjuk) csakhamar felváltja a határozott küldetés-érzet (*Jónás* könyvében csúcscsododik ki). „Hírdessétek a népek közt nagyságos dolgait!” — mondja már egészen kifejezetten *Ésaiás* (12 : 4). s hangzik a felelősség e szava nem egy *zoltár*-ból is felénk (9 : 12. 18 : 50. 57 : 10. 67. 68 : 5, 75 : 8-10, 87 : 4. 96. 98. 100. 105 : 1-2. 117. 119 : 46).

Általában három kibontakozási fokot különböztethetünk meg a külmiszió ótestamentomi előképének megjelenésében. A *fogságelőtti időben* a külmiszió alapvonásai és a misszionáriusnak, mint kiválasztott egyénnek és népnek, körvonalai láthatók, a magát kijelentő Isten hatalmának tükrében. A *fogság idején* összetörik a nép partikulárizmusa, nacionalizmusa s a szenvedő nép előtt feltárja Isten a mások lelki nyomoruságát, szomjuságát — ítéletén át így felelősség és új élet útját nyitva meg. A *fogság utáni időben* már határozottan hangzik a küldetés szava Isten könyörületében, hatalmát már pogányok is tanúsítják, mégis a régi bizakodás, Ábrahám fiainak az Úrral való dicsekedése szárnyaszegett, ismét elszűkülő farizeizmus. Diaszpórái útján is inkább prozelita-fogást, mint külmisziót végez az önbizalmában halálosan, megrendült zsidó nép s a maga missziója helyett, amelyről kezdi látni, hogy elbukott éppen a prófétai örökség vonalán egyre inkább az Eljövendőnek a missziója foglalkoztatja, míg aztán a régen megjelent messiási jóslatok evangéliumi teljességű képpé rajzolódnak *Babiloni Ésaiásnál* (עֶבֶר יְהוּדָה) (50 : 1053) és *Dánielnél* (בְּרַ אֲנִישׁ) (7:13).

Igy mutat, nem a zsidó nép külmisziója, hanem az Isten Kijelentésének vezetésével járó választottak keresése, szolgálata, bizonyága is a misszió Urára, Jézus Krisztusra és arra a külmiszióra, amelyik csak Benne lehetséges, kezdettől végezetig.

26. §. A külmiszió ősképe az Újtestamentumban.

Igaz az és igaz marad, hogy az Ótestamentumot megérteni és betölteni csak az Új által lehet, mert ez a megértés és betöltés Jézus Krisztusban következett el s ezt az Újtestamentum révén tudjuk. Semmiképpen sem jelenti ez azonban a megkülönböztetésnek olyan jogosultságát, hogy az Ótestamentumban csak kérdés van s az Újban csak felelet, vagy az Újszövetség annyival többet ér az Ónál, amennyivel drágább az Úr Jézus nekünk, mint a törvény és a próféták. Mert egyfelől a Szentírás, mint Isten Kijelentése, arra figyelmeztet, hogy az Ószövetség is csak Jézus Krisztusról beszél, éppen úgy, mint az Új, tehát az Íge szempontjából egy a kettő: Istennek egyazon kijelentését hordozza; — másfelől a Szentírás, mint emberi beszéd, illetve írás, arra mutat, hogy abba Jézus Krisztus sem ide, sem oda nem szorítható bele, egyik részéről vagy könyvéről sem mondhatjuk, hogy az Jézus Krisztus, s ahol kizárólag csak Róla van szó, az is valójában éppúgy a szentírók bizonyágtétele, mint az ótestamentumi könyvek. Egyiket sem szabad szem elől tévesztenünk, mert „az a Szentírás helyes szemlélete, amelyik annak isten-emberi csodáját meg tudja látni és azt méltányolni képes.”⁴⁸⁸ Nem vagyunk pontosak, ha azt mondjuk, hogy az Újtestamentum betöltése az Ónak s így amaz valóság, az Ó pedig csak ígélet. Íge a Szentlélek által mindkettő, eszköz az Úr kezében, ugyanazon valóság közvetítésére, a beteljesítés pedig Jézus Krisztus.

Igy az Újtestamentum nem valóságosabb, nem szentebb könyv az Ónál, de jelentősége nagyobb, annyival nagyobb, amennyivel több és világosabb tanúbizonyságot ad nekünk Krisztusról.

Ugyanez áll az Újtestamentumnak a külmiszióra való jelentőségét illetőleg is. Jelentősebb, mértékadóbb annyiban, hogy a Krisztus testlételevel kapcsolatos eseménynek, a teljessé tárult Kijelentésnek tanúbizonysága s mert a tulajdonképpeni külmiszió akkor vált lehetővé, akkor lett valósággá, mikor *ὁ λόγος σαρκὸς ἐγένετο*, azért bizonyágtétel az Újtestamentum a külmiszióknak erről a lehetővéválásáról, elindulásáról is.

Ebből két igen fontos dolog következik. Az egyik, hogy az *Újtestamentum kell*,

⁴⁸⁸ Tavaszy : Dogmatika. 83. o.

hogyan tartalmazza a külmiszió, nemcsak mint követelménynek, hanem mint tényleges munkának is az alapelveit, tehát mindig mértékadó marad a külmiszióra nézve. A másik pedig az, hogy az Újtestamentum eseményei, tehát Péter, János és Pál első külmisziója is, nemcsak történeti események, nemcsak az emberi történelemnek részei, hanem részesei Isten Kijelentésének is, hozzátartoznak az Ige testté léételének eseményéhez is. Azért mondjuk, hogy az apostolok külmisziója nem csupán az első valóságos külmiszió, hanem egyben a külmiszió ősképe is. Velük kezdődik a külmiszió története, ők az első misszionáriusok, mégis, mikor folytatni akarjuk a sort, érezzük, hogy valami törés van itt. Nevezhetjük ezt a kijelentés eseménye fénykörének, vagy az első bizonyágtétel apostolátusának (mellyel szemben minden azutáni bizonyágtételben ott van ez a közvetettség: „... kik fölépítettetek az apostoloknak és prófétáknak alapkövén (azaz bizonyágtételén), lévén a szegletkö (az egész bizonyágtételt tartó) maga Jézus Krisztus.” (Ef. 2:20.) Még élesebb ez a törés, ha bizonyágtételüket normaként vesszük. Mi ez egyéb, mint theologia, a szó legigazabb értelmében? Mégis idegenkedünk tőle, hogy akár a legjobb többi teológiákat (a Kálvinét pl.) egy vonalra helyezzük, mondjuk: a Pál theologiai látásával, vagy pedig akárkítól a Biblián kívül textust vegyünk ígéhirdetésünk alapjául.

Tagadhatatlan törés van köztük és köztünk. Pedig nem voltak okvetlenül jobbak, mint emberek. Nem is az emberi mivoltban van a törés, hanem abban, hogy őket, éppen őket használta fel az Úr első bizonyágtétevéül, közvetlen követéivül. Ez az első misszionáriusság, amellyel ők a világ nagy pogányságába kibocsáttattak, döntő, élet-halálfontosságú, mert a mi számunkra a Jézus Krisztus szavait, egész evangéliumát ők mondják el a Bibliában éppúgy, mint saját szolgálatukat, ami mindennél inkább külmiszió volt. Itt van a Kánon értelme, itt van az apostolátus értelme, itt van a külmiszió újtestamentumi alapjának az értelme és itt van végül a külmiszió kibeszélhetetlenül nagy jelentőségének, az evangélium hirdetésével való ösegységének is az értelme.

Ezek után aligha szükséges arról beszélni, hogy milyen egyedülálló jelentősége van az Újtestamentumnak a külmiszióra nézve, annál is inkább, minthogy fentebb már kifejtettük azt a központi igazságát, hogy a külmiszió egész értelme, alapja, indoka Jézus Krisztusban van. A külmiszió lényegét meghatározó alaptörvények ott adva is vannak. Az Újtestamentum és külmiszió kérdéskomplexumából e helyen csak az van hátra, hogy a külmiszió ősképet az apostolok s különösen „a pogányok apostola” szolgálatában vegyük — hacsak futólagosan is — szemügyre.

27. §. Az apostoli külmiszió.

1. A miszió Ura tanítványait apostoloknak, küldötteknek nevezte, mintegy jelezni akarván ezzel is, hogy az Ő tanítványának lenni annyi, mint küldöttnek, miszionáriusnak lenni. A kiket erre öröktől fogva azzal a céllal hívott el, hogy földi életében mintegy igazi családjaként vele legyenek s az egész emberiség számára első bizonyágtétevéi, Isten országa alapvetésében munkatársai, azokat magához hívta, éveken át nevelte, míg aztán a szolgálatra elküldötte. (Mt. 4:18-22. 7:7-11. 9:9-13. 10:2-4. 11:25-27. Mk. 1:16-20. 2:13-17. 3:13-19. 10:34-45. Lk. 5:1-11. 27-32. 6:13-16. 8:19-21. 9:1-5. 18-27. 57-62. 10:1-24. 11:1-13. 22:24-27. J. 1:35-51. 5:1-11.)

Az Úr Jézus még földi élete folyamán kiküldte tizenkét tanítványát (egy esetről tudunk az evangélium hirdetésére (Mt. 10:1-15. Mk. 6:7-13. Lk. 9:1-5. 7.) Lukács evangélista ugyan még egy kiküldetést említ (10:20), de kifejezetten „másokat” (ἐτέροους) ért a hetven kiküldött alatt. (A küldetéssel kapcsolatos utasítás csaknem teljesen azonos az oszlopapostoloknak adott meghagyással, amint az a Máté evangéliumában olvasható).

E kiküldetés még nem számítható külmiszióknak; az Úr határozottan meg is hagyja, hogy „pogányok útjára ne menjetek.” (Mt. 10:5 b). Amennyire a leírásokból megállapítható, nem szólt hosszabb időre és nem ismétlődött, vagy folytatódott; azután a misziói parancsot is csak feltámadás után adta ki az Úr.

A tulajdonképpeni külmiszió ott kezdődik, amikor a világ minden tájáról egybegyűlt sokaság előtt az apostolok, élükön Péterrel, elmondják első prédikációjukat. A Krisztus anyaszentegyházának földi élete, a keresztyénség története tehát egy u. n.

külmisziói igehirdetéssel kezdődik. Nem, nem ezzel kezdődik: *az Úr gyülekezete és a külmiszió egyformán és egyszerre a Szentlélek kitöltésével kezdődik.* Ha ez csak egy megtörtént esemény lenne, nevezhetnők áldott véletlennek, vagy az alkalmak szerencsés találkozásának. De (eltekintve attól, hogy véletlen és szerencse nincs Isten vezetésével szemben, vagy mellette) azonfelül, hogy történet, éppen a Kijelentéshez, a Szentíráshoz tartozó esemény s így minden időkre hirdeti általa Isten, hogy *mint az egyház létrejöttének, úgy a külmiszió végzésének is elengedhetetlen feltétele: a Szentlélek kitöltése.* Ha jól megfigyeljük, úgy találjuk, hogy ezt a misziói parancsnak mind az öt helyen található formájában kifejezetten meg is mondta az Úr Jézus (Mt. 28 : 20. Mk. 16 : 17. Lk. 24 : 49 a. J. 20 : 22. Csel. 1 : 8).

Minden igazi miszionárius tehát Istentől kiválasztott, szolgálatra elhívott, az Ő közelségében sokáig nevelkedett és Szentlélekkel teljes, amikor munkába áll.

Az Apostolok Cselekedetei kategzokhén külmisziói könyv. Éppenilyen mértékben a Krisztus egyháza kibontakozásának könyve. És éppenilyen mértékben nem maguktól teszik, amit cselekszenek az apostolok, hanem (számtalan jel van rá: 2 : 4. 4 : 8. 31. 6 : 5. 8 : 26. 13 : 9. sk.) a Szentlélek a cselekvő alany az egész apostoli szolgálatban.

Ezt a szolgálatot, mint azóta nem egy miszionárius-életet, ez a mondat szemlélteti legjobban: „És mindennap a templomban és házanként nem szűnnek vala meg tanítani és hirdetni Jézust, a Krisztust.” (Csel. 5 : 42.). Ez a fáradhatatlan igehirdetés nemcsak templomban, hanem házanként is, mindmáig karakterisztikuma a miszionárius szolgálatának.

Az apostolok misziója első lépésétől kezdve külmiszió is. Nem követi az „előbb itthon jöjjünk rendbe” elvét. Pedig az elzárkózási hajlam a ghetto népében inkább megvan, mint akárki másban. Még most is és még a hitvalló Péterben is felüti fejét a partikulárizmus régi kovásza: nem akarja egészen tisztáknak látni a pogányokat, de a Lélek vezetése alatt éppúgy hirdetni kell Kornéliusznak az evangéliumot, meg kell pecsételnie munkáját a keresztelessel, (Csel. 10.), mint azt Filep tenni kénytelen, előbb a szerccsen komornyikkal, majd Samáriában, hova a jeruzsálemi (misziói) gyülekezet, később Pétert és Jánost is, kiküldi (8 : 14). Amilyen mértékben kezdenek elfordulni maguk a zsidók a megfeszített és feltámadott Úr evangéliumától, éppenolyan mértékben válik valóra, amit már Krisztus előhírnöke, Keresztelő János hirdetett: *az üdvösség nem csupán a zsidóké, mert „Isten a kövekből is teremthet fiaikat Ábrahámnak”* (Mt. 3 : 9).

A zsidók azonban nemcsak megvetni, hanem üldözni is kezdik az evangélium követeit és megjelenik már az első miszionáriusok életében a külmiszió állandó kísérelője, terhe: *a hitért való szenvedés és vértanuság* (Csel. 4. 7. 12.).

Valami csodálatos az, ahogyan nekivágnak az apostolok a nagyvilágnak s bíznak benne, hogy Isten Lelkének van hatalma az Ő igénytelen szolgálatukon át is meghódítani azt. Nincs bölcsességük a világ bölcsességével szemben, nincs nagy terük, programmjuk, a világ és a feladat nagyságáról alig van fogalmuk, de egyet tudnak, világosan, tántoríthatatlanul s azt az egyet hirdetik: a Krisztus megváltó hatalmát. Egyetlen fegyverük az Ige s képesek ennek erejével szembeszállani az egész ellenséges világgal. Panasz nélkül, önként vállalják az akkori utazás számtalan nehézségét, úgyszólván személyesen viszik el mindenkire, akihez csak útjuk adódik, az örömhírt, az Igére hallgatókat megkeresztelik, gyülekezetekbe tömörítik, számontartják, látogatással, levelekkel tovább nevelik, fegyelmezik, szervezik; munkatársaik már a legkorábbi időtől kezdve mindenütt vannak. Egy évtized sem telik bele s kialakul az első pogányokból lett gyülekezet: az antiochiai. Ennek köréből indul el aztán misziói útjaira Jézus Krisztus legáldottabb követe, a pogányok apostola, Pál.

2. Pál apostol. *Warneck* könyvében a legrészletesebben vele, illetve misziói teológiájával foglalkozik s azzal kezdi: „Die gesamte Heilslehre des „Apostels der Heiden“ ist in so organischer Weise mit Missionsgedanken verflochten, dass man sie geradezu als eine Missionstheologie bezeichnen kann.”⁴³⁹ Viszont *Hartenstein* ezt

⁴³⁹ Warneck i. m. I. k. Die Missionstheologie des Paulus c., a 194-től a 251. oldalig terjedő fejezete.

mondja: „Paulus war kein Theolog — er war ein Missionar“.⁴⁴⁰ E két felfogás közt az igazság s egyben Pál külmisztói jelentősége, sőt az evangélium és a külmisztó mélységes összefüggésének is egyik legfontosabb jele abban van, hogy *akit Isten mind az evangélium fogalmi kifejezésében, rendszerezésében, mind anyaszentegyháza szétplántálásában, földi megszervezésében leghatalmasabb eszközévé tett — az az ember pogánymisztionárius volt.*

Warneck⁴⁴¹ s utána nem egy tanulmányozója a páli külmisztiónak (pl. Hartenstein is) oly módon teszi vizsgálat tárgyává Pál apostolnak a Szentírásban levő (misztói) leveleit, hogy a három, ebből a szempontból legjelentősebb levelet, a *Római, Efézusi és Galata-levelet* veszi tüzetes, egészézzel párosult, lépésről-lépésre haladó vizsgálat alá. Bár kétségtelen, hogy ennek megvan az az előnye, hogy ily módon azok a levelek egységesebben tudják a bennük foglalt igazságot kifejezni, egy misztói gyülekezet életét, kérdéseit szemléltetőbben tudják elénk tárni, mégsem helyeselhetjük ezt a módszert, egyrészt, mert így nem tudunk egységes, összefüggő képet nyerni Pál küldetéséről, szolgálatáról, másrészt igen sok, a többi levelekben kifejezett meglátás marad el mellőzve. Ehelyett tehát mi az alábbiakban, hacsak vázlatosan is, megkíséreljük egységes rendszerbe összefoglalni a páli levelek mondanivalóit a külmisztóval kapcsolatban. Fentebb már érvényesített beosztásunk alapján nézzük meg, mit jelentenek ezek a bibliai könyvek (a legjellemzőbb helyeket idézve csupán)

a külmisztó küldő Uráról és üzenetéről,
a küldőttről s akihez küldetett, végül a
a külmisztói munkáról magáról.

Azt a tételt, hogy „Istenről érvényes igazságot csak Jézus Krisztus által lehet kimondani“⁴⁴², bátran úgy tekinthetjük, mintha Pál apostol bizonyágtételének sumája lenne. Minden sora azt hirdeti, hogy az igaz Istent csak Jézus Krisztusban ismerheti, találhatja meg az ember. Ő úr: Ővé a föld (I. K. 10 : 26), de küldő úr is egyben, hogy az elfordult emberiségből (R. 3) minden térd meghajoljon Előtte (Fil. 2 : 10). Szeretetét, kegyelmét mutatja, hogy Jézus Krisztusban megbékélt a világgal (Kol. 1), korlátlan isteni hatalmát, fenségét pedig örök elválasztása, mely szerint az elveszett emberek közül, akin akar, könyörül. (R. 9).

Az az üzenet, amit a küldetés Úra a pogányok apostolára bízott nem valami különleges bölcsesség, sajátosan a pogányoknak szóló evangélium, hanem az evangélium, egy szóval: Krisztus. Pál nem akar tudni másról, mint a megfeszített és feltámadott Krisztusról (I. K. 1 : 23-24. 15 : 14), aki által lehetséges, kegyelemből, hit által a megtartásunk (R. 3 : 21-26. Ef. 2 : 8.), zsidónak, pogánynak egyaránt (R. 1 : 16).

A megigazulás szempontjából nem jön számításba sem a származás (R. 7-9.), sem a cselekedet (R. 10-13.): a törvény helyébe evangélium és cselekedet helyébe a hit lépett (R. 10 : 4.). Bár sem a körümetékedés, sem a körümetékedetlenség nem használ semmit, mert csak az Istentől nyert hit tesz képessé a kegyelem elfogadására, Jézusban pedig mind egyik leszünk (II. K. 5 : 17) az evangélium mégis a zsidóknak szól először (*Ἰουδαίῳ προῶτον*, R. 1 : 16. 3 : 2. 11 : 24). Ez azonban nem privilégium (R. 10 : 12. I. K. 12 : 13. Gal. 3 : 27 sk.) nincs előny és feltétel sincs más, mint a hit. Az evangélium mindenkié, aki hisz (*παντὶ τῷ πιστεύοντι*, R. 1 : 16.) A hit pedig (II. Thess. 3 : 2) csak azoké, akiket Isten öröktől fogva erre elválasztott s vele megajándékozott (Ef. 3 : 6). Az evangélium nemcsak üzenet, nemcsak tudtuladás, hanem bünt felfedő és ujjíteremtő erő (Ef. 4 : 17-32. I. K. 4 : 20.) A Krisztusban új teremttéssé letteket (Gal. 6 : 15) a saját akaratum, önző céljuk helyett Isten akaratumak keresése (Ef. 5 : 1-21) jellemzi: egy életen át arra figyelnek, amit a Lélek mond (I. K. 2 : 10).

Ez az evangélium változhatatlan, mert „nem ember szerint való“ (Gal. 1 : 8-11), tisztaságát azért az apostol féltőn óvja a tévtanoktól, (II. Tim. 2 : 14-21), közelebből a judaizálástól, még Péter apostollal szemben is (Gal. levél 2 : 14).

⁴⁴⁰ Missionslehre. §. 12 (1936. évi baseli misztóintézeti előadásából). Allen Rolland pl. (New-Testament Missionary Methods. The Miss. R. of the World. 1929. 1.) az I. Thess. tükrében vizsgálja Pál külmisztóit. Érdekes meglátása, hogy Pál nem misztói állomást létesített, hanem megszervezte az új közösséget, *közülük* jelölve ki vezetőt. Így „a Church had a minister and not a minister had a Church“ — azaz a gyülekezetnek volt pástora s nem a pástornak gyülekezete.

⁴⁴¹ Warneck i. m. I. k. 12. fej.

⁴⁴² Tavasz: Dogmatika. 154. o.

Magáról, mint *küldöttről* beszél Pál, de úgy, hogy ezáltal is Isten dicsősége ragyogjon fel. Nem az ő érdeme, hogy misszionárius. Ő nem akart az lenni: Isten kényszerítette rá (Csel. 13 : 46-47). Ezt az öröktől való elválasztást (Gal. 1 : 1. 15. 2: 12. Titus 1:1-2.) aztán nyilvánvalóvá tette előtte az Úr, mikor éveken át készült Arábiában a szolgálatra (Gal. 1:17-18). És mikor az Úr elbocsátja, „nem tanácskozik többé testtel és vérrrel” (Gal. 1:16), hanem az antiochiai gyülekezet kebeléből elindul missziói útra. Már ekkor vele van első munkatársa, *Barnabás* (Csel. 13:1-3), akit azután számtalan más követ (R: 16, Gal. 2:1. II. K. 8:16. Fil. 2:19 sk. Kol. 4:10. sk. II. Tim. 4 : 9-22. Filem. 23-24.), akiknek gyűjtésére, nevelésére, munkábaállítására az apostol szemmeláthatólag nagy gondot fordított. Szolgálata tele van szenvedéssel (I. K. 4. II. K. 4.), állandóan betegség tövisét hordozza magában (II. K. 12 : 7-10) mégis örömmel van tele s öröme tud buzdítani, még a fogságból is (R. 8 : 35-39. Fil. 4.). Felkészült; a nyugat felé megnyíló, rohamosan művelődő világban otthonos, tudományos; abban a zsidó rabbi-körben, ahol minden volt a תורה s abban a római birodalomban, ahol szintén sokat jelentett a νόμος teljes készültséggel, bátorsággal és öntudatossággal veszi fel a harcot: a törvény csak ítéletet jelent, a kegyelem Krisztusban van. Nemcsak Kisázsia és környékét járja be, Európa első misszionáriusaként áthozza ide is az evangéliumot (Csel. 16 : 9-10). Otthon nem becsülik, üldözik, halálra keresik, kint megkövezik; (Csel. 16. 17. 21) halála is valószínűleg vértanúság volt. De a legutolsó is, amit róla tudunk az, hogy római fogságában hirdette az evangéliumot. (R.16 : 31.) „Mert akit Krisztus szerelme szorongat,” nem teheti, hogy ne hirdesse azt, örömmel, fáradhatatlanul, mindig túlulva gyarló-önmagán. (I. K. 1 : 12-13. 2 : 4-7.)

Egészen megkapó Pál apostol viszonya azokhoz, akikhez az evangéliumot olyan egész életszolgálattal vitte: a *pogányokhoz*. Tisztán áll előtte ez a küldetés: „τὴν εὐαγγέλιον σε εἰς πάντα ἔθνην τοῦ κόσμου κηρύξαι” (Csel. 13 : 47 b).

E rendeltetésének tudata még sok helyen kifejezésre jut Pál leveleiben (I. K. 1 : 1. Ef. 1 : 4-5. 3 : 7-12, stb.). Ő a pogányoké. (R. 1 : 14. 15 : 16, Gal. 1 : 16, 2 : 7-9.), Teljesen egynek érzi magát velük (II. K. 1 : 7) mintegy a „dajkájuk” (I. Thess. 2 : 7) fia az utolsó rabszolga is, akivel egy lett Krisztusban (Filemon lev.) Csaknem minden levélben megtaláljuk a jelét annak, hogy sokfelé plántált családjaiért, az általa alapított gyülekezetekért nem szünik meg imádkozni (Ef. 1 : 15. 7 : 13. sk. I. K. 1 : 4. Fil. 1 : 4. Kol. 1 : 3. sk. I. Thess. 1 : 2. 3:9-13. II. Thess. 1 : 11. 2 : 13. Filem. 4. stb.) Látja és hirdeti, hogy egyrészt az egész világ Isten haragja alatt van (R. 1 : 18-23.) másfelől, hogy „aki segítségül hívja az Úr nevét, megtartatik” (R. 10 : 12-13). Izraeleből csak a maradék tér meg (R. 11 : 1-10), de még az elvettéssel is tanít az Úr: kegyelme mindenkié lehet, nemcsak a zsidóké; „Der Abfall Israels hat Gott nicht irritiert, sondern ist von ihm vielmehr als Mittel benutzet worden, um seinen universalen Heilszweck desto sicherer zu verwirklichen,” — mondja Warneck.⁴⁴³ A szelid olajfába viszont nemcsak a vad ágak, hanem a levágott szelidek is visszaolthatók (R. 11 : 12-36.), Krisztusban pedig zsidók, pogányok egyek lesznek (Ef. 2 : 18-22. Kol. 3 : 11). A pogány-világban Pál Isten szántóföldjét látja (I. K. 3 : 9) s maga csak előre tekintve, teljes odaadással munkálkodik azon (Fil. 3 : 14). A rendelt munkást, az egész szívvel ott-levő testvért a sötétségből kibontakozó pogányság is örömmel, szeretettel fogadja (Csel. 13 : 46-47.) s bizonyára nem kérte tőlük hiába az apostol, hogy imádkozzanak érte (Ef. 6 : 19-20. II. Thess. 3 : 1.).

A *munkába* az apostol kétségtelenül elhivatottsággal, szinte teljes maradéknélküli odaadással és lelki fegyverzetel állott (Ef. 6:11-13), másokat is ilyen felkészült szolgálatra buzdítva (I. Tim. 6:11. sk. II. Tim. 2:1. sk.). Hittel ment és hitet keresett, mert az evangéliumnak nincs más útja, mint *ἐκ πίστεως εἰς πίστιν* (R. 1:17). Munkája valóságos iskola, ahol sok alázatosságot tanulhat az ember. Akármit akar tenni, a Lélekre figyel (I. Tim. 4:1) és az engedelmisséget keresi, mert „akár élünk, akár halunk az Úréi vagyunk” (R. 14:7-9). Nem türelmetlenség hajtja a félvilágon át, hiszen sokszor érthetetlenül sokat időzik egy helyen — nem emberi beosztás, számítás szerint dolgozik, hanem a szükség és Isten akaratának meglátása szerint Rettenthetetlen, aki nem nézi az emberek tetszését vagy ellenségeskedését. (Gal. 1:10.) Munkája kétirányú: magvetés és szervezés, Krisztus prédikálása és a gyülekezetek

⁴⁴³ I. m. I. k. 214. o.

megszervezése, fegyelmezése (I. K. 1:18-23. II. K. 2.); mindkettő mögött pedig ott van a szeretet (I. K. 13) által munkálkodó hit (Gal. 5:6) — ott van Krisztus, aki benne él, s akiben ő él (Gal. 2:20). Munkájában Jézus Krisztus a kiindulás, Őrá nézve folyik az: az Úr visszajövetelének, Isten országa kiteljesedésének reménységében. A pogányok apostolának eschatológiája életelevení reménység volt (Ef. 1:10. Fil. 3:20-21. I. Thess. 4:16-18. 5.).⁴⁴⁴

S ezzel a látással le is zárjuk egész kutatásunkat a külmisszió bibliai alapjait illetőleg. Nem mintha a nem említett többi újszövetségi levelek nem tartalmoznának külmissziói utalásokat; mindenik át van itatva vele (pl. I. Pét. 2:11-12. II. P. 3:9. Jak. 2:25. I. J. 5:5. III. J. 7-8. Jud. 22-23. Jel. 2. 3. 19. 21. 22. stb.). Egyáltalán az evangéliumtól elválaszthatatlan a misszió s e vonatkozásai a szorosan vett külmisszióra is valójában soha ki nem meríthető tanítást tartalmaznak.

V. RÉSZ.

A KÜLMISSZIÓ REFORMÁTUS ALAPVETÉSE.

XI. Fej. A dogmatikum döntő jelentősége.

28. §. A négyes megalapozás kérdése.

1. A külmisszió református theologiai alapvetése a fentiek után nem egyéb mint a megérett gyümölcs kifejtése a burokból: ha az előzőket lelkiismeretesen el végzi az ember, ez szinte felesleges, munkát is alig ad, mert jóformán magától bomlik ki a gyümölcs. Ha ellenben az előző tisztázást hiányosan vagy rosszul végeztük el, itt megadjuk az árát, mert a gyümölcs vagy csupán nagy nehézség árán kerül elő s akkor sem tisztán, vagy éppen egészen hasznavehetetlenül.

Ez az alapvetés felmutatása a külmisszió tényének, helyének, vonatkozásainak az ember és az emberiség életében, mintegy lehető pontos körülírása a kifejezhetetlen lényegnek. Úgy kell ezt elvégeznünk, hogy a külmisszió ne szoruljon apológiára, hanem indoklását önmagában hordja.

Warneck e feladatban szinte kizárólag indoklást, apológiát lát és négyes alapozást ad, szólva a külmisszió *dogmatikai, etikai, történeti és etnográfiai* megalapozásáról. Mielőtt tovább mennénk, vessünk egy pillantást erre a maga nemében nemcsak első, hanem mindmáig legteljesebb megoldási kísérletre, mintegy indokolván együtt, hogy miért térünk el mégis tőle.

A dogmatikai alapvetést Warneck⁴⁴⁵ azzal a kérdéssel kezdi, hogy miért van külmisszió s azzal felel rá: *mert Isten parancsolta*. Tovább így kérdez: „Warum enthält das Evangelium Jesu Christi einen Missionsbefehl?” És felel fejtegetése központi gondolatával: „Darum weil seine ganze Heilslehre so sehr von universalen Heilsgedanken getragen ist, dass es sich als die Weltreligion charakterisiert.” (94. o.) Ennek értelmében a dogmatikai alapvetés akkor jó, ha a Krisztusban adott üdvnek egyetemességét igazolja. Nem elég hivatkozni egyes bibliai helyekre (Lk. 2:10. R. 1:16, 3:29. sk. 5:18, 8:32. 10:12. sk. 11:32. 16:26. I. K. 15:22. II. K. 5:15. Kol. 1:20. I. Tim. 2:4. 4:10. Tit. 2:11. Zsid. 2:9.), hanem úgy kell felmutatni a külmissziót, hogy az a Krisztusban megjelent egyetemes kegyelem következményeként igazoltassék.

A keresztyénség *abszolút* vallás — mondja tovább Warneck — ,mert Isten teljes és tökéletes Kijelentése. Nincs más alap, mint Jézus Krisztus, aki mint szabadító,

⁴⁴⁴ Pál külmissziójáról bővebben I. Warneck J.: Paulus im Lichte der Heidenmission c. művét. Barth híres Rómerbrief-je külmissziói vonatkozásban (közvetlenül meglepően keveset mond (I. pl. 3:22 b-24 v.-vel kapcsolatban; a 10. r. 14. versénél éppen semmit sem említ az egyenes külmissziói vonatkozásról.)

⁴⁴⁵ I. m. I. k. 8. fej. 94. sk. o. „Die dogmatische Grundlegung”. Ugyancsak a Grundlegung kifejezést használja az ezt követő etikai megalapozás jelölésére is, de a könyve két utolsó fejezetében osztott történeti és etnográfiai megalapozás jelzésére a Begründung szóval él, enyhítve egy parányit sok kifogás alá eső tárgyalási módját.

közbenjáró főpap hozta ezt a teljes kijelentést és adta át a hiten keresztül. Ha tehát Krisztus egyetlen megváltó, akkor a keresztyénség egyetlen vallás. Minden emberé, mert hiszen nincs a Bibliában alaptétel rá, hogy Isten valakit kizárna, sőt inkább képes a legkülönbözőbb fajú embereket egyesíteni.

Istenről az az evangélium tanítása, hogy egy és údvakarata is egy (R. 3 : 30. I. K. 8 : 4-6. Ef. 4 : 5. Csel. 17 : 24.). Az egy igaz Istent kell megismernünk (I. parancs), hogy dicsőítsük — ez csak a Krisztusban adott kijelentésben lehetséges. Isten minden teremtménynek Atyja.⁴⁴⁶

Isten egyetemes údvakaratának forrása a szeretet, mely Isten lényege s amely kizárja a kárhozatra való predestináció gondolatát⁴⁴⁷

Jézus Krisztusról, azt kell meglátnunk, hogy Ő a prófécia teljes betöltése, egyetlen közbenjáró, aki már a teremtésnél is, tehát öröktől fogva megvolt. Ahogy rajta kívül nincs teremtés, úgy nincs üdv sem. Kereszthalála központi jelentőségű: jelenti Istennek az egész világgal való megbékülését. Minden népert, mindenkiért szenvedett. (Lk. 24 : 46. Fil. 2 : 8-11. Ef. 1 : 21). Egyfelől testté lett Isten, másfelől ember, az ember. Egyetemes ideál (nem keleti, zsidó vagy nyugati). Szolga és király; időitlen: „der Mensch für alle Menschen.“(109. o.) Benne, mint emberben kapcsolódik Isten az emberhez. Ő az új Ádám, az örök újjászületett ember. Mint ember Fia, közösségben van az egész emberiséggel. Ez egyetemességgel eleven összefüggésben van a hit által való megigazulás központi igazsága. Ahogy egyetemes a bűnösség (I. M. 6 : 5. I. K. 8 : 46. Jób. 14 : 4. Mt. 7 : 11. J. 3 : 6. R. 3 : 23. I. J. 1 : 8), úgy egyetemes nemcsak az üdv szüksége, hanem az azt befogadó képesség is, amely az istenképiség és az egy emberpártól való teremtetés kettős igazságában birja alapját.⁴⁴⁸ Az istenképiség széttörhetetlen lényegrokonság Istennel (I. M. 9 : 6. Csel. 17 : 29. Jak. 3 : 9). A tékozló fiú képe a világnak. Az üdv útja egyetemesen nyitott mindenki előtt s Isten csak hitet, receptivitást kíván, azaz „... Er verlangte, was jeder leisten kann.“ (115. o.)

Végül szoros kapcsolatban van a külmiszióval a parúzia. A Jézus Krisztus visszajövetele előtt meg kell találniok a pogányoknak az üdvöt (R. 11 : 11. 14. ; 25. 26. Lk. 21 : 24). úgyszintén a zsidóknak is (Mt. 24 : 14. 24. Lk. 21 : 24. R. 11. 11. 14. 25. 26. Mk. 13 : 10. Jel. 20 : 3.). A külmiszió a tanítványok része, Jézus Krisztus nem miszionál, mikor visszajön. Végítélete is feltételezi a külmisziót.

Etikai vonatkozásban is alapvető a Warneck fejtegetése.⁴⁴⁹ A világmiszió színtere a keresztyén etika természetes következménye. Az Istentől Jézus Krisztusban az emberhez tovább-sugárzó szeretet etikája nem nemzeti, hanem általános emberi etika. Jellege, indoka, célja egyaránt egyetemes. A csupán kegyelemből nyert újjászületés által lehetséges keresztyén etika arra a kérdésre, hogy miért végezzük a kül-

⁴⁴⁶ E tétel igazolására Warneck Ef. 4:3-6-ot idézi s hozzáteszi, hogy az utolsó versben a *ἑμῶν* vagy *ἡμῶν*, amit Luther fordít (Károli is), csak betoldás. (Nestle Újtestamentuma nem tud e szó létezéséről.)

⁴⁴⁷ Mint igen fontos részt, az alábbiakban szösz szerint közöljük Warneck idevonatkozó fejtegetését: „... die Liebe gegen jeden Menschen ist. Es gibt darum auch keine aprioristische Bestimmung eines Teils der Menschheit zur Unseligkeit kraft eines ewigen absoluten Dekrets. Dieser Verirrung der Prädestination steht schon die unmissverständlich erklärte Allgemeinheit des göttlichen Gnadenwillens entgegen. Wohl gibt es einen vorweltlichen Erwählungsratschluss, aber gerade weil dieser Ratschluss in Christo gefasst ist, ist er eine Gnaden- und keine Ungnadenwahl, kein Zornesratschluss. Die Erwählung ist eine ewige Mitgift in Christo; aber sie zielt nicht partikularistisch ab auf einzelne Individuen, sondern universell auf die Menschheit als Ganzes.“ (103. o.) Hasonlóan az egész emberiségre érti a J. 3 : 16-ot.

⁴⁴⁸ Idézzük Warneck szavait: „Die göttliche Lebensanlage in der Menschenseele ist durch die Sünde allerdings ein toter Same geworden, der aber seine Entwicklungskraft behalten hat und unter der Triebkraft des Geistes zum Leben erweckt werden kann. Die verlorene Welt ist darum wie erlösungsbedürftig so auch erlösungs-fähig, so dass sie noch errettet werden kann. Und diese Erlösungs-fähigkeit gehört zur Naturbeschaffenheit des Menschen im Stande seiner Sündhaftigkeit... So glaubt auch Jesus an die Rettbarkeit der Sünderwelt. Er erblickt in ihr nicht eine Wüste, in welcher für alle Ewigkeit nichts wächst, sondern eine Ernte, nicht Tiger, Wölfe, Schlangen, sondern Schafe, die seine Stimme hören werden.“ (113. o.)

⁴⁴⁹ I. m. I. k. 9. fej,

missziót, így felel; mert a *Krisztus iránti engedelmesség kötelez rá*. A keresztyén embernek a missziói parancshoz való viszonyát meghatározza a törvényhez való viszonya: a keresztyén ember betölti a törvényt, de mégis nincs a törvény alatt, hanem az van őbenne. Belülről fakadó új élet ez, mely a Jézus Krisztushoz való hasonlóságra nem csak ösztönöz, hanem kényszerít: élettörvénye ennek az életnek, hogy amit kapott, azt tovább kell adnia. „Jeder Christ ist ein Sendbote Gottes an die Menschheit, ein geborener Missionar.“ (127. o.) Ha egy keresztyén életet a *hit, szeretetet és reménység szempontja alatt nézünk*, ugyanarra az eredményre jutunk. A hit lényege az a bizonyosság, hogy Jézus Krisztusban Isten megváltó kegyelme öltött testet miérettünk. Aki Jézusban van, új teremtés, új élethatalommal és a misszióra való természetes hajlammal telten. Ez a bizonyágtételre való készség nem némul el, míg az egész világot be nem tölti szolgálata. (Mt. 5 : 13-16. Csel. 4 : 20. II. K. 4 : 13. I. J. 1 : 3 stb.), mely azért gyökerében más, mint a keresztyénségnek bármely emberi (politikai, kulturális stb.) elgondolásból fakadó tette, mert önzetlen. Ilyen önzetlen az a szeretet, amely betölti és mások szolgálatára készíti Krisztus tanítványait. Ebbe az Istentől plántált szeretetbe (J. 3 : 16. R. 5 : 5.) gyökerezik a világmisszió (II. K. 5 : 14. I. J. 4 : 10-11), mely legyőzi a szűkkeblűséget és az igazi egyetemes emberszeretet felé vonz. Ahogy az Úr meglátta az emberek betegségét, nyomorúságát és megsánta, mint pásztor nélküli nyáját, úgy fordulnak az ő tanítványai is ezzel a szánó szeretettel a pogányok felé (Mt. 9 : 36. 25 : 34. J. 10 : 12-36.). Ez az odafordulás mindenekelőtt értük való imádkozást jelent. Itt van a keresztyén élet főpapi vonása, ami olyan szépen tükröződik Pál apostolban (R. 1 : 8. I. K. 1 : 4. Ef. 1 : 16. Fil. 1 : 3. Kol. 1 : 3. I. Thess. 1 : 2. I. Tim. 2 : 1.) Epenígy világmisszióra ösztönöz a keresztyén reménység is isteni ígérek bizonyos betelését illetőleg (Csel. 26 : 6. R. 15 : 4. 13. Zsid. 11 : 1.). Ez az élő remény célt, erőt, türelmet, állhatatosságot, próféta látást ad (R. 5 : 2-5. 8 : 16. sk. I. J. 3 : 3. I. Pét. 1 : 3. Zsid. 6 : 10. sk. 10 : 23-36). Az Úr Jézus visszajövele pedig egyenesen a külmiszióval van kapcsolatban (Mt. 24 : 14. Csel 1 : 6-8.). Tehát „mint a hit és szeretet, úgy a reménység is missziói hatalom“, mert Krisztusba gyökerező, biztos győzelmű reménység.

A *külmiszió történelmi megalapozása* alatt Warneck⁴⁵⁰ a külmiszió megjelenésének nagyobb hullámveréseinek történeti indoklását igyekszik adni. Vessünk egy pillantást erre is.

A külmiszió gondolata a Bibliában és tette az életben (egyházban, történelemben) nem elszigetelt jelenség, hanem áthatja az egész világtörténelmet. A külmiszió világ-és kultúrtörténelmi tényező, viszont a világ- és kultúrtörténelem is missziótörténeti tényező. Isten úgy vezeti a népeket, hogy a maga idejében minden nép az üdv útjára jusson. A misszió Ura missziói parancsát azzal kezdi és végzi, hogy övé minden hatalom nemcsak az egyházban, hanem az egész világon. Ő készíti elő, mint szántóföldet, a népeket az Ige befogadására. „Das Aufthun der Türen ist nicht unsere Sache“. (276. o.). A maga idején a Szentlélek nyit utat (Jel. 3 : 7. II. Thess. 3 : 1. I. K. 16 : 9.); nekünk csak meg kell ezt látnunk. Az előkészítő isteni munkát legjellemzőbben az idők teljessége mutatja: az imperium Romanum kerete, utazási lehetősége, a hellén nyelv eszköze, a kultúrkozmozopolitizmus, a vallási szinkrétizmus, csőd és szomj s végül az egész világra szétszóródott zsidó diaszporák által nyújtott kedvező külmisziói alkalom. Kisebb méretű, de szintén előkészület egyengette az utat a középkori külmiszió előtt: különösen a népvándorlás; nemkülönben a misszió szadzának munkássága előtt: felfedezések, gyarmatosítások, német pietizmus, angol methodizmus, technikai fejlődés, rabszolgaság eltörlése, humanizmus.

Végül nézzük meg, miben látja Warneck a külmiszió *ethnográfiai megalapozását*.⁴⁵¹

Abból indul ki, hogy az evangéliumnak nincs semmi monopol-jellege: az Úr tanítását férfiak, nők, zsidók, pogányok egyaránt szívükbe fogadták — az újjászületés nem ismer megkülönböztetést. Még inkább kitűnt ez a keresztyénség terjedése folytán az apostolok külmisziójában. Isten országa azért olyan egyetemes, mert nem ebből a világból való. Ez az egyetemes alkalmazkodó képesség azonban nem külső máz, hanem belső adottság. Jézus hozzátartozott ehez az emberiséghez s ezzel mindenki számára, aki Benne hisz, hozzáférhetővé tette az evangéliumot, Isten országát.

⁴⁵⁰. I. m. I. k. 14. fej.

⁴⁵¹. I. m. 15. fej. 291-319. o.

Jézus küldetésének célja nem valami földi gond megoldása volt, hanem az Isten kegyelméből való megbékítés, megváltás, Istennel közösségbe való kapcsolás. Ebben van a titka a keresztyénség egyetemes igényü voltának. Jézus nem fákat plántált, hanem magot hozott. Egyéneket hat át s rajtuk keresztül a társadalmat, de ahogy nem töri össze az egyéniséget (mint a buddhizmus), úgy nem színteleníti el a népi egyedeket sem (mint a mohamedánizmus pl.) A Biblia tanúsága szerint minden nép kvalifikálva van a keresztyénségre s ez mutatja igazán az emberi nem egységét.⁴⁵² Egyik nagy kérdés a nyelv, de mert a Bibliát minden nyelvre le lehet fordítani, az evangélium igazságát minden nyelven ki lehet fejezni — minden népben megvan a keresztyénséget felfogó képesség Tévedés azt hinni, hogy amiért civilizálatlan egy nép, nem képes, nem érett az evangélium befogadására. Csak annyiban van különbség, hogy a keresztyén hit ismeretanyagának befogadására nem minden nép egyformán képes.

Amint nincs nép nyelv nélkül, úgy nincs vallás nélkül sem. Egyetemes lelki szükség, emberi természeti adottság ez. S bármilyen homályosan is, de istenezmény van a mélyén elrejtve, ami nem származhatik a vallásra való képesség folytán magától az embertől. S mint a nyelv, e természeti vallás is orgánum a keresztyénség befogadására.⁴⁵³ Mindenütt van Istennek neve. A keresztyénség azonban nemcsak ismeret hoz, hanem büntudatot és Istennek megbocsátó kegyelmét is. A lelkiismeret, a szívbe írt és a Szentírás által felébreszthető természeti törvény (R.2 : 12-16), ha bizonytalan formában is, de megvan minden emberben és népben és ugyanígy az Istennel való megbékélés szükségérzete, legalább a vigasztalás-keresés formájában. A tapasztalat pedig a külmiszió eddigi története folyamán azt mutatta meg, hogy „az evangélium Istennek hatalma minden népek üdvösségére”. Kimondható hát a végső tétel, hogy „a keresztyénség az emberiség számára s az emberiség a keresztyénség számára van.” (319. o.).

Amint a fentiekből világosan látható, a Warneck négyes megalapozását, amit ugyan ő külön és minden szisztematikus kapcsolás nélkül tárgyal, együtt kell vizsgálni alá vennünk; egyrészt, mert közös bennük az a tendencia, amit mindjárt alaphibául is rövkünk fel, hogy t. i. Warneck a külmiszió egyetemes voltát akarja valamennyi által indokolni, másrészt együtt kell e négy tagolást látnunk, hogy annál jobban kitűnjék, hogy mennyire döntő a dogmatikai szempont; a Warneck megalapozása azért esik szét és azért vezet téves beállításokhoz, mert dogmatikai megalapozása helytelen.

Nincs itt terünk kimerítően tárgyalni Warneck jellegzetes felfogását, csupán főbb pontjaiban mutatunk rá, hogy miért nem érthetünk vele egyet.

Mindenekelőtt állapítsuk meg azt, amit Warneck felfogásának bírálatánál sohasem szabad szem elől tévesztenünk, hogy t. i. Warneck maga is tagadhatatlanul tusakodik a teológiai liberálizmus börtönében. Sok meglátása igaz ma is: sokszor túlagadja hívő tekintete a magaállította (vagy legalább is: másoktól elfogadott) korlátokon. A Kijelentés fényében azonban már dogmatikai alaptétele eltorzultnak látszik: nem úgy áll a dolog, hogy a keresztyénség abszolút vallás a többi közt (Jézus Krisztus a vallásalapítók közt), mintegy mennyiségi különbséget mutatva azokkal szemben; nem diadalmas versenytárs, amelyik végül is az utolsó emberevőig min-

⁴⁵². Ez egyetemes természeti adottságot Warnecknek különösen e két mondata fejezi ki: „Der Acker, in welchem er diesen Samen legte, ist zunächst das Menschenherz; und weil im Grunde dasselbe Herz in jeder Menschenbrust schlägt, dasselbe seiner sündigen Naturbeschaffenheit nach Erlösungsbedürftige, wie seiner religiösen Naturanlage nach Erlösungsfähige und für Gottes- und Menschenliebe empfängliche Herz, so ist überall in der weiten Welt ein für den Samen des Evangelii geeigneter Boden da.” (295 o.) „Das Evangelium Christi findet das Mehl vor . . . es bringt nur den Sauerteig . . . So kommt das Christentum zu den verschiedenartigsten Völkern der Erde mit neuen religiös-sittlichen Grundgedanken; überall findet es göttliche Schöpfungsordnungen vor in Ausgestaltungen der mannigfaltigsten Verhältnisse des natürlichen Lebens.” (296. o.).

⁴⁵³. „Gäbe es ein Volk ohne jede Religion, so fehlte allerdings für die Mitteilung des Evangelii die Anknüpfung.” (307. o.) „ . . . ganz ist das religiöse Naturvermögen auch in ihnen nirgends zerstört.” (308 o.) Ezzel az itt tükröződő vallástörténeti és valláslélektani theol. felfogással szállt legélesebben szembe a Kijelentés teológiája (Hartenstein: Was hat die Theologie K. Barths der Mission zu sagen? Zw. d. Z. 1928. 62. o.).

denkiből kiszorítja a gyengébb fokú Kijelentést, — hanem vagy vallás minden varázslás és homályos istengondolat s akkor nem vallás a keresztyénég, vagy ez a vallás s akkor a többi egy sem az. A Krisztusban való hit minőségileg más minden egyébnél, mert csak Ő az Isten Kijelentése.

A másik, ebből folyó eltévelyedés Warnecknél a gemina predestináció elvetése. A következetesség azt kívánja, hogy az abszolút vallásnak minden emberre kiterjedő egyetemessége igazoltassék, ez pedig lehetetlen a kárhozat lehetőségének fenntartásával. Az általános emberszeretet követelésének feláldoztatott az Úristen szuverénitása. Megdöbbenő hatalma van a felszeg theologiai látásnak, hogy még ezt a mélyen bibliai tudóst is meg tudta csúfolni, el tudta vakítani, úgyannyira, hogy nem látta az egész evangéliumot meghatározó kettős predestináció igazságát, nem még akkor sem, amikor Isten kiválasztását ilyen értelmű egyetemesség mellett is elfogadni és magyarázni próbálja.

Mint láncszem, következik ebből a másik tévedés: minden ember természetből misszionálható, alkalmas az abszolút vallás befogadására, mert ugyan ezerszer meg van mondva, hogy az evangélium csak hittel fogadható be, de ezzel Isten olyan feltételt állít elénk, amit minden ember teljesíthet. Azaz: istenképiségünk nem törött egészen cseréppé, összeragasztható még az emberi theologia csodabalzsamával, tudunk valamit még tenni saját erőnkéből, s ami a fő, nem is veszhetünk el soha, mert akármit is teszünk, a végítéletkor happy-end vár mindenkire s az Úr Jézus csak ijesztgetett a juhok-kecskék „meséjével”.

Hogy a Szentlélekről s egyáltalán Istennek Szentháromság-voltáról nem tud semmit sem mondani Warneck, az különösen az etikai megalapozásban bosszulja meg magát. Itt u. i. csupa elfogadható dolgot mond, csak épen azt kell hozzátennünk (és ez elég sok!), hogy mindezt pedig hasztalan akarja akármelyik ember, végbevinni csak a Szentlélek-Isten fogja és csak az ő választottaiban. Nyilvánvaló, hogy a dogmatikumtól függ az etikum.

A történelmi és etnografiai megalapozás pedig egészen felesleges. Akkor érezhették szükségét ezeknek, amikor a vallásos ember állott a theologiai vizsgálat központjában. Különösen tiltakoznunk kell az ellen, hogy a külmiszió történelmi vagy etnografiai indoklása egy sorba állíttassék a bibliaival: amint ez Warneck rendszerében történik. Egyáltalán nem lehet azt sem a történelemből sem az ethnikából megmagyarázni és nem döntő a külmiszióban sem a történelmi sem az ethikai adottság: nem lehetségesíti és nem akadályozza végső fokon azt. Amennyiben pedig mégis szó lehet történelmi és ethikai előkészítettségről, az éppúgy nem a történelem sajátos folyamából ered, mint ahogy nem tartozott a történelem sajátos folyamához a Jézus Krisztus testté létele és nem az emberek és népek egységén, alkalmasságán fordul meg, hanem mindez Isten üdv munkája s az ő üdvözítő akaratából magyarázható. Tehát valójában itt is csak dogmatikumról és ettől függő etikumról beszélhetünk.

Csak a dogmatikai és etikai szempontra van tekintettel vázlatos megalapozásában *Podmaniczky, A misszió a mai keresztyénség tudatában* közös cím alatt, *Schlatter* dogmatikája és etikája alapján. Mint látni fogjuk, nem sok eredménnyel.⁴⁵⁴

Podmaniczky feladatát abban látja e helyen, hogy a dogmatika és etika miszsiói elemeire rámutasson, azért különösen, hogy kitűnjék, mennyire hatással volt a keresztyénség domatikájára és etikájára az utolsó másfél évszázad miszió-történelme. A dogmatika alatt azoknak a bizonyosságoknak az összességét érti, melyek a keresztyén gyülekezeteket egyesítik „Ezeket a bizonyosságokat oly módon tisztázzuk és határozzuk meg, hogy tekintetünket mindenekelőtt magunkra irányítjuk.” (10. o.) A vallás minden ember elfojthatatlan szüksége s e háromban nyilvánul: imádság, vallástétel, áldozat. „A misszió a vallástételben gyökerezvén, szükségyszerű alkatrésze a vallás legprimitívebb formájának is.” (11. o.) Az embernek váltásra van szüksége, mert „a bűn szembeállítja felebarátjával, sőt harcra indítja Isten ellen is.” (11. o.) Krisztusban van a megváltó kegyelem, amit minden népre ki akar terjeszteni s ez jelent számunkra a miszió kötelezettséget. Krisztus kegyelmi eszközei közé tartozik az apostoloknak adott megbízása, mely minden mai tanítványát is kötelezi a bizonyosságtételre, aminek következtében a kultuszformáló pszichológiai törvények létrehoz-

⁴⁵⁴ I. m. 10. sk. o.

zák a gyülekezet továbbplántálódását. A receptív magatartás maga után vonja az aktivitást. A kegyelem eszközei magát a kegyelmet adják tovább, ez pedig nem ismer korlátozást. A kegyelem hatása a hit; fel kell hát ajánlani a kegyelmet mindenkinek, mert a nem-keresztyén csak így juthat el a hitre. A misziót színezi az eschatológia is: „A végső dolgok közeledése élesíti felelősségérzetünket és a számadás napjának közelsége fokozza engedelmességünket.” (12. o).

Az etikai vonatkozást egész röviden a következőkben látja Podmaniczky: Ahogy nem fojthatja el Krisztus igaz tanítványa idehaza a bizonyágtételt, úgy nem zárkozhatik el előle a nem-keresztyén népekkel szemben sem, amire egyre több alkalma van, mivel az emberiség a haladás következtében a földrajzi távolságot egyre csökkenti. Ma az egész emberiség már egy nagy közösséget alkot s lehetetlen, hogy a nem-keresztyén népeknek csupán kulturális hatást adjunk át, vagy csak kereskedelmi érintkezésbe lépünk velük. Fokozza a keresztyénség felelősségét az, hogy ahova ő bevonul, a nem-keresztyén népek vallását és kulturáját, mint a korhadó fát, azonnal lerontja, vinnie kell tehát az új alapot. Döntő etikai motívum nem a pogányok üdvösségéért való aggodalom, hanem a szeretet. „A keresztyén ember azért hisz, mert a Krisztusban megjelent kegyelem kényszeríti hitre, ugyanez a kegyelem készíti a szeretetre is, amely a nem-keresztyén népekkel szemben mint misziói munka érvényesül.” (13. o.) A szeretet révén képes az ember minden néphez közelhajolni, őket megérteni, a külmiszióban a szolgálat alkalmait meglátni, az örök szükség mellett az ideigvalókra is felfigyelni, a hátramaradt testvért lelkileg, szellemileg, gazdaságilag magához emelni. A külmiszióban tehát egész életet kell tükröznie a keresztyénségnek s ebben részesek az otthonmaradtak is, nemcsak a miszionáriusok.

A két felfogás egymás-mellé-állításából látszik, hogy már Podmaniczky is elégedetlen volt Warneck négyes tagolásával, csak kettőről beszél és azokhoz is új forrást keres. De egy lépéssel sem viszi előre a kérdés tisztánlátását. Sőt nála (s nyilván Schlatternek is sok része van benne) még szembetűnőbben kerül előtérbe a vallásos ember és indoklása nem egyszer egészen racionális úgyannyra, hogy az ember csak visszaesést látna benne, ha nem érezné meg itt-ott a nem Schlattertől, hanem mélyebb-ről vett látás erejét.

Nemcsak ez újabb példából, hanem mindenekelőtt a külmiszió alapképletéből most már teljesen világosan láthatjuk, hogy a négyes helyett milyen megalapozásra van szükség. A külmiszióban u. i. Isten küldi üzenetével egyik embert a másikhoz. Lényeges tehát benne az etikum, de nyilvánvaló, hogy az egészet a küldő és üzenete értelme, tehát a dogmatikum határozza meg, nem is beszélve arról ezek után, hogy mennyire nincs helye külön történeti és etnográfiai indokolásnak, vagy éppen alapvetésnek.

XII. Fej. A külmiszió református dogmatikai-etikai megalapozása.

29. §. A dogmatikai követelmény.

1. Mi a külmiszió értelme a dogmatika fényében? Az első, amit tisztáznunk kell, az, hogy *általános keresztyén dogmatika nincs*, mert pl. a református és katolikus dogmatika nemcsak szempontjában és tartalmában, hanem céljában is annyira elüt egymástól, hogy közös nevezőre hozásuk lehetetlen. Dogmatikai szempont alatt itt tehát a szigorúan vett *református dogmatikai látást* vesszük alapul, mely hitünk szerint Isten Igéjét legteljesebben tükrözi, azaz a legbibliásabb.

De vajjon szükség van-e erre, mikor már fentebb felmutattuk a külmiszió bibliai alapját?

A szükségét indokolja először is az, hogy létezik egy református egyház s ez éppen a mi egyházunk. A szükség másik indoka a dogmatika helyesen felfogott feladatából következik. Mi a dogmatika feladata? Mi a dogmatika? A dialektikai teológia eredményeit érvényesítő legújabb, legteljesebb magyar református dogmatika, a Tavaszgy Sándoré, ezt a feleletet adja rá: „A dogmatika módszeres ráeszmélés az egyházban az Isten Igéjéből nyert ama abszolút igazságra, mely a dogmában s az ebből szétvetődő dogmákban van. Feladata, hogy az egyház által nyilvánosan vallott dogmák és az Isten Igéje közötti viszonyt a fogalmi megismerés útján, módszere-

sen és rendszeresen a jelenkor számára megállapítsa és kifejezze". (13. o.) Amint szükséges tehát a Biblia mellett az azt magyarázó dogmatika, úgy szükséges a külmiszió bibliai alapjának felmutatása mellett azt most már egységes, mintegy össze-sített, határozott vonású képben magunk elé állítani, hogy igazságáról maga beszéljen.

Az emberi szellem rendszerező szükségén alapuló szisztematika theologia segít az Isten Igéjére való módszeres ráeszméléssel ehhez a lépéshez, melynek segítségével meglátjuk, hogy az egyetlen dogma, ami központi elvként az egésznek theológiáját egybefogja, itt is, mint általában az egész keresztyén hitvilágban, Istennek Jézus Krisztusban adott Kijelentése. A dogmatikai megalapozással így a külmiszióknak nem új értelmétk apjuk meg, hanem a bibliait, végső összefüggéseiben, egységes képben, a szellemiség világába beállítva. Mint látni fogjuk, a külmiszió követelmény-jellege fog a dogmatikai megalapozásban kidomborodni, míg az etikai alapvetés annak lehetőségével, mint központi kérdéssel fog leszámolni.

Mielőtt a külmiszió dogmatikai alapvetését vázolnók, emlékezzünk meg három idevonatkozó magyar református írásról. *Ravasz László* 1933-ban külön füzetben is megjelent, inkább népies, mint tudományos, „Mi a külmiszió?” c. fejtegetése arra a kérdésre, hogy mit szól a dogmatika a miszióhoz, kimondja általános tételként, hogy „A miszió egész sorsa azon fordul meg, hogy micsoda theologiai alap-gondolatból indul ki” (5. o.). Ezzel egyetértünk, amennyiben az egyetlen alap, Isten Kijelentése, természetesen csak theologiai alapgondolat formájában juthat itt kifejezésre. Nem fogadhatjuk azonban el azt a dogmatikai felfogását, hogy Krisztuson kívül is lenne Kijelentés, „Isten iránt való érzék” és a külmiszió szempontjából számbajöhető, általános emberi érték. *Imre Lajos* már említett tanulmányának („A predestináció tana a misziói munkában”), nem dogmatikai megalapozás a célja ugyan, de idevágó az a jelentősége, hogy erőteljesen rámutat a külmiszióban a predestináció központi igazságára. *Virágh Sándor*, fentebb szintén említett cikkében („A miszió dogmatikai alapvetése”) hasonlóképpen a Kijelentés feltétele alatt tárgyalja a kérdést, de a predestináció igazságát már nem érvényesíti olyan általánosan. Mivel ez eddig-ge a legjelentősebb kísérlet e téren, nem lesz felesleges mondanivalóit röviden összefoglalni.

Szükséges a dogmatikai alapvetés, hogy megértsük a külmiszió lényegét, ami abban van, hogy ez Isten ügye. Sorsa azon fordul meg, hogy milyen igazságon épül fel. Isten végzi, dicsőségére, Szentlelke és Igéje által, küldetést adva benne az embernek az egyház közösségében. Külmiszióra csak a Kijelentés vallása jogosult, ez viszont minden vonatkozásában miszió. A külmiszió emberfeletti követelményeket támaszt, melyeknek csak maga Isten tud megfelelni. „A külmiszió Isten kegyelmé-nek hirdetése azért, hogy az elválasztott ember felismerje életének célját és értelmét s öntudatosan álljon Isten szolgálatába, hogy ne csupán elválasztása, hanem egész földi élete Isten dicsőségét szolgálja.” (7. o.) Isten suverén Úr s az ő dicsősége terjesztésének csupán organuma a misszionárius. Szolgálatára nem csupán egyeseket vá-lasztott el, hanem egész egyházát. A külmiszió az ember megromlott természete miatt szükséges; kritériuma a mártíromság, feltétele az isteni Kijelentésnek Krisztus-ban való megtestesülése, célja, hogy az elhívottak Isten öntudatos megismerése és szolgálata által az ő dicsőségét hordozzák. A miszió Isten kegyelmi szövetségének hirdetése. „Hogy pedig az Ige hatására a Szentlélek munkája nyomán hit támadhat, az az ember istenképiségen alapul” (13. o.). A külmiszió nem egyéb, mint az egy-ház tovább-plántálása. Az eschatologikus dolgok közül a parúzia volt leginkább a mozgatója.

Amint látható, *Virágh* nem vezet végig teljes következetességgel a predestináció igazságát: *nem az ember istenképiségében, hanem Isten elválasztó kegyelmében van a lehetőség kulcsa*. E tartalmi kifogás mellett szóvá kell tennünk azt is, hogy a tizennégy kis pontba osztott mondanivalók egységes gondolatvezetés nélkül, mintegy mozaikszerűen vannak összerakva. Maguk a rész-igazságok egyébként helytállóak.

Tulajdonképpen alapvetésünkben induljunk ki abból az alapigazságból, hogy az élet, az evangélium és a miszió végső lényegében egy: *feladat*, Istentől nyert megbiztatás. Ez a feladat, azaz Isten megismerése és dicsőítése, a teremtés által minden-kinek, a bűneset következtében azonban csak a választottaknak osztályrésze, akik ezt hit által Krisztusban nyerik el.⁴⁵⁵ Ezt a megismerést és dicsőítést, mint célt, kül-detésként bizta ránk az Úr: egymás bizonyoságtétele útján ismerjük meg s az egymás

előtt való bizonyágtétellel dicsőítjük Őt. Ez a küldetés, annyiban, amennyiben az Isten megismerését szolgálja — miszió, ha nem-egyháztalokhoz szól — külmiszió.

A külmiszióban tehát ugyanaz a kettős vonatkozás van, ami az evangéliumnak is lényege : Istentől emberhez, embertől emberhez. Legteljesebben az Úr Jézus fejezte ezt ki a legnagyobb parancsban : „Szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes elmédből. Ez az első és nagy parancsolat. A második pedig hasonlatos ehhez : szeresd felebarátodat, mint magadat. E két parancsolattól függ az egész törvény és a próféták.” (Mt. 22 : 37-40). Ez a kettős parancs fejezi ki azt a dogmatikumot és ettől függő etikumot, amely a mi dogmatikai-etikai megalapozásunkat indokolttá teszi.

Mivel Isten megismerése és dicsőítése, egyszóval szeretése részünkről csak úgy lehetséges, hogy Ő maga kijelenti, ismertté teszi magát nekünk, azért a *mi életfeladatunk elvégzése, az evangélium hirdetése s így a külmiszió is csak a Kijelentés feltétele alatt lehetséges*. És ezt nemcsak úgy értjük, hogy azért van, azért lehetséges a külmiszió, mert Isten kijelentette magát Krisztusban, hanem értjük a jelenre és jövőre is : azért lehetséges a külmiszió, mert Isten maga ismerteti meg magát a külmiszió útján azokkal, akik Őt még nem ismerik. Így áll előttünk a paradox igazság, hogy bár nekem adatott feladat életem, mégis akkor töltöm be azt igazán, ha „élek többé nem én, hanem él bennem a Krisztus” (Gal. 2 : 20); embernek adatot megbízás a külmiszió, mégis akkor igazi az, ha nem az ember, hanem Isten végzi. Lelke által : embernek szól a szeretet kettős parancsa, de mint ama farizeus, aki először hallotta azt, az ember önmagában semmire se megy vele, még gyűlölködőbb lesz⁴⁵⁶, *Isten az, aki nemcsak a parancsot adja, hanem a végrehajtást is* : engedelmességet, szeretetet, személyszerinti megbízást, lépésről-lépésre való vezetést, akár az egyházon belüli szeretetközösségben, akár az egyházon kívüli idegenségben. Ez a megbízás és az Isten munkájában való részesedés pedig az Úristen eleve-elrendelése és Krisztusban adott kegyelme szerint *csak a választottaké*, akiket minden érdem nélkül választott el erre s tesz részesévé ennek, egyedül azért, mert Ő így akarja. Megbízás és hívás előtte egy, aki a hívást hallja, már nála van s már a feladatot is hallja, már a felebarátot is látja. Nyilvánvaló ebből, hogy a misziói megbízás, ha még az egyház határain túlra is szól, csak az egyház igazi közösségében nyerhető el. És az is nyilvánvaló, hogy Isten előtt misszionárius (egyén vagy egyház) és misszionálandó közt nincs különbség : mindkettő egyként az Ő hittel megajándékozott, hazahívott, kiválasztott, általa egybegyűjtött serege ; a különbség nem itt, hanem ott van, hogy akik ezt a hitet, hívást és megbízást (amelyben mindig van miszió !) nem nyerték el, azok a halálban és kárhozatban vannak, minden egetverő kiválóságuk dacára is, odakint is, idehaza is. Ez a megalkuvástalan, feltétlen meghajtást, magunk teljes megtagadását követelő igazság pedig azt jelenti, hogy *Isten úr ! Az Úr !* Ez az Isten országa lényege, ez az evangélium lényege, ez a külmiszió lényege is. Ez a „rideg, könyörtelen,” predestinációs kálvinista hit : Isten szuverenitásának csorbíthatlan követelése, az evangélium legalázatosabb fogadása, a bűnben elvesztett embernek parányit-se-mentegése. Az a református látás, amely még annyit sem enged meg, hogy „hit által, kegyelemből”, hanem az utolsó parányi pontig, az utolsó jottáig csak Istentől akar tudni, aki „minden mindenekben”, csak egy útról : „kegyelemből, hit által,” azaz : Tőle hozzánk. — azaz Jézus Krisztusról.

Ilyen értelemben határoztuk meg fentebb a külmisziót így : A külmiszió Isten munkája, melynek hordozására Krisztusban egész anyaszentegyházának megbízást adott s melyet újjászült és megfelelő kharizmával felruházott gyermekei engedelmeségén, mint bizonyágtételen át, Szentlelkével végez, az idő és tér végső határáig terjedő egész emberiség közt, uralma, dicsősége növelésére, olyan gyermekei hívásával, egybegyűjtésével, akik időileg még kívül esnek az ígehirdetés és sákramentumok által meghatározott egyház keretein, de öröktől fogva elválasztottak Istentől, éppen e munka által megvalósuló országa tagjaiul.

Életünk (megbízásunk) tehát el van rejtve Krisztussal Istenben (Kol. 3 : 3), azért *a külmiszió lényegét is csak akkor ismerjük meg igazán, ha Istent megismerjük.*

⁴⁵⁵ Heid. K. 9. és 86. k.

⁴⁵⁶ Heid. K. 5. és 8. k.

Annyira ismerjük, értjük, mint Öt, Ezért mondtuk, hogy az első parancstól függ a második, annyira, hogy mintegy benne van, s ezért mondtuk, hogy a dogmatikai alapvetés a döntő, melytől függ az etikai, mintegy benne van abban.⁴⁵⁷

Bármilyen röviden azért, nézzük meg, hogy mutat rá Istenről való ismeretünk a külmiszió lényeges vonásaira.

*Isten megismerésének egyetlen útja, lehetősége az ő Kijelentése.*⁴⁵⁸ Csak Isten ismertetheti meg magát velünk.⁴⁵⁹ Így értjük, csak a Jézus Krisztus vallására vonatkoztatva az I. K. 2:10. alapján Makkainak ezt az alaptételét: „A vallás alapja, forrása Istennek Kijelentése”.⁴⁶⁰ Ebből következik, hogy a külmisziót is csak Isten Kijelentéséből — azaz a Bibliából, a Szentlélek személyesen hozzánk szóló bizonygatójele által ismerhetjük meg. Soha másként. A külmisziót tehát emberi okossággal megmagyarázni, megtanulni nem lehet. Minden fejtegetésünk csak körülírása a kifejezhetetlennek, csak alázatos ráutalás arra, amit egyedül a lélek magyarázhat.

Nem tulajdonítunk-e ezzel túlságosan nagy fontosságot a külmiszióknak, ami utóvégre a földön, emberek közt lebonyolódó, sokszor túlságosan is gyarló, emberi dolog? Nem, mert a külmiszió Isten ügye (ami pedig annyira földhöztapadó, pl. gyarmatpolitikával mérgezett, az nem is külmiszió) és csak azt a méltóságát, minden értelmet meghaladó értelmét hangsúlyoztuk ki, ami Isten dolgát meghatározza.

Tehát a külmisziót is, mint Isten ügyét, csak a kijelentésből ismerhetjük meg. S mert a Kijelentés csak Isten előtt leplezetlen, itt a földön rejtett, mi a Kijelentés s benne a külmisziót is csak hitben bírhatjuk, a Szentlélek által.⁴⁶¹ Ez azonban Isten részéről nem jelent elzárkózást már: a Deus absconditus Jézus Krisztusban teljesen Deus revelatus számunkra. Ezért a Lélek által Istennek és művének titka meg van nyitva előttünk (II. K. 2:10.) Amint Isten egy, úgy a Kijelentés is egy. Ez a választott nép is az Úr Jézus útján adatott, amiről az egy Szentírás bizonyosság. Tehát az Ótestamentumban megnyilatkozó יהוה, אלהים ugyanaz, akit az Újtestamentum

Κυριος, εὐς névvel jelöl. Viszont „a nemzeteknek (azaz pogányoknak)⁴⁶² minden istene bálvány” (Zsolt. 96:5). Azaz csak a Kijelentésben megjelenő Isten az egyedüli Úr,⁴⁶³ csak a zsidó nép és a test szerint közülük támadt (J. 4:22.) Megváltó útján adott Kijelentés Kijelentés csak a Biblia Szentírás, azaz Isten Kijelentésének okmánya. Ennek világos látása, határozott fenntartása végtelenül fontos a különböző természeti vallásokkal szüntelenül szembekerülő külmisziói munkában, különösen ma, mikor nyíltan fenyegető veszély a vallási szinkretizmus nem egy missziói mezőn (pl. Indiában⁴⁶⁴).

Csak a teljes Kijelentés Kijelentés és csak a teljes Szentírás Szentírás. (II. Tim. 3:16). Ezt szükséges nemcsak az Ószövetséget elhanyagoló, lekicsinylő vagy éppen elvető tendenciákkal szemben kihangsúlyozni, hanem azért is, mert a mi kiegyenlítésre, megalkuvásra hajlamos világunk az Ószövetséget elfogadó, de Krisztustól elforduló zsidóságot hajlandó majdnem keresztyénnek venni. Határozottan le kell szögeznünk, hogy a Kijelentés valójában Jézus Krisztus és az Ószövetség is csak azért és csak annyiban Kijelentés, amennyiben Jézus Krisztusról tesz bizonyosságot. A mai zsidók pedig éppen Jézus Krisztust nem látják és nem akarják látni az Ótestamentumban sem, tehát éppúgy Kijelentés nélkül vannak, mint a pogányok. Ezért a zsidómisszió is valóban külmiszió, mely csak földrajzilag és módszerileg más, mint a pogánymisszió.

Isten a Kijelentésben mint Szentháromság-Egy-Isten ismerteti meg magát velünk,

⁴⁵⁷ Ezt a mélyeséges összefüggést és a dogmatikum döntő mivoltát érzi Barth is, aki ugyan irt etikát, de soha nem adta ki; dogmatikája még meg nem jelent második kötetében (1936.-i egyetemi előadásában) pedig már az etikum egy részét belevonja a dogmatikája Szentlélekről szóló szakaszába (18. §. Isten gyermekeinek élete címen) s mindmáig a kettő kapcsolata legnagyobb problémája.

⁴⁵⁸ Hartenstein: The Theology of the Word and Missions. IRM. 1931. 210. o.

⁴⁵⁹ Kálvin: Inst. I. 7. Barth. Dogmatik. 338. o. (Selbstenthüllung)

⁴⁶⁰ Makkai: Kegyelemből hit által. II. kiad. Kv. 1925. 4. o.

⁴⁶¹ Hartenstein: Was hat Theologie K. Barths... 61. o.

⁴⁶² L. idevonatkozólag Hartenstein fejtegetését a bibliai „nép” és „pogány” szóról és fogalomról: Die Mission als theologisches Problem. 49. sk. o.

⁴⁶³ Barth: Dogmatik. 323. o.

⁴⁶⁴ L. idevonatkozólag Hartenstein most idézett könyvének negyedik fejezetét: Der Synkretismus in Indien als Problem der ev. Mission.

amint ezt a Biblia alapján⁴⁶⁵ (Mt. 28:18-20, Csel. 2:38-39, II. K. 13:13, Tit. 3:4-7, I. Pét. 1:1-2, I. J. 4:13-14, 5:7.) hitvallásaink egyként tanítják.⁴⁶⁶ A Szentháromság-hit nem mellékes, hanem központi jelentőségű: vele áll vagy esik a Kijelentés is.⁴⁶⁷ Egyszemélyi mivoltában Istent megismerni nem lehet, mert Ő éppen azért jelentette így ki magát, hogy mi megismerhessük, tehát alkalmazkodott hozzánk⁴⁶⁸. A Szentháromságban Isten egységének világos látása, vallása igen fontos a külmiszióban, ahol a legcsekélyebb bizonytalankodással szemben azonnal jelen van a három isten képzetének kísértése.⁴⁶⁹ Viszont a Szentháromságban Isten éppen hozzánk való lehajlását mutatta meg s Kijelentése ilyen voltában van a miszió és így a külmiszió lehetősége is, mert „a Kijelentés éppen azt fejezi ki, hogy az önmagában nyugvó Isten kilépett önmaga rendkívüli és ijesztő nagyságából s mint Teremtő-Atya-Isten létet adott a világnak s mindeneknek, amik abban vannak s mint megváltó-Isten megtestesült a Krisztusban s szakadatlanul munkálkodik az Ő megszentelő lényé szerint a Szentlélek-Istenben.”⁴⁷⁰

Istent a Szentírás alapján (I. M. 1. Mt. 6:25-34, 10:29-31, R. 8:15, 28, Ef. 1:5. stb.) mint teremtő és gondviselő Atyát ismerjük meg. Hitvallásaink közül különösen a Heidelbergi Káté hangsúlyozza ki, hogy Isten Jézus Krisztusban Teremtőnk és Atyánk.⁴⁷¹ Hogy létezésünk ura⁴⁷² akinek minden tette teremtés s aki kegyelmes Atyaként hordozza gondunkat, ezt csak Krisztusban tapasztaljuk meg, mert a szentséges Ūristen Benne lépett személyes szülői viszonyba velünk.⁴⁷³ Előbb szeretett, hogy mi is szerethessük Őt (I. J. 4:19). E szeretet megérzése és elfojthatatlan tanúsítása azok előtt, akik erről még mitsem tudnak — a külmiszió. (II. K. 5:14). *Mivel mi sohasem láthatunk teljesen egy lélek mélyére s főként nem láthatjuk Isten végzését senkinek a sorsa felől, azért küldetés és igehirdetés Isten országának mindenféle szolgálata e földi életben s azért szól a küldetés kivétel nélkül minden néphez, minden emberhez.*

Isten az embert jónak teremtette (I. M. 1.), önmaga képére és hasonlatosságára.⁴⁷⁴ Ez azonban, mint képesség és érték, teljesen összetört, elveszett bennünk a bűn által, melynek életünkbe való belépését Isten kifürkészhetetlen bölcsessége akarta. Az I. M. 1:27, 31. alapján nem lehet miszióba, külmiszióba fogni, mert a 2. és 3. fejezetben a teremtés koronájának teljes összeomlására mutat rá az Ige. Az első fejezet igazsága elveszett, a 2. és 3-iké mindmáig tart s a Biblia tanúsága szerint (I. M. 3:17, 6:5, Zsolt. 51:7, J. 3:6, R. 5:12, sk. stb.) egyetemes, menthetetlen, halálos átok, melyben semmi törvény-tartásra, semmi jóra⁴⁷⁵ nem képes többé az ember. *Az istenképesség tehát a külmiszió lehetőségéhez semmivel sem járul hozzá: természetől az emberben semmi fogékonyság nincs Isten Igéje iránt.* Nincs, a legparányibb támpont sincs elesettségnünk szakadékában, amibe megkapaszkozhatnánk.(Jób.

⁴⁶⁵ „Der biblische Offenbarungsbegriff ist selbst die Wurzel der Trinitätslehre“. Barth: Dogmatik. 353 o.

⁴⁶⁶ Hiszekegy, Heid. K. 25., II. Helv. Hitv. III. r. 2. p., hasonlóképpen a niceai, konstantinápolyi és Athanasius-féle hitvallások.

⁴⁶⁷ Tavasz: Dogmatika. 100. o.

⁴⁶⁸ A vestigium trinitatis elve, amit Barth vestigium creaturae in trinitate jelölésre módosít.

⁴⁶⁹ A szentháromságtan legteljesebb református kifejtései: Kálvin: Inst. I. 13., Tavasz: Dogmatika. 20. §., Barth: Dogmatika. 396. sk. o. Mint a Szentháromságnak megfelelő hármasságokat említi fel Barth: Isten számunkra a Kijelentésben, a Szentírásban és igehirdetésben van jelen (367. o.); ugyancsak erre emlékeztet szentsége, könyörülete, szeretete, sőt a nagypéntek, husvét, pünkösd ténye is (381. o.)

⁴⁷⁰ Tavasz: Dogmatika 101. o.

⁴⁷¹ H. K. 26. k., I. még: a II. Helv. Hitv. III. r. s ugyanennek függelékében (Erdős fordítása, Debrecen, 1907. 115. sk. o.) a Niceanumot.

⁴⁷² Barth kifejezése meghatározásában: „Der eine Gott offenbart sich nach der Schrift als der Schöpfer, d. h. als der Herr unseres Daseins. Er ist als solcher Gott, unser Vater, weil er es als der Vater Gottes des Sohnes zuvor in sich selber ist. Dogmatik, 404 o.

⁴⁷³ „Gott als unser Vater, als der Schöpfer ist unbekannt, sofern er nicht durch Jesus bekannt ist.“ Barth: Dogmatik. 411. o.

⁴⁷⁴ „Gott hat den Menschen gut und nach seinem Ebenbilde erschaffen.“ Heid. Kat. 6.

⁴⁷⁵ Heid. K. 5. 8. 10, 11. 13. k. Tavasz: Dogmatika, 133. o.

9 : 1-3. 15 : 14-15. Zsolt. 130 : 3. Gal. 3 : 10). Éppúgy menthetetlenül alá kell sülyednünk, mint ahogy menthetetlenül meg kell kóstolnunk a bűn zsoldját, a halált. Nincs mentség Istennel szemben és nincs menekülés előle: el kell vesznünk. De van kegyelem, visszanyert élet, *bűn alól kibontakozó istenképiség Krisztusban*, akiben azért lett embernek Fiává az Úr, „hogy megkeresse és megtartsa, ami elveszett.” (Lk. 19 : 10). Benne, de csak Benne, állnak helyre ismét, ragyognak elő az itt egészen soha le nem vehető bűn mögül az Isten képének csodálatos, örök vonásai az újjáteremtett ember arcán. Hol találhatnánk megragadóbb példákat erre, mint a külmiszió történetében? A magunk nyomorúságának, tudatlanságának, elesettségének meg-látása és el nem felejthetése pedig fogalmat nyujthat arról a gazdátlanság- és kallódás-érzetről, arról a vígasztalan árvaságról, amiben tékozló fiúként vergődik a pogány, aki nem tudja még, hogy mit jelent a Teremtő és Gondviselő Atya kezét fogni s a halál árnyékának völgyében hazafelé tartani.

Jézus Krisztus — ez a név azt jelenti, hogy „Isten akarata szeretet-akarát: akit elválasztott, meg akarja tartani.”⁴⁷⁶ Benne Isten, Teremtőnk és Gondviselőnk, mint Megváltónk jelentette ki magát,⁴⁷⁷ de Ő maga a) Kijelentés is és Általa teremtettünk (J. 1 : 1-3) és Általa Atyánk Isten (Mt. 11 : 27 is. Istenember, ki egyfelől — mint a Niceanum mondja⁴⁷⁸—egyetlen Úr, Istentől öröktől született (származott) egyetlen Fiú, Isten az igaz Istenből, egylényegű (*ὁμοούσιος*) az Atyával (J. 10 : 30), tehát maga egyben a Kijelentés alanya, azaz valósággal Isten; de ugyanakkor ember is, aki magára véve testünket, nyomorúságunkat, bár büntelenül és csodálatos módon, de hozzánk hasonlóan itt a földön élt, szenvedett, velünk egylényegű, de tökéletes emberként (itt sem hagyta el a mennyet s megmaradva Istennek is, embernek is mindvégig.)

Jézus Krisztus, Isten maga-Kijelentése, testté létele, szeretetének, megváltó kegyelmének testetöltése — a legkifejezhetetlenebb, legfelfoghatatlanabb csoda, „a történelem egyetlen igazi csodája”⁴⁷⁹. Es mégis Őt kell hirdetnünk, mert Ő s a személyétől elválaszthatatlan műve az egyetlen, örök tartalma a missziói üzenetnek: „Krisztus mint proféta, főpap és király a világ egyedüli Megváltója és Idvezítője, aki kibékítette a haragvó Istent az emberrel, magára vévén az ember minden bűnét és büntetését. Ezzel a legyőzhetetlen nagy isteni szeretettel kiváltotta a bűnös embert a kárhozatból és megszabadította az örök haláltól. A Krisztus által véghezvitt és lefizetett váltság az Istennek az ember megszabadításáért végzett *végző tette, amely sem kiegyezésre, sem javításra nem szorul*.”⁴⁸⁰

Jézus Krisztus — minden nekünk. *Benne lett Isten a miénk s Benne lehetünk mi Istenéi.* Már kimutattuk fentebb (23.§.), hogy mennyire *központi* jelentőségű az Ő személye a külmisziót illetőleg. Nem hiába mondja a Kijelentés fényében ennek a szolgálatnak tartalmáról Hartenstein,¹⁸¹ hogy a külmiszió az evangéliumnak hirdetése, azaz annak, hogy Isten emberré lett. Krisztus hirdetésére nyert küldetést a pogányok apostola, aki nem akart tudni másról (Gal. 1 : 16) s ez egyetlen döntő kritériuma minden igehirdetésnek, minden külmisziónak. *Jézus Krisztus a titka a külmisziónak.* Mélységesen igazán látja Kutter külmiszióra, belmisszióra nézve egyaránt, hogy „wo Jesus verkündigt wird, da steht mitten in der Unrealität der Götzenbilde die Realität Gottes auf.”⁴⁸²

Jézus Krisztus, igen, a kegyelem maga. Nem egy vagy a legnagyobb proféta, aki személyesen hozta Isten üzenetét, Ő nem folytatta az ószövetségi proféciát, mint éppen legnagyobb, hanem betöltötte, mint egyetlen, örök proféta ; mint főpap nem

⁴⁷⁶ Tavaszgy Dogmatika. 115. o.

⁴⁷⁷ „Der eine Gott offenbart sich nach der Schrift als der Versöhner, d. h. als der Herr mitten in unserer Feindschaft gegen ihn. Er ist als solcher der zu uns gekommene Sohn oder das uns gesagte Wort Gottes, weil er es als der Sohn oder das Wort Gottes des Vaters zuvor in sich selber ist.” Barth: Dogmatik. 419. o. L. még Tavaszgy : Dogmatika, 32. §.

⁴⁷⁸ Csak utalni tudunk itt többi hitvallásainkra ; a Heid. K.12.sk. kérdéseire, a II. Helv.Hitv. XI. részére stb. Bibliái helyekből is csak egy-egy jellemzőbbet idézünk.

⁴⁷⁹ Dr. Makkai S.: „Kegyelemből hit által”. Kv. 1925. 42. o. V. ö. Tavaszgy : Dogmatika. 35. §.

⁴⁸⁰ Tavaszgy : Dogmatika. 204. o.

⁴⁸¹ Was hat die Theologie K. Barths.. 2 p.

⁴⁸² Hermann Kutter : Jesus Christus und wir. Zw. d. Z. 1929. 405. o.

az igazság mártírja volt, hanem egyetlen engesztelést szerző s mint király égen és földön örökre uralkodó.⁴⁸³

Ez az örök király azonban nem a vallástörténeti szemlélet relativizált Jézusa⁴⁸⁴, hanem Jézus, a Krisztus, aki nemcsak élt és szenvedett, hanem feltámadott és megdicsőült mennybe ment. *A külmiszió ura életen-halálon, mennyen-földön úr*, mikor ezt a mindenek felett való uralmát kinyilvánította nekünk, akkor adta a missziói parancsot. De nemcsak Szentlelkével van velünk e munkában, hanem az idők végén eljön számon is kérni azt. Ahogy alapja a külmiszióknak a Jézus Krisztus korlátlan hatalmának megjelentése, úgy koronája, betetőzése sem a mi munkánk, hanem e korlátlan hatalom mindenre való kiterjesztése, mikor az Úr Jézus dicsőségében viszatér és Isten országa teljesen megvalósul. *A Krisztus mennybemenetele és visszajövele közt folyó külmisziói munkának azért e két tényre nézve kell folynia* s azt éppúgy meg kell hogy határozza a Krisztus teljes hatalmába, mint a *parúziába* vett hit. Már ismételtlen is leszögeztük, hogy a *hitnek* milyen elengedhetetlen döntő szerepe van a külmiszióban. Nos, a hit nemcsak ismeret és bizalom, hanem reménység is: élő reménység, nem a mi „sikerünkben” hanem az Ő ígéretének feltétlen megvalósulásában. „Az a bizonyosságunk, hogy Ő hű marad. Így van értelme munkánknek.”⁴⁸⁵ *A külmiszió tehát mélyen eschatologikus kitekintésű munka*, ami — paradoxonnak tetszik, de mégis így van — egyúttal az Úr szüntelenvaló, élő jelenlétét jelenti a munkában.

Jézus Krisztusban értjük meg, hogy az elesett, minden jóra képtelen ember elé miért állítja Isten a szeretet nagy parancsát: „Szeresd az Urat, a te Istenedet, teljes szivedből...” Maga az Úr vesz szállást bennünk, mint Szentlélek Isten, hogy vállalhassuk ezt amérhetetlen kötelezésű parancsot.

A *Szentlélek* világa már egészen az eschatologicum által meghatározott világ: e világban van, de lényegében már nem e világból való. Hiszen magát a Szentleket is hitben bírjuk, ami pedig azt jelenti, hogy reménységben bírjuk.⁴⁸⁶

A Szentlélek nélkül elképzelhetetlen a külmiszió. A világon az első s mértékadó külmisziói tudósítás, a legkülmiszióibb könyv, az Apostolok Cselekedetei, elejétől végig semmit sem tanít olyan szembeötlően, mint azt hogy *az egész munkának a Szentlélek az alanya*. Nem is volt külmisziója annak az időszaknak az egyház életében, amikor a theologia ahelyett, hogy a Szentlélek theológiája lett volna (igazi református értelemben), nem akart tudni a Szentlélekről⁴⁸⁷, vagy — ami még rosszabb — emberi lelkierőt látott benne (Troeltsch: a vallásos ember produktivitása).

Az Apostoli Hitvallás óta nem egyszer kifejezésre jutott hitvallásainkban az a bibliai igazság (I. M. 1:2, Jól. 2:28, Mt. 28:18-20, J. 14:16-26, Csel. 1-28, I. K. 6:17-19, I. Pét. 1:1-2, 4:14, stb.), hogy a Szentlélek maga az Isten, megkülönböztetve ugyan az Atyától is és a Fiútól is, de nem kevésbé Isten.⁴⁸⁸ „Harmadik személy, de nem az időre, sem a fokozatra, sem a méltóságra, hanem létmódjára és munkáinak rendjére nézve!”⁴⁸⁹ Nem általában lélek tehát, hanem Isten Lelke, maga Isten, az örök, megszabadító és megszentelő Úr,⁴⁹⁰ mert „az ember Isten által lesz Istenben az Istené.”⁴⁹¹

⁴⁸³ Makkai: *Kegyelemből hit által*. 44. sk. o.

⁴⁸⁴ „Jézus igazi személye nem ez, hanem a *mindnyáunk sorsát meghatározó Krisztus*.” Hartenstein: *The Theology of the Word and Missions*. IRM. 1931. 212. o.

⁴⁸⁵ Zwölf Reden von Sören Kierkegaard. Zusammenge stellt von A. Berthold, Halle. 1875. 143. o.

⁴⁸⁶ „Alles, was von dem den Heiligen Geist empfangenden, vom Heiligen Geist getriebenen und erfüllten Menschen zu sagen ist, ist im Sinn des Neuen Testaments eine eschatologische Aussage.” Barth: *Dogmatik*. 486. o.

⁴⁸⁷ Hogy mást ne említsünk: a II. Helv. Hitvallás sem szól önállóan a Szentlélek-Istenről és művéről.

⁴⁸⁸ Heid. K. 53. k., hasonlóképpen a Niceanum, mely kihangsúlyozza, hogy a Szentlélek ugyanaz, aki a próféták által szólott; a konstantinápolyi zsinati megállapítással kifejezésre jut a Szentlélek megelevenítő Úr volta s az, hogy az Atyával és Fiúval együtt imádandó és dicsőítendő; végül az Athanasius-fele hitvallás a Szentléleknek az Atyától és Fiútól egyként való származását emeli ki.

⁴⁸⁹ Tavasz: *Dogmatika*. 210. o.

⁴⁹⁰ V. ö. Barth megfogalmazásával: „Der eine Gott offenbart sich nach der Schrift als der Erlöser, d. h. als der Herr, der uns frei macht. Er ist als solcher der Heilige Geist, durch dessen Empfang wir Kinder Gottes werden, weil er es als der Geist der Liebe Gottes des Vaters und Gottes des Sohnes zuvor in sich selber ist.” *Dogmatik*, 470. o.

⁴⁹¹ Tavasz: *A dial. theologia problémája és problémái*. Kv. 1929. 21. §.

Azt bizonyára senki sem állítja, hogy Szentlélek nélkül is lehet külmisziót végezni. De mennyivel másabb lesz látásunk a munkáról, ha tudjuk, hogy a Szentlélek-Úristen végzi általunk, mint hogyha úgy képzeljük, hogy mi végezzük a munkát, amibe csak néha „nyul bele“ Isten, vagy amiben „segít nekünk“ a Lélek. A Szentlélek-Isten nem segítség, *nem eszköz* a mi kezünkben, sőt Isten kezében sem, *hanem Úr*. Isten nem lesz kisebb azáltal, hogy a szívünkbe lép. És mi sem leszünk nagyobbak emberi mivoltunkban, annál kevésbé rendelkezhetünk a Szentlélekkel, mint valami nekünk adott erővel: Úr marad, akinek vezetésére rá kell bízunk magunkat. Kitöltése után is Isten Isten marad s az ember ember: a Lélek munkájának alanya tehát mindig Isten.⁴⁹² Nem csupán ereje, hanem Ő maga, személy szerint.

Istennek, mint Szentléleknek munkája bennünk ebben a szóban fejezhető ki: *kegyelem*.⁴⁹³ Ez pedig abban áll, hogy *szabaddá tesz a világtól* (örökkévalóság szempontjából való s a külmiszióban annyira fontos látás!), *vigasztal, megszentel, velünk marad*. Ha van munka, amelyik szinte szemelláthatólag egy pillanatig sem nélkülözheti ezt a vigasztalást, megszentelést és Istennek jelenlétét, akkor a külmiszió az. Viszont a Biblia tanu rá, hogy amikor és ahová a Vigasztaló eljő, ott azonnal miszsió támad, elfojthatatlanul, sőt egyre növekedve.

Másfelől a Szentlélek *közösségszerző* Istermel és embertársainkkal kapcsolatban. Istent Igéjéből, de *csak a Szentlélek által* ismerhetjük meg. (Lk. 1 : 67-76. J. 24 : 26. 15 : 26. II. K. 3 : 15-18.)⁴⁹⁴ Az ember magától nem képes a Szentírásban Isten személyes megszólítását meghallani, tanítására, irányítására figyelni, imádkozni, Őt szeretni — egyszóval az élő Istennel közösségbe jutni, maradni. Ezt teszi lehetővé a Szentlélek. Es amennyiben ez a közösség megvan, annyiban lehető a másik, az emberekkel való igazi, soha fel nem bomló, egyetemes közösség: *az anyaszentegyház*. Erre nemcsak utat nyit, hanem létre is hozza a közösségteremtő Szentlélek — a miszsió által. IMert a Szentlélek az egyetlen lehetőség rá, hogy az ember Krisztusról beszélhessen, hogy tsten Krisztusban adott Kijelentése ismét aktuális legyen.⁴⁹⁵ Az egymással való s az Istennel való közösség feltétele alatt létrejövő közösség tehát a Szentlélek-Isten műve: ember és ember közt a szeretetközösséget Ő hozza létre, tartja meg, teszi szeretetben munkás hitté,⁴⁹⁶ családdá, egyházzá. S minéli nkább hiányzik valahol ez a kétoldali közösség, annál inkább miszsió vagy sajátosan külmiszió ott a munka neve.

Igy visz át e gondolatvezetés a külmiszióknak dogmatikaival szorosan kapcsolatos etikai megalapozására, hogy aztán egy külön részben az egyház és külmiszió mélységesen egymásra utaló viszonyának felmutatásával theologiai alapvetésünket befejezzük.

30. §. Az etikai lehetőség

Amilyen elválaszthatatlan, egymásból következő kapcsolatban van a szeretet parancsa első fele a másodikkal (Szeresd felebarátodat, mint magadat!), éppolyan szoros, egy szerves egésznek alkotó a külmiszió fentvázolt dogmatikai meghatározottsága az etikaival. Az Istennel való *én* és *te*-viszonyhoz a külmiszióban az *ő* kapcsolódik a szeretet révén, mely valójában egy: Istennek a mi szívünket legyőző szeretete. A „mit kell cselekednem?“ és „mit kell hinnem?“ kérdések valójában erre az egyre, Isten kegyelmének tényére mennek vissza. E nélkül nincs etikai lehetőség, de a dogmatikai követelmény sem táruul fel a maga igazi mivoltában előbb. Mindkettő követelmény is, lehetőség is, éppúgy, mint a szeretet kettős parancsa, abban a pillanatban, ahogy Isten újjáteremti az embert. Ám ez még betöltést nem jelent s mivel a bűn az újjászületett ember életében is elkerülhetetlen, míg e földön jár, nem tagadhatjuk, hogy itt az *egész etikum csődje* fenyeget. Pedig kell megoldást találunk, mert a kül-

⁴⁹² Barth : Dogmatik. 485. o.

⁴⁹³ Tavaszty idevonatkozó kifejezését „Isten kegyelme számunkra a Szentlélek képében jelenik meg“ elfogadhatóbbnak látnók így : „Isten, mint Szentlélek, számunkra kegyelmében szemlélhető.“ Dogm. 215. o.

⁴⁹⁴ Kálvin : Inst. I. 9 : 2. 3.

⁴⁹⁵ Barth : Dogmatik. 475. sk. o.

⁴⁹⁶ Kálvin : Inst. III. 18 : 5.

misszió tényleges vágbemenésében megdöbbenően igaz a *Hartenstein* megállapítása, hogy „a missziói élet áldása vagy átka a kis „és” szón mulik, amelyik köztem és embertársam közt van.”⁴⁹⁷

Nincs itt terünk rá, de nem is szükséges vázolni azt a tájékozatlanságot és keresést, ami az etika kérdésében azóta általános, amióta az értékelméleti etikát a dialektikai teológia felborította.⁴⁹⁸ E helyen elégségesnek látszik rámutatni röviden a *Brunner, Barth és Hartenstein* etikai, illetve külmisziói-etikai felfogására.

A keresztyén etika általános megalapozásával a jelenkori protestáns teológusok közül legtöbbet *Brunner Emil* foglalkozott. *Der Mittler* c. munkája befejező részében⁴⁹⁹ már kitekint a kérdésre: etikához alapvetés csak Krisztusban lehet, mert az erkölcsit, az Isten akaratának való engedelmisséget csak a közbenjáró Krisztus által nyert hitben veszi az ember komolyan. Csak a Közbenjáróban ismerjük meg igazán magunkat, Isten akaratát, szeretetét (a „jó”-t), találjuk meg egymás szeretését, tagadjuk meg magunk akaratát, lesz célá Isten dicsősége, lesz követelményből valóssággá a jó, kerül az ember valóban etikai vonatkozásba a valóssággal. Isten Igéjéhez kell visszamenni, amelynek igazi etikai jelentését éppen a morált kereső racionalizmus homályosította el. A szeretetben hozzánk jövő Isten (Krisztus), mikor újjászült („Aki a Krisztusban van, új teremtés az”), adja meg az etikai lehetőséget, új alanyt konstruálva az emberből. Ezért „nur wo nach dem gefragt wird, was Gott tut, wird also das ethische Problem ernst genommen” (557. o.), azaz „csak ott veszik az etikai kérdést komolyan, ahol azt kérdezik, hogy mit tesz Isten”. Itt már lerakja Brunner később megírt etikájának alapjait, de még sokáig keresi az elhatárolásokat. *The Problem of Ethics* c. tanulmányában⁵⁰⁰ általános alapvetésként leszögezi, hogy az etika egyetlen lehetséges erőforrása Krisztus, megalapozása pedig a hit páli felfogása: sola gratia, sola fide, soli Deo gloria. A kérdés tehát nemcsak az, hogy mit kell tenni, hanem az is: ki képes reá. Az képes, aki Krisztusban új teremtés, akinek akaratát Isten a magáéval felcserélte. Így a páli felfogás az egyetlen, amely az etika problémájának gyökeréig lehat. Igazi individuálitás elé a krisztusi döntésben kerül az ember, másfelől egyetlen igazi közösség a földön a Krisztus egyháza. Csak keresztyén etika lehetséges.⁵⁰¹ Így látszik, illetve valósul meg az egész emberiséget átfogó valódi szolidaritás: a teremtés, bűn, megváltás és reménység szolidaritása. Az újjászületést teljességgel *kapja* az ember, mégis ebben való döntése az egyetlen szabad és sajátos tette az embernek. Az újjászületett ember felszabadul a világmegvető keleti misztikus pesszimizmustól, az evolucionista nyugati morális optimizmustól és Isten országában nem egy immánens, evolucionista, optimista aktivizmust, hanem eschatologikus, dualisztikus, paradoxonszerű, etikán túl-eső valósságot lát. E, mintegy előkészítő munka után 1932-ben adta ki Brunner nagyszabású etikáját.⁵⁰² E kettős tagoltságú munkában felöleli a keresztyén etika egész területét s a Kijelentés feltétele alatt rajzolja meg a felmerülő etikai kérdéseknek nemcsak alapvető tisztázását, hanem gyakorlati érvényesülését is. A konkrétumot, a gyakorlati érdeket tartja mindenek fölött szem előtt, mert „theoretisch kann man der etischen Frage ausweichen, praktisch nicht” s ez adja rendkívüli, úttörő jelentőségét, de innen ered a mű hibája is, amennyiben az emberi-társadalmi kapcsolatok (család, gazdasági-, kulturális közösségek, állam — az u. n. Ordnungen) empirikus mivoltának isteni rendeltsége Brunnernél már a megalkuvás csiráit hordozza magában. Ettől eltekintve a mű rendkívül jelentős és nem egy ponton mutat az igaz út felé. Az alapfogalmakat tisztázó első rész kimutatja az emberi életre tekintő naturális és a törvényre tekintő ideális etika tarthatat-

⁴⁹⁷ Vom Gehorsam des Glaubens. Basel. 1933. 25. o.

⁴⁹⁸ Erre nézve a legjobb tájékoztatást ad Dávid Gyula tanulmánya: A keresztyén etika kezdése és irodalma a jelenben. Kv. 1934. Ennek alapján ismertetjük a Barth, előadásában kifejezésre juttatott, de könyvalakban még meg nem jelent (ilyen formában bizonyára már megsemmisítő) etikai felfogását (11-18. o.), kiegészítve az 1936. évi baseli nyári szemeszteri egyetemi dogmatikai előadásainak az etikumra kitekintő gondolataival.

⁴⁹⁹ Christusbekenntnis, Christusglaube und Christusbefolgung. 538-565. o. (Tübingen. 1927.)

⁵⁰⁰ The Theology of Crisis. New-York. 1929. 68-91. o.

⁵⁰¹ „Only ethical religion is truly religious and only religious ethics is really ethical.” (71. o.)

⁵⁰² Das Gebot und die Ordnungen. Entwurf einer protestantisch-theologischen Ethik. Tübingen. 1932.

lanságát. Az ember közvetlenül Isten akarata alatt áll *s a keresztyén etika lényege az ennek az akaratnak való engedelmisség*. És ez az Isten előtt teljesen elveszett ember számára *Krisztusban, hit által* lehetséges. Ez a Kijelentésben lett nyilvánvaló és a *Szentírásban* áll előttünk, a *Szentlélek által* lesz sajátunkká. Az evangélium személyesen az egyes emberhez szóló, de nem csak neki szóló, nem benne-maradó ügy, hanem mindentől továbbadásra, embertársainkra utaló (missziói!) dolog. Így megy át az individuális etikum a szociálisba, melynek tényezői a teremtési rendelések (Ordnungen). Az etikai cselekvést egyedül Isten megváltó szeretete teszi lehetővé: az újjászületett ember hálája az. Az etikum tehát a dogmatikumba gyökerezik: Isten teremtő és megváltó akaratában van megigazulásunk titka elrejtve.

Barth etikai felfogásában abból indul ki, hogy az ember az etikai kérdés megoldására képtelen, mert az lebírhatalan válságba sodorja. Általános, egyetemes érvényű etikamár azért sem lehetséges, mert az Ige az embert újból és újból döntés elé állítja, Isten akaratára való figyelésre és engedelmisségre készíti. Az etikai kérdés, hogy mit kell cselekednem, valójában halálos támadás az ember ellen, szembe állítja saját egzisztenciája menthetetlenségével (Krankheit zum Tode). Az ember annyira martalékává lett elesettségének, hogy teljesen alkalmatlan az etikai követelményeknek megfelelni, nemcsak tékozló-fiúi mivoltában, hanem újjászületve is, míg e földön él. Ki meri állítani, hogy élete a szeretet nagy parancsának betöltésére élő bizonyosság? Az igazság az, hogy az ember megtérése után sem lesz büntől ment s az ítélet alól nem etikai cselekvése, hanem Isten megbocsátó kegyelme révén szabadulhat csak. *Az etikai kérdés tehát emberileg megoldhatatlan s egyenesen utal az egyetlen csodára: Istennek a Jézus Krisztusban megtestesült szeretetére és megbocsátására*. Nem ott van a megoldás, hogy mi mire vagyunk képesek, hanem ott, hogy Isten mire képes érettünk. Nem az a döntő, hogy én szeretem s mennyire szeretem Istent, hanem az, hogy Ő szeret engem. Nem az a keresztyén élet (a tulajdonképpeni etikai kérdés), amire én vagyok képes, hanem az, amit Isten Jézus Krisztusban a Szentlélek által bennünk él. Úton vagyunk ebből a világból Isten országába s az etikai cselekvésünk célja elfordulni ettől az elvesző világtól, tiltakozni ellene, nemet mondani az ösztönök uralmának és demonstrálni Isten uralma mellett. S mert erre csak akkor nyílik harccal teljes lehetőség, ha Isten könyörül az emberen, mint választottján s az újjáteremtett életben maga veszi fel a harcot, azért ez az etika *a kegyelemnek és az engedelmisségnek etikája*.

Hartenstein nem etikus, de (éppen a fentiek szem előtt tartása mellett!) rávilágít a külmiszió etikai megalapozására s egy külmisziói etika néhány vonására,⁵⁰³ utóbbival egészen Zinzendorf-ig menve vissza.⁵⁰⁴ *Hartenstein* egy etikai parancsra, a *szeretetre* vezet vissza mindent. Erre és az ebből fakadó szolgálatra csak Isten kegyelme tehet képpé. A világnak nem kétes értékű keresztyén kultúra kell, hanem az Ige. Az Ige munkálja az igazi célt: Isten országát (s nem holmi humanitást), amivel nem azonos az egyház, de hordozója e földön. A megvalósulás útja egyes lelkeken át vezet. A külmisziói etika a bűnösnek, Krisztus Keresztjének és a kegyelemnek etikája. Személyileg feltétele a vocatio, mert a sajátos munkamezőn másként megállni lehetetlen. Hangsúlyozza a missziói munkával párhuzamosan haladó önnevelés (elvonulás, csend, ima, meditáció, fegyelmesség, engedelmisség, tisztaság stb.) jelentőségét, de nem vész bele azokba: „Gott will nicht etwas von uns, er will uns selbst“. (33. o.). Tetteink váltószava a szeretet, meghatározója, hogy Isten tiszteletére s társaink szolgálatára legyen minden. Az Ige szolgálata alázatos szolgálat; az Ige szolgálata: nemcsak hirdetni, hanem alatta élni. Küzd az ellen a félszeg kettős morál ellen, mely a misszionáriustól több Isten iránti odaadást kíván, mint mástól. Kiemeli a hűséget. Kísértések: a rutin, az elzárkózás az idegenségben, vagy az idegenséget emberi barátsággal leküzdeni akaró törekvés. Egymásközi egységről csak akkor lehet szó, ha az én és te közt mindig ott van Krisztus, tehát ha ketten-hárman is a Krisztus egy-

⁵⁰³ The Theology of the Word and Missions c. cikke befejező részében, valamint Versuch einer missionarischen Ethik c. tanulmányában. Ev. M.-M. 1935. I. 33. 65. o.

⁵⁰⁴ Már Zinzendorf missziói instrukcióiban is találunk etikai utasításokat a misszionáriusok és pogányok (Büd. Samml. I. 185. o. II. 633. sk. o.), a misszionáriusok és a gyarmathatalom (I. 185. o.), s a misszionáriusok egymásközi (I. 672-675.) viszonyát illetőleg. Nem is volt azóta jelentősebb kísérlet egy külmisziói etika összeállítására.

házát alkotják. „Es gibt keine unheilbare Not, wo man gemeinsam vor Gott steht.“ (III. 3. r.)

E rövid vázolásokból is látható az az egészséges irányvonal, mely az ember halálos betegségére, etikai csődjére mutatva rá, a megoldásnak egyedül Istennél való keresésére s így az egyetlen lehető megoldás megközelítésére segít. Mivel a fenti etikai álláspontokban ez szembetűnően látható, s csak ez volt a célunk azok bemutatásával, kritikájukat e helyen hátrány nélkül mellőzhetjük.

Lássuk végül, mit mondhatunk a külmiszió etikai megalapozásaként.

Először is leszögezzük, hogy a külmiszió *semmitől is immanens, azaz emberi kiindulása, emberben rejlő, emberi természetből kifejthető, vagy a világ történelmi menetéből, körülményeinek közrejátszásából érthető indokolása, magyarázata nincs.* Ez azért van így, mert a természeti ember elveszítette etikai mivoltát: semmi jó, vagy jóra való hajlandóság és képesség nincs benne. A csalódás ott van, hogy magunkra nézünk csak és azt hisszük, hogy valamit mégis érünk magunkban. Amint Kálvin mondja: míg csak a földi tárgyakat nézzük, van ereje szemünknek, de ha a napba nézünk, látásunk tökéletlen, semmi voltáról azonnal meggyőződünk. A csillagok eltűnnek, ahogy felkél a nap. „Az emberek összes cselekedetei, ha azokat érdemük szerint tekintjük, nem egyebek szennynél és mocsoknál és az, amit közönségesen igazságnak tartunk, Isten előtt merő igazságtalanság, amit tökéletességnek hiszünk, az fürtelem, amit pedig dicsőségnek gondolunk, az gyalázat.”⁵⁰⁵

Bármennyire is furcsán hangzik, az az igazság, hogy az etika kérdése éppen azért megoldhatatlan az evangéliumon kívül, mert megoldhatónak, emberileg megoldhatónak látszik s *abban a megoldhatatlanságban jár a megoldáshoz legközelebb, amit az ember az evangélium fényénél éppen halálosnak lát.* Aki még nem látta meg a maga igazi mivoltát (amire pedig csak Krisztusban van lehetőség), az legjobb esetben maga akar jól tenni másokkal, menteni másokat; Isten gyermeke azonban, a csödbetűtött ember, Istennek adja át magát s cselekvési ál-etikumából így lesz igazi etikum, *az engedelmisség etikája* és éppen a miszióban, amikor t. i. nem én megyek a másikhoz, hanem Isten küld oda. S amikor ezt az utat az én és a te között éppen én tudom s a társam még ígéretben sem bírja, amikor rám bízott ennek az útnak megjárása, hirdetése, akkor mondjuk külmiszió ezt.

Az etikai élet lehetőségét Istennek Jézus Krisztusban adott kegyelme hozza meg. Ez nem azt jelenti, hogy a megtérés és újjászületés folytán az ember azonnal, vagy akár élete végéig is teljes mértékben képes lesz a szeretet nagy parancsának betöltésére: ahogy nem tölthetjük be az elsőt, úgy a másodikat sem. Mégis a Krisztusban újjáteremtett embernek ez lesz az életiránya, efelé halad napról-napra a megszentelődés útján. Valami egészen rendkívüli dolog történik vele: a kegyelem kiemeli addigi leküzdhetetlen önzéséből és arra készíti, ami az etikai életnek alapja: hogy *másoknak* szolgáljon, másoknak éljen. Ha valami, akkor a külmiszió ez: másoknak élni.

Ebben az életben maga a kegyelem állít szembe önmagunkkal megromlott emberi természetünk halálraivó hajlamával, gyűlölködésével. Az új természet nem mennyei élet, de határozottan mennyei életirány: a szeretetből nyert szeretet lesz minden küzdelme, vágya. Jellemzően mutatja ezt az életet a Schick imádsága: „Uram, őrizd meg azokat, akik engem szeretnek, tőlem magamtól!”⁵⁰⁶ Brunner pedig azt mondja valahol, hogy ha meg kellene halnia és csupán egy rövid imádságra lenne ideje, ezt kérné: „Uram, tégy engem mindvégig aláztatossá!”

Az új élet, a visszanyert élet az etikai élet, amikor a szeretet parancs, de egyben lehetőség is; kényszer, de egyben következmény is. Van bibliafordítás (régii Vulgata-kiadás), amelyikben a szeretet parancsa nem imperativusszal, hanem futurummal van kifejezve: „szeretni fogod”. Barth is kiemeli, hogy a „du sollst” e helyen valójában „du wirst” — kegyelemből folyó, egyenesen leküzdhetetlen következmény.⁵⁰⁷

Ha pedig most szorosán véve a külmiszióról beszélünk, mindennél világosabban kifejti a következményként, belső kényszerűségként kibontakozó etikai cselek-

⁵⁰⁵ Kálvin Inst. III. 12:1-4. L. még 13:1. 2.

⁵⁰⁶ Erich Schick: Seelsorge an der eigenen Seele c. munkájának (Berlin. 1933.) központi gondolata.

⁵⁰⁷ Barth 1936. évi nyári szemeszteri, könyvben még nem közölt előadásából.

vést az Úr Jézus szava: "... és *lesztek* nékem tanúim..." Ebben a szóban „*ἔσεσθε*“ nemcsak a parancs jut kifejezésre, hanem *ígéret* is. Így lehetséges az, hogy bár a keresztyén ember van a leginkább tudatában annak, hogy milyen nagy az igazi etikai követelmény s milyen tehetetlen az ember, mennyire gyarló marad az Úr szolgálatában is, mégis minden felületes optimizmustól menten tud bízni istenfiúságának lehetőségében, nem önbizalomból („Az önbizalom nem lehet anélkül, hogy dicsekedést ne szüljön“⁵⁰⁸) önmagában, hanem egyszerűen az Úr ígéréteiben bízva. Csak az a kérdés csupán, hogy vettük-e a Szentlelket, mert „minekutána a Szentlélek eljő“ reánk, az Ő ígérete azonnal valóság.⁵⁰⁹Sőt az Ő teremtő szava valóság már öröktől fogva. Előtte nincs ígéret és jövő, Így értjük meg, hogy miért beszél a Szentírás és hitvallásunk az etikai cselekedetokról úgy, hogy „nem azok a jöttek, amiket mi találunk ki, mi gondolunk jóknak, hanem amiket előre elkészített Isten, hogy azokban járjunk.“⁵¹⁰

Nyilvánvaló ezekután, hogy *Isten az, aki „mind az akarást mind a cselekvést munkálja bennünk“*, azaz új teremtésével Ő helyezi vissza tényleges fiúságba választottait, ami egyuttal elhívás is (misszió!)⁵¹¹. Ő nyit új lehetőséget az etikai életre övének Krisztusban és Szentlelkével Ő viszi is végbe megszenteltetésüket: szemé őrzi üdvüket, hogy mindvégig megmaradjanak a kegyelemben.⁵¹² *Az etikai cselekvés alapja tehát mindvégig a Szentháromság-Egy-Isten marad éppúgy*, mint ezt a külmisztiónál láttuk. Itt van a kettő legmélyebb összefüggése: egysége. Valakit üdvre-vezetni — kimondani is elbírhatatlan nagy dolog, de mégis ez a célja nemcsak a külmisztiónak, hanem általában az etikai cselekvésnek is, mert végeredményben ezt műveli választottai által a világban Isten.

Csak így fordulhatunk igaz megértéssel és a samaritáus testvérségével a pogányok felé (Mt. 9:36. Lk. 10:25. sk.), ha t. i. *a Krisztus indulata* foglalja el a mi indulatunk helyét szívünkben (Fil. 2:5). Az emberi szeretet, a maga természeti adottságában *képtelen* valóban meglátni és magáénak érezni a más nyomorúságát. Különösen áll ez a lelki nyomorúságot illetőleg, melynek nincsen jajszava és igaz marad az anyai szeretet minden romantikus beállítással szemben is. Krisztus indulatát pedig csak Ő maga képes belénk árasztani.

Nem a pogányokért tesszük tehát valójában, amit a külmisztióért teszünk. Ha így lenne, válogatnánk közöttük, hogy kit érdemes misszionálni, kit nem s aligha találnánk egyet is méltónak rá. Hanem a mi Urunkért tesszük, engedjük, hogy tegye Ő általunk és bennünk. Ez az Isten akaratára való figyelés, annak keresése (csend, imádkozás, elmélkedés egyénileg; fegyelem, ígehallgatás, sákramentumokkal való élés közösségileg) a tulajdonképpeni *etos* a mi életünkben. Misszionárius-élet el sem képzelhető másként, mint erre az akaratra tekintve, misszió sem lehetséges, (sem bent, sem odakint), másként, mint ezzel a hatalommal és ezzel az engedelmisséggel.

Tehát *a külmisztio igazi etikai lehetősége nem embereknél, hanem Istennél van*. A mindent nekünk adó Istennél. S ez többet ér, bizonyosabb, eredményesebb minden (képzelt) emberi lehetőségnél, alkalmas-mivoltánál.

Végül: Isten gyermekeinek etikája *a háládatosság etikája*. Nem hiába etikai a Heid. Kátének a megváltott ember hálájáról szóló harmadik része s nem hiába csúcsosodik ki mindjárt annak első (86-ik) kérdése-felelete a missziói kötelezettségben: „... Ezenkívül azért is kell jót cselekednünk, hogy a mi hitünk felől annak gyümölcséből mi magunk is bizonyosak legyünk és istenfélő életünkkel embertársainkat is megnyerjük a Krisztusnak.“⁵¹³

Ez a hálaadás nem valami visszafizetésre való igénykés, nem holmi viszontszolgálat az elnyert üdvösségért, hanem az új élet természete. Mint a bűnös embernél

⁵⁰⁸ Kálvin: Inst. III. 13:2. V. ö. Heid. K. 115. k.

⁵⁰⁹ V. ö. „Nicht erst die Predigt setzt es (t. i. az Igét) in Geltung, sondern die Predigt erklärt und bestätigt, dass es in Geltung steht. Eben darin ist die Verkündigung des Wortes Gottes, dass sie es als ein schon in Geltung Stehendes verkündigt. Das gilt auch und gerade von der Predigt unter den farbigen und unter den weissen Heiden...“ Barth: Dogmatik. I. 1, 159. o.

⁵¹⁰ II. K. 13:7. Gal. 5:22. Kol. 3:17. I. Thess. 3:5, Ef. 2:22. 4:24., Heid. K. 91. k.

⁵¹¹ Kálvin: Inst. III. 24:1.

⁵¹² Heid. K. 45. és 75. k.

⁵¹³ Dr. Erdős József fordításában. Debrecenben. 1914. 98. o.

létező egyetlen befogadó-képességet, a hitet, úgy a szolgálatra való készséget is a kegyelmes Isten oltja kiválasztott gyermekei szívébe. Ezért van az, hogy a krisztusi élet etikuma nem rabszolgasors az emberen, hanem önkéntes odaadással és boldog örömmel hordozza azt. Örömmel, a megtalált élet, a teljes élet örömeivel vállalja és hordozza a külmisziót is, minden idegenségével, testi-lelki megpróbáltatásaival, mártíriumával *az, de csak az, akit Isten öröktől fogva erre rendelt s küldött el.* A megváltottság és küldetés öröme így sugárzik elő egyetlen győzhetetlen élethatalomban.

VI. RÉSZ.

A KÜLMISSZIÓ REFORMÁTUS EGYHÁZI ALAPVETÉSE.

XIII. Fej. Az egyház, mint a külmiszió letéteményese.

31. §. A külmiszió és az anyaszentegyház.

A két tényező közé tett és ma még inkább feladat, mint valóságot jelző kapcsoló pont. De aligha van a külmiszió revíziója terén fontosabb feladat e kapcsolat rendezésénél. A rendezés pedig itt kezdődik a theologiai alapvetésnél. Természetesen magának az egyházi megalapozásnak indoka sokkal mélyebben fekszik az aktuális szükségéknél. Kérdésünk tehát: mi az egyház és külmiszió összefüggése, hitünk szerint, a Kijelentés felmutatta isteni akaratban. Az anyaszentegyház külmiszióból jött létre, a misziói parancs egyháznak adatott valamilyen (sokszor eltorzult) formájában egyház állt minden külmisziói munka mögött, végül gyülekezet, egyház az, amit a munka létre hoz — természetesen tehát, hogy *külmiszió és egyház mélységesen, elválaszthatatlanul összetartoznak. Akármelyik is élettelen a másik nélkül.*

Ma a református egyház-felfogás *renaissance-a* idején világosabban látjuk ezt, mint valaha. De hogy ez nem valami divaton nyugvó látás egyházunkban, azt mutatja az a tény, hogy *a református hitvallásban, a Heid. Kátében az egyház locus classicus-a egybeesik a külmiszió locus classicus-ával.* Még tovább menve látnunk kell, hogy a *Bibliában* is eklatáns példája van ennek a szoros kapcsolatnak: a *misziói parancs egybeesik az egyházkapcsoló keresztség parancsával.* Mindkettő az Úr mennybemenetelétől visszajöveteléig szóló dologra vonatkozik: ha tehát létjoga van az egyiknek, létjoga van a másiknak is és viszont. Vagy mondhatjuk azt is, hogy az ecclesia militansnak éppúgy jellemzője a Szentírás szerint a keresztesítés végzése, mint a miszióé.

Állítsuk egymás mellé a külmiszió és az egyház fogalmát, lényegét. A külmisziót illetően utalunk fentebbi meghatározásunkra, az anyaszentegyházról pedig a Heid. Káté 54. kérdésére, feleletére.⁵¹⁴ Mindkettőnek egyformán lényege: Krisztus megmaradó sereggyűjtése, Isten kezdetől való elválasztása alapján, a világ végéig, Igéje és Szentlelke által. Mindkettőben ott a látható és láthatatlan oldal, mindkettő emberi szolgálat mögött Isten munkája.

A mélységes összefüggés oka, hogy egymásért vannak: az anyaszentegyház a miszióért és a miszió az anyaszentegyházért. És itt végsőfokon nem kérdés, hogy az külmiszió-e vagy belmiszió. Nem azon van különben a hangsúly, hogy honnan, hanem hogy hova kerüljön a lélek: a láthatatlan egyházba, akár csak a láthatóból, akár egész kintről. Ugyanezt az egységet érezve mondja *Schreiner*: Jeder Prediger ist ein Gesandter.⁵¹⁵ Hasonlóképpen *Brunner*, ki az egyház gyökerét és létezése

⁵¹⁴ Barth mondja Calvin c. tanulmányában (Theol. Existenz heute. 1936. 24. o.): „Saget! So fängt das Prophetenwort an. Das ist ein Befehl. Und auf diesen Befehl ist die Kirche gegründet... Dieser Befehl hat's geschafft und schon darum wollen wir für diesen Befehl dankbar sein.“

⁵¹⁵ L. pl. Tavasznak egészen a H. K. alapján fogalmazott meghatározását az egyházzól: Dogmatika. 226. o. (Az egyházra vonatkozó egész rész 216-243. o.) Hadd utaljunk még *Thurneysen*: Die Kirche des Wortes és Das Wesen der Kirche c. tanulmányaira (*Das Wort Gottes und die Kirche*. München. 1927.) Utóbbiban mondja az egyházzól (64 sk. o.), hogy ez az a hely, ahol Isten Igéje kihív, foglyulejt, gyülekeztette Jeszünk... Mindez a külmisziói munkáról is éppígy elmondható.

⁵¹⁶ Die Verkündigung des Wortes Gottes. Schwerin. 1936. 169. o. Alább ezeket mondja: „Der Arbeitsauftrag der Kirche ist Mission. Die Mission ist das innere Wachstumsgesetz in der geschichtlichen Gestalt der Kirche. Eine Kirche, die ihm nicht gehorcht, stribt.“ 112. o.

kulcsát is a misziói parancsra vezeti vissza.⁵¹⁷

A jövő kérdéseként emlegeti az egyház és külmiszió problémáját *Pfennigsdorf*⁵¹⁸; mélységes összefüggésükre mutat rá *Ravasz*, mikor azt mondja: „Előbb volt külmiszió, mint belmiszió: az első gyülekezet életével kezdődött;⁵¹⁹ a tarthatatlan állapot rendezését sürgeti *Hartenstein*⁵²⁰, de különösen *Schuman*, aki hangsúlyozza, hogy ma csak úgy lehet felelős a külmiszióért az egyház, ha az valóban életszükséglet számára. A cél tisztázása szükséges s az egyháznak kell kimutatnia, hogy ez a cél sem nem világnézetterjesztés, sem nem egyes lelkek „mentése”. Az egyház nem tagadhatja ki magából a külmisziót, mert feladata az ígéhírdetés, már pedig az ígéhírdetés nem korlátozható. A külmiszió életjel egy egyházban: az Ige soha nem-pihenő erejelátszik meg ebben rajta.⁵²¹ Am a legcsodálatosabb, hogy már *Warneck* is milyen világosan látta a kérdés rendkívüli horderejét s könyve egyik leghosszabb s legjobb fejezetében⁵²² ilyen álláspontot tár elénk: Az egyházi vagy szabad külmiszió kérdését az egyház lényege dönti el, ez pedig abban áll, hogy az egyház, mint olyan, misziói egyház. „Ohne Kirche keine Mission, und ohne Mission keine Kirche.” Csak a keresztyén vallásnak van egyháza.⁵²³ Az egyház növekedő- és munkaközösség, melyben építést szolgáló különböző adományok, megbízások vannak, amiket csak befelé gyakorolni egyoldalúság, előbbre helyezni a külmisziónál egyebet jelent az utóbbi elhagyásával. Az egyház mindig többet nyert a külmiszióból, mint amennyit érte áldozott.⁵²⁴ Ahogy nőnek az ágak, úgy erősödik a gyökér. „Die Kirche muss daher schon von ihr selbst willen Mission treiben” (268. o.). A misziói paranccsal maga az Úr állította be az egyházba a küldetés hivatalát, mint az egyház központi megbízását. Az apostol nevet már az Újtestamentum is alkalmazza a Tizenkettőn kívül másokra. Misziói szolgálata az egyháznak csak az egyházon kívül lehetséges, de ez mégis teljességgel egyenrangú az egyház belső szolgálatával. „Die Form der freien Association ist ein Accidenz des Missionsbetriebs und es ist durchaus unangänglich, von ihr die Stellung der Mission im Ganzen des Kirchendienstes abhängig zu machen” (266. o.) A külmiszió nem fényűző szórakozása az egyháznak, hanem életfeltétele. „Eine nichtmissionierende Kirche verurteilte sich zum geistlichen Tode.” (272. o.). A külmiszió áldásai: A belmiszió kibontakozása, az önkéntes teherhordozás fokozódása és a laikus egyháztagok tényleges munkába-állása.

Sok példát idézhetnénk még rá, hogy eltorzult a református külmisziói munka mai organizációja, mely néhány kivételtől eltekintve, nincs az egyház testébe élettelenesen bekapcsolva. Kétségtelen, hogy emiatt a súlyosabb mulasztás magukat az egyházalakulatokat terheli: az egyesületek többnyire (de nem mind: sokszor csak divatból vagy szükkeblülségből tömörültek külön, meg sem kérdezve az egyház véleményét!) szükségszerűen álltak elő, mivel az egyház az ügyet elhanyagolta, vagy annak vállalását egyenesen megtagadta. Ez indok a multa s jelenre. Erősen súlyosbítja a problémát a jövőre szóló jogcím hangoztatása, azon az alapon, hogy ők is egyházak, Istentől megbízatást kapva s kialakulásukban a láthatatlan egyházhoz közelebb-rostálódva. Csak az a kérdés, mikor, kinek és mennyiben van joga a látható egyházat megvetni és a földön a csak láthatatlan egyház kötéseitől köttetni.

Egy bizonyos: *sem az a külmiszió nem külmiszió, amelyik nem tud maga mögött egy imádkozó-tábort, hátvéd-egyházat, vagy gyülekezetet: sem az az egyház nem egyház, amelyik miszió nélkül áll, jobban mondvá tengődik.*

⁵¹⁷ Gott und Mensch. Tübingen. 1930. 62. o.: „Gehet hin in alle Welt und verkündigt das Evangelium! Lasset das Wort Gottes reichlich unter euch wohnen! Dieser göttliche Auftrag, diese Aufgabe, die zugleich mit der Gabe da ist, das Wort, das man empfangen hat, weiterzugeben, das Predigtamt, ist die Wurzel und der Kern der christlichen Kirche.”

⁵¹⁸ I. m. 144. o.

⁵¹⁹ Mi a külmiszió? 9. o.

⁵²⁰ Die Mission und die Einheit der Kirche. E. M. M. 1929. 289. 322. o. sk. és Der Absolutheitsanspruch des Christentums und die Mission. E. M. M. 1928. 4. 34. sk. o.

⁵²¹ Schuman F.: Weltmission und Vollendung der Kirche. E. M. M. 1929. 33. sk. o.

⁵²² I. m. I. k. 13. fejt. 251-272. o.

⁵²³ V. ö. Brunner: „Csak keresztyén egyház van és lehetséges.” I. m. 50. o.

⁵²⁴ V. ö. Ravasz, i. m. „Minden egyház részére valóságos Bethesda vizében való megfürdés a külmiszió.”

A külmisszió letéteményese, hordozója az egyház. Rája bízta ezt a munkát az Úr akkor, mikor kivétel nélkül mind a Tizenkettőnek, tehát tanítványai egész seregének adta a parancsot a misszióra s így a külmisszióra is. Tanítványainak serege ma is, egyként kell, hogy vállalja ezt a megbízatást. És ha százfélé hajolt már maga a református egyház is, valahol van egy egysége az egyházaknak s így van a külmisszióknak is. Ez *egység* kérdése a másik nagy problémája a holnap külmissziójának.

A harmadik, megoldásáért a jövőbe tekintő probléma a külmisszió egyházi vonatkozása terén az az eddig kevésbé méltányolt református elv, hogy az egyes *gyülekezetek*, legyenek inkább kibocsátó gyülekezetek hordozván egy keblükből útrakelt misszionárius és munkája közvetlen gondját,⁵²⁵ mintsem intézményessé, gépiessé, nagyban-dolgozó, száraz üzemmé váljék a külmisszió munkája, akár egy tömegegyházban, akár egy megerősödött társaságban. A bibliai példa, az Isten Igéje szüntelenül figyelmeztet rá, hogy így indult, gyülekezetekből a külmisszió (a jeruzsálemiből és az antiochiaiból); a misszionáriusok mögött pedig nemcsak a meginduláskor, hanem mindvégig élettelen egységű, imádkozó és a külmisszió dolgában nemcsak lelki ügyet, hanem a Lélek ügyét látó tábor, igazi gyülekezet, igazi egyház állott. S mert az evangélium terjedésének szolgálatában minden krisztuskövető valósággal részt is vett, az őskeresztyénség gyülekezetemissziói gyülekezet, egyháza missziói egyház volt.

32. §. Egyházi misszió — missziói egyház.

Isten egyénenként hívja, de közösségbe, övéit, Közösség a cél: Isten országa. („Térjetek meg, mert elközelített Istennek országa!”)

Eppen így egyenként ruházza fel kegyelmi ajándékával s egyenként küldi el a szolgálatra követeit — de mindig *közösségből, közösségbe*. Azaz csak akkor küld el valakit, ha az előbb az ő családjába igazán bekapcsolódott és a külmisszió is csak úgy lehet valósággá, ha azonnal közösség jön létre belőle: a misszionárius és a misszionált közt.

Isten előtt csak egy közösség létezik az örökkévalóságban: az Ő országa s egy közösség a földön: ennek gyarlósággal teli előképe, az egyház. Nyilvánvaló, hogy nem is lehet másé a megbízatás és félszeg minden állapot, ahol az egyház ebben engedetlen az Úr iránt, vagy az egyháztagoknak pótegyházban kell ezt az engedelmességét gyakorolnia.

A misszió az egyház felelőssége és hivatása, kint is, bent is. Joga és kegyelme van Istentől nemcsak bensőleg reformálódni, megújulni. hanem kifelé is szüntelen növekedni, mint a mustármagból kelt fának.

A külmisszióknak *egyházinak* kell lennie. Nem lehet egyház nélkül, egyénileg kezdeni és elhordozni: igazi misszió nem lesz belőle, annál inkább kalandorság vagy összeroppanás. Aminthogy az üzenet átadása is csak közösségben lehet: senkit sem lehet kihívni a pogányságból s beküldeni Isten országába, hanemcsak vele együtt belépni oda. *A külmisszióknak tehát mind kiindulása, mind lezárulása csak Krisztus egyházában lehetséges.* Így a külmisszióknak s általában a misszióknak elengedhetetlenül egyházi misszióknak kell lennie.

A külmisszió születésnapja, az első pünkösd, egybeesik az egyház születésnapjával. Ahogy felcserélhetem e sorrendet s az igazság ugyis éppolyan erős marad, úgy egyként igaz, hogy *csak az egyházi külmisszió külmisszió és csak a missziói egyház egyház.* Életkövetelmény ez mindkét oldalon. A külmisszióknak csak egyházban van létjoga, csak egyházi úton (a szó igazi, nem elkoztatott jelentésében), csak az egyház megnövekedéséért. Ez az egyházi út pedig az, hogy egyik lélek odakapcsolódik a másikhoz. *Krisztus hívására megfogják egymás kezét s megindulnak ketten együtt, mint Ábrahám és fia, Feléje.* A külmisszió tehát nem egy más lélek mentése (ki képes erre közöttünk?), hanem *Isten választottainak találkozására.* Nem egyoldalú, hanem kölcsönös valami. Nem azért megyek, mert különben a másik elvész, hanem mert *mennem kell, mert nekem is elveszés, ha nem megyek.*

Az egyházban hallja az ember a hívást, küldést egyaránt, mert Isten az Ő egyházára bízta Igéjét, ott szól hozzánk. Hogy hallhatja hát a pogány, aki nincs benne az egyházban? Ugy, hogy Isten küldésére utánamegy az egyház a maga közösségé-

⁵²⁵ Főként ezt fejti ki dr. Sebertyén: A külmisszió ref. elvei c. cikkében. Ref. Külm. Szemle II

vel; utánanyul, ezt neki kell megtennie, a fület a hallásra aztán az Úr adja. Az egyház azért van, hogy ezt végezze, hogy Isten Igéjének hirdetése által gyarapodjék, növekedjék. *Az egyház pásztori egyház* : azért van, hogy menjen az eltévedt juhok után. A sátán szétzüllesztette Isten nyáját, Isten Krisztusban újra egybefogta, elpecsételte juhait — *az egyház azért van, hogy a Szentlélek hatalmával hivogassa haza kallódó nyáját*, nemcsak azokat, akik már belül vannak az egy akolon, hanem szerteszét szóródtak az egész világon. Nem kell nagy dolgot véghezvinnie érettük : azt elvégezte már a Megváltójuk, csupán *bizonyságot* kell tennie, de — *ezt kell tennie*. Mert a külmiszió a maga igazi mivoltában sohasem a magában álló misszionáriusnak, hanem az egész missziót vállalt közösségnek, egyháznak bizonyságtétele : „Missionary work must be nothing less than the Church of God in actu confessionis.”⁵²⁶

Nemcsak a misszióknak kell egyháznak lennie, az egyháznak is missziói egyháznak kell lennie. Ilyennek szánta őt Ura, nem télennek, nem magának-élőnek, hanem magát-felemesztő, másoknak szolgáló, másokat gyarapító és így gyarapodó kovásznak.

Missziói egyházzá kell lennünk, mert ez az élet útja, *ez az Isten akarata*. *Megjelentett akarata* : mert tudjuk, látjuk, *az az élet megtalálása, mikor másoknak kezünk élni — Óhózzá kezdünk hasonlítani*.

Missziói egyházzá kell lennünk... A fentiek után talán világos már, hogy ez a jövendőnk, ez a mi bibliás, református hitünk. Azazhogy, akárhogyis, annak csak egyik fele. Azt mondja, három évszázad távolából, Komáromi Csipkés György :

„Vagyon hit, mellyel hiszünk, vagyon hit, melyet hiszünk.”

Ahol egy ez a „két hit” (és az igaz hit csak egy lehet), ott bonthatatlan eggyé ötvöződik egyház és misszió, ember és ember, az Úristen és családja, akiket újra magához ölelt Krisztusban.

Horváth Jenő

Az egyházi rend közjogi helyzete Erdélyben és Bethlen Gábor armalisa.

Erdély nagy fejedelméről, Bethlen Gáborról, halálának 300-ik évfordulóján többen megemlékeztek; életét, cselekedeteit, érdemeit több szempontból értékelték, de tudomásom szerint nem méltatta senki megfelelően azon törekvéseit, melyek az egyházi rend emelésére irányultak.

Köztudomású dolog, hogy midőn fejedelemmé választották, egy romokban heverő, elpusztított ország hódolatát fogadta. Alig volt Erdélynek ép lakóhelye, alig maradt ép temploma és iskolája. Különösen sokat szenvedtek a magyar protestánsok, kiknek papjait és tanárait kiirtották. Bethlen Gábor az újjáépítést a templomokon és iskolákon kezdte meg. „Mindjárt szerencsés felavatásunk után uralkodásunk kezdete óta semmit sem ohajtottunk inkább, minthogy Isten iránt való jámborságunkat minden ügyünkben bebizonyítsuk, Isten egyházait minden módon gyarapítsuk, Isten dicsőségét terjesszük és a késő utódokra átörökítsük.” — írja élete végén önmagáról. De ezt már uralkodása kezdetén, az 1614. évi medgyesi országgyűlés I. cikkelye is megállapította, mondván: „Nagyságod legkiváltképen való és főbb gondjai az Uristennek szent tiszteletére, annak utána szegény megromlott és az sok nyomoruság miatt teljességgel megepedett hazánknak az után való épületére irányul.”

Isten egyházára és az egyház veteményes kertjére, az iskolákra nem csak hitbéli buzgóságából kifolyólag volt gondja, hanem azért is, mert a kulturát nem a főrangukat illető disznóvénynak, hanem egy élni akaró nemzet mindennapi kenyerének, a közélet legkiválóbb tényezőjének tekintette és a nemzet nagy tömegére való kiterjesztését a legfontosabb feladatnak tartotta. Ő az első magyar ember, kiről mai szempontból is elmondhatjuk, hogy kulturpolitikus volt, mert ő az első, akit az a nagy cél vezérelt, hogy a legalsóbb rétegekig műveltséggel hassa át országát, gondolván még a szerinte állati színvonalon élő, jogtalan oláh tömegek megvilágítására is. E cél szolgálatában legkiválóbb segítőtársa lehetett az egyházi rend (ordo ecclesiasticus) mely alatt nem csak a papokat, hanem a tanítókat sőt harangozókat is értették. „Az ecc-

⁵²⁶ Hartenstein : The Theology of the Word and Missions. 211. o.

lesiasticus ordo nemcsak tanítással, hanem jobb példaadással is jóságos csel ekedetekre oktatja a hallgatókat.¹ Ezért különbség nélkül igen nagyra becsülte a bevett felekezetek papjait és tanítóit, a kiválóbbakat barátságával tüntette ki és általában is igyekezett az egész rend tekintélyét emelni.

Erre vonatkozó intézkedéseit nem érthetjük meg, nem értékelhetjük helyesen, ha nem ismerjük az egyházi rend előbbi közjogi helyzetét és különösen Bocskaynak, Bethlen példányképének a papi rend emelésére kiadott kiváltságlevelleit.

Nálunk a rendiség megalakulásától kezdve a papokat származásukra való tekintet nélkül a nemesi rendhez sorozták, azonban elméletileg a nem nemes származású pap csak állásából kifolyólag (ex statu) gyakorolt nemesi jogokat. Olyan törvény ugyan, mely kimondotta, hogy a pap ex statu személyére nemes, nincsen; de gyakorlatban² kétségtelenül nemesnek tekintették, a nemesi rendhez sorolták a római katolikus egyház papjait, amint azt Verböczy is hirdeti. Bonyolodottabb volt a helyzet a görög rítus papjaira nézve, mely a szerint változott, hogy túrték-e, vagy nem a schizmatikusokat. Az Anjoukor után azonban megszilárdulván ezen egyház jogi helyzete is papjait személyükre nézve felmentették az adófizetés valamint a jobbágyi terhek alól, azonban gyermekeik ezt a kiváltságot nem örökölhették.

Ez volt a jogi helyzet az erdélyi fejedelemség megalakulásának korszakában.

Köztudomású, hogy az erdélyi fejedelemség a mohácsi vész előtti magyar jog alapjaira helyezkedett, azonban a fejlődés az egyházi életet illetőleg teljesen új alapon indult meg. Ennek a fejlődésnek a három nemzet uniója ad irányt. A szövetségi alapra helyezkedett erdélyi államban csak három nemzet tagjainak vannak jogai. — csak azon hitfelekezetek recipiáltak tehát, amelyeket a három nemzet tagjai megfelelő számban elfogadtak. Miként a három nemzet, úgy az általuk követett és e miatt recipiált, bevett négy egyház is unióra lépett. Ettől kezdve alkotmányos jogai csak az unio tagjainak vannak, — az unión kívül állók éppen csak megtűretnek. Ezért vedlett át Erdélyben a görögkeleti egyház túrt „oláh egyházzá”, melynek annyi joga sem maradt, mint Magyarországon. Az oláhok nemesi rangra emelését tiltják a törvények, papjaikat is jobbágyi szolgálatra kényszerítették és a földesúr, az egyház patronusa megakadályozta őket abban is, hogy más földesúr patronátusa alatt álló egyházhöz átmelessenek. Földhöz kötött jobbágy volt tehát a pap éppen úgy, mint hívei. Ezen csak Báthory Gábor változtatott, amennyiben tanácsosai közbenjárására az üdvösség tudománya és a levita-rend iránt viselt tiszteletéből kifolyólag engedélyezte részükre azt a jogot, hogy a gyulafehérvári vladika tudtával és beleegyezésével más egyházakban is papi állást vállalhassanak, oda feleségükkel és gyermekeikkel szabadon átköltözhesse, és felmentette őket személyükre nézve minden földesúri szolgálat alól, kivéve az ajándékok szolgáltatását. Ezt a rendelkezést Bethlen Gábor és I. Rákóczy György fejedelem is megerősítette.³ Az oklevelet kihírdették azon vármegyékben, ahol az oláhok nagyobb számban laktak. Ezt a privilegiumot általában megtartották, — az erdélyi törvénykönyv, az Approbatae constitutiones szerint is az oláh papok általában mentesek voltak a földesúri szolgálattól, azonban a földesúrnak tehetségük szerint szolgáltatásokkal tartoztak és mentességük nem terjedt ki özvegyeikre és gyermekeikre, ha csak az utóbbiak papi pályára nem léptek.

Jóval nagyobb különbség volt a magyar és erdélyi vallásügyi viszonyok között a protestáns egyházak jogi helyzetét illetőleg. Míg a protestáns egyházakat Magyar-

¹ Erdélyi országgyűlési Emlékek VI K. 413. I.

² *Szuorényi*: *Ius publicum commune et particulare ecclesiae Hungariae 1803. De comitibus regni Hungariae 1791. Extractus legum de statu ecclesiae in regno Hungariae 1792. Szörényi László*: *Praerogativae et priviagia ecclesiis et clero regni Hungariae competentia 1729. Rövid. de jó a szintén névtelenül megjelent Fragmenta historica Hungarum attentia. Pozsony 1832. Ennek a papi rendet illető része (Fragmentum historicum de parochorum nobilitari praerogativa) külön is megjelent Lőcsén 1833-ban. Úgyanezen tárgyval foglalkozik az 1824-ben megjelent „*Hazafi gondolatok a vármegyei tisztségnek megújításában a papi rendet illető jussról*” című füzet, — és az „*Egyházi értekezések és tudósítások*” II. kötetében (1820) megjelent: *Verböczi I. R. 2. cikkelyének magyarázata, avagy az egyházi rendnek polgári megkülönböztetése. Megjelent különlenyomatban is Veszprémben 1820. Továbbá Walther Lászlótól De nobilitate eorum, quos leges regni Hungariae rectores ecclesiarum compellant. (Fasciculi ecclesiastico-literarii 1842) *Mráz Mihálytól*: *Országos nemes-e a magyar alrendű pap? Értekezés Pesten 1842.* — Névtelenül év és h. nélkül Praerogativae, libertas et privilegia ecclesiis et clero regni Hungariae debita.**

³ Báthory 1609. jun. 9. kelt oklevelét. kiadta *Szilágyi Sándor* Báthory Gábor fejedelem története c. munkájában 506. l.

országon törvényesen be nem fogadták, míg a cuius regio, eius religio elv kísértett, addig a nem nemes protestáns papok közjogi helyzete nagyon labilis volt; Erdélyben azonban, hol székely és szász földről beszéltek, hol ezen nemzeteknek territorialis jogai voltak, még a cuius regio eius religio elv alapján is csak az általuk elfogadott felekezetek egyenjóságának, a vallásszabadságnak elvére lehetett eljutni és ennek következtében a protestáns egyházak papjai is a római katolikus papok korábbi jogainak élvezetébe léptek anélkül, hogy erre vonatkozólag bárminemű törvényes intézkedés történt volna.⁴

Volt azonban valami, amire a mohácsi vész előtti uzus csak szórványosan szolgáltató példát, volt egy probléma, melyet az erdélyi nemzeteknek és recepta religiónak önállóan kellett megoldani. A magyar katolikus egyház a coelibatust régóta elfogadta. Ha a jobbágy származású papok gyermekeinek közjogi helyzetére vonatkozólag a kora Árpádkorban ki is fejlődött valamelyes jogszokás, az elavult, felelésbe ment.⁵

Elméletileg a kérdés nagyon egyszerű. Amennyiben a pap ex statu gyakorol nemesi jogokat és elveszíti a jogát, ha állása megszűnik, magától értetődik, hogy gyermekei nem örökölhetik a nemességét. Az emberi természetben van azonban, hogy a szülők gyermekeiket legalább az általuk elért színvonalig szeretik emelni; a legfájdalmasabb érzés az utódok lesüllyedése. Természetes tehát, hogy az egyházi rendhez tartozó jobbágyok igyekeztek gyermekeiket papnak nevelni, vagy olyan más állásba juttatni, mellyel nemesi jogok gyakorlata (az officio) volt összekötve, mert ez által a földesúri hatalom alól mentesültek. Ez azonban nem sikerült mindkinek, nemcsak azért, mert esetleg a gyermekek nem voltak arravalók, hanem azért, mert nem minden papnak jutott az a szerencse, hogy gyermekeit felnevelhesse. A legérdemesebb jobbágy származású pap családját is az a veszély fenyegette, hogy a családfő halála után visszasüllyed a szolgaságba. Megtörtént az is, hogy hatalmaskodó földesurak a papi özvegyet is jobbágyi szolgálatra kényszerítették, ... joggatlanul! A feleség állapotára nézve ugyanis általánosságban az volt az elv, hogy férje társadalmi állapotába lép és abban marad férje halála után is, míg annak nevét viseli. Tehát a jobbágy származású pap jobbágy származású felesége az u. n. *közöltt nemesség* jogát élvezte, azonban ezt a jogot hatalmaskodó, durva földesurak nem tartották mindig tiszteletben, különösen, ha a földesúr más egyház híve volt, vagy pedig (ami a protestáns egyházak történetében elég gyakran előfordult) az egyházi és világi rend között ellentétek dultak. Jobbágy származású papok és földesurak között az ellentétek különösen a Basta korszaka után élesedtek ki, mikor az ország elnéptelenedett, elszegényedett és a megcsappant földesúri jövedelmek fokozására, munkáskezre nagyobb szükség lett; megtörtént, hogy még magukat a papokat is jobbágyi szolgálatokra kényszerítették. A papoknak és papi özvegyeknek jobbágyosorba szülyesztése természetesen ártott az egyházi rend tekintélyének, méltóságának, melynek megóvására a zsinatok minden eszközzel törekedtek.

Meg kell jegyeznünk, hogy ez nem csupán a protestáns egyházak sérelme volt, hanem a székelyföldi katolikus egyházé is, mert annak papjai általában házasságot éltek annyira, hogy épen ebben a korszakban 17 csiki katolikus plebánus közül 12 volt házasságban.⁶ Ugyanígy lehetett az arány azokban a székekben, amelyekben még volt a katolikus egyháznak némi maradványa. A házas papok többségét bizonyítja az is, hogy törvényben kellett biztosítani a nőtlen papoknak azt a jogát, hogy esperessé választhatók. (1649. XXXIII. t.-c.)⁷

⁴ A protestáns papok joga szokásjog alapján fejlődött ki. A papmarasztás szokása magával hozta a jobbágy származású papok szabadköltszökődési jogát. Erről a jogról meg sem emlékezik a protestáns egyházi rend javára kiadott egyetlen privilegialis levél sem; de hogy elismert jog volt, az mutatja, hogy Báthory Gábor az oláh papoknak a szabadköltszökődési jogot *iuxta morem, ritum et consuetudinem ecclesiarum Hungaricalium antiquam* adta meg l. m. 307. l.

⁵ Ez után u. i. csak rendkívüli esetnek tekinthetjük, ha katolikus papok törvényes házasságot kötöttek. Így közismert Czeglédi Istvánnak az az állítása, hogy az ő elei tíz generáción át papok voltak. Már minden épületivel s fegyveres házaival együtt elkészült Sion vára c. posthumus c. munkájához fűzött életrajz. Ilyen rendkívüli esetek nem voltak alkalmasak arra, hogy a régi jogállapotokat sértetlenül fenntartsák.

⁶ Szereday: Notitia veteris et novi Capituli ecclesiae Albensis. 231, és köv. l. Benkő József: Milkovia, sive antiqui episcopatus Milkoviensis explanatio l. k. 71 és köv. l.

⁷ Számátalan adatot őrzött meg a székelyföldi papok törvényes házasságára nézve Veszely Károly: Erdélyi egyháztörténelmi adatok c. munkája.

Általános egyházi érdek volt tehát, hogy az egyházi rend sérelmét orvosolják. Először a tiszántúli reformátusok 1605. június 5-én tartott nagykárolyi zsinata gondolt arra, hogy az egyház és a papok közjogi helyzetét szilárd alapokra fekteti. Ennek a merész eszmének Bocskay István zászlóbontása és fényes hadisikerei adtak tápot. A zsinat a következő óhajtasait fejezte ki:

1. Legyen Ófelsége védelmezője az igaz vallásnak; nevezetesen pedig, ha valamely városok vagy falvak vallásunkat önként beveszik, szabad legyen azoknak a patronusok ellenére is ev. lelkészt beállítani.

2. Akár nemes, akár nem nemes ember, akár szabad városok ne bánhassanak a lelképásztorral tetszésük szerint, hanem az illetékes bíróhoz, t. i. a seniorhoz (esperes), vagy superintendenshez (püspök) forduljanak.

3. Az elhunyt lelkészek özvegyei mindaddig, míg elhalt férjüknek nevét viselik, minden szolgálattól, adótól, taksától mentesek légyenek, azonban az illetékes seniornak engedelmesskedjenek, mert azok felügyelete alá tartoznak épen úgy, mint férjük életében.

4. Állíttassék valamely főiskola, vagy a meglévő iskolák bővebb adományozással láttassanak el.

5. Az erdélyi fejedelmektől nyert védelmi levelek erősíttessenek meg

A zsinat ezekkel a fontos határozatokkal Vári Tamás szatmári és Pataki Bálint szabolcsi esperest küldte a Kassán tartózkodó fejedelemhez.⁸ A küldöttséghez csatlakoztak még Siderius János szepsii, Alvinczy Péter váradi esperes és Letenyey Pál.

A fejedelem a küldöttséget szívesen fogadta és a zsinat folyamodványának 3. pontjára vonatkozólag függő pecsét alatt „saját kezével” írt kiváltságlevelet adott ki, mely Kassán, 1605. év július hó 5-én kelt.⁸

Az oklevél elmondja, hogy a lelkészek özvegyei és árvái az idők mostohaasága miatt a legnagyobb és csaknem türhetetlen nyomorba jutnak és idegen földel alatt nyomorultán, gyászos arccal kénytelenek bolyongani: ezért a Tiszán inneni és túli református papok zsinatának képviselői által előterjesztett kérésre az összes papok özvegyeit és árváit, míg a meghalt férj nevét viselik, mentesíti minden adó és szolgáltatás alól.⁹

A nagyjelentőségű oklevelet ellenmondás nélkül kihírdették Szabolcs, Szatmár és Ugocsa vármegyék közgyűlésén¹⁰

Hogy miért csak épen ezen vármegyékben, arról néhány évtized múlva kapunk felvilágosítást. A nemesség t. i. földesúri jogainak csorbítását látta ezen kiváltságlevelben és csak a földesúri jogok épségben maradásának kikötésével — *salvis dominorum terrestrium iuribus* — járultak volna hozzá a kihirdetéshez. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy a földesurak nem törődnek azzal, ha a fejedelem a papi özvegyektől és árváktól nem szedet adót, de ők földesúri jogaikból nem engednek.

A tiszamelléki kiváltságleveltel rendelkezői még nehezebben tudtak érvényesülni Bocskay halála után; ezért a zsinat Thurzó György nádorhoz fordult azzal a kéréssel, hogy erősítse meg azt.

Thurzó politikai szempontokból megtagadta azt, a saját nevében azonban nádori és helytartói hatalmából kifolyólag kiadott egy hasonló tartalmú önálló oklevelet, de a mondott körülmények miatt azt sem lehetett a többi vármegyében a földesúri jogra hivatkozó óvás záradéka nélkül kihirdettetni. Ezen óváshoz való hozzájárulás az egyházi rend részéről jogfeladást jelentett volna és ezért jobb időkre várva a kihirdetéstől elállottak.¹¹ Bár Bocskay kiváltságlevelét Báthory Gábor is megerősítette,¹² úgy látszik, hogy annak is csak Bihar vármegyében lett fogantatja.

Míg a tiszamelléki részeken a nagybirtokú nemesség meg tudta akadályozni

⁸ Tiszántúli ref. egyházkerületi levéltárban őrzött jegyzőkönyv. *Révész Imre* fordítása szerint (Sárospataki füzetek III. k. 72. l.) Közölte kevésbé hű fordításban *Tóth Sámuel* Adalékok a tiszántúli ev. ref. egyházkerület történetéhez c. munkája I. 7. 15. l.

⁹ Hivatkozások történeke az egyház alkotmányára vonatkozólag kiadott kiváltság levelére is. Ez az oklevele eredetiben a tiszántúli ref. egyházkerület levéltárában őrzetik.

¹⁰ *Révész: M. Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező* IX. évf. 484. l.

¹¹ *M. P. E. I. Figyelmező* IX. K. 78 l. és Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár X. évf. 76. l.

¹² Kiváltságlevele a Liber regiusban. *Olv. Tóth Ferenc: A helveciai hitvallást követő túl a tiszai superintendenciában élt református püspökök élete* 86. l.

Bocskay kiváltságlevelének érvényesülését, sokkal kevesebb ellenállással találkozott az a kiváltságlevel, melyet Bocskay néhány hónap múlva Tasnádi Ruber Mihály erdélyi ref. püspök és az összes erdélyi papok küldöttsége által előterjesztett kérésre, *mint erdélyi fejedelem*, adott ki.

A rendkívül fontos oklevél magyar fordítása így szól:

„Mi István, Isten kegyelméből Magyarországnak és Erdélynek fejedelme, Székelyek ispánja, adjuk tudtára mindenkinek, akinek illik jelen való levelünknek rendében, hogy mivel az Isten beszédét hirdető papoknak feleségeik és gyermekeik az ő halálok után gyakorta az idők változása miatt kivált a mostani zürzavaros időben nagy és majd elszenvedhetetlen szegénységre és nyomorúságra jutnak, úgy hogy a mások házánál és háta megett igen nyomorultul és irtózatossal szegénységgel kételenítenek élni, a tisztelendő Tasnádi Ruber Mihály, az igaz vallást követő ecclesiák püspöke és enyedi pap és az Erdélyországban élő *összes papoknak* teljes meghatalmazásával hozzánk küldött ígéhirdetők buzgó kérésére, mind pedig kegyes indulatunkból és könyörületességünkől, mellyel az afféle sanyargatott özvegyek és árvák iránt viseltetünk, akarván fejedelmi kegyelmességünket ő hozzájuk is megmutatni, hogy az ő szomorú és gyászos állapotjuk különös menedék és vigasztalás díszében részesüljön, kegyelmesen megengedhetőnek tartottuk és megengedtük az *összes erdélyi papok és ígéhirdetők* özvegyeinek és árváinak, hogy azon özvegyek és árvák bárhol említett Erdélyországunkban addig, amíg meghalt férjük nevét és címét viselik¹³ minden rovás, taksá, adó, tized, kilenced, kepe fizetés és bármintemű jobbágyi szolgálat alól kivétessenek és azoktól mentesek és szabadok legyenek, annak tartassanak, aminthogy jelen levelünk erejével ki is vesszük. Annak okáért minden híveinknek, tekintetes, nagyságos, jeles, nemes és nemzeti főispánjainknak, az alispánoknak, vármegyei főbíráknak, kapitányoknak, előljáróknak, udvarbíráknak, várnagyoknak és azok helyetteseinek, e felett a városok okos és vigyázó polgármestereinek, királybíráknak, majoroknak és esküdteknek, akármely városok, mezővárosok és faluk bíráinak, akik a mi Erdélyországunkban vagynak és tartózkodnak jelen való levelünket látván, olvasván, vagy hallván, ez által hagyjuk és erősen parancsoljuk, hogy ti is az említett Isten beszéde sáfárinak, mind a mostaniaknak s mind a következőknek özvegyeit, gyermekeikkel egyetemben a mi általunk engedélyezett idő alatti semmi rovás, taksá, adó, dézsma, kilenced, kepe fizetésre vagy akármi jobbágyi szolgálat teljesítésére ennek utána hajtani és kényszeríteni ne merészeljétek, sőt amennyire lehetséges, szükség esetén a ti képességetek szerint nékiek kegyes és hasznos segítségével legyetek. Másként nem cselekedvén és jelen való levelünket elolvasás után az előmutatónak visszaadván. Amelv kegyes beleegyezésünkről és az Erdélyben levő minden papok özvegyeinek és árváinak adott szabadságról ezen jelenvaló privilegialis levelünket, melyet hiteles függő pecsétünkkel erősítettünk meg, kegyelmesen kiadtuk. Kelt Medgyes nevű városunkban, az Úr 1605. esztendejében, Szeptember havának 16. napján.¹⁴

Az erdélyi kiváltságlevel főképen azért érdemel figyelmet mert a reformátusok által kezdeményezett akcióhoz csatlakozhattak az összes bevett egyházak képviselői, így a fejedelmi kegyet nem kizárólag maguknak, hanem a *salva permanente concordia et Christiana charitate* elv alapján¹⁵ általában kérik és nyerik meg; tehát velük egyenlő kiváltságban részesülnek a lutheránus, unitárus és a még házasságban élő róm. katolikus papok özvegyei és árvái is!

A három nemzet hazájában az ilyen általános jellegű kiváltságok is csak nemzetekként, a nemzetek keretén belül érvényesülhettek.

Míg a magyarok földjén minden jel szerint végrehajtották a kiváltságlevel rendelkezéseit, a székelyek és szászok köréből több panasz merült fel még ez után is a földesúri önkény ellen

Aki a viszonyokat nem ismeri alaposan, kételkedéssel fogadja ezt a kijelentésemet, mert mindkét privilegizált föld lakói szabadok, a székelyek épen nemesek lennének és mentesek a földesúri hatalomtól. Jogilag így is volna, de nincsen szabály kivétel nélkül.

Tudjuk azt a történelemből, hogy a harmadik (gyalogos) székelyrend a fejedelemség megalakulása óta állandó keserves harcokat folytatott ősi szabadságáért. Ez a

¹³ Az árvákra vonatkozólag nem állapítja meg a határt. A kifejtett gyakorlat szerint házasságra lépésükig illette meg őket az adó és szolgálat-mentesség.

¹⁴ Megjelent magyar fordításban *Bod Péter* Smírnai Szent Polikarpus (é. és h. n.) c. munkája 57. l. mely fordítást lehetőleg követtünk. Eredeti latin szövegben ugyancsak Bod Péter adta ki *Historia Hungarorum ecclesiastica* c. m. II. K. 220. l. Közölte a Történelmi tár 1880. évf. 204. l. Bethlen Gábor 1619. évi mezerősítő átiratában, melyet az erdélyi országgyűlés előtt is kihirdettek.

¹⁵ A Bocskay érdekében írt Apológia e szavakkal világítja meg az erdélyi protestáns egyházak viszonyát. *Bod Péter*: *Historia Hungarorum ecclesiastica* II. k. 222. l.

harc éppen úgy irányul a fejedelmek, mint az előkelőbb rend (főemberek — primores, lófők — primipili) ellen. E harcban Bocskay megértő, jóságos uralma csak pillanatnyilag hozott nyugalmat. A székely főemberek és lófők zordon, kemény lelkű emberek voltak, egyetlen élethivatást ismertek: a katonáskodást. A kultúra szelid fénye még századok múlva is nehezen hatotta át szívüket, közöttük még századok múlva is kisértettek az ősi pogányság maradványai. A XVII. század elején még ott kevés iskola volt, akkor még senki sem jósolhatta volna meg, hogy eljön majd az az idő, midőn a szellemi művelődés erős gyökereket ver és a vad primorok és pixidariusok utódai, mint jámbor tudósok, hivatalnokok, papok, tanárok és tanítók lépik el az egész Magyarországot.

Akkor még a székelyföldi papok és tanítók is általában jobbágyokból kerültek, — és reájuk nézve annál rosszabb volt, ha épen a jobbágyi sorba süllyesztett harmadik (pixidarius) rendből. Bocskay intézkedései, végrendeletének meghatározott szavai nem vethettek véget a harmadik rend ellen folyó ádáz küzdelemnek; természetesen a papi özvegyek és árvák javára kiadott kiváltságlevelét sem fogadták mindennél megértéssel, sőt Háromszéken még a papok személyi jogait sem tartották tiszteletben, adófizetésre, jobbágyi szolgáltatásra kényszerítették őket.

Bethlen Gábor anyja székely volt; gyermekkorra egy részét gyámjának, a türelmetlen vad Lázár Andrásnak udvarában töltötte. Ismerte az ottani viszonyokat későbbi méltóságából kifolyólag is, — és őt is ismerték vérei. Tudták azt, hogy milyen hitbúzó ember és mennyire becsüli Isten szolgálait, a trónralépése óta tartott országgyűlések határozataiból is értesülhettek arról, hogy mennyire szívén viseli az egyházak és iskolák ügyeit. Elérkezettnek látták tehát az időt arra, hogy fájó sérelmeik orvoslására megtegyék a szükséges lépéseket.

Összegyűlének tehát a Háromszéket alkotó sepsii, orbai és kézdi széki reformátusok és az egy igaz Istent valló, de Krisztust közbenjáróul elismerő unitáriusok papjai és tanítómesterei, akik abban az időben is midőn másutt a felekezeti viszályok átka dühöngött, dicséretes egyetértésben, békében és testvéri szeretetben közös szervezetben, u. n. coetusban éltek. Meghányták, vetették állapotukat és írásba foglalták kívánságaikat. Határozatukat három tagú küldöttség útján a fejedelem elé terjesztették, aki szívesen fogadta nemcsak a küldöttséget, hanem az emelkedett szellemre valló határozatokat is.

Mert tény az, hogy a jeles határozatok formájuknál, tartalmuknál fogva ma is megragadnak és méltó büszkeséggel tölthetnek el. Hasonlót nem produkált akkor e világnak egyetlen népe sem.

A jóságos bölcs fejedelem e kiváló művet még kiválóbb keretbe illesztette: a háromszéki református és unitárius papok és tanítók részére kiadott kiváltságlevelében tett vallomást a legszebb formában arról a megbecsülésről, mellyel Isten szolgálói és tudományok művelői iránt viseltetett.

Régi kulturális életünk legragyogóbb, legértékesebb gyöngye ez a kiváltságlevelél, épen azért szükségesnek tartom, hogy legalább bevezető részét hű fordításban bo-csássam olvasóim rendelkezésére.

„Bárha napjainkban igen ritkán és kevés fejedelem is találhatik, aki a jeles tudományok művelését és azok professorait valamelyes jóakarattal felkarolja, mert a legtöbben gyakran miként látjuk, a tudós férfiakat elhanyagolják, megvetik, sőt gyűlölni szokták, annyira, hogy a fejedelmek palotáit gyakrabban láttuk megnyitni a hízélgők előtt, mint előttük; azonban a régiek épen ellenkezőleg cselekedtek. És hogy a rómaiakat elmellőzzük (akik a tudós emberek egybehangzó ítélete szerint az összes halandókat erényekkel, dicsőséggel és lelki erővel felülmúlták, nemde a régi fejedelmek és királyok tudós emberek társaságában gyönyörködtek és azokkal a legnagyobb jóakarattal és barátsággal együtt éltek? Ezeket vonták be ugyanis a legfontosabb ügyek megtanácskozásába, azokra hallgattak és őket tiszteletben tartották. Ilyen volt, hogy a többit elhallgassuk, Croesus a lydusok királya, aki a közművelődés vágyától hevítve midőn látta, hogy azon barbár nemzetek, melyek fölött uralkodott, híjával vannak a tudós férfiaknak, Anacharsis híretől ösztönözötve egy udvari szolgáját Athenbe küldte és nem megvetendő mennyiségű aranyat ajánlván fel őt magához hívatta. Ilyen volt Nagy Sándor is, kit az egész világ bámult és félt, aki soha nem nélkülözhetette a tudós emberek társaságát! Ha tehát a leghatalmasabb uralkodók is erkölcsseik és életük felügyelői gyanánt a tudós férfiakat becsben tartották, mennyivel inkább nem szabad nekünk megfélekedezni a lelkipásztorokról (akik által a hatalmas Úristen az emberi üdvösséget igazgatni kívánta) és őket megvetnünk! Értesültünk ugyanis arról, hogy e Sepsii, Orbai és Kézdi székely székekben élő igaz hitet valló (kálvinista) tiszteletes espe-

reszek és papok, valamint az egy Istent valló és Jézus Krisztust közbenjárónak elismerő egyházak szolgálói, akiket Arianus hitűeknek hívnak (unitáriusok) ez időig nagy eredménnyel oktatták Isten népét, most azonban a világi személyek megvetvén az ök egyházi szabadságát (immunitas) sok dologban az ő rendjüket megzavarták és az ő hivatásukba beleavatkoztak, sőt akadtak olyanok is, akik féktelen szabadossággal és vakmerőséggel semmi tekintettel nem lévén az egyházi ügyekre, azon papokat és iskolamestereket nagy kellemetlenségekkel és keserves bántódásokkal illeték és még polgári vagy jobbágyi terhek viselésére s hadjáratokban való részvételre sem rettentek vissza kényszeríteni. *Mi azonban, kiknek épen úgy szívünkhön fekszik a vallás és istentisztelet gondja, mint más ügy, a lelkészeknek azon kellemetlenségei és veszélyei által indítatva, úgy gondoltuk, hogy hivatásunkkal nem ellenkezik, ha ezen dologra kellő gondot fordítunk és azon cikkelyeket, melyeket szabadságaikról és mentességeikről közös megegyezéssel összeállítottak és a tisztelendő Torjai Székely Péter, Koppány István és Lekredi János¹⁶ az összes papok s iskolamesterek nevében kiadva folyamodvány formájában megerősítés végett elénkbe terjesztettek, kegyelmesen el fogadjuk. Amely szóról szóra így hangzik:*

Előszőr. Látjuk, hogy a minden dolgok hatalmas kormányzója az egész világ gépezetét olyan törvénnyel, móddal és rendszerrel rendelte, hogy egyik a másik természetét és hivatását elvállalni és annak feladatát betölteni, vagy abba beleavatkozni semmi módon nem képes. Mert ha az éjszaka a nappal szerepét, a nappal pedig a sötét éjszakáét vállalná, a tűz vízzé, a víz tüzzé változna és a többi elemek is természetüket ellenkezőre változtatnák, mindjárt minden dolog elpusztulna. Hogy azért az egyházi állapot és rend az egyetlen helyes ösvényen megmaradjon és az egyházi méltóság soha semmi vonatkozásban világi állapotá ne változzék ezért közös törvénnyel elhatároztuk, hogy¹⁷

2. Ha az említett papoknak és tanítóknak bárhol akár örökölt, akár vett házuk van, mindaddig, amíg a tulajdonos egyházi állásban van,¹⁸ úgy ő, mint az ő nyomdokait követő árvái, sőt zsellérei is minden rovás, taksa, rendes és rendkívüli adó és segély, kamara nyereség fizetése, minden fajta jobbágy és polgári szolgálatok teljesítése, általános, vagy részleges hadjáratokban való részvétel alól szabadok és mentesek legyenek. Semmiféle világi tisztség fölöttük semmi joghatóságot ne követeljen és senki földesúri hatalmat ne gyakoroljon.

3. Béke idején kell háborura gondolni és emberi ügyről lévén szó, utódaikról is gondoskodni kívánnak. Ha tehát az említett papok és iskolamesterek közül valaki meghal, özvegyeik, míg néhai férjük nevét újabb házasság által meg nem változtatják, legyenek részesei az előbbi mentességeknek.

4. Bárha a testrészeknek különböző feladata van, mégis azoknak minden tevékenysége az egész test fenntartására irányul. Az egyességet és egyetértést minden ép elméjű és jámbor ember nem csak dicséri, hanem magasztalja is. A református és unitárius egyház megalakulása óta ezen a földön mindig szabad volt, de azért papjai és tanítói — bárha különböző valláshoz tartoztak, — csodálatos egyetértés kötelékével egyesültek és uniójuk épségének fenntartásával mindenik saját püspökétől és esperesétől függött.¹⁹

5. A gondatlanság és hanyagság a legerősebb épületeket is tönkretetheti. Ennek megelőzése végett mindenik esperes a maga kerületében szükség esetén a fejedelem engedélyével karhatalmat is igénybe véve az egyházakat látogassa meg.

6. Törvény az állam lelke. Miként test lélek nélkül, állam és emberi társaság sem lehet törvény nélkül. Hogy az említett coetust (3. p.) minden cselekedetében az isteni és emberi törvényekkel az igazság elvei vezéreljék, minden székben és esperességben a quindenákon intézzék el a pöröket.

A fejedelem a szokásos formulákkal elfogadja, megerősíti és ünnepélyes oklevélben kiadja a felsorolt cikkelyeket, Az oklevél kelt Medgyesen, 1614. augusztus hó 10-én.

¹⁶ Bod Péternél Leerdí János — a nevekben azonban a Bod-féle szöveg nem irányadó, mert holland kiadói a neveket a legnagyobb gond mellett is hibásan szedették.

¹⁷ Ettől kezdve nem tartom szükségesnek, hogy szószerinti fordításban adjam a szöveget.

¹⁸ A tanítókat is az egyházi rendhez sorolják a kánonok; a tanítói, tanári állás különben is átmeneti volt, lépcső a papsághoz.

¹⁹ Csaknem szószerinti fordításban közlöm ezt a cikkelyt, mert Szeffü Gvula a különböző felekezetek közötti türelmet lehetetlennek állította a racionalizmus kora előtt a közöttünk lefolyt vitában. Ehhez még csak azt jegyzem meg, hogy később a háromszéki unitáriusok sok más adatunk szerint a református püspök felügyelete alatt éltek annak ellenőrzése szempontjából hogy Krisztust közbenjáróként (mediator) elismerik-e? Erre vonatkozólag törvény is rendelkezvén, I. Rákóczi György csak azon feltétellel erősítette meg 1647-ben ezt az oklevelet, hogy a külső disciplinát illetőleg (quoad moralia) a református superintendens felügyelete alatt álljanak.

A coetus a nyert privilégiumot bemutatta a szokásos kihirdetés végett a három szék tisztjeinek, azok azonban még nem ismervén Bethlen Gábor erélyét, a fejedelmi levél hátára rávezették, hogy bizonyos pontjait nem fogadják el és megsemmisítik, (!) de újabb nyílt parancsot kaptak, mellyel már nem mertek ellenkezni. Éppen ezen nyílt parancs alapján fogadta el hitelesnek és írta át némi módosítással 1647.-ben I. Rákóczi György, 1654-ben pedig II. Rákóczi György ezt az oklevelet.²⁰ A szék ellenállásának ismerete nélkül nem érthetjük meg, hogy miért kellett ebben az ügyben az erdélyi országgyűlésnek is határozatot hozni.

Az 1625 évi XVI. articulus így szól: Végeztünk Kegyelmes Urunk a Székelységen lévő egyházi rendeknek állapotjuk felől is, hogy annyiból, a mennyiből külső jószágokat és örökségeket birnak, értsenek egyet az falun való szedőkkel, de mivel hogy privilégiumok is vagyón róla, valamíg papi tisztet viselnek és nem deponáltatnak, egyéb terhek viselésre őket ne erőltessék, ha szintén megyéjek nincsen is.²¹

Fel kell hívnom a figyelmet arra, hogy a törvény már általában a „székelységen levő egyházi rendről” szól. Az erdélyi vallásügyi viszonyok következtében így lesz egy kis töredék által kivívott privilégium közkinccs, melyben a katolikus papok is részesülnek.¹²

Bethlen Gábor trónra lépése idején a székely papokon kívül panaszai voltak a szász papoknak is. Az ő helyzetük valamivel komplikáltabb volt; Báthory Gábor erőszakkal akart Erdélyből református és magyar államot csinálni, a szász nemzetet igyekezett megfosztani külön állását biztosító egyházi és politikai privilégiumaitól.²³ Bethlen választása idején e téren is megindult a restaurálás munkája. A szász papok egyelőre a saját egyházuk sérelmeit nem külön terjesztették elő, hanem a nemzeti sérelmek listájába foglalták.

Az első jegyzéket még a választás előtt állították össze és valószínűleg az in-terregnum idejére választott tizenkettes tanács elé terjesztették.

Egyházi szempontból egyelőre keveset kívántak: „Magyarország dicséretes királyaitól hűségükért és állhatatosságukért a szász papoknak adományozott dézsmákat és jövedelmeket, melyeket kevés idővel előbb Báthory Kristóf alatt a nemesek ösztönzésére elvettek és privilégiumaik sérelmére magánhasználatra fordítottak, adják vissza.

Ehhez a ponthoz a következő megjegyzést fűzte valaki: „Könyörögjenek a jövendő fejedelemhez!”²⁴

Körülbelül másfél hónappal Bethlen választása után az univerzitás megint írásba foglalta sérelmeit és ekkor az egyházi rendre nézve a következő kívánságokat terjesztették elő: Ő nagysága az ecclesiasticus statust, prédikátorinkat régi szabadságokban, privilégiumokban, az régi királyoktól, fejedelmektől adatott, donált confirmációjukat is tartsa meg. Dignus est operarius mercede sua et qui altari servit et altari vivat,²⁵ hogy ők is Ő nagysága kegyelmes protekciója alatt csendesesen megmaradván az szent Istennek ügyét ájtatosan hirdethessék isteni félelemben és így az vera Christi ecclesia magis-magisque plántáltassék in hoc regno.²⁶

²⁰ Az eredeti oklevél ismeretlen a Rákóczi féle átiratban közölte *Salamon József*: De statu ecclesiae evangelico-reformatae Kolozsvár 1840. 18 l. és *Bod Péter* i. m. II. K. 234. l.

²¹ Erdélyi Országgyűlési Emlékek VIII. K. 272. l. Az ellentétek ezen határozatból következtethetőleg a „külső” birtokok miatt merültek fel, ami alatt érthetjük a nem egyházi birtokot, de valószínűbb, hogy a „belsősséggel”, a házbirtokkal ellentétben használhatják a „külső” megjelölést. „Ha szintén megyéje nincs is” vonatkozik az u. n. *vacantia*-ra, mert ha az akkor divatozó papmarasztás miatt valamely lelkész nem kapott „megyét”, papi jellege akkor is megmaradt; tehát saját birtokaira (örökség!) is adómentességet élvezett. Épp ez utal arra, hogy a külső birtokra helyesebb a második sorban említett értelmezés.

²² Privilegia olim a principe Gabriele Bethlen haereticis ministris concessa a nostris quoque iuxta glossam in generali congregatione incl. sedis Csik anno 1714. die 7 Decembris receptam ab omnibus observantur. (*Veszely Károly*: Erdélyi egyháztörténeti adatok I. K. 65. l.) Kétségtelen, hogy előbb is megtartották. 1714-ben valami ok miatt értelmezték! Kérdéses lehet, hogy ez a határozat nem Bethlennek a papok gyermekei részére kiadott armálisára vonatkozik-e, azonban a határozat további része a papok, tanítók és azok özvegyei és gyermekei adómentességéről emlékeztet meg, a kérdést a határozat szövege kétségtelenné teszi.

²³ Az egyházi sérelmeket bővebben ismerteti *Teutsch*: Urkundenbuch és Zehntrecht c. munkája és újabb *Fr. Teutsch* i. m.

²⁴ Erdélyi Országgyűlési Emlékek VI. K. 366 l.

²⁵ Méltó a munkás bérére és aki az oltárnak szolgál, az oltártól is éljen.

²⁶ I. m. 585. l.

Bethlen általánosságban hozzájárult ehhez a ponthoz, de ez nem jelentette a magánosok birtokába jutott tizedek visszaadását, amely miatt később újra előterjesztették kérésüket,²⁷ de az országgyűléshez útasították.

Az általános jellegű megerősítés arra vonatkozott, hogy a szász papok, miként általában a bevett felekezetek papjai, a nemesi jogoknak megfelelő *ecclesiastica praerogativát* élvezik.²⁸ Bár a szász papoknak a világiak feltékenységével és uralomvágyával épen olyan kemény küzdelmet kellett folytatniok, mint a magyar és székely papoknak, de adómentességüket nem vonták soha kétségbe; még akkor is, mikor Báthory Gábor elviselhetetlen adókat rótt a szászokra, adómentességük elismerésével kérték őket a világiak, hogy legyenek segítségükre.²⁹

Azonban voltak jobbágy származású szász papok is! Az ítéletidő nem kimélte a lehetőleg elszigetelten élő szászokat sem. Már Báthory Zsigmond korának viharai több helységüket tette tönkre, sok szásznak adta kezébe a vándorbotot; Báthory Gábor alatt is sokan voltak kénytelenek menekülni. Többen előkelő, hatalmas urak oltalma alá adták magukat, jobbágyokká lettek és bár Bethlen Gábor uralkodása alatt nyugodtan felkereshették elhagyott fészkeiket, mert a jobbágyokká lett szászok javára törvény is intézkedett, mégis sokan maradtak jobbágyok. Ezek fiaiból lettek diákok, harangozók, tanítók és ezen lépcsőkön át végre papok. A jobbágy származású szász papokhoz, illetőleg azok utódaihoz már nemcsak a szász univerzitas, hanem a földesúr is igényt formált, sőt megtörtént az is, hogy maguktól a papoktól is úri szolgálatot követelt. Ez nem is csoda, mert még Bethlen Gábor uralkodása alatt is kísértett a Báthory Gábor szelleme; előkelő urak tőle is kívánták, hogy az egész szászságot meg kell fosztani privilégiumaitól és jobbággyá kell tenni.

Több visszaélés kényszerítette a szászokat arra, hogy jobbágy származású papjaik és azok családjai részére a fejedelem oltalmát kérjék.

Bethlen Gábor részükre a következő oltalomlevelet adta ki :

Az egész Szászországon levő *ecclesiastica universitas* adja értésünkre alázatos panaszokodással jelentvén, hogy volnának némelyek az nemesség közül, kik ez világon való minden keresztény papoknak annyi sok *saeculumoktól* konfirmáltott privilegiumoknak hallatlan felbomlására, ha mely papoknak fiai deáktalanok lennének, az mely papok ő nekik jobbágyi fiai lőttenek volna, azokat nem gondolván semmit az attyokról reájuk származott szabadsággal, újonnan, mivel attyok nyomdokai nem követvén papok nem lőttenek, jobbágyúságra erőltetnék, — könyörögvén azon, hogy abból öhozzájuk kegyelmes gondviselésünköt mutatnók. Nem akarván azért az megnevezett *ecclesiastica universitas* ebbeli kegyelmes gondviselésünkben megfogyzatunk, így deliberáltunk ez dolgok felől kegyelmesen, hogy valami az antiqus usus és szokás volt az papok fiainak szabadosságok felől, mindenik fél ahhoz alkalmaztatván magát, valami egymás szabadsága ellen való innovációt se egyébb dologban, se ebben cselekedni ne merészeljen. Hűségteknek azért kegyelmesen és serio parancsoljuk, hogy ez vevelünk vevén, mindjártást kiki tisztí alattvaló vármegyéjén hirdettesse és publikáltassa meg, hogy mind az papok s mind az nemesség az jobbágyok fiaiból lött papoknak deáktalan fiai felől valami az régi usus és eleitől fogván megállott *consuetudo* volt, ahhoz alkalmaztatván magát, egymás szabadsága ellen egyik és semmi *inconsuetu innovációt* ne indítson. *Secus non facturi, praesentibus perfectis, exhibenti restitutiis. Datum in civitate nostra Alba Julia die 17. Julii, anno 1628. Gabriel mp. Gregorius Ormánkeözy mp.*³¹

Míg a szász papok az ő specialis helyzetüknek megfelelő új protectionalis kiadását kívánták, *jóval többet, mint amennyit Bocskay privilegiuma nyújtott*, a magyar papok jogaik védelmére elégségesnek tartották Bocskay kiváltságlevelének megerősítését. A kérést a nagy fejedelem kedvelt udvari papjai és tanácsosai: Keserői Dajka János és Milotai Nyilas István terjesztették elő, — mire Bethlen Gábor Kolozsváron 1618. október hó 16-án kelt, függő pecsét alatt kibocsájtott oklevelében szóról-szóra átiratta és örök érvényűnek jelentvén ki megerősítette Bocskay ismertetet

²⁷ E. O. E. VI. K. 540. 1. A tizedre vonatkozó fejedelmi királyságlevelet közölte *Szilágyi: Báthory Gábor fejedelem története* 325. 1.

²⁸ E régi és találó kifejezést használja Rákóczi György a Síménfalvi Deák György részére adott armalisban. *Sándor Imre: Cimerlevelek* II. f. 22.

²⁹ *Fr. Teutsch: Geschichte der evangelischen Kirche in Siebenbürgen.*

³⁰ A szász papok nem alkottak külön rendet: országgyűlésen nem is képviseltették magukat. Ezen alapon tagadták meg az eskütételt fejedelemválasztás alkalmával.

³¹ Közölte teljes szövegben (itt a bevezető latin formulákat elhagytuk). *G. D. Teutsch: Urkundenbuch der evangelischen Landeskirche A. B. in Siebenbürgen. Hermannstadt 1862. 296-298. 1.*

levelét, sőt az 1619 évi gyulafehérvári országgyűlésen — senki ellene nem mondván — ki is hirdette azt.³²

Ezzel Erdélyben végleg diadalra jutott az az elv, hogy a jobbágy származású papok özvegyeit és árváit megilleti az adó és szolgálatmentesség. Bod Péter többször idézett kiváló munkájában azt írja, hogy a lelkészek özvegyei és árvái „az uralkodó fejedelmek engedélyéből” még most is élvezik ezt a kiváltságot.

Azonban ezzel még nem nyert elintézését a fontos jogelv a magyarországi, nevezetesen a tiszántúli és inneni, valamint felsődunamelléki és dunántúli egyházakban.

A rendi világban a papi állás méltósága az említett érzelmi momentumoktól eltekintve is megkívánta, hogy az Erdélyben érvényre jutott kiváltságot megnyerjék.

Az utóbb említett egyházak akkor, midőn Bethlen Gábor első hadjárata kezdetén fényes hadi sikereit az 1619 évi pozsonyi országgyűléssel koronázta, melyre a magyar nemzeti királyság visszaállításának reményével gyülekeztek a meghívottak, többi kivánságuk között előterjesztették azt a kérésüket is, hogy az a kiváltságlevél melyet a felséges Bocskay István fejedelem „saját kezével” adott a Tiszán inneni és túli seperintendenseknek, espereseknek és papoknak, — Ő felsége kegyelméből részünkre is engedélyeztessék — és megerősíttessék.³³

Nem lehet kétségünk az iránt, hogy Bethlen Gábor teljesítette is a kérést; de miután ez a terület hamar visszakerült az ausztriai ház uralma alá, a privilegium érvényét veszítette.

A tiszamelléki reformátusok az 1619. évi pozsonyi országgyűléstől kivánták, hogy Bocskay és Thurzó nádor diplomáit megerősítse, de „differáltatott.”³⁴ Ennek a területnek nagyrésze a nikolsburgi béke folytán ugyan az egyházak és papok hívatását nagyra becsülő Bethlen Gábor uralma alá került, de ott a földesúri önkény szűkkeblű érvényesülését ő sem tudta megszüntetni, főképen az egyházi renddel minduntalan harcban álló protestáns főurak miatt. Ebből érthetjük meg azt, hogy a tiszántúli református papok is csak hosszas előkészítés után, az 1629 évben erősítették meg vele Bocskay kiváltságlevelét, azonban a tiszáninneniek, nevezetesen a zempléni és abaujtonnai egyházmegyék még ennek hírére sem tartották érettnek a körülményeket kérésük előterjesztésére, csak épen az előkészületeket tették meg.³⁵

Már az első lépésnél is kellemetlen meglepetésben volt részük. Bocskaynak két kiváltságlevelét őrizték a zempléni egyházmegye leveles ládájában: a papi özvegyek és árvák adómentességét, valamint az egyházszervezetet szabályozó okleveleket, — de mindkettő eltűnt.

Az 1629 évi újhelyi és vámosújfalui részszinat (parcialis) elrendelte az oklevelek kutatását — és a papi özvegyek és árvák ügyében megállapította, hogy „sokan vannak idegen elmével és kemény szüvel ellenünk”. A papokat még nem merik bántalmazni. „occulata fortassis pietate inhihente,”³⁶ de haláluk után „minden ellenünk készített nehézségeket familiánk ellen árviz módra kitöltik. Minek okáért menél szemesbek azok az ártalomra, minekünk annál vigyázóbbaknak kell lennünk az oltalomra, serkentgettetvén az apostolnak ismert mondásától: *qui domui suae non providet, fidem abnegabit, ethnicoque deterior est.*³⁷ Vigyáztak arra az mi nem régen az Úrban elnyugodott atyáink és az felsőbb magistratussal közölvén dolgokat, olyan protectionalist impetráltak familiánk, melynek akárhol is és akármikor is szabadon örvendezhetnénk, ha az sok adversariusok keresztül nem állanának. Annak okáért, holott ők minden követ mozgatnak ellenünk, mi is el ne siketüljük az igazságot, hanem mozogjunk, ha szintén nem futhatunk is.” Élénk tanácskozásokba kezdett a két egyházmegye kiváló esperese, Miskolci Csulyak István és Sepsii Laczkó Mihály, — még a fejedelem jelenlétében is (valószínűleg Váradon) tárgyaltak erről, de néhány báró (főúr) ellene szegülvén, jobbnak tartották a kérdést levenni napirendről. Nem a fejedelem készséges jóakaratóban kételkedtek, hanem abban,

³² Közölte *Salamon*: i. m. Történelmi Tár 1889. évf. 284. l.

³³ Protestáns Egyháztörténeti Adattár IX. K. 40. l.

³⁴ Erdélyi Történelmi Adatok III. k. 239. l. VII. pont.

³⁵ *Révész*: Figyelmező 1878. évf. 77. l. A megerősítő levél szövege a Liber regiusban maradt meg és Pokoly József szives közlése szerint 1609. júl. 16. kelt.

³⁶ Tudat alatti jámborság megakadályozza őket ebben.

³⁷ Aki családjáról nem gondoskodik, hitét megszegi, az rosszabb a pogánynál.

hogy nem tudják érvényre emelni a kiváltságot, — és midőn látják, hogy ellenségeik kiirtásukra törekednek, ezzel még csak jobban irritálnák őket és a kudarc szégyenét nem kerülhetik el. Jobb időkre kívánták tehát halasztani az ügyet.³⁸

Csak így érthetjük meg azt, hogy a tiszáninneri és túli egyházkerületben sok olyan tünetet látunk, amely Bocskay privilegiumával ellenkezik. Ebből következik az a világi intézkedés, hogy papi pályára csak felszabadított (manumittált) léphet; így alapon érthető az, hogy akiről kiderült, hogy csak a jobbágyi terhek elkerülése végett keveredett az egyházi rendbe, azt szegényszemre kizárják, mely intézkedést a tiszántúli reformátusok zsinata proprio motu is végrehajtott.³⁹ Még ez után is olvasunk panaszokat a földesúri önkény ellen. Csak többszöri fájó visszaélés kényszeríthette az 1686 évi tiszántúli zsinatot arra, hogy püspöke által Apafi Mihály fejedelem elé terjessze azt a panaszát, hogy a nemesek a lelkészek fiait üldözik, jobbaggyá akarják tenni,⁴⁰ pedig még akkor senki sem támasztott jogos kétséget Bethlen armalisának érvénye ellen. Kétségtelen, hogy a kegyes fejedelem a püspököt szívesen fogadta és a szükséges intézkedéseket megtette, mégis két évvel később a zsinat az önkénykedések megelőzésére szükségesnek tartotta elhatározni, hogy a papok fiaikat vagy tudományra, vagy mesterségre oktassák; — az utóbbiaknak szabad városokba kell letelepedni, hogy ne lehessen őket jobbágyi szolgálatokra erőszakolni.⁴¹ Ezekből az adatokból kétségtelenül megismerhetjük a tiszamelléki földesurak mentalitását és megértjük azt, hogy a fejedelmi privilegiumok ellenére a jobbágy származása papi özvegyek és árvák mentességének elvét Erdélyen és néhány tiszántúli vármegyén kívül nem fogadták el és bár a papok általában kívánták ezen elv dadalra juttatását az „idegen elméjü és kemény szívé emberek megakadályozták azt.” Még Bethlen Gábor jóindulatú pártfogása sem segíthetett rajtuk; épen Bethlen halálának évében mondanak le a zempléni és abaújházi tractus papjai papiroson régóta biztosított jogaik érvényesítéséről. Ilyen körülmények között, bátran mondhatjuk, igazán váratlanul jelent meg Bethlennek egy oly kiváltságlevele, mely az összes eddig megjelent kiváltságleveleknél jóval többet ad az erdélyi és erdélyrészi papok gyermekeinek, mert nemcsak a földesúri hatalom alól veszi ki őket, hanem az ország valóságos, kétségtelen, igaz nemesi sorába emeli és nekik nemesi címéri adományoz, hogy soha eszébe se juthasson földesúrnak ellenük igényeit érvényesíteni, őket jobbágy sorba visszakényszeríteni.

Ez volt a nagy fejedelem utolsó nagy cselekedete; annál nagyobb, minél kevésbé volt arra előkészítve a talaj. Még Erdélyben is, ahol az ő szellemeközvetlenebbül hatott, ahol már oklevélben hirdette egy kis kegyes ferdítéssel, hogy a papok szabadsága „átszármazik” még „deáktalan” fiaikra is; a szabadságjogok ilyen nagy jelentőségű, jövőre is kiható kiterjesztésére aligha számított valaki. Tömeges jobbágy-szabadítás, sőt épen nemesítés nemcsak elvi, hanem gazdasági kérdés is. Eltekintve a szükkeblű rendi érdektől, az államnak is szüksége van adóra, melyet akkor csak polgárok és jobbágyok szolgáltathattak. Báthory Zsigmond és Gábor szerencsétlen uralma nemcsak a nemesek, hanem a polgárok és jobbágyok számát is megapasztotta. Egyaránt földesúri és állami érdeknek tekintették a jobbágyok számának szaporítását és Bethlen Gábor választása alkalmával arra is volt gondjuk, hogy a jobbágyok és polgárok nemesítésének jogát lehetőleg korlátozzák. Az új fejedelemnek ígéretet kellett tenni arra, hogy „derekas donatiót” — tehát nemes levelet is — nem ad ki a tanács hozzájárulása nélkül.⁴² Az előző fejedelmek mezővárosok, különösen Nagyenyed polgárai közül többet nemesi rangra emeltek. „Mivel a fejedelem és ország terhét” városi polgárok és jobbágyok viselik, a tömeges nemesítésekkel pedig épen a gazdagabb polgárok száma fogyott és a szegényebbek terhe szaporodott, arra kérték, hogy mezővárosokban *senkinek* se adományozzon nemességet,⁴³ a jobbágyokra nézve pedig megkivánták, hogy csak a földesúr hozzájárulásával, az általa manumittált jobbágyot nemesíthesse; sőt gazdasági okokból épen a harmincéves háború első évében felszólalt az erdélyi országgyűlés az ellen is, hogy jobbágyok katonák lehes-

³⁸ Révész: Figyelmező IX. K. 77. 78. l.

³⁹ Tóth Sámuel i. m. 83. l.

⁴⁰ I. m. 64. l.

⁴¹ U. o. 66. l.

⁴² E. O. E. VI. K. 359. l.

⁴³ I. m. 361. és 422. l.

senek, mert szolgálati idejük alatt ezek is adómentességet élvezvén, fogyott általuk az adózók száma.⁴⁴

Bethlen Gábor alkotmányosan uralkodott. Még ha ellenkező véleménye volt is, míg az ország többségét véleményének meg nem nyerte, új törvény hozatalára nem birta, tiszteletben tartotta a neki nem tetsző törvényeket is. Az országgyűlések állásfoglalásaiból magyarázható, hogy habár neki nagyfokú szociális érzéke volt, habár az érdemeket mindenkiben tisztelni tudta és készséggel jutalmazta és habár hadakozásai alatt bőséges alkalom nyílt arra, hogy nem nemesek is érdemeket szerezzenek és a nemességadományozás újabb ösztört adott volna érdemes szolgálatokra; ő *aránylag kevesebb nemeslevelet adott ki, mint elődei*. Ebből magyarázható az is, hogy míg Bocskay István és Báthory Gábor érdemes katonák tömeges nemesítésére bőséges példát adtak, tőle csak két tömeges nemesítő levelet ismerünk.⁴⁵

Csak ilyen előzmények után érthetjük és méltányolhatjuk kellőképpen Bethlen Gábor azon elhatározásának jelentőségét, hogy a jelen és leendő erdélyi és erdélyrészi papok mindkét nembeli utódainak nemességét adományozott.

Magatartásában, cselekedeteiben sok volt, amit több kortársa nem értett meg, hibáztatott, sőt a miért gyűlölték is. Ez az intézkedése is kétségtelenül sok nemes úrból haragot, sőt gyűlöletet váltott ki még a szoros értelemben vett Erdélyben is. Ha a székely székek ellenállottak s fejedelmi kiváltság levelét megsemmisítő indorczióval merték elékteleníteni, midőn a háromszéki református és unitárius papok részére jóval kisebb jelentőségű privilégiumát kiadta; mennyivel általánosabb és keservebb visszatetszést kelthetett ez a nagy tömegű, a jövőre is automatikusan kiható nemesítése még Erdélyben is!? De 1614-ben a három szék közgyűlése nem ismerve a fejedelem erélyét, megkockázhatta az ellenállást, 1629-ben azonban nem akadhatott olyan erdélyi szék és vármegye, mely ellene mert szegülni a fejedelem olyan intézkedésének, melyet a tanács hozzájárulásával adott ki! Már pedig az armalis szövegében hivatkozik a tanács hozzájárulására, beleegyezésére is.⁴⁶

Az előzményekből megállapíthatjuk, hogy az armalis kiadása még Erdélyben is váratlan, meglepő esemény volt, a „Részekben“ meg éppen az, mert ott három vármegye kivételével még Bocskay kiváltságlevelét sem lehetett kihirdettetni. Vajjon gondolt-e a fejedelem arra, hogy az armalis érvényesülése nehézségekbe ütközik?

Ezt az előzmények ismerete alapján kétségtelennek kell tartanunk. Hiszen láttuk, hogy panaszok is érkeztek hozzá, sőt jelenlétében is tárgyaltak a Bocskay privilégiumának érvényesítéséről a papok és főurak képviselői! Tudjuk ugyan, hogy Bethlen mindig nagyrabecsülte a tudósokat és papokat; ha csak tőle függött volna az armalis kiadása, kiadta volna ő azt régebben is! Fel kell tennünk a kérdést arra, hogy miért adta ki a tiszántúli és inneni főurak ellen az armalist; miért volt kész összetűzni a főurakkal a prédikátorok kedvéért és végül, hogy miért határozta el magát erre épen 1629-ben?

A tiszántúli egyházkerület jegyzőkönyvének tanúsága szerint az armalist *Keresszegi Herman István* zilahi pap, esperes eszközölte ki.⁴⁶ Ezt megerősíti az a tény, hogy Keresszegi az armalis egy másodlati, az eredetivel egyenlő értékű példányát azonnal megkapta a fejedelmi kancelláriától és késedelem nélkül kihirdetette — még pedig ellenmodás nélkül! — Kraszna, Bihar és Középszolnok vármegyékben⁴⁷ és bemutatta a tiszántúli ref. egyházkerületnek 1629. november 25-én Szatmárnémetiben tartott közzsínatán is. Valószínűleg ezért az érdeméért választotta meg őt ugyan ezen zsinat a kerület superintendensévé.

Keresszegi István kétségtelenül igen derék, érdemes prédikátor volt; nem akarom kétségbe vonni az egyházkerületi jegyzőkönyv tanúságát abban az értelemben, hogy az armalis kiadásának eszméje tőle származhatott, de ki kell jelentenem, hogy az eszme elfogadására az ő meggyőző szaván kívül más okok is hatottak, sőt ugyanazon okok hívták életre magát az eszmét is.

Útmutatást ad ezen ok megtalálására a zsinat azon határozata, hogy az armalist *hirdetessék ki a magyarországi vármegyéken is!*

⁴⁴ Í. m. VII. K. 516. l.

⁴⁵ Az erdélyi fejedelmek armalisainak regesztáit kiadta *Sándor Imre* Cimerlevelek címen. A itt közölt két tömeges nemesítő levél is aránylag kevés katonának szól.

⁴⁶ Tóth Sámuel i. m. 26. l.

⁴⁷ A kihirdetési záradékot közölte *Salamon* i. m. 30. l.

Magyarországi vármegyék alatt azt a 7 vármegyét értik, amelyeket a magyar király a nikolsburgi békében *életfogytiglan* Bethlen Gábornak engedett át.

Tudjuk, hogy Bethlennek végcélja az volt, hogy az erdélyi fejedelemségből kifejlessze a nemzeti királyságot. A látszólag keresett ürügyek alatt megújuló háborúi ezt a célt szolgálták és élete végén messzi elágazó diplomáciai és hadi előkészületekkel alapozta meg a döntő hadjáratot. Mint gyakorlati ember a nagy cél mellett kisebb, könnyebben elérhető célokat sem hanyagolt el, melyek alkalmasak voltak arra, hogy a háboru elmaradása, vagy korai halála esetén a nagy cél elérését utódai számára megkönnyítsék.

Ily átmeneti eszköznek tekintette a 7 vármegyének állandó Erdélyhez csatolását. Mikor egyfelől betegségével nem törődve szívós kitartással készítette elő a döntő hadjáratot, portai tárgyalásaiba bekapcsolta azt a kívánságát is, hogy a szultán járuljon hozzá, hogy a 7 vármegyét a „részek” mintájára csatolják állandóan az erdélyi fejedelemséghez és őt ebben a törekvésében támogassa.

Természetesen ugyanakkor, mikor a diplomácia szálait fiatalos optimizmussal és nagy találékonysággal szövögette, nem feledkezett meg a nagy háború lelki előkészítéséről itthon sem. Miként diplomáciájában itthon is összekötötte a háború előkészítését a 7 vármegye állandó megszervezésével. A hangulat, vagy mai szóval élve a közvélemény irányítására — miként korábban is — a protestán papokat használta fel elsősorban.

A tiszántúli reformátusok 1629 június hó 17-től igen népies közzsinatot tartottak, melynek már meghívója is szokatlanul harcias volt.⁴⁸ A zsinaton más egyházkerületekből is tekintélyes papok jelentek meg; többek között feltűnt a harcias Alvinczi Péter kassai prédikátor, fejedelmi tanácsos, aki Bethlenre neheztelt, amióta a pozsonyi békében a hadi helyzethez képest nagy engedményeket tett. Megjelenése szoros összefüggésben volt a készülő nagy háborúval.

A zsinat után a legkiválóbb prédikátorok, — közöttük Alvinczi és Keresszegi — kihallgatáson jelentek meg a fejedeleminél. Örök titok marad, hogy miről tanácskoztak, de nem nehéz kitalálni, hogy főképen a készülő háborúról és a 7 vármegye Erdélyhez kapcsolásáról volt szó. Az utóbbi különösen érdekelte a prédikátorokat, mert reájuk nézve nem volt közömbös, hogy a kiváló protestáns fejedelem uralmát halála után a türelmetlen magyar király uralmával cseréljék fel. A hét vármegyének az erdélyi fejedelemséghez kapcsolása ebben az időben a háború előkészítésében annyira előtérbe lépett, hogy a háborus készülődés a 7 vármegye békés megszervezésének eszköze gyanánt tűnhet fel, de még valószínűbb, hogy Bethlen a 7 vármegye állásfoglalását akarta a diplomáciailag már előkészített háború jogcímének felhasználni.

A nagy fejedelem jól tudta azt, hogy őt a magyar főurak nem szeretik, mert szigorúbban reakényszerítette őket a közérdek szolgálatára, mint a magyar király; azt is tudta azonban és meg is írta, hogy a nép borzadállyal gondol arra, hogy ismét a magyar király uralma alá kerül. Számított arra, hogy a prédikátorok könnyen megnyerik a köznemeseket és a népet, ha szükséges, egy újabb háborúra is, azonban a főurak tervei ellen foglaltak állást, pedig erkölcsi szempontból szükséges volt a 7 vármegye lehető egyhangú megnyilatkozására. Úgy gondolta, hogy a főurakra igen nagy hatással lenne a leghatalmasabb főúr, Rákóczi György megnyerése. Az értekezlet után el is küldte hozzá Alvinczi Pétert, azonban Rákóczit „*a rossz és káros dologra*” a kiváló prédikátor sem tudta megnyerni, sőt a terv elárulásával indiszkrétiót is követett el.⁴⁹ Bethlen 1629, szeptember 20-án megint sürgősen magához rendelte Alvinczit és a hét vármegye ügyében az urakat Nagyváradra értekezletre hívta.⁵⁰ Az uraknak azonban az volt a véleménye, hogy a békét híven végre kell hajtani, a hét vármegye Erdélyhez csatolásával nem szabad egy újabb háború veszedelmét az országra, főképen saját birtokaikra zúdítani.

Bethlen nem nyugodott meg az urak véleményében; a nemzet javáért, a magyarság közös érdekeiért, a jövő nagy nemzeti célért ragaszkodott felfogásához.

⁴⁸ A meghívó Huszton, 1629 május 16-án kelt. Részleteket közölt belőle *Bod Péter* 1. m. és *Tóth Sámuel* i. m. 23. l.

⁴⁹ *Szilágyi Sándor*: Bethlen Gábor kiadatlan politikai levelei 466 és köv. l.

⁵⁰ Sárospataki füzetek IV, k. 552. l.

Azoknak is el kell ismerni állásfoglalásának önzetlenségét, akik minden cselekedete és célja rugójának az önzést és a hatalomvágyat tekintik, mert hiszen a hét vármegye úgy is őt illette haláláig. Terve érdekében élete végén kész volt nyíltan is ösztöztetni a magyar főurakkal, akiknek önzését, kishitűségét már bőven volt alkalma megismerni. Egész életében a köznemesekre, a népre támaszkodott és utolsó akcióját is rájuk alapozta tehát. Midőn a nép széles rétegeinek megnyeréséről tanácskoztak, a zsinat és a nagyváradi értekezlet közötti időben vethette fel Keresszegi a papok utódainak nemesi rangra emelését, mely által a fejedelem a népre nagy befolyást gyakorló papokat maga mellé sorakoztathatja.

Kétségtelen, hogy a papok utódainak nemesi rangra emelését ellenséges érzülettel fogadták a főurak, mert hiszen a nagybefolyású, gazdag urak akadályozták meg Magyarországon eddig is, hogy Bocskay kisebb értékű kiváltságlevelét kihirdethessék és elfogadják, még Thurzó nádor, Báthory és Bethlen Gábor fejedelmek megerősítése után is! Az armalis eszméje nyílt hadüzenet tehát a főurak ellen és újabb, elszakíthatatlan szálakkal fűzi az egyházi rendet és a vezetése alatt álló tömegeket a nagy fejedelemhez. Az egyházi rend evidens érdeke lett, hogy a hét vármegyét Erdélyhez csatolják; ha ez sikerül, a fejedelmi hatalom érvényt fog szerezni a földesurak ellen is az armalisknak, ha pedig nem sikerül, a nagy fejedelem halála után nem lesz, aki a papok árváinak és özvegyeinek könnyeit letörölje.

A nagyjelentőségű armalis tehát hadüzenet volt, de annak, kire a hadvezetés várt, a magyar főuraknál és a német császárnál nagyobb ellensége támadt. A halál már háta mögött leselkedett a váradi értekezleten és kísérte haza, hogy egy óvatlan pillanatban elragadjon.

Sok nagy terv szállt sírba vele, sok alkotásának nem akadt folytatója; de élete utolsó nagy, merész kulturális alkotása, a papok gyermekei részére kiadott armalisa évszázadokon túlélte őt és a magyar kultúra áldásaként érvényesült a halál Erdélyben és kapcsolt részeiben. Az a ténymegállapításunk, hogy az armalis politikai eszközül is szolgált, nem von le semmit annak mérhetetlen művelődéstörténeti jelentőségéből, sem Bethlen érdemeiből, mert ez különben is szervesen beleilleszkedik az ő életelvéibe; abból a komoly nagybecsülésből is fakadt, mellyel a papok munkáját, hivatását, egész életében értékelte.

Miután megismertük az armalis keletkezésének körülményeit, elérkezett az ideje annak, hogy olvasóimnak annak szövegét is bemutassam.

Bevezetésül meg kell jegyeznem, hogy a kiváló fontosságú oklevelet átírta és megerősítette I. és II. Rákóczi György, Apafi Mihály és Mária Terézia; többen közölték,⁵¹ sőt magyar fordításban is megjelent. Mégis szükségesnek tartom, hogy magyar fordítását dr. Zsinka Ferenc után (némi módosítással) itt közöljem, mert az eddigi kiadások kevés olvasónak állanak rendelkezésére és azt hiszem, hogy olvasóim szívesen veszik, ha az erdélyi egyházi rend legkiválóbb kiváltságlevelével együtt ezt is megismerhetik, annál is inkább mert az armalis értékelését sem kísérhetik figyelemmel szövegének pontos ismerete nélkül.

Mi Gábor. Isten kegyelméből a Római Szent Birodalom és Erdély fejedelme, Magyarország részeinek ura, a székelyek ispánja, Oppeln és Ratibor hercege stb. A fejedelmek magasztos méltóságával jár, hogy egyéb dolgaik végzése mellett különös gondot fordítsanak és törekvésüket mentől buzgóbban arra irányozzák, hogy alattvalóiknak helyzetét és állapotát szem előtt tartva, mindegyiket megérdemelt munkája szerint magasabb tisztségre és az előmenetelnek szerencsésebb fokára segítsék. Sőt hogy a becsülést nyújtó elismerésnek nagyobb hírére emeljék. Ugyanis annál nagyobb a fejedelmek méltósága, minél tekintélyesebb emberek fejének tartatnak. Azért mivel mindjárt szerencsés felavatásunk és uralkodásunk kezdete óta mitsem óhajtottunk inkább, mint azt, hogy mindenek előtt az Isten iránt való szeretetünket minden dolgunkban megbizonyíthassuk, Istennek egyházait minden módon terebélyesíthessük, azzal Isten dicsőségét terjeszthessük és a késő utókorra átörökíthessük; nagyon helyesnek, az igazsággal és méltánnyossággal teljesen megegyezőnek tartjuk, hogy azokat is, akik a valóság ügyének élnek, és mintegy szövétnekekkel vezérlik a embereket az üdvösségre és örök életre, minden tisztességgel és jutalmazással halmozzuk. Amint, hogy most is éppen ezt akarjuk tanúsítani azzal,

⁵¹ Két egyenlő értékű másodlatának szövegét ismerjük, de valószínű, hogy egyszerre több példányban is kiadták, hogy a vármegyékben és székeken könnyebben kihirdethessék. Latin szövegét közölte Bod Péter i. m. II. K. 240. l. Salamon i. m. 28. l. és a Sárospataki füzetek VIII. k. 723-733. l. Újabbán egyik eredeti után hű képmással és magyar fordítással közölte dr. Zsinka Ferenc a Lukinich Imre által szerkesztett nagyenyedi albumban.

hogy Erdélyországunk s a hozzákapcsolt magyarországi részek ígéhírdetőinek, vagyis lelkészeinek egyenként és összesen — fiaikat és lányait s ezeknek mindkét nembeli összes örököseit és utódait megékesítjük, hogy tudniillik nemcsak maguk, hanem összes utódaik is élvezzék az említett egyházi szolgák érdemességének és munkásságának gyümölcsét. Számos, hű tanácsosunknak igen értékes és bizalmat érdemlő előterjesztésére és közbenjárására tehát a fent nevezett Erdélyországunk s a hozzákapcsolt magyarországi részekbeli ígéhírdetőknél, vagyis lelkészeknek összes fiait és leányait, mindegyikét külön-külön és összevéve, mint amúgy sem kétes szülőktől származókat, fejedelmi hatalmunk teljességéből s különös kegyelméből felszabadítani s őket Erdélyországunk s a hozzá kapcsolt magyarországi részek valóságos, született és kétségtelen nemeseinek sorába bevenni, bekebelezni, besorolni és beiktatni jónak láttuk. Elhatározva és biztos belátással megfontolt szándékkal megengedve, hogy a fent nevezett Erdélyországunk — és a hozzákapcsolt magyarországi részekbeli ígéhírdetőknél, vagyis lelkészeknek egyenként és összevéve valamennyiüknek fiai és lányai s mind ezeknek mindkét nembeli örökösei és utódai, most és a jövőben mindazokat a kedvezményeket, tisztességeket, kiváltságokat, szabadságokat és mentességeket örök időkre bírva úgy használhassák és élvezhessék, amelyeket és ahogyan erdélyországi s a hozzá kapcsolt magyarországi részekbeli többi valóságos, született és kétségtelen nemességük jog és ősi szokás szerint a múltban és jelenben használják és élvezik. Hozzájuk való hajlandóságunknak, kegyelmünknek és fejedelmi nagylelkűségünknek bizonyítékául és valóságos és kétségtelen nemességük jeléül ezen alábbi címet, vagyis nemesi jelvényt a fent nevezett ígéhírdető, vagyis lelkészek fiainak és leányainak, azok mindkét nembeli összes örököseinek és utódainak, kegyesen adni és adományozni jónak láttuk.

T. i.: Egyenesen álló kék színű katonai pajzsot, melynek mezején, vagyis udvarán gomolygó felhőkből kiemelkedő fél oroszlán baljával az oltárról a bibliát veszi el, jobbában pedig kardot nyújt az első lábai felé leszálló angyal, akinek bal oldalán arannyal felírva ezek a szavak olvashatók: ARTE ET MARTE DICICANDUM (tudományal és fegyverrel kell küzdeni). A pajzsos levő katonai sisakot különféle gyöngyökkel és értékes kövekkel ékesített királyi korona fedi. A sisak ormáról a pajzs mindkét szélén szépen lefutó szalagok vagyis foszlányok azt csinosan körülfogják és díszítik, amiképen mindezek levelünk elején, vagyis homlokzatán, a képíró kezével és művészetével a saját színükkel helyesen és szabályosan lefestve szemlélhetők.

Beleegyezvén, biztos belátással és megfontolt szándékkal megengedvén, hogy ők mostantól fogva a jövőben minden időben ezt a címet, vagyis nemesi jelvényt használják. Erdélyországunk és a hozzákapcsolt magyarországi részek más nemesei módjára, ugyanazon jogok, kiváltságok, engedélyek, szabadságok és mentességek alatt éljenek, mint amelyeket Erdélyországunknak és a hozzákapcsolt magyarországi részeknek többi valóságos született és kétségtelen nemesei természeti jogon vagy szokásuk szerint eddigelé jogosan használtak és élveztek használhassanak mindenütt: csatákban, harcokban, lándzsatoréseken, lovagi tornákon, bajvívásokon, párviadalokon és minden egyéb nemesi és katonai gyakorlatokon, úgyszintén pecsételen, takarókon, kárpitokon, gyűrűkön, zászlókon, pajzsokon, sátrakon, házakon, általában pedig bármilyen tárgyakon és szerelvényeken, a valóságos és tiszta nemesség címén, amelynek megkülönböztető jeleivel, hogy őket s mindkét nembeli összes örököseiket és utódaikat mindenki, bármilyen rangú és méltóságú legyen is, nevezze, cimezze, illesse és becsülje — akarjuk, valamint azt maguk, úgy minkét nembeli összes örököseik és utódaik is, jogosan használhassák, viselhessék, bírassák és élvezhessék. Ezen dolognak emlékeztére és örök érvényére a jövőendő ígéhírdető, azaz lelkészek említett összes fiainak és leányainak, azok mindkét nembeli örököseinek és utódainak, jelen függő és hiteles pecsétünk erejével megerősített levelünket kegyesen engedélyeztük és kiadtuk. Kelt Gyulafehérvár városunkban, július hó 13. napján az Úrnak 1629 esztendejében Gábor s. k., Kovácsóczy István kancellár s. k.

Ezen oklevél értékelésével kénytelen vagyok Szekfű Gyulának egy felületes, teljesen alaptalan megállapítását helyre igazítani. Ő Bethlen nemesleveléről szóról szóra így ír: „A kálvinista egyház szolgálói iránti tiszteletének pedig egyetemlegesen is kifejezést adott, amikor armalisa levelében egyszers mindenkorra megneemesítette Erdélyországnak minden, Isten ígéje hirdetőjét, avagy szolgáját fiaikkal és leányaikkal együtt. Most késő utódoknak haszontalan, de egyúttal történet ellenes is volna felvetnünk a kérdést, miért nem terjeszté ki e mély szociális érzékét is tanúsító privilegiumot a lutheránus és unitárius lelkészekre is, — az, aki előadásunk fordulatait figyelmére méltatta, tudni fogja, hogy másként Bethlen nem is tehetett: akkor nem volt sem tolerancia, sem egyetemes protestáns szolidaritizmus és Bethlen Gábor is, mint protestáns, kálvinista volt.”⁵²

⁵² Bethlen Gábor 202. l.

Hátulról kezdve a dolgot, az egész hangzatos mondatban csak annyi igaz, hogy Bethlen Gábor kálvinista volt; de nem felel meg a valóságnak, hogy

1.) ez az oklevél a papokat nemesi rangra emeli. „*Történetellenes*“ ez a tévedés, nemcsak azért mert az oklevélben erről szó sincs, hanem azért is, mert minden történetkedvelő előtt ismeretes dolog, hogy a bevett vallásfelekezetek papjai *állásukból kifolyólag* nemesi jogokat élveztek és így külön nemesítésükre szükség nem volt. Ezért az oklevél csak a jelenlegi és jövőd papoknak *mindkét nembeli utódait* emeli nemesi rangra.

2.) Tévedés az, hogy ez a kiváltság csak a *református papok* gyermekeit illeti meg, *erre az állításra az oklevél nem nyújt semminemű alapot*, mert abban a református szó elő sem fordul. Ez megint u. n. szellemtörténeti spekulációból származó üres buborék. A nagy kiváltságot a kiváló fejedelem az *összes erdélyi és erdélyrészi* jelen és leendő papok gyermekeinek adományozván, ez alatt akkor literatus ember csak az Erdélyben recipiált felekezetek összes papjait érthette, — és így értelmezheti ma is mindenki, aki Erdély régi közviszonyait némileg ismeri.

Alkotmányosan uralkodó fejedelem derekasabb adománylevelet nem adhatott ki a tanács tudta és beleegyezése nélkül és erre választási feltételben is kötelezték Bethlen Gábort; a tanács a három nemzet és négy recepta religio képviselőiből állott. A kétszeres (faji és vallási) unión alapuló Erdélyben az egyesek érdemeit is *felekezeti különbség nélkül* kellett mérlegelni és jutalmazni és épen lehetetlenség volt egyetlen felekezetet vagy nemzetet a többivel szemben, sőt azok rovására kiváltságolni, mert ahhoz a tanács összetételénél fogva sem járult volna hozzá. Erdélyben csak az egyenlő bánásmód, az egyenlő osztó igazság elve alapján lehetett nyugodtan élni és egy fejedelemnek alkotmányos uralkodni. Ebből érthetjük meg azt, hogy 1605-ben az erdélyi református papok zsinata nemcsak a református, hanem az *összes papok* özvegyeinek és árváinak kért és kapott kiváltságlevelet, innen van az, hogy a háromszéki református és unitárius papok kiváltságlevelének áldásait kiterjesztették az összes székelyföldi papok, tehát a római kath. papok özvegyeire és árváira is.

Nem volna szabad a szellemtörténeti irányt azzal diszkreditálni, mintha az a parancsoló tények figyelmen kívül hagyását, sőt források önkényes megváltoztatását kívánná.

Epen szellemtörténeti szempontból lenne fontos rámutatni arra, hogy Erdélyben akkor, midőn másutt vallási harcok dühöngtek, vagy legalább is a türelmetlenség szelleme uralkodott, a reformátusok püspöke a bevett felekezetek papjaival kér egyenlő kiváltságot, hogy a háromszéki reformátusok és unitáriusok coetusa nemcsak testvéri szeretetben élt együtt, hanem a békét és egyetértést dicsőítette; épen szellemtörténeti szempontból nem volna szabad elhallgatni azt, hogy az nem is lehetett másként, mert az erdélyi bevett felekezetek országgyűléseken esküvel megerősített uniója sem tűrte, hogy egyik felekezet olyant kívánjon, mely az egyenlőség elvét és más felekezetek érzékenységét sérthette, „Esküszöm az élő Istenre, ki Atya, Fiu és Szentlélek, teljes Szentháromság egy igaz Isten, hogy az négy recepta religióknak ez házában való megtartására igyekezem teljes tehetséggemmel és soha annak oppressiójával a magam religióját promoteálni nem akarom, sem azoknak oppressiójokra való dolgokban soha sem titkon, sem nyilván nem cselekszem, senki személye ellen hitiért, vallásáért gyölködést, ellenkezést nem viselek“ e szavakkal kezdődik az egyházi unio esküszövege.⁵³

Ennek az eskünek ismerete és annak a ténynek, hogy ez erdélyi állam nemcsak a három nemzet, hanem a négy recepta religio unióján is alapult, komoly mérlegelése nélkül az erdélyi fejedelemség történetétől egy szót sem volna szabad leírni.

Visszatarthatta volna a kiváló író attól, hogy Bethlen armalísát a kálvinista szóval megbővítsé annak meggondolása is, hogy Erdélyben az armalísokat az országgyűlésnek is bemutatták és ezen kívül bemutatták, kihirdették az érdekelt vármegyék és székek közgyűlésein is, és ha ellenmondó nem jelentkezett vezették be az armalis tulajdonosát az igazi és kétségtelen nemesek sorába. Egy ilyen egyetemes érvényű armalis bemutatása után tehát a vármegyei jegyző nem tehetett mást, mint azt, hogy a négy bevett felekezet összes családos papjainak törvényes gyermekeit beírta a nemesek katalógusába. Egészen bizonyos, hogy azok a derék, írástudó s talán épen nem is kálvinista vallású jegyzők nem toldották meg önhatalmulag az armalist a többi egyház sérelmére a kálvinista szóval.

⁵³ Kiadta *Bod Péter* i, m, II. K. 346. l. és *Approbatæ constitutiones Pars III, Tit. I. a. I.*

Volt azonban Erdélyben egy nemzet, mely demokratikus felfogásából és nemes uraival tett kellemetlen tapasztalataiból kifolyólag elvben elzárkózott a nemességre való aspirálástól, mert ebben látta faja konzerválásának egyik feltételét is. Jogaihoz kiváltságaihoz szívesen ragaszkodott, de annál többet nem is kívánt. Nincs adatunk arra, hogy a szász papok gyermekei éltek volna ezen kiváltságlevéllel, de nem azért mintha az őket nem illette volna meg, hanem azért, mert nem akartak kiszakadni a nemzeti közösségből. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy az armális épen úgy megillette volna őket, mint a hogy megillette a Bocskay privilégiuma.⁵⁴

Hogy az unitárius papok gyermekeit megillette Bethlen armalisa alapján a nemesség, azt nemcsak logikai alapon állítom, hanem bizonyítani is tudom.

Olvasóim figyelmét visszaterelem a háromszéki református és unitárius székely papok özvegyei és gyermekei részére kiadott oklevélre. A felületes kritikus előtt természetesnek látszik az a következtetés, hogy Bethlen armalisa feleslegessé tette azt azzal többé nem is gondoltak, de épen ellenkezőleg van a dolog. A székely papok privilégiuma bizonyos vonatkozásban kevesebbet, másban meg többet nyújt, mint az armális. Kevesebbet, mert nem adja meg nekik a született nemesek minden jogát és méltóságát, de viszont felmenti őket a nemesek legeminensebb kötelessége és terhe: a hadkötelezettség alól. Nem azért voltak székelyek a székely papok, hogy ezt észre ne vegyék. Nemességet hadkötelezettség nélkül, abszolút értékű tehermentes kiváltságot nyújtott volna utódaiknak együtt a privilegialis levél és armális. Ezért kísérletet tettek arra, hogy az armális adta jogokon kívül említett privilégiumukat is megtarthassák. Az anekdotákból is jól ismert jámbor képpel I. Rákóczi György fejedelem elé járultak és az 1614. évi privilégiumnak megerősítését kérték. Ezt joggal tehették, mert feljogosította erre őket az egyházi unio egyik pontja is. Ámde a fejedelem észrevette a csalafintaságot és a megerősítéshez a következő záradékot fűzte. „Quod haeredes et posteritatus pastorum ac rectorum vestigia parentum in ministerio non secuti *more aliorum nobilitum* bonis equis armisque optime instructi fidelem patriae ac nobis, successoribusque nostris universis operam navare debeant, sintque adstricti.”⁵⁵

Tehát a papok gyermekei közül azok, akik nem követik atyjuk példáját a szolgálásban, azaz nem lesznek papok, vagy tanítók, *a többi nemesek szokása szerint kötelesek a hazának és fejedelemnek jó lovakkal és fegyverekkel felszerelve hűségesen szolgálni*, mert a hadiszolgálat alól világi nemes embert felmenteni nem lehet.

Minthogy a privilégium a háromszéki református és unitárius papok gyermekeinek szól és Rákóczi megerősítése az ő nemesi jogukat és kötelességüket (Bethlen armalisa alapján) megállapítja, ebből kétségtelen, hogy Bethlen armalísát úgy kell vennünk a mint van: *nemesi rangra emelte az a bevett felekezetek papjainak mindkét nembeli utódait*.

A r. kath. székely papok gyermekeinek nemességét illetőleg nincsen közvetlen adatunk, de abból a tényből, hogy a háromszéki református és unitárius papok privilégiumának áldásait ők is élvezték, következtethetjük, hogy a helyi és vallási korlátozás nélkül kiadott, általános érvényű armalísnak is birtokába léptek.

Miután a tényeket kritikailag tisztáztuk, azután következik azoknak értékelése, ha úgy tetszik szellemtörténeti szempontból is.

Az armálisban csodálatosképen épen azt találjuk meg alapos tanulmányozás után, amit Székfi Gyula felületesen megtagadott: a toleranciát! Ime Erdély kiválóan hitbuzgó, vallásos fejedelme és Erdély vallásos népe a racionalismus kora előtt is tü-

⁵⁴ Kérdésünk szempontjából nem tartom szükségesnek a szászok erre vonatkozó régi határozatait ismertetni. A XVII. század elején a Nationaluniversitát erre vonatkozó határozatairól *Fr. Teutsch*: Kirche und Schule der Siebenbürger Sachsen in Vergangenheit und Gegenwart c. munkájában 92 l. a következőket írja: „Alle Beschlüsse aber sind getragen von dem Bürgerstoß, der sich nicht „dem Adel insinüiren“ dürfte, quia virres nobilitat hominem“ „und Freiheit macht den Menschen edel“ und „weil nicht schönere Freiheiten allhier sein können, als die Freiheiten der Sachsen und die Sachsen wegen derselben rechte Edelleut sind, wenn sie die Edelschaft recht gebrauchen“. Teutsch közleményének kiegészítéséül meg kell jegyezmem, hogy az említett határozatot az 1613. évi segesvári nemzetgyűlés hozta, de ez az elv már jóval korábban kifejlődött és ahhoz oly szigorúan ragaszkodtak, hogy mikor Apafi Mihály Simonius Jánost nemesi rangra emelte, az ellen a szász nemzet tiltakozott és Apafi elfogadta a tiltakozást. *Schlözer*: Statsanzeigen 64. füzet 491. l. Ebből világosan megérthető, hogy a szász papok gyermekei miért nem vehették igénybe a Bethlen armalisa által nyújtott nemességet.

⁵⁵ *Bod Péter* i. m. II. K. 238. l.

relmes tudott lenni. Ha Bethlen Gáborról semmi mást nem tudnánk, a háromszéki székely papok részére kiadott kiváltságlevele és szóban forgó armalisa elégséges lenne arra, hogy nevét a magyar, sőt az európai kultúra legkiválóbb hősei között emleghessük. A két oklevél bevezetése a tudós emberek megbecsülését, a papok és tanítók kiváló érdemeinek elismerését és illő jutalmazásának szükségét hirdeti. Hirdeti azt az elvet, hogy a tudomány, a szellemi munka is épen úgy nemesít, mint a hadi érdem, és a harcias magyar nemzet körében *intézményszerűleg örök időkre* útat nyitott nemesi rangra emelésére!

Nem ismerjük ebből az időből a tudomány, a lelkesítő és tanítói munka felmérésztálásának hasonló példáját egyetlen kultur nemzet történetében sem, a minthogy a türelmességnek is Bethlen volt saját korában a legkiválóbb képviselője.

De az armalisanak van még egy kiválóan fontos, kulturális következménye: ez háritotta el az utolsó akadályát is annak, hogy az *egyházi rend családi élete kitermelhesse a nemesség, a privilégizált nemzet sorába emelkedő művelt középosztályt*, A papok gyermekei általában jobb nevelésben részesültek, mint a nemes ifjak szoktak, azok utódai is megbecsülték a műveltséget, mely családjukat megszabadította a szolgáság jármából. Bethlen armalisa előtt azonban a jobbágy származású papok gyermekei előtt csak két lehetőség volt: az egyház szolgálatában maradni vagy a jobbágyságba visszaszülyedni. Bethlen armalisa lehetővé tette, hogy hajlamaiknak megfelelően szabadon érvényesíthessék tehetségüket. Erdély közéleté szempontjából nagy jelentőségű volt ez akkor, mikor a nemesek általában megvetették a tudományokat és csak kivételesen részesítették gyermekeiket iskolai nevelésben.

Bethlen armalisa vetette meg tehát a művelt nemesi középosztály alapjait Erdélyben és kapcsolt részeiben, ez adta meg alapszínét Erdély jellegzetes kulturális életének.

A nem létező türelmetlenség és az armalisan elő nem forduló kálvinista szó helyett ezt kellett volna meglátania, méltányolnia Szekfü Gyulának szellemtörténeti alapon, annál is inkább, mert ha van valami történelmünkben, amire méltán büszkék lehetünk, ha van valami, amiben más népeket megelőztünk, vagy felülmúltunk, arról az egyetemes történelem hogyan vehet tudomást, ha épen a mi u. n. nemzeti történetírásunk ferdítéseivel homályba burkolja!

A székely papok privilégiuma és az összes papok armalisa nemcsak egyetemes történelmi szempontból jöhet szóba, hanem örök intő példa gyanánt lebeghet előttünk, mert ki vonhatja kétségbe azt, hogy az egyházi szolgák és tudós emberek megbecsülésének, a türelem és megértés példájának kellő méltatása ma sem multa idejét!? Bizony ma is igaz amit a háromszéki reformátusok és unitárusok coetusa hirdetett 1614-ben: *Az egyességet, az egyetértést minden ép elméjű és jámbor ember nem csak dicséri, hanem magasztalja is.*

Ezzel végére is jutottam a komplikált kérdés ismertetésének. Végezetül még csak a kuszált szálak világos összefoglalását kísértem meg.

Láttuk, hogy az az elv, mely szerint az egyházi renchez tartozó személyek állásukból kifolyólag nemesi kiváltságot élveznek, a protestánsokat illetőleg Erdélyben kezdettől, Magyarországon pedig Bocskay korától kezdve elfogadtatott.

Vita tárgyát képezte az, hogy a papot megilleti-e a nemesi jog *vacantia* idején. Ez a kérdés az erdélyi fejedelmek pártfogásával a papok javára oldódott meg. Akit pappá szenteltek, addig maradt a nemesi jogok élvezetében, amíg bírói ítélettel állásától meg nem fosztották.

A nemesi kiváltság élvezete a közlött nemesség elve alapján megillette az egyházi renchez tartozó személyek jobbágy származású feleségeit is. É jognak élvezetében maradtak elvben özvegyységük ideje alatt is, míg meghalt férjük nevét viselték. Ugyanezt a jogot élvezték addig, míg önálló családot nem alapítottak, az árváik is. Attól kezdve csak abban az esetben maradtak a nemesi jog élvezetében, ha egyházi pályára léptek, vagy olyan tisztséget nyertek, mellyel a nemesi jogok élvezete össze volt kötve (pld. kamarai tisztek). Az özvegyek és árvák jogait azonban önző, dúrva földesurak gyakran megsértették.

Sok szerencsétlen papi özvegy és árva példája és az utódok sorsának biztosítására irányuló természetes gond arra készítette a református papokat, még pedig külön-külön a tiszamellékieket és erdélyieket, hogy a győzedelmes Bocskay Istvántól, az első református fejedelemtől a papi özvegyek és árvák adó és úri szolgálatmentességét kívánják, még pedig *felekezeti különbség nélkül*. Bocskay két egyező tartal-

mú kiváltságlevél kiadásával tett eleget a kívánságnak, a tiszamelléki oklevélről még azt is feljegyezték, hogy saját kezével írta, — és mégis csak az erdélyi kiváltság emelkedett érvényre, a tiszamellékit a szűkkeblű földesuri önkény három vármegye kivételével elgáncsolta.

Erdélyben és hozzákapcsolt részeiben Bethlen Gábor tovább fejlesztette Bocskay hagyatékát, külön értékes kiváltság és védlevelet adott a háromszéki székely é- a szász papok özvényei és gyermekei részére, — a magyarföldi papok kérésére pedig megerősítette Bocskay privilegiumát, sőt didadalai nyomán kiterjesztette e privilegiumot az egész magyar papságra, még a dunamellékiekre is! De a Tisza mellékén még akkor sem tudott érvényt szerezni az elvnek, mikor a nikolsburgi béke után ura lett e területnek. A Tisza melléki nagy urak nem csak a papi családok jogainak szegültek ellene, hanem a nagy fejedelemnek is, midőn első komoly lépését tette arra, hogy ezt a területet állandóan Erdélyhez csatolja. A hét vármegye területéért folytatott küzdelem egyik fegyvere az akkor élő és jövőendő papok mindkét nembeli utódai részére kiadott nemeslevél, egyaránt hirdeti Bethlen taktikai, szocialis és kulturális érzékét és türelmességét.

Bethlen armalisa Erdélyben és Magyarország néhány vármegyéjébeniellenmondás nélkül kihirdettetett és elfogadtatott. E területeken a papok gyermeke az általa nyújtott kiváltságokat sok időn át élvezték is, bár annak érvényét már III. Károly, Mária Terézia alatt is kétségbe vonták és II. József érvényét csak azok utódaira szorította, akik Bethlen Gábor idejében papok voltak. A tiszántúli egyházkerület az armálisban foglalt jogok teljességének érvényéért követséget küldött az 1790 évi országgyűléshez és a királyhoz.

Bethlen armalisa nem tette feleslegessé a Bocskay-féle kiváltságlevelet, sem pedig a háromszéki és szász papok részére kiadott védlevelet, mert azok az özvegyek sorsáról is intézkedtek. Épen ezért az erdélyi papok később is ragaszkodtak ezekhez a kiváltságlevelekhez és azoknak érvényét a legujabb időkig megtudták védelmezni. A- egyházi rend kiváltsága tehát vonzóerőt gyakorolt még akkor is, midőn a protestáns papság különben üldöztetést és nélkülözést jelentett.

Kálvin hatása Erdélyre.

(XVI és XVII. század.)

„Önnek és a helvéciái tudósoknak tekintélyében bízik most az egész Magyarország.” Ezt írja a genfi reformátornak 1561 dec 26 án Wittenbergből egy erdélyi, krasznai származású ifjú, Kaprofontes Ferenc¹. Ez a nyilatkozat tk. a két magyar országban folyó reformatori munka bizonytalanságának, reménytelenségének fájdalmas beismerése. A levél csupán egy tévelygésre utal, ami a helvét reformációt keresztezi, a stancarizmusra, de tudjuk, hogy Méliusznak minden buzgósága mellett is a kálvini reformáció győzelmét ép ekkor sok külső és belső körülmény akadályozta. Erdélyben évek óta folyik a heves irodalmi vita a lutheránusok és sacramentariuszok közt s az előbbiek ép ez időtájt kéri ki a német egyetemek véleményét az úrvacsora kérdésében. A Tisza felső vidékén Verancsics veszi üldözőbe egyházunk híveit. A Dunamellék nagy reformátorát, Szegedi Kis Istvánt ekkor hurcolják a pécsi, majd a szolnoki börtönbe. A Dunántúl és Felsőmagyarország pedig ingadozik Luther és Kálvin közt s ezalatt a r. kath. főpapság megkezdi restaurációs és visszahódító munkáját. Közben a kálvinizmus zsenge törzse mellett új fattyú hajtás támad. az *antitritinárius irány*. Erdélyben Stancarus távozása után egyelőre lekerül napirendről a Krisztus istenségének kérdése, de ép 1561-ben Debrecenben Arany Tamás támadása ismét nyugtalanítja e tekintetben a lelkeket s Méliuszék hat napig tartó nyilvános vitában leszámolnak vele. Itt-ott még *anabaptista* tanok is terjednek s a zsinatok Tarczalon (1562) és Szebenben (1563) kénytelenek azoknak cáfolatával is foglalkozni²

Ilyen körülmények közt nem csodálkozhatunk azon, ha a magyar református egyház tekintete Genfire néz. Ott él — bár törekeny, beteges testben — a világprotestantizmus szellemi vezére. Mögötte egy küzdelmes mult, győzelmes harcok a tiszta

¹ Prot. Szemle 1911. évf.98. I. S.Szabó József: Egy magyar ifjú levele Kálvinhoz.

² Zoványi Jenő: A reformáció Magyarországon 1565-ig. Budapest 1921. 346-47. I.

evangéliumi hit ellenségeivel s egy minden akadályon diadalmaskodó egyházépítő munkásság. Nemcsak a tekintélyekbe kapaszkodó theológus diák, hanem egy olyan makacs, hajthatatlan és tudós elme is, mint a Méliuszé, kénytelen meghódolni előtte. Két dogma történésszünk: Zoványi³ és Révész⁴ alapos forrástanulmányozás után mutatják ki, hogy mint közeledik ez a nagy hívő lélek a módosított (variata) Ágostai Hitvallás és a Bullinger álláspontjának stádiumain keresztül a Kálvinéhoz, amíg végre az I. Debreceni Hitvallásban nagyrészt ennek alapjára helyezkedik. Lelkében még ott élnek az ifjúkori első benyomások emlékei s még 1563-ban is a Római levelet, „a genevaiak írásából“ magyarázza⁵, de ez már inkább a két reformátori irány egyező, mint egymástól eltérő vonásaira utal. Az a tény, hogy Tarczalon 1562-ben az ő jelenlétében, talán éppen személyes ajánlatára fogadják el a Béza hitvallását, mutatja, hogy ő sem ismer más utat a megtartásra, min! azt, amit Kálvin jelöl.

Egy ilyen vezér-szellem állásfoglalása természetesen magával ragadja a többi bátortalan és öntudatlan lelket is. Történelmi tény, hogy a ref. egyház fundamentumának lerakása nálunk már azelőtt megtörtént, mielőtt Kálvin szelleme ennek felemelkedő épületét besugározta volna. És jellemző, hogy ez a szervező munka Debrecen mellett elsősorban Erdély felé terjeszkedik. Ennek a jelenségnek itt bővebb magyarázatát kell adnunk.

I.

A történelmi Magyarország keleti részeiből kialakult új fejedelemség úgy tűnik fel már ebben az időben, mint a magyar nemzeti élet *mentsvára és tartalék helye*. 1557 dec. 11-én, tehát alig egy év múlva János Zsigmond és Izabella visszahozatala után így ír Német Ferenc, tokaji várkapitány Bebek Györgynek, aki őt a „keresztény király“ szolgálatába csábítgatja: „Magyaroknak is bizony jó volna meggondolni és magyar nemzetől el nem szakadni . . . mert azt Nagyságod meglátta immár, hogy az idegen nemzetnek mind Magyarországot, mind Erdélyt kezébe adták, de mint vesztet elvesztette.“⁶ Ez a nyilatkozat, amely igaz magyar protestáns lélekből fakadt, élénk világot vet az akkori jó hazafiak gondolkozására. Magyarországnak nem kell a „keresztény“ vagy „római király“. De reménységgel fordul „János Király fia, Magyarország választott királya“ felé. Itt meg van a jövő fejlődésének záloga: a magyar szellemű békés, megértő kormányzás, amelyik minden kérdést még a vallásit s a nemzeti élet fenntartása szempontjából néz és old meg. Igaz, hogy nagy viharok rázzák ennek a keleti Magyarországnak ifjú sudár fáját. A szeszélyes asszonyi kormányt nem tudják túrni az olyan hatalmas olygarkhák, mint Bebek Ferencz s a vezérek törzséből származó Kendiek (Antal és Ferencz) összeesküvést szőnek Izabella ellen. De ő ezt 1558-ban (szept. 6.) vérbe fojtja. 1561-ben a Balassa Menyhért árulása, 1563-ban a közszekelyek felkelése s az ezekkel kapcsolatos háborúk kavariják fel az ország békességét. 1560-ban tűnik fel a bécsi udvar első román (görög) exponeense Moldvában; Heraklidesz, aki János Zsigmond bekerítésére, esetleg megbuktatására van kiszemelve, de az ifjú uralkodó 1563-ban elűzi őt trónjáról s a maga emberét (Tomsa I) ülteti helyébe. A hozzá pártoló erdélyi főurak, Valkai és Forró Miklós alig kerülnek el az első összeesküvők sorsát 1565-67-ig Svendi kassai kapitány háborgatja a nyugati részeket, 1569-ben pedig ugyanitt az anabaptizmusra emlékeztető pórlázadás tüze lobban fel. Az ifjú uralkodó hol kiváló vezére, hol a török segítségével, hol személyesen veri vissza az ország léte és békessége elleni támadásokat s ezzel eléri azt, hogy a drinápolyi béke (1568) miatt csalódott magyar urak egymásután pártolnak át hozzá, sőt egyesek (Dobó István és Balassa János) egyenesen Felsőmagyarországnak Erdélyhez csatolását s a Habsburgok kiűzését tervezik.⁷ Miksa végül is kénytelen a speyeri egyességben (1570 dec. 16.) elismerni János Zsigmond fejedelemségét s az ország autonóm kormányzását. Az imperium átvételére azonban, amit szintén kikötött magának a fejedelem fiú utód nélküli elhalálózása ese-

³ U. o. 384-401. l.

⁴ L. Kálvin legelső magyar támadója stb. (Theol. Szemle 1933. 4. l.) és Kálvin az 1564-iki nagyenyedi zsinaton (Dr. Kecskeméthy Emlékkönyv Kolozsvár 1934. 109 s köv. l.) c. tanulmányait.

⁵ Magyar prédikációk A. 4. l.

⁶ *Szentmártoni Kálmán*: János Zsigmond. I. G. Duca (Székelykeresztur) 1934. 97. l. idézve Veress E.: Izabella királyné c. művéből.

⁷ U. o. 226. s köv. l.

tén, tudvalevőleg nem került a sor. Sokkal erősebb volt már Erdély és hatalmasabb a szultán, minthogy a bécsi udvar Báthori István fejedelemségét megakadályozhatta volna.

Ebben a forrongó, kavargó világban lép fel a Kálvin reformátori iránya és igyekszik rendet teremteni a széthúzó erők között. Látszólag merész vállalkozás, hiszen amint a genfi példa mutatja, még a reformátor kiforrott gondolkozása, személyes jelenléte sem képes a társadalmi és egyházi konszolidációt megteremteni. S mégis, ha Erdélynek későbbi XVII. sz.-beli életére gondolunk, lehetetlen nem látnunk azt, hogy az akkori dicsőséges korszakot ennek az előkészítő évszázadnak a munkája vezette be.

Mit adott Kálvin Erdélynek XVI. században ?

Első tekintetre nem sokat : *Egy száraz tanvitát az úrvacsora kérdése felett.*

Ha azonban ezt a vitát komolyan akarjuk méltatni, tisztába kell jönnünk az úrvacsoratan óriási jelentőségével. A r. kath. egyház egyenesen legfőbb hitigazságnak tekinti a transzsubstanciációt, az anglikán, az orthodox és luth. egyházak szintén központi helyet juttatnak ennek istentiszteletükben. Hogy áll az úrvacsora kérdése nálunk ? Régebbi egyháztörténezeink hangoztatták, hogy ez érthetőbb, mint a luth. tan s ezért fogadta el a nép.⁸ Mások (J. Kaftan) Luther és Zwingli felfogásának nem éppen szerencsés egyesítését látják benne⁹ Ezzel szemben jogosan mondja Barth egy kisebb értekezésében,¹⁰ hogy a Kálvin úrvacsoratan nem kompromisszum, hanem az említett két tan fölött áll. Ujabban W. Niesel elberfeldi professzor vette vizsgálat alá ennek hitbéli alapjait¹¹ és megállapítja, hogy Krisztus testének és vérének lelki élvezése nem esetleges, perifarikus tan, hanem a *központban áll, mint üdvösségünk alapja* s a Szentlélek dolga az, hogy minket Krisztus testével és vérével összekössön. Krisztus jelenléte és ami szintén fontos, *állandó közöltetése* csakis így történhetik meg az Ő testi voltának földi lokalizálása nélkül. *S így lesz a Szent-Háromság munkája is teljes* — ellentétben a lutheránizmussal, ahol a Szentlélek működését e ponton nem veszik figyelembe.

Kálvinnál tehát az úrvacsora mint a Krisztusban való növekedés eszköze (tesmoignage special) elfoglalja ismét a hitélet és kultusz központi helyét. Olyan fontos, hogy mindegyre ki kell osztani Genfnek valamelyik templomában s érette évekig tartó harcot kell vívnia a lutheránusokkal. S ha nézzük idevonatkozó pozitív fejtegetéseit és értekezéseit, látjuk, hogy ő az úrvacsorát a nagy ker. üdvényekkel, a megtestesüléssel, a kegyelemnek Krisztusban való közöltetésével, az elválasztással és a megszentelődéssel hozza szoros kapcsolatba. Hasonló az eset a magyar hitvallásokban és első theologusainknál is. Elkezdve a marosvásárhelyi konfessziótól a csengeriig mindenütt az említett nagy boldogító igazságok szerepelnek részint mint az úrvacsoratan előfeltételei, részint mint következményei. Az, hogy itt-ott még bullingeri tételek fordulnak elő, sőt Méliusz is előnybe részesíti azokat¹², semmit sem von le e hitvallások, illetve Méliusz teológiájának kálvinista szellemi *konceptiójából*. Nem egy-egy tan, hanem a rendszer felépítése határozza meg egy theol. gondolkodás jellegét.

Ezek után nem csodálkozhatunk azon, hogy e tanok alapján kálviní, izigvérig bibliai felfogású új egyházi közösség épül fel Erdélyben is. Neve először jellegzetesen szakramentárius, majd kálvinista,¹³ a XVII. sz. elejétől fogva pedig orthodox. Legfontosabb dogmái azok, amiket ma is ref. tan közös kincseinek szoktunk tekinteni, tehát a mysztikus-szimbolikus úrvacsora-tan, a dualisztikus khrisztológia, a kettős predestináció, a bűnbánat etikai felfogása, a túlvilági életcél hangsúlyozása, a kegyelem ellenállhatatlan és elveszthetetlen volta s a theokrácia.¹⁴ Ezek a tanok a Szent-Háromság *életteljes* hite, illetve a váltság páli — augusztinusi — kálviní értelmezése

⁸ Zoványi i. m. 306.

⁹ Dogmatik Tübingen 1909. 642 l.

¹⁰ Zwischen den Zeiten 1929. 457. l.

¹¹ Calvins Lehre vom Abendmahl. München 1930.

¹² Révész : Kálvin az 1564-iki nagyenyedi zsinaton 116-117 l.

¹³ A katolikus elnevezés az antitrinitárius viták alkalmával a luth. és ref. tábor gyűjtő neve. A „kálvinista” mint gúnynév már a 80-as években Erdélyben általános. I. A. Possevini: Transilvania. III. K. 8 f. v. k. 8 f. (Dr. A. Veress: Fontes Rerum Transylvanicarum Budapest 1913.) Calvinismo, Calvinistá.

¹⁴ O. Ritschl Dogmengeschichte des Protestantismus Göttingen 1926. III. k. 315-17 l.

körül helyezkednek el, tehát úgy a katolikus egyházzal, (Augusztinus, Cl. Bernát), mint a lutheri reformáció balszárnyával (Bucer, Melanchthon) közvetlen kapcsolatban állanak. A mi theologiai felfogásunknak ilyen formán két kiindulási pontja lehetséges, vagy a Szent-Háromságról szóló tan vagy a váltság. De mindkettő egyformán református.

Az erdélyi ref. egyház kialakulásánál feltűnő vonás az, hogy eltekintve egyes vezető szerepet játszó theologusaitól (Dávid Ferenc, Molnár Gergely stb.) úgyszólván *idegen segítségnek köszönheti létrejövetelét és megszilárdulását*. Méliusz hatalmas szelleme és agitációja tömöríti az újirány híveit s az övé az érdem a lutheránus támadások visszaverésében is. Az 1564-iki szervezés (Nagyenyed) egy unitárius orvos, Blandrata diplomáciájának eredménye, az antitrinitárius viták alkalmával a védelem oroszlán-részét a tiszántúli lelkészek, Méliusz, Czeglédi, Károlyi Gáspár és Péter, Thuri Pál stb. végzik. Az unitárius fennhatóságtól pedig r. kath. fejedelmek, Báthori István és Krisztof szabadják meg. Nem csodálkozhatunk tehát azon, ha ez az idegen segítségre támaszkodó egyház nehezen tud először saját lábára állni. Alázatosan türi, hogy előbb a Szentháromság ellenes Dávid kormányozza, majd 1571-től 1577-ig ág. hitvallású püspöke legyen Alesius személyében. Így tehát az erdélyi ref. egyház végleges megalkulása csak 1577 jun. 2-án történt, amikor a nagyenyedi zsinaton Tordai S. András választják meg a „magyar egyház” püspökének. S mégis már ekkor úgy lép a küzdőterre, mint egy *erőtéljes missziói egyház*, ahol a püspöknek a fejedelem és országrendek beleegyezésével „authoritása legyen minden helyeket vizitálni” s nemcsak a ref. egyházi személyeket, de „a másféle valláson való papokat is hortando, monendo, docendo, akit lehetséges, az ő sentenciájára vonni, de ne erőszakkal.”¹⁶ Erdély tehát széles utat nyit a Kálvin szellemének s hatóságilag is támogatja annak győzelmét.

Ez a tény csak részben tudható be a Kálvin közvetlen hatásának. Mindenekelőtt meg kell említenünk azt a köztudomású körülményt, hogy *a genfi reformátornak magyar tanítványai aligha voltak*. Azok az átütő s később az 50-es években *esetleg* itt megforduló magyar diákok (Belényesi, Szegedi Gergely, Thury Pál, Károlyi Gáspár) akik meghódolnak nagy szelleme előtt, nem erdélyiek. A későbbi egyházi vezetők közül csak állítólag Ilosvai Benedek gyulafehérvári rektor, majd lelkész és esperes, egész bizonyosan pedig Paksi Mihály gyulafehérvári és marosvásárhelyi pap, majd sárospataki tanár (1572), Laskói Csókás Péter marosvásárhelyi rector, fogarasi, majd gyulafehérvári pap (1584)¹⁸ és végül Enyedi György a híres unitárius theologus (1584) jártak Genfben. De már csak a Béza idejében,¹⁷ Annál nagyobb azonban a Melanchthon tanítványainak száma. Heltai és Dávid mellett Göcsi Máté marosvásárhelyi, Tordai S. András dévai lelkészek, Molnár Gergely kolozsvári rektor s a papok és világiak egész serege mind Wittenbergből jönnek és odaállanak a kálvini irány szolgálatába. Nem szabad végül elfelednünk azt, hogy itt is, mint Franciaországban a *humánizmus* milyen nagy szolgálatot tesz egyfelő a reformáció megtűrésében és elfogadásában, másfelől pedig ennek öntudatos, reflexív (nem szabad-elvű!) magyarázatában. Bod Péter feljegyzése szerint az urak és nemesek gyermekei ellepik Olasz, Francia, Angol, és Németország és Svájc főiskoláit, úgyhogy annyi tanult, tudós, nemes úrrend egyszer, mint ekkor (t. i. Giczy János kormányzása alatt, ebben a kicsiny hazában nem találtatott).¹⁹ Maga Báthory István is a humanizmusnak hódol, hiszen buzdó r. katolikus létre prot. prédikátorokat hallgat s Augusztinus mellett Zanchi Jeromos: De tribus Elohim c. művét olvasgatja.²⁰ Ebben a szellemben kormányozzák az országot a kancelláriusok, a luth. Csáky Mihály, a r. kath. Forgács Ferenc, a ref. Kovachóczy Farkas és a még mindig vitás hitvallású Gyulai Pál.

¹⁶ P. Wernle J. Calvin. Tübingen. 1909. 28. l.

¹⁷ Erdélyi Orsz. gyűl. Emlékek. IV. 122-23. l.

¹⁸ Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. X.K. 124-125. l. S. Szabó József Kálvin és a magyar reformátorok Prot. Szemle 1909. 158. l.

¹⁹ Speculum Exilii c. műve (Coronae 1584. Kolozsvári ref. Kollégium) első táblája belső lapján e rongált feljegyzés olvasható talán Caspar Flechterus tanítványától: Anno 1588 Petrus Lascovius regali moritius Alb[ae] Pastoris... et officio.

²⁰ Szmírnai Szt. Polykarpus. 42. l.

²¹ Dr. Veress Endre: A történetíró Báthori István király. Erd. Múzeum. 1933, 395-397 l.

Végül megadják a ref. mozgalom férfias jellegét a híres lovassági kapitányok, Gicz János, Geszti Ferenc és Bocskay István, akik a nemzet létéért folyó harcokban felismerték a kálvinizmus fegyvelő erejét s ennek öntudatos hiveiül szegődtek.

Kálvin hatása tehát a XVI. század végén Erdélyben e sok féle mozgalmon keresztül érvényesül mind erőteljesebben, amíg végre a 80-as évek elején már túlszárnyalja előbbi versenytársát, az unitárizmust is. Possevino feljegyzése szerint Erdélyben 1584-ben 500 prédikátor van és pedig 100 ariánus, 200 kálvinista és ugyanannyi lutheránus.²¹ Ha nem is egész pontosak ezek az adatok, mégis tényként fogadhatjuk el ezt, hogy Erdély akkori képét két nagyobb ker. felekezet határozza meg: a ref. magyar és a szász lutheránus egyház. Mindkettő az *egyetemes ker. igazságok alapján* féltve őrzi a reformáció szent örökségét. Közülök a Kálvin egyháza az, amelyiknek szelleme mind inkább győzedelmeskedik, úgy-hogy még a többi felekezetek sem vonhatják ki ez alól magukat. Csázmai István unitárius polemikus így ír: „A Szentírás Jézus Krisztust Istennek és az örök életnek nevezi,.. kit én oly igen becsülök és oly nagy Istennek vallok és prédikálok lenni a Szentírás szerint, hogy üdvességemet és boldogságomat tökéletes-képpen ő benne találok meg és ő az én Uram és Istenem.”²² A megigazulásról és a praedestinációról szóló ref. tan az unitárius egyház hivatalos álláspontja marad egész 1578 ig. A szász luh. egyházban (1561) a brassói főbíró Benkner és egy lelkész, Amicianus (Amicinus) Titus a későbbi kolozsvári pap szintén kálvinista tanokat hirdetnek.²³ Mikor pedig Báthory István felhívja őket 1572-ben az Ágostai Hitvallásra való eskütételre, sokan — bizonyára nemcsak az egyházi autonomia, hanem annak szabad értelmezése érdekében is — csak hosszas vonakodás után írták alá azt²⁴ A r. kath. egyház pedig ami ekkor egész kis területre (keleti székelység) szorul vissza s 1583-tól fogva autonómiát élvez, egészen prot. mintára rendezkedik be (pap, esperes és mester választás, papok házassága, házassági bírászkodás, vagyonigazgatás stb)²⁵ A román g. kel. egyházban ugyanekkor megkezdődik a reformáló munka s ennek érdekében építő könyvek jelennek meg.

Hálás feladat volna megrajzolni azt az utat, amit Kálvin szelleme a *tudományos* irodalomban megtesz. Erre azonban a részletek alapos ismerete nélkül nem vállalkozhatom. Az Institució kétségkívül már ekkor eljut Erdélybe. Lehet találni a nagyenyedi Bethlen kollégium könyvtárában egy 1561-iki kiadást, amelyet egy magyar ifjú aki később (1571) alvinci pap lesz, — 1565-ben vásárolt.²⁶ A kolozsvári kollégiumban pedig megvan a szászvárosi (bezárt) kollégiumi könyvtárából egy 1563-iki folió kiadás. A többi általam ismert őspéldányok későbbi vásárlás útján jöttek be Erdélybe. Kétségtelen hatást lehet felismerni az 1559-iki m.-vásárhelyi konfesszióban, melynek gondolat menete és fejtegetései a Kálvin Rövid értekezésének (1541) egyes részeire emlékeztetnek. A nagyenyedi Egyességi Módozat (1564) — amint Révész Imre megállapítja — Kálvin egy 1561-iki hasonló célú dolgozatának fordítása. A nagy hitvitákon is állandóan ott szerepel a genfi reformátor neve, mindkét részen, ami mutatja, hogy olvassák, foglalkoznak vele. Gyönyörű dokumentuma a világ-kálvinizmus érdeklődésének a heidelbergi professzorok levele a kolozsvári papokhoz, amely az igazság melletti bátor kitartásra ösztönzi őket.²⁷ *A tudományos érvek özöne azonban még mindig a bibliából és az egyházi atyákból van véve, s csak másodsorban szerepelnek mellettök Melancthon, Bullinger és Kálvin nevei.* Végül a Károlyi Péter és Laskói Cs. Péter polemikus iratai egyenesen a Béza iskolájából kerülnek ki s így érvényesítik a genfi felfogást. Különösen a Szent Háromság, Krisztus teljes istensége, a mise és az imádság kérdései azok, amik a lelket izgatják²⁸ s amelyekre vonatkozólag e könyvek írói és olvasói a Kálvin fegyvereit forgatják.

És ez az egyház, amely tehát még öntudatosan nem is viseli magán legnagyobb

²¹ I. m. V. k. 8. f.

²² *Bod. P. i. m. 29. l.*

²³ *Pokoly József: Az erdélyi ref. egyház története Budapest 1904 I. 138. l.*

²⁴ *Fr. Teutsch Geschichte der. ev. Kirche in Siebenbürgen Hermannstadt 1921. I. 290. l.*

²⁵ *Pokoly i. m. II. 163.*

²⁶ *Dr. Muzsnay László rector professzor szíves közlése.*

²⁷ *Epistola Professorum etc. 1565. A debreceni koll. könyvtárában.*

²⁸ *L. Laskóy i. m. művében a bejegyzéseket.*

szervezőjének nevét, mégis elég erős arra, hogy a fejedelem által felkarolt jezsuitákat az 1588-iki megyesi országgyűlésen, mint a „bálványimádás“ papjait száműzze az országból. A protestantizmus meg nem alkuvó szárnya tehát itt csatasorban áll a r. kath. ébredés rohamcsapata ellen. Kálvin szelleme győz abban a határozatban is, mely megtiltja a földesuraknak azt, hogy jobbágyaikra más vallású papot erőszkoljanak.²⁹ Hiszen az Institutio is int arra, hogyha az előljárók valamit Isten ellen parancsolnak, számba se vegyük azt. (IV. K. 20. f. 32. r.) A lelkiismeret szabadsága azonban nem korlátlan, határt szab annak Isten ígéje. „Királyi erény“ az istentelenek kiűrtása, a gonosztevők kiűzése Isten városából (u. o. 10. f. v.) Így érjük meg az innováció tilalmát s a Dávid Ferenc és hívei ellen alkalmazott szigorú eljárást.

Az erdélyi magyar élet tehát már a 16-ik század ulolsó évtizedeiben átment a kálvini reformáció Szent Lélek-kereszttségén. Sajnos, ezt az áldott fejlődést egy évtizedre visszaveti a Báthory Zsigmond szeszélyes, vakbuzgó, véreskezű uralma. A ref. nemesség vezeterei, az akkori nemzeti párt legjobbjai, akik továbbra is ápolják a török koncepció eszméjét, nagyrészt kivégeztetnek, (1594), Bocskayt és Gesztit pedig elbűvöli a Szent Liga által kilátásba helyezett cél: a két Magyarország egyesítése s a pogány iga lerázása. A kálvinizmus két eszméje: az *autonom nemzeti élet és az egyetemes ker. összefogás* gondolatai itt összeütköznek egymással s mivel még egyházunk nem elég öntudatos, nemcsak ellenségei, de saját belső meghasonlása és gyöngeése miatt is a romlás szélére sodródik. Népi viszonylatban a hajdúság és az erdélyi magyarság tragikus küzdelme a kor szíptomája. A ref. egyház erőszakos elnyomásával pedig veszendőbe megy Erdély szabadsága is.

II.

Possevino 1584-ben ezt írja XIII. Gergely pápának: Nemcsak Erdélyben, hanem a többi országokban is, ahol a hitújításnak sikerült hódítania, az emberek általánosan szenvedélyeiknek hódolnak, ritkán térnek a bűnbánat útjára s nincs, aki lelki orvosra bízna beteg lelkét.³⁰ Az a kép, amit az ország ekkori vallási állapotáról rajzol, csakugyan elszomorító. A határtalan újítási vágy mellett a keresztyénség összes hitigazságai és erkölcsi elvei veszályben forognak. De azok a gyógyszerék, amikkel ő akarta gyógyítani a lélek betegségeit: a prot. kormányférfiak kicserélése, r. kath. papok és olasz lakosság betelepítése, az ilyei várkastély felépítése, katonai iskola felállítása, a püspökség visszaállítása stb. — inkább hatalmi intézkedések s ami belőlük megvalósult, sem a keresztyénségnek, sem az országnak nem szolgált javára. Krisztus helyett Bástát és katonáit kapták az erdélyiek s amit ők tettek, az minden egyébnek nevezhető, csak Isten országa építésének nem. *A tergo et fronte malum, tandem Deus opitiare fatali Transylvaniae*. (Elöl-hátul gonosz; végre Isten kegyelmezz meg Erdély utolsó veszedelmének.) Ezt a felíratot vésik a brassai százszok arra a apokalyptikus képekkel ellátott éremre, ami a szörnyű dúlások emlékéit örökíti meg.³¹

A pusztulás megdőbbentő részleteit elhagyom. Nem első és nem utolsó a mi életünkben. Itt minket sokkal inkább érdekel az, hogy miképpen reagál a többségben már református erdélyi magyarság lelke erre a megpróbáltatásra s ebben a lelki változásban milyen szerepe van a genfi reformátornak.

1602-ben elhal Sepsiszentgyörgyön egy buzgó székely főúr: Daczó Ferenc. Mint az ottani ref. egyháznak pátrónusát, a templomban temetik el. Sírja fölé egy még ma is meglévő táblára ezt vésik fel: *Scio quod Redemptor meus vivit*. (Tudom, hogy az én Megváltóm él) A megelőző év nyarán zajlik le a goroszlói ütközet, ahol elesik az erdélyi nemesség virága, sőt maga a ref. püspök is. Az ország ki van szolgáltatva a nyugati imperializmus bosszújának. A nép leverve. szétszóródva, éhalálhoz közel bújdosik a zsoldosok prédálása, kegyetlensége elől. S ebben a teljesen reménytelen helyzetben ime, kinyújtja kezét az itteni ref. lélek, mint a porban heverő Jób az egyetlen segítség: a Megváltó Isten felé. Ez a mélységes nyomorúság s az ebből kisarjadó vágy a Krisztus után a XVII. sz. lelki megújulásának előfeltétele, legfőbb magyarázó oka. „Saját tudatlanságunknak,.. erőtlenségünknek.. s

²⁹ Erd. orsz. gy. emlékek III. 248-257. l.

³⁰ i. m. 256. l. Dr. Veress E. kivonata.

³¹ Bod P. i. m. 54-55. l.

végre romlottságunknak érzetéből tudjuk meg, hogy egyedül az Úrban van az igazi bölcsesség fénye, a valódi jóság, minden javak tökéletes bősége s a tiszta igazság“ — olvassuk az *Institutio* első lapján. Tehát a Kálvin hitvilágának kapcsolódási pontja a XVII. sz. kezdetén élő erdélyi lélekben adva van. S az ígehirdetők most már nem Wittenbergből, hanem Heidelbergből Ursinus tanítványának, Pareusnak a kollégiumából sietnek a nagy lelki válságban levő magyarság gyógyítására, talpra állítására. Ez a szent, áldott *magvetés* az egyháztörténelemnek époly fontos része, mint a nagy vallási harcok, a világra szóló békekötések, vagy a nagy szabású országszervező munka. Azok a nagy papi személyiségek, akik Erdély ekkori életében vezérszerepet játszanak: Keserői Dajka János, Melotai Ny. István, Alvinczi Péter, Geleji K. István és Keresztúri Pál mindnyájan Pareus tanítványai s általuk, ha néha mérsékelt alakban is, a Kálvin hatalmas gondolatai termékenyítik meg az egyének és közösségek valláserkölcsei életét.

A XVII. század első fele tehát nálunk a *kálvinizmus klasszikus kora*. Elmondhatjuk, hogy soha és sehol olyan halálos komolysággal nem igyekeztek még a helvét reformációt minden téren megvalósítani, mint ekkor Erdélyben. A külső történeti folytonosság helyett itt szeretném inkább *rendszeres alakban* áttekinteni az akkori vallási életet s ennek egyes területein szemléltetni a Kálvin hatásait.

1. Nézzük először a *hitéletet*. A történetírás sajnálattal állapítja meg, hogy ez a kor milyen szegény a hit elsődleges megnyilvánulásainak rajzában. Személyes konfesszióink nincsenek, hiszen az egyes ember egészen háttérbe szorul Isten és az ő Anyaszentegyházának érdeke mellett. Legfennebb a végrendeleteket, a levelekben itt-ott felcsillanó vallomásokat sorozhatjuk ide. Énekíróink megritkulnak. A ref. Péczeli K. Imre Magyarországon él, az ev. Rimai János pedig Erdélyben, de mellettük Szenci Molnár Albert zoltár fordításai a legkapósabbak. Imádságokat a külső építés célja nélkül — csak ecsedi Báthori István ír, a többi imakönyv vagy az istentisztelet vagy magános épülés céljait szolgálja, vagy mint a Szenci M. Alberté, (1621) egyszerűen az egyházi atyáknak és reformátoroknak, többek közt Kálvinnak is, a klasszikus imagyűjteményét nyújtja.³² S mégis e töredékekből, az élet megpróbáltatásai közül vagy a halálos ágyról elszálló sóhajtasokból kibontakozik előttünk a kor kegyességének általános képe.

Ennek legmegragadóbb vonása a mélységes bűnbánat sötét alapján felragyogó *hit-és üdvbizonyosság*. Az ember Isten előtt nyomorék féreg (Báthori I.). Adámtól származott és gyarlóság alá vetett ember, por és hamu (Bocskay), erőtlén és tudatlan féreg (Bethlen), igen gyarló ember és eredő vétkes életű (Rákóczy Gy.). Az, amit a mai theologia teremtményérzületnek (Kreaturgéfühl) nevez s ami az élő Isten megtapasztalásának elengedhetetlen feltétele, itt a legtisztább kálvini alakban jelentkezik. S ezt fokozza az eredendő bűn emlékéből és a saját vétkeink elkövetéséből eredő, fájdalmas büntudat. Ezeknek büntetését megérdemeljük. A megpróbáltatások is Istennek ezek miatt reánk bocsátott látogatásai, — de az idvezítő elégtétele, Istennek ő benne nyújtott választása s keresztfán kiontatott csak egy csepp vére³³, teljesen elegendők a bűn eltörlésére, a földi hivatás betöltésére, az ellenségek meggyőzésére s végül a menyország elnyerésére. Az élet így átalakul, földi vonásai a kegyelem állandó közöltetése (Ige, szakramentumok) következtében megszentelődnek, a fájdalmas Isten *jótevényei*, a munka és nagy hősi cselekedetek az ő segédelmével végzett szolgálatok lesznek, amikért mind-mind hálát kell adni Ő Felségének. Kálvinnak a meghatározása : a hit kétségtelen, erős bizonyosság s az Isten jóindulata és az üdvösségbe vetett erős bizodalomból származik (Inst. III. 1. 15.), itt megvalósul. És ez a hit nem vezet quietizmusra, sőt inkább szakadatlan fejlődésre, tevékenységre ösztönöz. Az akkori ref. ember hitte és vallotta, hogy „tanácsoddal igazgatsz engem“ (73 Zs. 24.) Ezért a Bibliát folyton olvasni kell. Megható az a mohóság, ahogy az oppenheimi „kised formájú“ Bibliát (1612) elkapkodják még a Székely földön is.³⁴ Az építő könyvek, zoltárok, elmélkedések, imádságok szintén

³² Incze Gábor A magyar ref. imádság a XVI. és XVII. században. Theol Szemle 1931. 178-791.

³³ L. Bocskay végrendeletét Sinay M. Sylloge actorum publicorum 1790. 62 l. a Bethlenéből részleteket László Dezső B. G. keresztyén élete, Kolozsvár 1929. 21. l.

³⁴ Mindegyre kerülnek elő innen régi, szakadozott példányok.

nagy olvasottságnak örvendenek. Az Intstitúció magyar fordításának kiadására (1624) nemcsak fejedelmi férfiak, de sárospataki nagyszombati, váradi, kassai, szatmári és kolozsvári hívek is adakoznak³⁵ s bizonyára nemcsak a „felséges és hatalmas Gábrriel fejedelem”, meg I. Rákóczy György, hanem a buzgó tanult hívek is olvasgatják azt. Isten tanácsa fegyelmezi, igazgatja az embert, nem engedi kétségbeesni, de elbizakodni sem, alázatossá és mégis önérzetessé teszi. *S nem hagyja pihenni soha.* Az a lázas tevékenység, amit ez időben egyházi és világi férfaink gazdasági, politikai és tudományos téren kifejtének, az a sok áldozat készség, ami kicsiny leányegyházak anyásításában, szegények és betegek felkarolásában megnyilvánul, mind ennek az aktív hitnek a gyümölcse. A puritánizmus is nem az ő egyházalkotmányi reformjaiért lesz népszerű, hiszen a kálvinista magyar nehezen és megfontolva újít, — hanem főként azért, mert a hitnek ezt az előretörő, praktikus jellegét erősíti és szabályozza.

2. *Theologia.* A 17. sz. első felében az *orthodoxia* és a *puritánizmus* szelleme határozza meg tudósainkat. Mindkettő tk. Kálvin theológiájának jellemvonásait érvényesíti a maga eredeti, látszólag kiegyenlített mivoltában. A reformátor t. i. egyfelől hangsúlyozza az Ige és az igazhitű egyházi atyák tekintélyét, (IV. 8. 4.) másfelől pedig az elméleti hitnek (*fides historica*) értéktelenségét a fiúvá fogadtatáson alapuló személyes hittel szemben (III. 1. 9. 11.) Természetesen mindkét tétele igaz, de sem ő, sem az utódai nem tudják a kettőnek egymáshoz való viszonyát teljesen tisztázni. Ezért az ő nevéhez kapcsolódik az *orthodoxia*, a maga tekintélyekkel, elméleti argumentumokkal operáló tevékenységeivel és a puritánizmus is, amely az aktív kegyes-séget sokszor a dogmák rovására hangoztatja. (Wollebuis—Amesius.)

Szerencsére az *orthodoxia* egy olyan meleg lelkű, élő hitű személyiség védelme, vezetése alatt áll, mint Pareus, akinél a *theologia* középpontja az érettünk szenvedő, eleget tevő Krisztus. Nem az elmélet, a dogma tehát a kiindulási pontja, hanem maga az élet. Így gondolkoznak az ő erdélyi tanítványai is. Alvinci Péternek az evangélium nem pusztán *theoria*, hanem amaz örvendetes világosság, az Jézus Krisztus érdeme, bűntökök bocsánattya felől felvirradott evangélium örvendetes prédikáltatása,³⁶ amit Isten *igaz* szolgálai mindig egyformán tanítottak. Innen érthetők az ő Pázmány elleni polemiai s a két prot. egyház egyesítésére irányuló törekvései. Alapjában véve azonban mindig mérsékelt református marad. Melotai Enyedi Györggyel szemben nemcsak a Biblia és az atyák tekintélyére hivatkozik, hanem arra is, hogy a Szent Háromság egy Istenben vetett hit Istennek az *üdvösségre szükséges* igaz ismerete. S ezen a nyomon halad a legnagyobb erdélyi *theologus*, Geleji K. István is, midőn mint Anselmus, vagy újabban Barth meztelen tiszta lábbal (Ex. 3. 2-5), azaz józan elmével, kegyes indulattal és a testi okosságának levetkőztetésével akar Isten ragyogó dicsőségéhez járulni. Bár főművében a Titkok Titkában Kálvint csak egyetlen egyszer említi, mégis rendszere központjában a „kinyilatkoztatás”, Isten Igéje áll, melyet csak el kell hinnünk vagy foghatja meg az elme vagy nem. A dogmatikai igazságokat igyekszik megbizonyítani, megmutatni, megerősíteni az Írás és az Atyák érveivel. De tudja, hogy azok elfogadását („fogantatását”) csak egyedül Isten adhatja a szívekben a Szent Lélek által. A reformátoroktól, különösen Kálvintól egyenes vonalú hatás vezet Méliuszon keresztül Gelejiig. Itt is megtudjuk, hogy Szabadító, Megváltó csak élő Isten lehet, hogy Isten szent, azaz lényege és hatalma más mint az emberé, hogy a Szent Háromság hite nélkül nem lehet Istent dicsőíteni, vigasztalást és üdvösséget remélni, hogy más a kiválasztottak, mint istentelenek sorsa, de viszont ez utóbbiak is az Úr engedelmeiből cselekszenek a hívek serkentésére és vigyázására. Ez az élő hit teszi Geleji írásait még ma is vonzókká, élvezhetőkké.

A puritánizmus — híven Amesius jelszavához: *theologia est doctrina Deo vivendi* — elsősorban a gyakorlati élet problémáival, a hit előállításával az ujjaszületéssel és megszentelődéssel foglalkozik. Irodalmi alkotásai közt tehát túlnyomók az építő és szervezeti kérdésekkel foglalkozók. Ezeknek kálvini szelleme ma már tisztázva van és közismert. De nem riadnak vissza a dogmatikai igazságok részlete-

³⁵ L. Az 1624-i kiadás: Az keresztyéni Religióra és igaz hitre való tanítás ajánlását.

³⁶ Itinerarium Catholicum 1616. 27. l.

³⁷ L. Ein Pionier der Kirchenunion im ung. Protestantismus c. dolgozatomat az Eb. Vischer emlékkönyvben (Vom Wesen und Wandel der Kirche Basel 1935) 102. s köv. l.

zésétől sem. Gondoljunk csak Medgyesi: Szent Atyák Öröme c. hatalmas apologetikájára,³⁸ amiben a bibliai, az egyházi atyák sőt jezsuita tudósoktól vett érvekkel bizonyítja be, hogy ellenfele, a jezsuita Vásárhelyi Dániel tk. Samosatai Pál követője, tehát unitárius. Igen tanulságos itt az a rész (I. k. I. r. 2. sect.) ahol bebizonyítja, hogy Bellarmin is hitte a kettős predestinációt, sőt a reprobatiót, az elvetést is és a gonoszok működését Isten engedelmenek tulajdonította.

A theologiai felfogás irányát érdekesen illusztrálja az a hitvallás amit Petelei István (St. Betulensis) kolozsvári szász ref. pap nyújt be 1665-ben az itteni egyházi előljáróságához, hogy tisztázza magát a lutheránizmus vádjá alól.³⁹ Az I. pont vallja az úrvacsorában a Krisztus teste és vére lelki élvezését a hívők által, a II. Krisztus isteni természetének mindenütt jelenvalóságát, emberi természetének pedig az égben létezését, a III. azt, hogy Krisztus csak a választottakért halt meg s a váltság nem egyetemes, hanem csak azoké, akiknek adja az Atya, a IV. a kegyelem szabadságát, megmaradását (perseverantia) és elveszítetlenségét és az V. a Szentek ünnepnapjainak emberi származását, babonás és Isten ellenes voltát. — E tételek világosan mutatják, hogy Kálvin tanítása, a *dordrechtli zsinat végzéseinek formulázásában* már megszabja az egyház egész gondolkozását. Ez időtől fogva már csak óvatos, később pedig a XVIII. sz. végén tudatos eltávolodásról lehet beszélni.

3. Ami a *gyakorlati egyházi életet* illeti, itt főként a *kultusz*, az *egyházkormányzás* és a *szerelet munka* hármas elágazásában szemléltethetjük a kálvini szellem öntudosítását. Jellemző a kultusz kérdésében a vasárnapi és hétköznapi istentiszteletek szabad, kötetlen volta. Általános elvek: az ige hetenként négyszer hirdendő, úrvacsora egy évben hatszor osztandó ki, az imádság alatt térdepelni kell. A káté magyarázat, majd a Biblia olvasás, a zoltáréneklés kimondatnak anélkül, hogy az istentisztelet formai részének szabályozására gondolkodnának. Annál fontosabb a szakramentumok kiszolgáltatása, aminek rendtartását Melótai egyenesen az őstalajról, a debreceni hagyományból plántálja át Erdélybe s s amin változtatni — gondoljunk csak a puritánizmus által felidézett elevatio vitára! — senkinek sem szabad. Világosan mutatja ez azt, amire már utaltam, hogy az Ige tisztasága mellett a szakramentum kiváló értéke a ref. egyház jellegzetes tanítása. Ez az elem előbb annyira túlteng, hogy az *egyházkormányzás* terén sem engednek sokáig semmit a szakramentum kiosztásával megbízott papság törvényhozó és fegyelmező hatalmából. S mikor megjelennek a ref. egyházalkotmány első autentikus szervei, a városi konzisztoriumok és a XVII-ik század második felében itt-ott a presbiteriumok, ezek is elsősorban vagyonekezelő, közigazgatási és végrehajtó szervek. Csak a Geleji Kánonok rendelkezései enyhítenek ezen a kizárólagosságon s bocsátják be a becsületes, értelmes polgárokat a fegyelmezés, s az „evangélikus rendeket” a törvényhozás (újítás) felelősségteljes gyakorlásába (XII. és XLIX. K.) Egy újabb megpróbáltatásnak, az 1658-61-iki török-tatár pusztításnak kellett eljönnie, hogy a kiválasztás és a hit kegyelmi ajándéka alapján a világi elem is döntő befolyást gyakoroljon az egyház ügyei intézésében.

— Áldott és igazán a genfi reformátor szívéből származó munka volt a szegények és elhagyott betegek, nyomorultak gondozása, amit a tehetősebb gyülekezetek: Marosvásárhely, Kolozsvár, Dés, Nagyvárad, Nagyenyed és Gyulafenérvár a hitsorsos magisztrátus később a konzisztorium megbízottjai, az isptálymesterek által az erre a célra emelt ispotályokban végezték. Ezeknek működéséről egy külön tanulmányban számolok be.

4. Végül nézzük Kálvin szeilemének *életformáló* erejét a társadalmi életben.

Fenntebb már útaltunk arra, hogy a XVII. sz. vége felé milyen kiegyenlíthetetlen elentét áll fenn a nemzeti ügy és az egyes társadalmi elemek közt. A hajdúság, ez a hontalanná vált magyar végvári katonaság a Habsburgok, a jogfosztott székelység pedig a román fejedelmek zsoldjába szegődik s tépi — marcangolja a közös haza testét. Bocskay és ref. tanácsadói azok, akik e szörnyű helyzeten segítenek, midőn az első csoportnak földet és otthont, a másodiknak pedig szabadságot s mindkettőnek kulturát ajándékoznak. Hogy mit formált a hajdúságból ez az *organikus* államkormányzás, arról Alvinczi híres röpírata a *Querela Hungariae* (1619)

³⁸ Albae Juliae 1640.

³⁹ Egyházközségi levéltár Fasc. 10. Lit. B. Nr. 7. Ref. Kollégium.

számol be. Ép olyan honalapító, dicsőséges küzdelem ez a természet vad erőivel s a pogány martalóccokkal mint a zarándok atyáké Észak-Amerikában. A székelység pedig ekkor foglalja el azt a jelentős szerepét Erdély politikai, katonai és kulturális életében, amit egész a legújabb időkig betölt. Történelmében azóta nincs lázadás az egységes nemzeti élet ellen, csak akkor tör ki belőle az elkeseredés, amikor magára hagyják élet-halál küzdelmeiben (pld. II. Rákóczy György és Kemény János idejében).

A kálvinizmus áldása végül az egyes erdélyi nemzetek és felekezetek közti egyenlőség, jó békesség fenntartása. Ez a *méltányosság és igazság*, amit az Instiucio nem győz eléggé ajánlani a királyoknak és előljáróknak (IV. k 20. f.). Úgy a szász (Fr. Teutsch), mint a román (J. Lupas) és a magyar r. kalh. történetírás (Biró Vencel) készségesen elismerik ennek a ref. szellemtől sugallt politikának a humánus, áldásos voltát⁴⁰. Annál feltűnőbb, ha magyarországi történetíró (Szekfü) emel kifogást pld. Bethlen alkotmányos és túlságosan török barát politikája ellen. E vádak történeti cáfolatával más helyen foglalkoztam (Erdélyi Muzem 1931, 1-3. sz.). Itt csak annyit jegyzek meg, hogy az első jelenség a kálvinista perszonalizmus (Isten akaratának eszköze) erőteljes hangsúlyozásának, a második pedig a predesztináció hitének természetes folyománya. *Isten ami jót akar, gonosz emberek rossz akaratával hajtja végre* — olvassuk Kálvinnál (Inst. I. 18. r. 3) s ez a felfogás útát, lehetőséget nyit nekünk arra, hogy sokszor az Anyaszentegyház érdekében annak látszólagos ellenségeivel is szövetkezhessünk. Tehát nem a könnyen megtévesztő jelszavak, hanem a cselekedetek szerint kell megítélni valakinek az Isten ügyében való használhatóságát.

*
* *

Az 1619-iki küküllővári zsinat Keserű D. János püspök elnökle alatt felterjesztést intéz Bethlen Gábor fejedelemhez, aki éppen hadait a magyar protestánsok érdekében készül felültetni s kéri tőle közönséges poenitentia tartását, a vasárnap megszentelését, a cégéres bűnösök példás megszüntetését, az Isten Igéje szorgalmas hallgatását, a szegénységgel való emberséges bánásmód elrendelését, a káromkodás s a lakodalmi muzsika betiltását, a mértékletesség, a vasárnapi böjt megtartását. A fejedelem válaszában egyes pontokat elfogad s intézkedést ígér, de kifogásai is vannak a követelések túl szigorúsága ellen. Itt-ott védi a saját jogait, a szokást, sőt még a szívéhez nagyon közelálló „muzsikát” is. A zsinat azonban nem nyugszik bele a válaszbba. Megmutatja, hogy ha kell, saját hitét követő fejedelme ellen is tud protestálni annál a „plena autoritásnál” fogva, amit az ecclesiától bir. Hálával tisztelettel, de önérzetesen inti újra replicatiojában Bethlent arra, hogy Isten következő büntetésének elkerülése s a Krisztus egyháza egysége érdekében tartsa meg a felterjesztett végzéseket.⁴¹ S mint tudjuk végül is a fejedelem engedett.

Ez az érdekes jegyzékváltás mutatja a ref. egyháznak Erdély XVII. századbeli történetében elfoglalt helyzetét. Ő valóban az, aminek Krisztus szánta: a földnek sava és a világ világossága (Mt. 5. 13-14.) S ez egyuttal a genfi *lelki* theokrácia megvalósulása a legkeletibb ref. egyházban. Az emberi hatalom meghódol Isten szuverén akarata előtt, amit Igéjében szolgálai által tudunkra adott. Azt hiszem, Kálvin egyháznak ma sem lehet szentebb és sürgősebb feladata, mint ennek az akaratnak következése hirdetése és érvényesítése. A minta erre készen van a nagy kálvinista erdélyi fejedelmek kormányzásában és az akkori papság reform törekvéseiben. Ha nem is másoljuk le annak a kornak minden egyes cselekedetét, hiszen ma problémáink, gondolatformáink is átalakultak, egy dolgot megtanulhatunk tőlük: *a határozottságot*. Mikor Isten dicsőségéről volt szó, ők nem alkudtak. Tetteik rugója érett megfontolás volt, küzdelmükben — eltekintve egyes túlzó puritánusoktól, előre látás, bölcs mérséklet vezette őket, de tekintetük állandóan *Isten kijelentett akaratára* irányult s annak teljesítésére törekedtek olthatatlan buzgósággal. Ezért volt egyházuk hódító lelki hatalom. Mai megmaradásunknak, élettelen fejlődésünknek is ez a feltétele.

⁴⁰ Fr. Teutsch i. m. I, k. 422-427. l. Biró Vencel Bethlen Gábor és az erdélyi katholicizmus. Kolozsvár 1929. 20 s köv. l. Lupas egy egyetemi előadásában méltatta B. érdemeit.

⁴¹ Ref. Szemle 1934. 301 és 1935. 3 lapján Dr. Illyés Géza publicatioja.

FÜGGELÉK.

Petelyei István kolozsvári szász ref. lelkész hitvallása (1665).

Ego Stephanus Betulensis sponte et ultro nemine cogente religionem orthodoxam, ad animae meae conscientiaeque tranquillitatem ex Spiritus Sancti gratia mihi eligens Lutheranaeque in iis, quae orthodoxiae adversantes repudians coram sancto Ecclesiae orthodoxae Claudiopolitanae consistoris, confiteor sic:

I. Credo atque confiteor in Sancta Eucharistia panem et vinum ore corporis: corpus et sanguinem Christi ore animae seu fide et spiritualiter a solis fidelibus manducari.

II. Credo atque confiteor Christum, quoad Divinam naturam quidem esse ubique praesentem, quoad humanam vero naturam in ipsis tantum coelis esse, ibique mansurum usque dum venerit iudicatum vivos et mortuos. Proinde nec in, cum et sub pane ac vino corpus et sanguinem Christi realiter seu substantialiter adesse credo.

III. Credo atque confiteor Christum non pro omnibus omnino hominibus, sed pro solis electis seu ad vitam aeternam ordinatis (ovibus) et fidelibus esse mortuum. Proinde redemptio non est universalis et omnibus hominibus capitatum ac sigillatim comunis, sed solis electis, quos pater dedit filio redimendos propria.

IV. Credo atque confiteor non omnes, sed certos quosdam homines esse electos, qui non ex praevisa fide, nec ex alia ulla re, sed ex mera Dei beneplacito, ad vitam aeternam sunt a Deo ordinati, quique in fide perseverantes infallibiliter ad vitae aeternae haereditatem perducentes, ita ut nullus ex eorum numero perire possit.

V. Credo atque confiteor festa sanctis dicata, tauquam hominibus instituta et superstitiosa Deo ipsi displicere.

Sic credo, sic confiteor et in in hoc confessione me permansurum promitto; ita me Deus, qui est Pater, Filius et Spiritus Sanctus adjuvet.

Idem qui supra Anno 1665
die 5 Maj

Stephanus Petulensis,
m. p.

Jegyzetek a Biblia első fejezetéhez.¹

A Genesis első fejezetének számos nyílt problémája van, melyeket sem a hagyomány, sem a kritikai feldolgozások hosszú sora nem tudott elfogadható módon megoldani, illetve megmagyarázni. Az alábbiakban megkísérem, hogy e problémák egyikehez-másikához fűzzek néhány megjegyzést, melyek ha nem is oldják meg talán a kérdést, de közelebb segíthetnek ahoz.

I.

„Ha az emberiség szellemi életét közelebről szemügyre vesszük, akkor azt látjuk, hogy három tényező az, amelyekben az egyetemes kulturéletnek a gyökereit megismerhetjük, még pedig: az *időbeosztás*, a *vallás* és az *írás*.”² Mahler Ede kiváló tudósnak e megállapítása érvényes az ótestamentumi népre s annak szellemi hagyatékára, az Ótestamentumra is.

Az *időbeosztás* nagy és fontos szerepet játszott az ótestamentumi nép életében és vallásában egyaránt. Fontos szerepet játszik közelebről a Genesis első fejezetében is. Hagyományos, megszokott dolog, hogy a Gen. e fejezetét „*teremtéstörténet*” cím alatt tárgyalják. Kétségtelen, hogy a teremtés leírása lényeges szerepet játszik abban. De, ha alaposan szemügyre vesszük e fejezetet, lehetetlen meg nem állapítani, hogy épp olyan lényeges szerepet játszik abban az *időbeosztás* is. Ugy, hogy ha tételbe akarjuk foglalni a fejezet tartalmát, a tételt helyesen és tárgyilagosan így kell megfogalmazni: az *időbeosztás alapvetése a teremtéstörténet keretében*. Ez az egyszerű valóság idáig nem nyert kellő hangsúlyozást. S talán ez lett egyik forrása sok félreértésnek, félremagyarázásnak.

Mahler Ede világhírű kronológus rámutat arra, hogy kronológiai adatok talál-

¹ Az itt felhozott héber szavakat kiejtés szerinti átírásban közlöm *aleph*-et spiritus lenis, az *cain*-t pedig spiritus asper jelöli.

² Dr. Mahler Ede: Ókori chronologiai kutatások. Bpest, 1915, 3. l.

hatók már a Gen. I. fejezetben is,³ de nem mélyíti el a kérdést. Pedig az író éppen az időbeosztás alapvetését nyújtja. Az idő kezdetét a teremtés kezdetével hozza kapcsolatba s magát az időbeosztást Istentől alkotottnak tünteti fel. Legelső szava is az időre vonatkozik: „Berésit”: „kezdetben”. A teremtés kezdetével esik egybe az idő kezdete s ami azelőtt volt: szerinte idő előtti, legalább is időbeosztás nélküli periódus. Ez az idő előtti periódus pedig őt alig érdekli. Ugyannyira, hogy csupán egyetlen versben (2. v.) foglalkozik azzal. Ezt is csak azért teszi, mert célja, főként az időbeosztást illetően megkövetelte. A sötétséget, mint az időbeosztás valóságos és nélkülözhetetlen tényezőjét ebbe a periódusba helyezte.

Mivel a teremtés már az időben történik, Istennek legelső teremtői ténykedése az idő alapegységének: a nap-nak a megteremtése, mely a sötétség és világosság bizonyos szakaszának: az éjszakának és a nappalnak egymásutáni együttese. Ezért kell Istennek első nap a világosságot megteremtenie, hogy létrejöhessen ez az alapegység: az egy nap. Erre utal egyébként az eredeti szöveg is (5. v.): „Vajehi cereb, vajehi bóqer jóm ʾechád”, azaz: „Igy lett este meg reggel: egy nap”⁴ Az este és a reggel egy éjszakának, illetve a nappalnak a kezdeteit jelölik csupán. Ezzel arra a tényre mutat rá az író, hogy mivel az éjszaka már a világosság megteremtése előtt létezett, a nap a sötétséggel, illetve annak bevezetőjével, a tapasztalat szerinti estével kezdődött. A zsidók ma is estével kezdik a napot. Egyébként az este és a reggel ilyen nyomatékos kiemelése vallási okokból is történt. (Imádkozási idő).

Az a tény, hogy Isten a napvilágot első nap teremtette, ellenben a világitó testeket csak a negyedik napon: nagyon sok magyarázatra, még több vitára szolgáltatott alapot, sőt éles és metsző gúnyval használták és használják fel ma is a Biblia ellen, igen sokszor a köznép körében is. A fenti magyarázat igazolja, hogy az író az időbeosztás miatt helyezte első helyre a világosság teremtését. Célja feltétlenül megkívánta ezt. Hogy aztán a világosságot égi testek nélkül hogyan képzelte el, az már új probléma.⁵

Az időbeosztás ez alapegységének letárgyalása után a 14. és köv. versekben ismét az idővel s az égi testekkel, mint időhatározókkal foglalkozik a szerző és pedig igen részletesen. E versek a rész közepén foglalnak helyet, mintha ezzel is különös nyomatékot igyekezne adni az író azok fontosságának. Fordításuk ez: „Ismét szólott Isten: „Legyenek világitó testek a mennyboltozaton, hogy a nappalt elválasszák az éjszakától, jelöljék az ünnepeket, napokat és éveket egyaránt és világitssanak a mennyboltozaton s árásszanak fényt a földre! Így is történt. Vagyis megteremtette Isten a két fővilágitó testet; a nagyobbikat, hogy uralja a nappalt és a kisebbiket, hogy uralja az éjszakát és a csillagokat. Majd elhelyezte azokat a mennyboltozaton, hogy fényt árásszanak a földre s hogy uralják a nappalt és az éjszakát és hogy elválasszák a világosságot a sötétségtől. Látta Isten, hogy jó. Így lett este, meg reggel: negyedik nap.”(14—19.vk.)

Nyilván látszik, hogy az égi testeknek időmeghatározó szerepe van. Arra rendeltettek, azért alkotta, teremtette azokat Isten, hogy elválasszák a világosságot a sötétségtől, biztosítsák a nappal és éjszaka szabályszerű váltakozását s jelöljék az ünnepeket, napokat és éveket egyaránt. Az ünnepek az időnek kiemelkedő, megszentelt részei, azért teszi azokat az író első helyre. Hogy a napok és évek mellett a közbeeső időegység: a hét nincs említve, annak magyarázata az, hogy az író ezt az időegységet éppen a fejezetben a teremtés történetét kapcsán építi fel. A napot említi, mert azt már letárgyalta a 4-5. v.-ben.

A hat teremtési naphoz szorosan kapcsolódik a hetedik, a hetet bezáró nap:

³ Dr. Ed. Mahler: Biblische Chronologie und Zeitrechnung der Hebräer. Wien. 1887. 65. lap.

⁴ A „jóm ʾechád” pontos és helyes fordítása nem: „első nap”, hanem: „egy nap”. LXX-ban ἡμέρα μία. Az új Káldi fordításban (Szent István Társulat. 1930. I. kötet.) szintén ez a fordítás olvasható: „egy nap.” Kétségtelen, hogy a fordítások túlnyomó többsége a sorszámnevet használja. Luther: der erste Tag; Calvin: dies primus; Gunkel: erster Tag; Menge: erster Tag; régi és revideált Károli: első nap stb. Ez azonban csak a szöveg meg nem értésének következménye lehet.

⁵ Az a magyarázat, hogy világosság nélkül nincs élet, nincs rend, nem kielégítő. H. Gunkel Die Schriften des Alten Testaments. 2. Aufl. I. Band. 103 lap. Ugyanő u. ott hivatkozik arra, hogy az antik ember a világosságot önálló dologként fogta fel, függetlenül az égitestektől. — Számunkra is tapasztalati tény, hogy nincs minden világosság kapcsolatban az égi testekkel.

a nyugalom napja.⁶ Így lesz teljessé, befejezetté az idő alapegységeiből, a napokból felépülő második időegység: a hét. Elvitathatatlan, hogy az időbeosztásnak ez a levezetése teljesen vallásos színezetű. A papi író, — mert kétségtelen, hogy annak a műve — az időbeosztással kapcsolatban is megszentelt hagyományokat kodifikált s tett az emberiség örök kincseivé.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a nyilvánvaló tényt sem, hogy az író visszafelé tekint és nem előre. Nem valami új, az addigival ellenkező, vagy attól eltérő időbeosztás megalkotása a célja, hanem a már kialakult, szokásban levő időbeosztás magyarázatát nyújtja. Az idő, időbeosztás szerzőjéül Istent tünteti fel, a menny és föld, a mindenség teremtőjét. De így egyszersmind megállapítja a *kezdetet* is s alkalmat nyit magának arra, hogy az eseményeket a kezdettől saját koráig terjedő időben helyezze el s meghatározza a kezdettől eltelt időt.

Így tűnik ki, hogy az *időbeosztásnak a gen. első fejezetében nemcsak mellékes, de domináló, sőt döntő szerepe van, amit figyelmen kívül hagyni nem lehet.*⁷

II.

Az időbeosztáshoz hasonló fontos probléma: a *semmiből való teremtés* kérdése is. A tudományos kutatás azt állítja és igazolja mindmáig, hogy a semmiből való teremtést a Biblia nem ismeri.⁸ Általános felfogás, hogy bizonyos chaos, rendezetlen őanyag létezett már a teremtés előtt is, amit a Gen. I: 2-ben levő „*tóhú vábóhú*” jelöl. De ugyancsak hangsúlyozást nyer az is, hogy az őanyag ilyen felvétele és megléte ellentmondás Isten teremtői tevékenységével szemben, mely az 1. v.-ben jut kifejezésre.

Az 1. v.-ben Isten teremtői tevékenységét a *bárá*⁹ ige jelöli. Ez ige pedig az Ót.-ban kizárólag Istennel kapcsolatban fordul elő s az Ő csodálatos létrehozó, teremtő erejét, tevékenységét juttatja kifejezésre, amelyre sem ember, sem semmi más teremtmény egyszerűen nem képes. Ugy, hogy a *bárá*⁹ ige Isten teremtői tevékenységének terminus technicus a legmélyebb supranaturalis értelemben⁹, ami — mint hozzá tehetjük — feltétlenül magában foglalja a semmiből teremtés fogalmát, gondolatát is.

A *bárá*⁹ ige ilyen fogalma határozottan kizárja akár a chaos, akár bármiféle őanyag létezését, felvételét, Isten által a teremtésnél való használatát. Lehetetlen, hogy maga az író is elnézte, elvétette volna a szó ilyen fogalmi jelentését s közvetlenül a 2. v.-ben már őanyagot vett volna fel, ami csak elrendezésre szorul. De soha sehol az egész Ót.-ban nem is akadunk nyomára annak, amikor Isten teremtői tevékenységéről van szó, hogy Ő bármi anyagot, létezőt használt volna.

Hogy (az ige kivételével) sehol sincs az Ót.-ban szavakban kifejezve a „semmiből teremtés” gondolata, az kétségtelen. Am, de az sem vonható kétségbe, hogy az Ót népe ismerte és használta ezt a gondolatot éppúgy, ahogy mi is ismerjük és használjuk. A gondolat megléte mellett szól és bizonyít az apokryph II. Makkabeus VII : 28, ahol ezt olvassuk : *ἀναβλέψαντα εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς κτίοντα ἰδόντα γινῶναι ὅτι οὐκ ἔξ ὄντων ἐποίησεν αὐτὰ ὁ Θεός, καὶ τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος οὕτω γίνεταί.* Az új Káldi fordításban: „Tekints az égre, a földre és mindenre, ami bennük van, és értsd meg, hogy mindezt, valamint az emberi nemet is semmiből teremtette az Isten.”¹⁰

Mindezek alapján mást nem feltételezhetünk fel, mint azt, hogy a fordítók és

⁶ A gen. II. fejezetének eleje, 1-4a vk., melyek szorosan kapcsolódnak az első fejezethez.

⁷ Az időbeosztáshoz kapcsolódó kérdés, hogy a napok valóságos napok-e, vagy pedig lehet-e azok alatt korszakokat érteni? A felelet egyszerű: az író valóságos napokat értett s a korszakok felvétele e fejezettel kapcsolatban nemesak naivság, de határozott tudatlanság.

⁸ L. Czeglédy—Hamar—Kállay ; Bibliai lexikon. 1933. 972. lap pl. ezzel kapcsolatban azt szögezi le, hogy csak a „semmiből teremtés” kifejezést nem ismeri a Biblia.

⁹ A *bárá*⁹ ige részletes ismertetése olvasható *Holzinger* : Genesis. 1898. 2. lap, továbbá : *Gunkel* : Die Schriften des Alten Testament. 2. Aufl. I. Band 101-102 lapjain, valamint a szótárakban.

¹⁰ Szent István Társulat kiadása, 1934. III. kötet 959. lap. A görög szöveg : *Alf. Rahlfs* : Septuaginta id est vetus Testamentum graece iuxta LXX. interpretes. Stuttgart, 1935. I. kötet 1117. lapjáról.

magyarázók tévedtek az író, illetve az eredeti szöveg rovására, helytelenül fordítva és értelmezve a „*tóhú vabóhú*“ kifejezést. Lássunk néhány különböző fordítást. A LXX. szerint: *ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος*¹¹ Luther: „wüst und leer“¹²; Calvin: „informis et inanis“;¹³ Bátori László: „üres és heu“; Heltai Gáspár: „szintelen és puszta“; Káldi Gy.: „hiábavaló és üres“; ugyanő 1626.-ban: „puszta és üres“; Károli Gáspár (1590.-ben) „ékességnélkülvaló és puszta“; Komáromi Csapkés Gy.: „ékességnélkül való és puszta“¹⁴ Gunkel: „wüste und leer“¹⁵ Menge: eine Wüstenei und Öde“¹⁶; revidált Károli: „Kietlen és puszta“; új Káldi: „puszta és üres,“ E fordítások világosan mutatják, hogy a fordítók valami meglevő, élettelen és rendezetlen őszanyagra gondoltak. Kérdés azonban, hogy a „*tóhú vabóhú*“ valóban azt fejezi-e ki, amit e fordítások nyújtanak?!

A *bóhú* mindig csak a *tóhú*-val kapcsolatban fordul elő. Hangjátékot képező szinonim szavak. A *bóhú* általános, szótárilag is elfogadott jelentése: *Leere: üresség*. A *tóhú*-nak két jelentése is van: 1. *etwas Wüstes, Einöde: pusztaság, sivatag*; 2. *das Leere, Eiteile: üresség* értelemben, sőt tovább menve előfordul az *'ajin* szó párhuzamként, amikor is jelentése: *nichts: semmi*.¹⁷

Nézetem szerint a probléma lényegét itt kell megragadni. A *tóhú* párhuzam, sőt szinonim szava az *'ajin*, mely a *semmi-t, semmiség-et, a nem létező-t*, illetve *nem létezést* fejezi ki. Ésaías XL: 17-ben ezeket olvassuk: *Kol-haggójim ke'ajin negdó; mé'efesz vatóhú nechsebú-ló!* „A népek valamennyien olyanok számára (t. i. Isten számára), mintha nem léteznének; teljes semmiségnek tekintik őket!“ Ésaías XL: 23-ban pedig ezek állanak: „*Hannótén rózenim le'ajin; sófeté 'erec kattóhú Gászá!* „*Ki* (t. i. Isten) *a fejedelmeket nem létezőkké teszi, a föld birtát pedig megsemmisíti*. A párhuzamizmus membrorum szabálya határozottan érvényesül e helyeken. Ez is azt igazolja, hogy a *tóhú* szinonim szava az *'ajin*-nak. Jelentése tehát: *nem létező, semmiség, üresség*, (ahol semmi sincs). A *tóhú* szónak e jelentése más helyekből is igazolható. Ha D. Ésaías határozottan ilyen értelemben használta a *tóhú* szót, miért ne használhatta volna ugyanilyen értelemben a papi író, aki minden valószínűség szerint kortársa volt D. É-nak, vagy pedig utána élt?!

A fentiek alapján a „*tóhú vabóhú*“ kifejezést így kell fordítanunk szó szerinti hűséggel: „*nem létező és üresség*“ vagy „*semmiség és üresség*“. Ez pedig nemcsak a föld színére, felületére, a földön levő rendre és életre vonatkozik, hanem egész alkotó anyagára, teljességére. A mondat értelme az, hogy *azon a helyen, ahol földünk van, a teremtés előtt a föld semmiféle állapotában pl. rendezetlen, őszanyagában, sem semmiféle állapotában pl. zür-zavaros, chaotikus állapotában sem létezett, hanem annak helyén üresség volt*. A szöveg magyaros, értelemszerű fordítása: „*a föld ugyanis nem létezett*.“ Ezzel minden ellentmondás megszűnik, ami látszólag az 1. és 2. vers között volt. Igaz, hogy a chaos eltűnt a „*tóhú vabóhú*“ ilyen értelmezése mellett, de az író csakis így a chaos kikapcsolásával érthetjük meg igazán.

Ezt az értelmezést nem zárja ki a 2. vers többi része sem, de nem zárják ki a 9.-10. vk. sem.

III.

A 2. vers, mint arra már fentebb hivatkoztam az idő előtti periódus, a teremtés előtti állapot leírása. Mivel a „*tóhú vabóhú*“ értelmezése új jeleniést vetett fel a vers további részét is kívánatos röviden feldolgozni. Leghelyesebbnek látom az 1. és 2. vers együttes fordítása nyomán végezni e feldolgozást.

1. „*Kezdetben teremtette Isten a mennyet és a földet*. 2. *A föld ugyanis nem*

¹¹ *Rahlf's*: Septuaginta, 1. lap.

¹² A Brit és Külföldi bibliatárs. 1928-as kiadása.

¹³ *Corpus Reformatorum*. Vol. LI. 13. lap.

¹⁴ E régi magyar fordítások összegyűjtve: Ballagi Mór: A Biblia. Pest, 1864. 136-137. lapjain.

¹⁵ I. m. 100. lap.

¹⁶ *H. Menge*: Die Heilige Schrift. Stuttgart, 1928.

¹⁷ *Gesevins—Buhl* szótár 17. kiadása 1921.

létezett, hanem sötétség borult az ősmélységre s Isten fuvallata lengedezett a víz felett!"

A 2. vers az 1.-höz csatlakozó magyarázó mondat. Egyrészt azt magyarázza meg, miért kellett Istennek teremtenie, másrészt arra mutat rá, milyen volt a teremtés előtti állapot. Teremtenie kellett Istennek, mert a föld s természetesen a menny is: az egész látható mindenség nem létezett. Csupán a sötétség, a levegő (Isten fuvallata) és a víz létezett az író felfogása szerint a teremtés előtt.

A sötétség az ősmélységre borult: betöltötte azt. Az ősmélység az eredetiben: *tehóm*, a LXX.-ben *ἀβύσσος* A *tehóm* szó a vallástörténeti iskola létezése óta valószínűleg a magyarázatok és értelmezések pergőtüzében áll. Paralleleket kutattak hozzá. Azonosították az assyr-babyloni *tamtu*: tenger szóval, majd *Tiamat*-tal a babyloni teremtési történetben szereplő tengeri szörnyvel. Így lett a jelentése *Urmeer* (*Gunkel*); *weite Flut* (*Menge*) stb. Így lett *mythologikus nagyság, chaotikus összörny*.¹⁸

A szónak valójában két jelentése van. Az egyik az ősmélység, vagyis az az űr, mely a világ teremtése előtt annak helyén létezett.¹⁹ E jelentésében természetesen tulajdonnév, mint itt is, Ezt a jelentését a magyar fordítások mindmáig híven meg is őrizték. E jelentést a LXX. *ἀβύσσος* szava is támogatja, mely ősmélység jelentésben a LXX.-án kívül is előfordul.²⁰ Átvitt értelemben a halottak birodalmát is jelenti, melyet a föld mélyében képzeltek. (Zsolt 71:20. v) — A másik jelentése víztömeg általában, speciálisan a teremtés után a föld alatt elképzelt tenger, melyben mintegy nyugszik a föld s amely elő is törhet a föld alól, mint pl. az özönvíz alkalmával. Hogy a szónak melyik az eredeti, az első jelentése, azt ma már nagyon nehéz megállapítani. A két jelentés annyira összezavarodott, hogy szinte lehetetlen megállapítani mindig pontosan, hogy a mélységet, vagy pedig a mélység alatti vizet, víztömeget jelenti-e. Az kétségtelennek látszik, hogy itt az űrt, a mélységet, az antik elképzelés szerinti világűrt jelenti, amit legáltalában *ősmélységnek* fordíthatunk.

Az ősmélység alatt, a későbbi menny és föld által elfoglalt hely alatt *víz* volt. Erre, vagy e fölé teremtették aztán a föld. A nyugvó víz fölött a teremtés előtt már „Isten fuvallata lengedezett”. A „*rúach Elóhim*” szavakat a magyar fordítások mind az „Isten lelke” kifejezéssel adják vissza. Hogy azonban az író erre gondolt volna, nagyon kétséges. A „*rúach*” szellemet (lelket) is jelent ugyan, de jelenti a lehelletet, fuvallatot, szelet is s természetesen a levegőt is. A levegőnek nincs szava az Ot.-ban az eddigi magyarázatok szerint. Az pedig teljesen elképzelhetetlen, hogy a levegőt így figyelmen kívül hagyták volna. Különösen elképzelhetetlen, hogy a papi író, kinek figyelme mondhatni minden fontosabb dologra kiterjedt a teremtéssel kapcsolatosan e fejezetben, éppen a levegőről feledkezett volna meg. A valóság minden bizonnyal az, hogy a „*rúach Elóhim*” szavakkal éppen ezt fejezte ki. annak eredetét is jelölve, páratlan és fenséges szépséggel.²¹

Ez a felfogás a „*merachefet*” szó jelentését is tisztázza. Nem jelenthet mást, mint „Isten fuvallatának, a levegőnek a szelíd mozgását, lengedezését, állandó ott lebegését. Az „*Isten lelke*” fordításhoz és értelmezéshez természetesen sehoggy sem illet ez az íge, legalább is ebben a jelentésében nem. Ezért más jelentést, más magyarázatot igyekeztek abba beleerőszakolni. Így keletkezett az a fordítás, hogy: „*Isten lelke kotlott (kotelva lebegett) a vizek felett.*”²² Deut. XXXII: 11., melyet a „*kotolni*” jelentés támogatására szoktak felhozni, nagyon rossz érv, mert ott nem a kotoló, hanem

¹⁸ *Gunkel*: i. m. 102. l. Schöpfung und Chaos in Urzeit und Endzeit. 2. Aufl. 1921. — *Dr Varga Zsigmond*: Ókori keleti népek művelődéstörténete. Pápa, 1918. II. k. megfelelő helyein. *Holzinger*: Genesis. 4. lap stb.

¹⁹ Nyilvánvaló, hogy nem a mai hanem az antik világképre kell gondolnunk, mely az író szeméi előtt lebegett.

²⁰ *Gerh. Kittel*: Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament. Stuttgart, 1933. 9. lap.

²¹ Ez a gondolat villan meg valószínűleg már a Czeglédy-Hamar-Kállay: Bibliai lexikon 972. lapján is, ahol éppen a teremtéssel kapcsolatban az „Isten lelke” szavak után zárójelben a „lehellet” szó is olvasható. Itt jegyzem fel Calvin fordítását; „spiritus Dei agitabat se in superficie aquarum”. Corp. Ref. LI. 13. lap.

²² Így *Holzinger*, *Gunkel*, *Dr. Varga Zsigmond*, *Menge* stb. általában a vallástörténeti iskola hívei, kik egyptomi és tóniciái parallelekkel igyekeztek támogatni állításukat. (Világtozás.)

a fiait repülni tanító sasról van szó, mely lebegve csalogatja maga után fiait.

Az érintett kérdések mellett természetesen sok más problémája is van a Gen-eris első fejezetének, melyek kutatásra és megoldásra várnak. Az avult módszer helyébe új módszerek, az avult eredmények helyébe új eredményeknek kell lépni, hogy a mindig újat szülő idő egyszer majd ezeket is eltemethesse.

Dr. Módis László.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

Sanctificatio Nostra Religöse Monatschrift für den Katholischen Klerus. VII. Jahrg. 1936. Heft. 9 Verlag: Butzon et Bercker, Kevelaer (Rhld.) Schriftleitung: P. P. Wendelin Meyer.

A római egyház belső ébredése magasabb hívátás-tudatot igyekszik a klérus tagjaiba belenevelni. Az eddigi módszerekhez (lelkigyakorlatok, kiváló gyóntató gondos kiválasztása, aszketikus szak-konferenciák, rendezése, stb. stb.) újabbak is járulnak s ezek között előkelő helyet foglalnak el a klérus belső életének fokozására alakult sajtó-termékek (lapok, zsebkönyvek, traktátusok stb.) A római egyház német klérikusai számára a „Sanctificatio Nostra” próbál lelki tanácsadással és vezetéssel szolgálni.

A szeptemberi füzetben Mertel, H. R. fejezi be részletes hosszú tanulmányát a szovjetoroszországi, mexikói és spanyolországi római papok üldözéséről. Mexikóban 1925 júliusában kezdődött Calles elnök alatt a papok üldözése s folyt olyan erővel, hogy 1932 őszén csak kb. 300 pap maradt az országban s ezek legtöbbször is schizmatikus. Mexiko tizenötmillió lakosa részére, melyből kilencvenszázalék római katolikus volt, alig maradt pár római katolikus lelkész. Nyolcvanhárom áldozár működik titokban életüket is kockáztatva Volt olyan nap, hogy munkájukra harmincezer ember vette fel az oltári szentséget. A pápa is nagy keserűséggel ír a mexikói püspököknek („Acerba animi amxitudó” kezdettel) 1932 szeptember végén.

Spanyolországban az üldözés 1931-ben kezdődött. 1932 januárjában utasítják ki a jezsuitákat, kik között világi tudományok világhírességei is voltak. Részletesen ír tovább az üldözésekről és a három birodalomban folvó szörnű részletekről bő irodalmi felsorolást ad. Dr. Philipps ír a klérus hivatásbeli veszélyeiről egy havi konferencián elhangzott előadások hatása alatt. Részletesen bemutatja a folyóirat „Ad catholici sacerdotii” encyclikát, mely szerint a Krisztus misztikus testében, az ekkleziában fő helyet foglal el a sacerdos fölmagasztalt és szélesen kiterjesztett tekintéllyel. Ezért az utolsó papnak is olyan a hatalma „quam Deus Optimus neque angelis, neque Archangelis datum esse voluit” (St. Joh. Chrysost.) A pap „alter Christus” a felszentelés után,

Részletesen ismerteti a Rómában rendezett katolikus sajtókiállítását egy franciául most megjelent mű alapján: „Pie XI. et la Presse collection” Paris 1936. Ebben a műben az actio catholica pápájának a sajtóról tett minden nyilatkozata össze van szedve. A sajtókiállítás eszméjét az „Osservatore Romane” igazgatója vetette fel ezetől két évvel, hogy a lap hetvenöt éves jubileumára, vagy is a folyó évre meg kell rendezni Rómában a római katolikus sajtó világhiállítását. A pápa megörült az eszmének és a Vatikánt jelölte ki a ki-

állítás helyéül és ez év május 12-én meg is nyitotta a katolikus sajtókiállítást. A továbbiakban a lap átveszi P. Dr. A. Genelli egyetemi rector ismertetését s ebből kiemeljük a magyar római katolikus sajtóra ehangzott elismerését Könyvismertetések stb. fejezik be az értékes és nagyhatású számat.

Cs. S.

Theologische Jahrbücher, Herausgegeben von Prof. D. Dr. E. Barnikol u. Prof. D. P. Er-furth. 1936 IV Jahrg. Heft 1 Akademischer Verlag Halle S.

A folyóirat általában középutat foglal el a régi történetkritikai irány és a német keresztény újabb irányzat között. Az egészet átlengli az újra meg-erősödött lutheri öntudat ereje. A folyóirat egész irányára jellemző az „Ein Wort deutscher Theologen. Zur Überwindung der festgefahrenen kirchlichen Fronten” című proklamáció, melyet még 1935 novemberében formuláltak és 37 német theologiai professor irt alá. A proklamáció 3 részből áll.

I. rész. Az első rész nyolc pont alatt sorolja fel az újabb theologiai irányzatból azt, amit az alá-írók elutasítanak maguktól. Elvetik: 1. Az időt és örökkévalóságot széttepő s az aktív etnikát lehetetlenítő theológiát. 2. A protestantizmusnak egy szinte egyedül üdvözítő iránnyal való belső katholizálását. 3. A német lutheri irány kalvinizálását. 4. Az egyházi zsinatok és gyűlések csalhatatlanságát (a maiakét is). 5. Az új evangélikus Papi-róspapaságot. 6. Azt a törekvést, mely egy theologiai irány kedvenc ideát közérvényű hitvallással akarja tenni; 7. Az ó-protestáns hitvallások olyao katholizálását, mintha azok végérvényű hit norma volnának; 8. Az egyházi tanfegyelmi eljárások szándékolt behozását.

A II. részben az Írás és Hitvallás érdekében tíz pontot hangsúlyoznak az aláíró theol. professorok. 1. A Biblia nem bálvány, a kereszténység nem könyv-vallás. A Lélek elrejtőzik a betűk közt és lelki exegézissel lesz újra elevenné. 2. A Szentlélek nem merült ki a biblia szerzésével, hanem Isten elsodró ereje, mely az egyház és a történelem életében küzdve valósul meg; 3. A hit nem igaz-nak tartás”, hanem Isten elrejtett hatalma iránti érzék és az isteni valóságtól való megragadoiság. 4. Isten Igéje és a hit egymás normái. Ige nélkül nincs hit. Hit nélkül nincs Ige. 5. Az Ige magyazata nem illet sem pápát, sem zsinatot csupán, még ha maiak is. 6. Hitvallásunk az élő Krisztus és nem egy csinált dogmatikai képzet. 7. A reformáció folyton tart. Nem Luther-renaissance-ra, hanem Luther-revolúcióra van szükség. Hirdetni akarjuk a „veszedelmes” Luthert s nem azt a bé-kés nyárspolgár-Luthert, amelyenné őt. sajnos, tet-ték. 8. Nem az az igazi hitvallás, mely aggasztóan ragaszkodik érthetetlen és elavult dogmatikai formulákhoz, hanem az isteni valóságtól a jelenben

való megragadottságnak az élő bizonyágtétele; 9. Mi a keresztényen teológia és a kegyesség kulcsát Istennek a Krisztus személyében a történelembe való bevonulásában látjuk. A történelemben Isten testté válásának színhelyét látjuk és a szellemi, kulturális és állami élet dinamikájában felismerjük az ő megvalósulását; 10. Elvetjük az Ige dialektikáját és elismerjük az élet dialektikáját.

A III. részben föltárják az aláírók hat pontban, hogy mit akarnak a teológiai nevelés terén: 1. a dogmatikai elmeszesedésnek és a teológus ifjúság elvénítésének legyőzését; 2. teológiailag iskolázott papot és nem egyházi hivatalnokot; 3. az állami egyetemhez szervezen odatartozó fakultásokat és olyan teológiai tudományt, mely a keresztényen vallást, mint a német szellemi élet legtermékenyebb elemét, ápolja, formálja és továbbképi; 4. a teológiai tudományban a hit lehető teljes szabadságát és semmi szabadalmazott iskolás vagy szektás teológiát; 5. Harcba hívjuk az ifjúságot, hogy küzdjön az egyszerű valóságérzésnek teológiai jelszavak által történő narkotizálása és megőlése ellen; 6. elvetjük azt, hogy evang. teológusok egymást kölcsönösen eretnekeknek bélyegezzék és az egyházi közösségtől elkülönüljenek; de készek vagyunk az „eretnek” gúnynevet is, Luther értelmezése szerint, mint megüsztlő jelzőt, hittel hordozni.

Amint látjuk, a proklamáció egyaránt hadakozik az újraéledő germán vallás, a német-keresztényen, a barthiánus, s a racionalista u. n. modern teológia felé, úgy azonban, hogy mindegyikből átvesz valamit anélkül, hogy felfogását egységes rendszerbe tudná önteni. És ez természetes is. Hiszen a proklamációban említett teológiai alapfogalmak tekintetében sincs az aláírók között, legalább eddig megjelent műveiket tekintve, egyetértés. A proklamáció érdekesen tünteti föl a mai teológiai hsrcmodort és eklekticizmust. Cs. S.

The Journal of Religion. The University of Chicago Vol XV. 1935.

Az amerikai liberalis kereszténység reprezentáns folyóirata. Ennek a liberalizmusnak jellemző sajátysága az európaival szemben, hogy benne a szociológiai szempontok játsszák a vezető szerepet. A vallásnak egy tudományos és technikai civilizációhoz való hozzáigazítása: ez a főprobléma. A szekularizmus szellemének térhódítása teszi szükségessé az egész vallásos örökségünk „újraátgondolását”, „újraformulázását”, „újrameghatározását”, „újraértelmezését”, „újrafogalmazását”, „re-reformálását”. Ennek az „átértékelési” folyamatnak áll szolgálatában a folyóirat.

1. szám. Az első három cikk Dewey filozófiájához való hozzászólás. Az elsőben J. W. Buckham úgy találja, hogy a népszerű amerikai filozófus ujabban az ideál erőteljes hangsúlyozásával feladja régibb merev pragmatista álláspontját. A másodikban H. M. Wieman a pragmatizmus és idealizmus összeegyeztethetőségét vizsgálja. A harmadik cikkben A. E. Haydon kimutatja, hogy Dewey istene sem nem személyes, sem nem természetfeletti, hanem amorfi, tipikusan modernista koncepció, amelyre felesleges is tovább az Isten nevet alkalmazni. — C. E. Schneider „Az Egyesült Államokbeli reformált egyház géniusza” c. tanulmányában arra mutat rá, hogy úgy a lutheri hagyományú Evangelical Synod, mint a kálvini orientációjú Reformed Church eredeti örökségét egyként összeegyeztette a „szociális evangélium”-mal. — G. Kelly Robinson „Dualizmus, naturalizmus és szel-

lemi élet” c. cikkében a régi merev test-lélek, természet-szellem dualizmus tarthatatlanságát mutatja ki. A spiritualitás átutalendő a természet-tudományok körébe s itt keresendő meg a szellemi élet megnyilvánulásainak (gondolatnak, eszméknek, értéknek, szabad választásnak stb.) igazi értelme. — R. A. Schermerhorn „A szekularizmus megmentése” c. fejtegetéseiben óvja az egyház férfait attól, hogy a szekularizmus szellemét el-lenségnek tekintsék és előle elzárkozzanak. Minél inkább bezárkozunk a dogmák rideg falai közé, annál jobban elszigetelődünk a világtól. Az egyház előtt fekszik a kultúra mirriád értéke, meg kell kísérlnie, hogy ezeken keresztül beszéljen. Az felel meg a protestantizmus szellemének is, hogy karöltve haladjon a kor szociális szükségleteivel. „Az egyetlen út, amely szekularizmus és naturalizmussal való küzdelemben eredményre vezethet az, ha velők karöltve s nem velők szembe haladunk”. „Napjaink kultúrájával való megtermékenyülés a lelki erő renesszánsát jelenthetné az egyház számára.” — M. Rist: „Mt 11:25-30. Primitív keresztelési himnus? újszövetségi tanulmány. — Kritikai szemle: hosszabb könyvbírálatok a teológiai tudományok minden ágából — Legújabb könyvek: rövidebb könyvismertetések teológiai szakcsoportonként, — Legújabban beküldött könyvek jegyzéke.

2. szám. P. Tillich: „Mi helytelen a „dialektikai teológiában?” A barthi teologia nem dialektikus, hanem paradox. A barthi „lehetetlen lehetőség” Isten részéről mégis lehetőség, tehát van helye a fölele való emberi kérdésnek. Az embert nem lehet minden isten-hasonlóságtól megfosztani. Az emberi aktivitás nem abszolút isten-nélküli, hanem vonatkozása van vagy az Istennel, vagy a démonival. A kultúra, tévelygéseiben is istenkeresés. Barth ad absurdum vitt gondolatai készítették Bultmant, Tillichet, Gogartent, majd legutóbb Brunnert arra, hogy elkanyarodjék tőle. A kítúnó tanulmány (alán természetesen) a Barth iránti elismerés szavaival végződik: „A keresztényen paradoxon erőteljes kihangsúlyozásával Barth megmentette a teológiát attól, hogy megfeledezék Isten istenségéről, s az egyházat attól, hogy elmerüljön a szekularizmusba és paganizmusba. Ez a pozitív érték sokkal fontosabb, mint minden Barthtal szemben támasztható ellenvetés.” W. Pauck: „Mi helytelen a liberalizmusban?” Az egyház összekötve sorsát a liberalizmussal konstruktív liberalis teológiát hozott létre, mely elhagyta a krédókat, tradíciót, hirdetője lett az Isten és ember közötti kontinuitásnak, az emberi értékek isteni eredetének és érvényességének, az emberi tökéletesedésnek, a történelem kijelentés érvényességének: Jézust csak, mint legmagasabb erkölcsi példányképet állította elének, s minden igazságban részleges isteni kijelentést volt hajlandó látni. E liberalizmus kritikájára szükség van. Az immanenciával szemben hangsúlyozni kell, hogy a kijelentést nem lehet „adoit”-nak felfogni, a bünt és gonosz nem lehet egyedül a fogyatékosságnak betudni. Folyamatos, egyenes vonalú fejlődésről nem lehet beszélni stb. Azonban a kritikának nem lehet a forrása a tekintélyekhez való merev visszaterés. A forrásokat, amelyekhez visszatérünk, ki kell oldanunk történeti háttérükből s a bennük rejlő jelentést és életfilozófiát kell átbecsülnünk a jelenbe. „Nem akarunk elválni a liberálisoktól — mondja a cikkíró — hanem velük együtt felszakadulni az önkényes történelmi és tradícionális tekintélyek súlya alól... Nem akarjuk az autonóm liberalizmus módszere helyébe a szüklátkörű reak-

cionizmust bevezetni." A. C. Mc. Giffert: „Az amerikai liberális keresztényiség jövője." A modern amerikai liberális keresztényiséget három elem jellemzi: 1. humanista, 2. modernista, 3. translatív. Humanista azaz a szociális jólét iránt meleg érdeklődést mutat, a filantropia gyakorlását programjába vette. Modernista azaz a keresztényiséget kora egyetemes gondolkodásának elemeiből akarja megérteni Translatív azaz az intellektus munkáját a teológiában is a többi tudományokéhoz akarja formálni. A liberálizmus nem kialakult, egységes, zárt tanrendszer, hanem módszer. „Az európai egységesítő törekvésekkel szemben úgy látszik az amerikai liberálizmus továbbra is fenn kívánja tartani a maga individuális jellegét." A szociális munkában tevékeny, a pszichológiával kapcsolva halad, az ortodoxiát új irányból kísérel megközelíteni. „A keresztényiség jövője — olvassuk — egy éber, elfogulatlan, bátor, korrekív és kreatív liberálizmuson fordul meg (legalább is nálunk Amerikában), amely translatív, modernista és humanista." A G. Baker: „A modern missziói mozgalom." A Laymen's Inquiry és a Modern Missions Movement a törekvéseit ismerteti, amelyekkel igyekszik kutató munkájával és hirszolgálatával a különböző egyházi irányok áldozatává lett missziói munkát objektíven „reinterpretálni." E. C. Colwell: „A negyedik evangélium és az őskeresztény művészet." A római katakombák biblikus ábrázolatainak a vizsgálata után arra eredményre jut, hogy a negyedik evangélium nem hatott inspirálólag erre a művészetre. — E. Faris: „A társadalmi feszültség szociológiája." A cikk írója lélektani szempontból vizsgálja, hogy milyen erők működnek közre, amikor nemzet, felekezet és faj állanak kölcsönösen egymással szemben vitás kérdések elintézésére. A nemzetek közti kontroverzia esetén az érdekek racionális megbeszélés és megegyezés alapján kiegyenlítést nyerhetnek. Felekezeti ellentéteknek sajátos karaktert ad az, hogy a képviselők mintegy istenileg kötötten érzik a lelkiismeretüket. Faji ellentétek esetén a kiküszöbölhetetlen biológiai adottságok nehezítik meg (teszik lehetetlenné) a közös platformra jutást. Az értelmes kooperáció — hangzik a konklúzió — legcélravezetőbb út az előítéletekből származó ellentétek megszüntetésére. — E. C. Vanderlaan: „Idejét múlta-e a hitetlenség?" A tudomány új útjai a szupranaturalizmus útját egyengetik. A tudós sok új ismeretlen erővel talál, szemben magát. Ez azonban közvetlenül nem szolgálhat apológiául. Ha a tudomány elé nehézségek gördülnek, nincs okunk azonnal Isten felfedezéséről beszélni. A tudomány bizonytalan tapogatózásaiból kivont isten, nem isten. A morális imperatívusok nem a tudományok megoldhatatlan (legalább is ezidőszertint megoldhatatlan) problémáiból nyerik igazolásukat. — Könyvbírálatok. — Könyvismertetések. — Beküldött könyvek jegyzéke.

3. szám W. Sperry: „Vallás a tudomány korszakában." A barthi teológia döntő módon háttérbe fordított a szekularizmusnak. Amerikában talán nem ez lesz a fejlődés útja. A szekuláris környezet mindég körülvette a vallást és a vallásnak ehhez képest mindég szükségese volt a maga redefiniójára. A 19. századi agresszív, magabizó tudományossággal szemben a vallás a defenzívára szorított. A háború megmutatta, hogy a tudomány felfedezései az ember ellen fordultak; ma legyőzhetetlen a kiábrándulásunk a tudományból. De ne is a vallás és a tudomány adataiban keressük az ütköző, vagy érintkező pontokat. Az egyházi fér-

fiak által űzött kisegítő tudományosság sem nem hálás sem nem meggyőző. Az összetalálkozás vallás és tudomány között nem az egyező eredményben, hanem a szellemi magatartásbeli azonosságban lehetséges. Úgy a komoly vallásosságban, mint a komoly tudományosságban az önmagunk elvesztése, kiküszöbölése a jellegzetes szellemi magatartás. Itt találkoznak össze a vallás és tudomány. — H. R. Niebuhr: „A bűnös ember." A bűn fogalmának vallásos értelmezését sürgeti. A bűn hiütlenség Isten iránt. Az Istenhez való loyaltás hiányából fakad az egyének és a közösségek közötti konfliktus. Az Istenhez való hiütlenség egyúttal más valamibe, nem Istenhez való hűség. Ennek a bálványimádásnak a következménye a szellemiség és a kultúra halála. El kell utasítani az a moralizmust, mely a szabad akaratot teszi a jó és gonosz forrásává. A rossz nem az egyes cselekedetekben van és nem is eliminálható fejlődés vagy nevelés útján. — S. G. Cole: „Jézus valódi jelentősége." Az evangéliumok egy a máttól különböző kulturális környezetben íródtak és íróik egyénisége is különbözött a mai emberétől. A patriarchális szociális szervezet, a természettel való intim kapcsolat, a keleti fantázia, az apokaliptikus váradalmak mind olyan elemek, amelyek pl. csak az „atya", „istenországa", „szeretet" fogalmaknak egészen más jelentőséget adnak, mint amivel ezek a mai kulturális környezetben bírnak. Krisztus, a mai ember vonzódásának tárgya, bizonyára más, mint a történelmi Jézus. A hozzá való ragaszkodás mértéke azonban lehet ugyanaz, mint volt a kétezer év előtti követője. A mai ember Krisztust reinterpretaálja és a saját kulturális miliójából származó ideálokkal ruházza fel. — J. Seelye Bixler: „A misztikus és az abszolut." A miszticizmus, mint a vallásos élmény legvégső emberi foka és lehetősége demonstrálja legvilágosabban, hogy Isten létébe vetett hitünk nem szorul a tudományból vett bizonyítékokra. „Egyedül a vallásos szemlélet (amelynek legmagasabb foka a misztikus) tudja megadni a jelentés és lét, érték és tény, gondolat és aktivitás organikus egységét." — J. W. Buchham: „Vallásos tapasztalat és személyiség." Pozitívista, materialista elemek nem elégségesek a személyiség magyarázatára. Egy összetettebb kategóriát, a kreativitást kell felvennünk, amely Isten iránti loyális magatartásunk mértéke szerint fokozódik vagy csökken. — G. Dykhuizen: „Royce korai vallásfilozófiája." — Gazdag könyvbírálat és könyvismertetés — A beküldött könyvek jegyzéke.

4. szám E. E. Aubrey: „Mi a modernizmus?" A társadalom lelki vezetősége intellektualiter gyenge intellektuális vezetősége pedig lelkileg gyenge: ez a modern élet dilemmája. „Unintelligens vallás harcol vallástalan intelligenciával." „Meg kell találnánk a történelmi keresztény tapasztalat „újra meghatározását" oly terminusokban, amelyek megragadják a gondolkodó modernnek figyelmét." „Keresztényen tradícionálisan vitális spirituális értékét a modern ember számára érthetővé kell tenni." A tudomány formatív befolyásoló erejét figyelembe kell venni a modern teologusnak. A régi vallásos fogalmakat reformulálni kell. A régi frazeológia nem fejezi ki a mai vitális tapasztalatot. Atyáink bite azzal lesz élő hitté, ha feltárva a szociális hátteret az elrejtett élményt alkalmazzuk a modern ember életküzdőmeire. A tipikus modernista attitűd jellemzője, hogy 1. individualista, 2. demokratikus, 3. humanista, 4. optimista. — A. C. Knudson: „A vallásos tapasztalat apologetikus értéke." A vallásos ta-

pasztalat közvetlen és gyakorlati értékű s ezért egyéb bizonyásokra nem szorul. Létét igazolja a történelem. — Thornton W. Merriam: Vallás a mai főiskolai tantervben." Az egyetemi vagy kollégiumi tantervekben legnagyobb százalékban az ó- és újszövetség szerepel s ebben a tekintetben a helyzet az elmúlt évtizedhez képest alig változott. De a „bibliai” kurzust ma kevesebb hallgató veszi fel, mint tíz évvel ezelőtt. A vallástani tanterv nem alkalmazkodott a kulturánk változott igényeihez s ezért néptelenültek el a termtérkek. A revíziót sürgősen keresztül kell vinni. — Charles C. Jorey: „Az istentisztelet hanyatlása.” A templomok elnéptelenedésének aggasztó jelenségét

az istentisztelet artisztikusabbá tételével, propagandával stb. igyekeznek orvosolni. Az istentisztelet reneszanszát azonban mindez nem szolgálja. Az egyház istentisztelete akkor lesz újra vonzó, ha a kozmoszt és benne az emberi viszonylatokat a modern ember szükségleteinek és igényeinek megfelelően interpretálni tudja. „Lelki gyakorlatok és istentisztelet csak úgy lesznek újra hatékonyak, ha a hívek figyelmét méltó célra fogják tudni irányítani. Vannak jelei annak, hogy az egyház ilyen irányban halad.” — Könyvbírálatok. — Könyvismertetések. — Beküldött könyvek jegyzéke. — Évi tartalomjegyzék.

Lukács László.

KÜLFÖLDI SZEMLE.

De utrechtseche universiteit 1636-1936. Utrecht, 1936. Két kötet. — I. Kt. *De utrechtse academie 1636-1815.* Door Dr. G. W. Kernkamp. Folio, 392 l. II. Kt. *De utrechtseche universiteit 1815-1936.* Door Dr. J. P. Feckema Andreae, Dr. J. M. Baart de la Faille, Dr. A. M. Brouwer, Dr. E. Cohen, Dr. A. Hulshof, Dr. G. W. Kernkamp, Dr. B. J. Kouwer, Dr. W. J. H. Moll, Dr. I. A. Nederburgh, Dr. A. A. Nijland, Dr. K. Oestreich, C. F. van Oyen, Dr. N. Schoorl, Dr. J. H. W. Verzijl, L. van Vuuren, Dr. F. A. F. C. Went. Folio, 410 l.

Az utrecht-i egyetem 300 éves fennállásának emlékére azzal is igyekezett hálát leróni a nagyszerű mult iránt, hogy egy, az egész egyetem történetét magába foglaló, pompás kiállítás, nagy terjedelmű és sok lelkiismeretes munkáról tanúskodó művet adott ki. Az utrecht-i egyetemnek már eddig is voltak történetírói, akik egyes korszakokat, jelentős professzoroknak a szerepét, vagy azoknak a holland egyházi élethez való viszonyát rajzolták meg; egy mindenre kiterjedő, szintetikus munka azonban mindezeideig hiányzott. A most megjelent jubileumi munka főcélja szemléltethetően az, hogy egy műben foglalja össze az egyetem sokfelé ágazó történetét.

Az első kötet az 1815-ig terjedő korszak történetét foglalja magában. Kernkamp, e rész írója, nagy apparátussal egészen a főiskolaalapításra irányuló első utrecht-i kísérletek ismertetésével kezd munkáját, s ezzel kapcsolatban tárgyalja kimerítően az egyetem tulajdonképpeni alapjait képező ú. n. „Hieronymus school” történetét is. Az első, de sikertelen kísérlet 1470-ben történt, ezt követték a VI. Adorján pápának tulajdonított törekvések kb. 50 évvel később, majd 1580 óta a városi tanács állandóan foglalkozik egy „szeminárium” vagy „akadémia” alapításának a gondolatával. Utrechtnek főiskolaért való harcában egyik legjellemzőbb mozzanat volt az a terv, hogy a nem sokkal korábban alapított (1575) leiden-i egyetemet Utrechtbe vigyék át (1586). A kb. 1600-tól 1634-ig terjedő idő az „illusztris iskola” felállítását célzó törekvések körüli harcokban telik el, melynek eredményeként 1634 június 17-én ünneplésesen megnyithatják főiskolájukat az utrechtiek. E főiskola nem sokkal később elnyeri az akadémiai rangot is (1636 március 16-án avatták fel), s ebben a minőségben áll fenn 1810-ig, amikor ebbeli jellegétől megfosztják s csak 1815-ben lesz ismét akadémia, illetőleg mos már nevében is egyetem.

Kernkamp munkájának különösen az a része értékes, amelyik az egyetem felállításának előzményeivel, a felállításra irányuló tervekkel foglal

kozik, s annak a szükségnek és adottságnak a világos körvonalazásával, amelyek Utrechtet egyetem bírására kétségtelenül feljogosították. Ugyanis nemcsak az utrecht-i középkori oktatás nagyszerűmultja, amely elsősorban a „Hieronymus school”-hoz kapcsolódik, nemcsak az a körülmény, hogy Utrecht, mint püspöki székhely szellemiekben is nagyfontosságú helye volt Hollandiának, hanem az a tény is, hogy központi fekvésénél fogva Utrechtbe nagyon szívesen jártak a tanulni vágyó ifjak gyakran messze fekvő tartományokból is. — Utrechtnek egyeteméért való küzdelmét indokolják, a reformáció gyors és nagymérvű elterjedése csak erősítette Utrecht igényeit egy egyetemre: nagyszerű, egyházi tisztséget viselő férfiak, kiemelkedő tekintélyű tanítói voltak, mind megannyi élő biztosíték arra, hogy Utrechtben az egyetemi oktatás méltó otthonra lelhet.

De ügyes kézzel rajzolja meg Kernkamp az akadémia anyagi vonatkozású történetét is, valamint belső életét, professzorainak szerepét, munkásságát, küzdelmét egyes irányzatok szolgálatában (Voetius stb.); taláiban vázolja azokat a támadásokat, amelyek az utrecht-i egyetemet lételemében támadták meg különösen Leiden részéről, az évszázadokon át tartó vetélkedés folyamában. Az egyetemi oktatást jellemezve nem késlekedik rámutatni arra a tényre, — ami egyébként Európa majdnem minden egykorú egyetemén észlelhető volt, — hogy a doktorátusokat illetőleg gyakran milyen súlyos támadásoknak volt kitéve az egyetem (elsősorban Leiden részéről!), sőt, ami Kernkamp tárgyilagosságára különösen jellemző, példát is hoz fel, amikor kivóvan érdemtelen students nyerte el a „tisztes doktori grádust”. A promóció könnyűségével magyarázza, hogy 1636-tól 1815-ig a négy fakultáson összesen 4983-an nyerték el a doktori fokozatot, mégpedig a jogtudományokból 3508-an (magyar 2), az orvosi fakultáson 1277-en (magyar 23), a filozófiai karon 150-en (magyar 8) és a teológiából 48-an (magyar 3; Komáromi Csipkés György 1653, Borosnyai Nagy Zsigmond 1736 és Őri Fülep Gábor 1765). Feltűnő, hogy a theol. doktorátusok száma a legkisebb, amiből tévesen arra lehetne következtetni, hogy az akadémian a theol. hallgatók száma volt a legkisebb. Ennek azonban egészen más oka volt: a theologusok u. i. szívesen és nagy számban látogatták az utrecht-i főiskolát és hallgatták messze földön híres professzorait. A lelkész szolgálatához azonban akadémiai examen ebben a korban egyáltalán nem volt szükséges, ilyen vizsgát kizárólag az egyházi hatóságok (ú. n. „classis”) előtt lehetett és kellett tenni. Az pedig, hogy e vizsga sikeres letétele után, egy parókiának a biztos falai közt alig néhányan

gondoltak csak a theol. doktori grádus megszerzésére, magától értődik. A fakultás lelkesítő hivatali viselésére képesítő vizsgajogáért már Voetius erős harcot indított, azonban eredménytelenül s csak a 19. században nyerte el azt a jogot, hogy professzorai előtt a hallgatók ú. n. „candidaats examen“-t tehettek (ami után lelkesítő funkcióit végezhetek). A végső vizsgajog azonban továbbra is a „classis“ kezében maradt, úgy, hogy a „kerkelijik examen“-t, amelynek sikeres megállása parókiára való meghívás elfogadására feljogosít, ma is kizárólag a „classis“ előtt lehet tenni. — Maga a promóció épen olyan formák közt történt, mint a többi fakultáson: a jelöltnek előbb szóbeli vizsgát, ú. n. tentamen-t és examen-t kellett tenni, azután pedig magáírta disszertáció alapján nyilvános disputáción kellett megvédelmezni tételeit.

Nemcsak a doktorátusok száma, de a disszertációk tudományos értéke is azt mutatja, hogy a theol. fakultáson volt a promóció a legnehezebb. Az akadémiát ért támadások tehát a fakultást semmiképen nem érintették, s nem pedig magyar ifjainkat, akiknek promóciójáról az egykorú feljegyzések csak a legnagyobb dicséret hangján emlékeznek meg. Ha pedig összehasonlítjuk az utrechti disszertációk átlagával a többi fakultáson doktori fokozatot szerzett magyarjaink értekezéseit s a róluk szóló bírálatokat, mindenütt azt találjuk, jogos volt a rájuk alkalmazott holland hivatalosak dicsérete, hogy a magyar ifjakat a holland főiskolák büszkeségének nevezték: a 17. és 18. században valóságos versengtek értük. De csoda-e ez? Hiszen az a magyar peregrinus ifjú, aki Utrechtben doktori vizsgára jelentkezett, hazai tanulmányai befejeztével, kemény munkában eltöltött külföldi évek és szorgalmas tanulmányozás után állott ki tételei megvédésére. Ezért lettek professzoraik közül számosan barátjaikká, s ezért foglalja el az utrechti magyar peregrináció az utrechti akadémia történetében az öt megillető tisztességet.

Kernkamp ez első kötetben az akadémia egész (beleértve mind a négy fakultást) történetét akarja adni 1815-ig bezárólag. Ez az oka azután annak, hogy munkája minden dicséretes igyekezete mellett sem igényelheti magának azt, hogy egy még ezután megírandó igazi története az egyetemnek feleslegessé vált volna általa. És pedig nemcsak azért, mivel a különböző fakultások története szakembernek is több évnyi munkát kell jelentsen; nemcsak azért, mivel anyagának épen heterogén volta miatt is egy átlátszó vázú, tiszta képet adó történetet nem adhatott, — hanem már azért sem, mert munkájából épen azok a kellékek hiányoznak, amelyek egy modern történeti munkának a legnagyobb fontosságú célkitűzését kell képezniük. Így nem rajzolja meg Kernkamp az egyetemnek a szerepét a holland szellemi életben, közelebbről nem jelöli ki helyét a holland református egyház életében. Ha munkáját elolvassuk, homályos sejtés támad ugyan bennünk arról a nagyszerű hatásról, amelyet Voetius és az egyetem több kiváló professzora kiváltott: az egyházi és tudományos életben: de ez csak elenyésző csekély hányad ahhoz a mennyiséghez képest, amit az utrechti egyetem több százados története magabazár. Ha Franeker és Groningen Amesius és Maresius, Leiden pedig Coccejus adták a maguk irányzatával a holland szellemi életnek, úgy Utrecht Voetius állította szembe velük. Ő rajtuk keresztül pedig tanítványaik, utódaik, mint kiváló tudósok hosszú sora voltak eszméiknek hordozói s jutottak el ezek az eszmék egyik egyetemről a másikig. Mit jelent Utrecht egyeteme ezeket a szemponto-

kat szem előtt tartva a holland szellemi élet számára? Hogyan kapcsolódik mindenkor szellemi küzdelmeivel a többi egyetem történetébe bele? Mind olyan kérdés, amely még feltárókra vár, mert ezekre eddig csak részben adtak feleletet különböző részlektatások eredményeként frott munkák (így Duker: Voetius, stb.).

Egy másik kérdés, amelynek tárgyalását magyar részről különösen szívesen látnánk volna: az utrechti egyetemnek a külföldi hallgatókkal való kapcsolata, tanárainak, az uralkodó szellemi irányoknak a hatása azok dolgozataiban és életmunkájukban. Kernkamp alig egypár mondatban veszi tudomást pl. az utrechti magyar peregrinációról, erről a nagyszerű építőköről, amely olyan ragyogóan illeszkedik bele az utrechti egyetem hatalmas történetébe. Az egyetemnek csak dicséretére válhat az, hogy külföldet járó magyar ifjak legszívesebben épen Utrechtbe látogattak el, gyakran meglepő nagy számban s ottan hosszú évtizedeken keresztül domináló szerepet vittek s munkásságukkal figyelemreméltó eredményt értek el a holland tudományos életben is. A mi számunkra nem a magyar hallgatók számának hangsúlyozása, nem a segélyezésük és nem a doktorátusuk említése, hanem annak a szerepnek a megvilágítása lett volna a fontos, amelyet ifjaink az utrechti egyetem életében másfél századon (kb. 1643—1790) betöltöttek. De ennek a kérdésnek a helyes megvilágítása ugyanolyan fontos lenne a holland iskolatörténet számára is.

Az első kötethez hasonló terjedelmű második kötet egyik legértékesebb fejezetét Utrecht volt polgármestere, Fockema Andreae írta s magába foglalja az egyetem egész adminisztratív (kuratorium, szenátus, épületek stb.) történetét 1815-től 1877-ig. Az egyetem ugyanezen korszakának a belső (tanítás, hallgatók stb.) történetét Kernkamp írta. Többi szerző a különböző fakultások s az egyetemhez tartozó intézetek (könyvtárak stb.) történetét írja meg, legnagyobb figyelmet a professzorokra és említett intézetek jelentősebb szerepét játszó vezetőire fordítva. Kiemelkedik közülük tömör és világos áttekintést nyújtó összefoglalásával Brouwer ismertetése a theol. fakultásról 1877-től napjainkig. Úgyes kézzel körvonalazza azokat a küzdelmeket, amelyek végül az 1877-es évet oly nagy fontosságúvá tették az egyetemre, elsősorban pedig a theol. fakultásra nézve, 1848-tól kezdve ugyanis egymást érték az egyetem reformjára irányuló kísérletek, amelyek a liberalizmus levegőjéből táplálkozva nem kimélték meg a fakultást sem. A küzdelem a gyakorlati és a dogmatikai tanszék körül folyt, amelyeket azután az állam 1876-ban meg is szüntetett. A zsinat közbenjárására azonban megengedte, hogy egyházi részről állított professzorok e két fontos tanszék továbbra is betölthessék (1877-től). Brouwer szerint az állam ezzel az intézkedésével az egyes irányok (gereformeerde, herformd stb.) erősebb befolyásának akarta elejét venni, s az volt a törekvése, hogy a theol. fakultás is, mint a többi, elsősorban tudományos célokat szolgáljon. E két tanszék azóta is állandóan az 1877-ben beállított „kerkelijke hoogerlearen“ töltik be,

Brouwer az egyetemnek e korszakában három kisebb fejezetet különböztet meg. 1877-től 1882-ig a fakultás szellemi életére a Doedes, van Oosterzee és Beets professzorok küzdelme nyomja rá a bélyegét a mérsékelt református orthodoxia védelmében a groningeni egyetem gyakorlati-humanista eszméivel és a modern theologia monista-evolucionisztikus irányával szemben. 1882 és 1903

között a gereformeerd és herformd irány igyekszik erősebb befolyást gyakorolni a fakultásra (Kuyper stb.); e küzdelem azonban végleg ma sem dönt el s a fakultás professzorai között épen úgy megtaláljuk a gereformeerd, mint a herformd irány öntudatos képviselőit. Az 1903-tól napjainkig terjedő időszak a fakultás legújabb történetét zárja magába. Új helyiségeket nyer ez idő alatt s egyre jobban érezteti hatását az egyetem egész szellemi életében. Brouwer végig vezet bennünket ez időszakot tárgyalva az első, szegényes, egyetlen előadó teremről, az ú. n. „magyar templom” helyiségétől (sajnos, hogy az egyetem és a „Kloostergang” renoválásával még a mult században lebontották) kezdve egészen a mai, aránylag kicsiny, de a régi klostrommal összeépítve s a Dóm mellett szerényen meghízódva egy nagyszerű történetdarabot magabazáró új egyetem épületéig. A korszak professzorainak szerepét a három időszakon belül tárgyalja. Mint magyar szempontból figyelemreméltó adatot, megemlítjük, hogy az 1815-től 1936-ig terjedő korszakban két magyar tett az egyetemen promóciót, mégpedig mindkettő a theol. fakultáson: 1829-ben Ferenczy József és 1933-ban Pap László.

A mű értékét és szépségét nagyban emelik a művészi értékű illusztrációk (első részben 50, másodikban 79!); köztük egyik legszebb a 18. századból való ú. n. magyar templom helyiségéről.

Dr. Segesváry Lajos.

Synopsis Latina quattuor evangeliorum secundum Vulgatam editio nem auctere Joanne Perk Sai. soc. sac. Paderbornae 1935 Sump-tibus et Typis Ferdinandi Schoeningh 52 I. 160 p. 8.

A Vulgata-kutatás elmélyültével régóta szükségessé vált egy ilyen nagy körületekintéssel szerkesztett, használható Synopsis. Az első 22 lapon van az előszó, tartalmi index, a Synopsis indexe, az ószövetségi citátumok mutatótáblája, majd közli a synoptikus-kérdés történetét és jelen állását, Papias, Irenaeus, Muratori, Alexandriai Kelemen, Origenes, Tertullianus, Caesareaei Eusebius, Epiphanius, Hieronymus, Augustinus idevonatkozó idézeteit is adva. A 23-27 lapon felsorolja részletesen a „Commissio Pontificia de Re Biblica” döntéseit a synoptikusokra vonatkozólag. Ezután az evangéliumok caput és vers számairól közöl adatokat. Néhányat ide iktatunk: Numeratio secundum editionem A. Merk. van Mátében 1070 vers, Márkban 678, Lukácsban 1151, Jánosban 879, összesen a négy evangéliumban 3788. Csak Mátében 236 és fél vers, csak Márkban 21, csak Lukácsban 514, csak Jánosban 755 és fél vers, összesen 1527 vers, mint külön sajtóság. Az evangéliumok közös tulajdona 2261 vers. Complurium evangeliorum communia: Mt et Mc. 161, 165 és egyharmad; Mt et Lc. 242 és fél, 206 és fél; Mc et Lc. 30, 46; Mc et J. 1, 6; Lc et J. 12, 20; Mt. Mc. Lc. 462, 465 és egyhatod, 430 és fél; Mt. Mc. J. 30 és fél, 24 és fél, 30; Mt. Mc. Lc. J. 64, 72 és kétharmad, 58 és fél, 67 és fél vers. A különböző mértékekről, pénzekekről, időmérésről stb. szól a 34-36 lapon, majd az újtestamentum kronológiai tábláját és a Jézus nyilvános élete kronológiáját adja, valamint a zsidóünnepnek táblázatát a János evangélioma szerint (37-42 p.). Tíz oldalt tesz ki a „Synopsis index generalis”, mely 327 apró részecskére tagolja az evangéliumok anyagát.

1-147 lapokat a Synopsis szövege tölti meg időrendi sorban. Ezután adja a Missale Romanum sorrendjében az evangéliumi lectiok indexét (148-

154 p.), majd az Index analyticust (155-158 p.). Egy lapot foglal el a Muratorianum Fragmentum, az utolsó lapot pedig a Codex Vaticanusból közölt görög facsimile tölti be (160 p.). Ad Jeruzsálem és Palestina térképét is, de ezek nagyon vázlatosak.

Kár, hogy az Itala-szöveg paralleljeit nem közli. Ügyszintén a részletes felosztásnál nincs összehasonlítás a Diatessaron részleteivel.

Így is értékes és használható segédkönyv.

Cs. S.

Oehler, W. J.: Fruchtbare Schweigen, 10 Predigten über die Gedanken der Gruppenbewegung. Vierte Auflage, 9-10 Tausend St. Gallen-Leipzig 1934 Buchhandlung der Evang. Gesellschaft St. Gallen. 124 lap, kis 8.

A mű első kiadása 1932 karácsonyan jelent meg Heinrichsbadenben, Sveichban. Ennek előszavában maga a szerző próbálja bizonyítani, de nem meggyőzően, hogy csoportmozgalom és prédikáció összefér. „Sokan mondják majd: ez együtt lehetetlen. De mennie kell. Nem az a követelmény: közölni vagy predikálni, hanem predikáció és biznyságtétel. Nem csoport, vagy egyház, hanem egyház és csoport, illetőleg csoport az egyházban. A csoportközösség vezessen az Igéhez és az Ige a csoportközösségbe. Predikációnak lennie kell, ezt az írás nyíltan mondja. (Sőt az Úr Jézus egy hosszú predikációba kezd!) Hogy a predikáció ne maradjon egyedül, erre való szerző szerint a csoportmozgalom, mely új és egyben ősrégi. Beszédeinek az a célja, hogy „az a gyülekezethez közel vigye és bemutassa, hogy biblikus predikáció és csoportmozgalom kölcsönösen megtermékenyítik egymást.”

Az első kiadás rövid egy hónap alatt elfogyott. A második kiadás előszavánál (1933 január) fölemlíti, hogy egyik kritikusa tiltakozott a „Predigten” cím ellen, mert „a predikáció Isten igéjének és cselekedeteinek hirdetése, itt pedig teljesen az ember a téma”. Szerző azzal védi magát, hogy a predikáció feladatát szélesebbre vonja, mert ő praktikus lelkipáter, aki útát mutat Istenhez, és ez is az. Szerző kifejezi, hogy nem akart sem kátét, sem dogmatikát írni, csak megmagyarázni kis gyülekezeteknek a kereszténység alapfogalatait és a csoportmozgalom alapjait. A harmadik kiadás még azon év nyarán elkelt. A negyedik kiadás 1934 januárjában került ki a sajtó alól. Ez van a kezeink közt. Ebben mindössze annyi változás van, hogy a Schweiger szót többször helyettesíti a Stillesein kifejezéssel, hallgatni helyett csendességben lenni. Azóta már a hatodik kiadás járja.

A tíz beszéd a következő tárgyakról szól: hallgatás, vezetés, vallástétel, önátadás, továbbadás, sáfárság, Krisztus és az aggodalom, csoport és közösség, egy „Hauspartie” Corneliuséknál, a megvizsgált kétségbeesés.

Nézzük közelebbről a Corneliusék Hauspartie-jéről szóló beszédet. Textusa Acta 10. Bevezetésben közli az Ermatingenben lefolyt együttlétet. Körülbelül 300-an voltak, köztük 30-40 pap. A világ minden részéből és minden foglalkozásából voltak s közöttük igen sok „Kirchenchrist”. A világ jobban szereti, ha csak „csepeg” a Szentlélek. Itt zúdul rohanó árként. „De térjünk már rá Cornelius történetére”, mondja szellemesen a szerző. Ez a történet mutatja szerinte, hogy a mai csoportmozgalom nem új. Ugyanis a Cornelius „vezetést”, kapott. A vezetésnek három jelét ismeri föl Corneliusnál 1.) istenfélő, 2.) bensőségesen

imádkozik, vagyis kontaktusa van Istennel; a keleti ima sokszor hallgatólag volt. 3.) Jót tesz, vagyis közösséget akar. Péter is nyilvánvaló vezetést kap. Ez a két vezetés olyan, mint a kettétépett névjegy, mellyel az ismeretlen küldönc igazolja magát s a kettő összeillik. Péter is visz magával másokat, Cornelius is hív magához másokat „és épp ezt éltük át Ermatingenben, mindenki hozott magával valakit” kiált föl a szerző. Péter is, Cornelius is bizonyosságot tesz a vezetésről. Ermatingenben is elmondták az emberek, hogy ki hozta őket ide. Szerinte; legérdekesebb könyvek az életrajzok, a belső élet rajzai, de a legeslegérdekesebb életrajz volt és marad a Szentlélek története az egyes emberben. Ezt olvassuk Corneliusnál, ez volt Ermatingenben is... s. b. stb. Így viszi végig kicsinyes aprólékossággal a párhuzamot.

A könyvhöz utószót is csatol a szerző s elmondja, hogy műve inkább predikációsorozat, melyet a Heinrichsbadi gyógyhely gyógyszállójában összegyűlt kis vasárnapi gyülekezetnek tartott. A mű maga nem a csoportmozgalom megnyilatkozása „erre a predikáció alkalmaitlan, mert ez kénytelen megtartani a külön személyes tanúbizonyosság karakterét” úgy kell tehát tekinteni, hogy ez a csoportmozgalom által megérintett ember megnyilatkozása.

Szerintünk nem predikáció sem a régebbi homiletikai értelmében, sem az újabb felfogás szerint: t. i. ígéhirdetés igemagyarázatát jelent. Ez egyben régi felfogás is, mert már Kálvin is vallotta. Az evangélium van itt blöff-szerűen, reklám-üzien, tehát az evangéliumhoz méltatlanul feltárlva. Semmiesetre sem való egy gyógyhely betegek lelki táplálására. Egyébként Gamaliel bölcsességével kell néznünk az egészet.

Lapokból úgy tudjuk, hogy Bíró Mózes kolozvári lelkész „Termékeny Hallgatás” címen lefordította jobb ügyhöz méltó buzgalommal, de megjelent példányt még nem kaptunk. Cs. S.

Oehler, W. J.: Vom neuen Leben. 12 Predigten als Fortsetzung von Fruchtbare Schweigen. Buchhandlung der Ev. Gesells. St. Gallen. 1935. 147 lap, kis 8.

A mű az előbbinek folytatása. Az előszó szerint ez a mű nem csinálódott, hanem lett, előállott. A szerző találkozása a csoportmozgalommal a „tavaszi fény és meleg előtörése; így jött a nyár és a gyümölcserlelő ősz is”. Az új élet létrejött, erről ő gyülekezete előtt bizonyosságot tesz.. Gyakran elég volt a vasárnapi ígéhirdetésre annak a lecsapódása, amit Isten nekem a héten át a „csoport” ölen a négysemközti lelkigondozásban és Ő előtte csendességben lételemben megmutatott. Istentiszteletnek nevezi művét, mely szolgálatot tesz a csoportnak is, hiszen nem akar mást, mint Istent szolgálni.

Beszédeinek tárgyai: disziplína, pozitívitás, meletelés, szentelődés, béke, öröm, szabadság, termetkenység, józan istentisztelet, lelkigondozás, az új élet.

A beszédek aránylag rövidek, stílus teletűzdelve a csoportmozgalom ezoterikus kifejezéseivel. Szereti az elképzészetően modern hasonlatokat. Nem tematikus beszédek, mégkevésbé igemagyarázás. Legkedvencebb módszere: sekélyes analógiák és felületesebb párhuzamok alkalmazása és beszéltantó részletességgel minden apró vonatkozásra keresztül vitele. Ermatingentől többet kapott, mint az evangéliumtól Természetes, hogy gyülekezetének is többet át Ermatingenből, mint az Igéből, pedig csak ez az, ami soha el nem múlik. Cs. S.

Hynek, R. W. med. Dr.: Der Martertod Christi, Im Lichte der modernen medicinischen Wissenschaft Entdeckung des wahren Portraits Christi. Verdesucht von Prof. Ant. Kulhanek. Verlag: Pressverein, Egerland in Eger 1935. 140 lap, kis 8, több képpel.

A végletek vonzzák egymást. A félig atheista és félig bolsevista Csehországban jelent meg ez a „modern orvostudományi mű”, mely telve van túlzó rajongással és a legnaivabb optimizmussal. Szerző abból indul ki, hogy mindenki felsajog a vágy, vajha láthatná Krisztus földi szeimeivel, mielőtt az „örületes küzdelmekben” mindnyájan megsemmisülnénk. Ő ígértet tesz, hogy megmutatja Krisztus valódi arcképét.

Turinban őrzik Krisztus halotti leplét. Hogy ez tényleg az, szerinte ez „tudományos” tény Ezt vizsgálja meg „tudományosan”. Ezen a lepedőn stigmatizáláshoz hasonló foltok látszanak, Krisztus véres testét takarták ebbe bele. Ő az egészet átvilágította ibolyántúli és vörösn alúli sugarakkal és Röntgen-fénnyel és lefényképezte. A lefotografált képről készült negatívrol másolatot készített. Ennyi az egészben a tudomány. A többi a vak hit körébe tartozik. Szerző szerint nyugodtan lehet a kérdést vizsgálni, mert az egyháznak ehez semmi dogmája nem fűződik: ezt a stigmatizálást el is vetheti, el is fogadhatja. Az így nyert kép a szerző szerint oly szívtepő és lenyűgöző, hogy a képmás felülmúl, minden eddigi feseményt és nem lehetünk eléggé hálásak Istennek, hogy végre nekünk ajándékozta Krisztus valódi, feltétlen igazi alakjának hiteles képét. Elmondja azután a turini lepel ropant kalandoz történetét, mely Palesztinától végig számtalan országban, Franciaországba, onnan belga földre, majd újra a franciákhoz, s le Nizzába, onnan a Szavoyai ház turini kápolnájába sodorja. Állítólag Dürer is lemásolta. A vászon színe fehér, a vénségtől enyhén sárgás. A test nyoma egyszínű szepia; vöröses sötétbarna. Ahol véres volt, ott rozsdaszínű. Teljes erejében lévő férfialakot mutat a kép. Az alak ritka magas és szerinte a legaprólékosabbig magán hordja az Úr szenvedéseinek nyomait. Az alak férfi, de erősen deformálva. Csak a vérnyomok maradtak meg tisztán. Érdekesége, hogy a kéztő, a csukló van átszegezve, nem a tenyer. Nincs körülötte csipőjét és ágyékát eltakaró kendő, pedig a zsidó előírás megköveteli (Sanhedrin 6:3). A nyomok szerint bebalzsamozták, pedig akkor már nem kellett. Mire a szent asszonyok mentek volna a holttestet megkenni, Krisztus már feltámadott.

A biztos történeti nyom 1578-ra megy vissza, mikor Emánuel Filipert Savoya hercege St. Borromaeus iránti tiszteletből a turini hercegi vár kápolnájába vitte és őriztette. 1694-ben külön kápolnát építettek neki. Minden korábbi történés csak legenda.

Mellékeli a szerző a „tudományosan” valódi „Krisztus-portrét”. Elég szép, de szláv típusú. Erről készített Sitte F. akadémiai festő egy eszményített másolatot, melynek fényképét szintén közli a szerző ezzel a büszke címmel: Krisztus legszentesebb arcának a turini halotti lepelről készített másolata. Ezt a képet levelezőlap formájában külön is lehet kapni minden kegyes-árusnál. Sajnos. néhol protestánsok között is terjed. A mű Németországból ki van tiltva. Nem tudni, hogy tudománytalanságáért-é, babonás vakhitéért-é, vagy azért, mert nagyon „árja-vonásokat” ábrázol. Egy nagy német közönyvtár szigorúan őrzött tiltott-könyv-raktárából kaphattam meg olvasásra nagy igazolás és utánjárás után. A turini búcsújáróhely-

nek, a stigmatizálási esetek lelőhelyeinek és nem utolsó sorban magának a szerzőnek is hasznára válik, de a tudománynak nem. Még az orvostudományak sem, hacsak a szerzőt és rögeszméjét be nem sorozza a psychopathia religiosa bizonyító esetei közé. *Spectator.*

Trillhaas, Wolfgang: Evangelische Predigtlehre. 1935. Kaiser Verlag, München. Pfarrbücherei für Amt und Unterweisung. Band IV. 172 l. 8.0

A századforduló alatt jelentkező és a világháború alatt különösen érezhetővé vált krízis, amely az evangéliumi theológia minden területén mutatkozott nem kerülte el a gyakorlati theológia mezőit sem. A leg-akutabbá ez azon a ponton vált át: tárgya az a problémakör volt, amelyet az istentiszteletünk, illetőleg az igehirdetésünk válságba jutásával jelölhetünk meg.

A századforduló alatt megindult és különösen napjainkban virágzó, erősen reformátori alapokra visszamenő theológiai irányzat az „Isten Igéje” és a „Szentírás” fogalmainak vizsgálatából nyert megfontolásokból igyekszik levezetni az igehirdetés elvi feltételeit. Fezer-e a dicsőség, hogy felismeri a predikációnál szerepet játszó tényezőket: Ige, predikátor, gyülekezet tényleges és egészséges viszonyát, aholis az Isten igéjét illeti az elsőbbség. Fezer megkísérelte precíz és metszően logikus tudományos módszerrel egy olyan predikáció fogalom kialakítását, amelynek a tengelye az evangélium. Istennek igéje.

Természetes tehát, hogy a legnagyobb érdeklődésre tarthat számot Trillhaas homiletika-kísérlete, amely ezen az új talajon állva igyekszik a részletekben is levonni az elvi megfontolások konzekvenciáit. „A theológiának az újra való ráalpozása a reformátori tanra és az Isten igéje irányába állítása azt hozta következményül — mondja T. — hogy azok az előfeltételek, amelyek alatt gyakorlati theológiát szoktak művelni ezelőtt, a legmélyebb alapjaikban kérdéssé váltak.” (7. l.) Az új alap amelyre rá kell helyeztessék a gyakorlati theológiai munka is. Lényegében ugyanaz a régi alap, amely az atyákat is hordozta és mozgatta az egyházban s amely „ugyanaz” nem egyéb, mint „az Isten igéjére alapított egyház, Krisztusnak teste a földön, az Úr, aki az egyházat alapította és védelmezi, az Ige és a sákramentumok, amelyek az Úr adott az ő egyházának az ő földi napjaiban”. (U. o.) — Trillhaas homiletikája tehát az egyik legelső kísérlet, amely az újraéledt reformátori theológia — talán így is mondhatnók — „a dialektika theológia” elnevezéssel megjelölt theológiai munka eredményeit érvényesíti a Fezer által megjelölt irányban. De mégis attól sokban eltérőleg.

A homiletikai munka azzal a tétellel, hogy a predikáció Isten igéjét akarja szólni és Isten igéje akar lenni, theocentrikus irányba tereltetett. „Ezzel természetesen szinte kísértésbe esik az ember, hogy azt mondja, hogy tehát nem egy anthropocentrikus, hanem egy theocentrikus predikáció-fogalom kialakítására van szükség. Az egészen bizonyos, hogy az előbbire nincs szükség, mert az a predikációt egy általunk kezelhető emberi lehetőségé tenné... De mit jelentene itt egy theocentrikus pr. fogalom? Csak annyit jelenthetne, hogy nagyonis hipotetikusban, Istenből kiindulva gondolkodni, Istent az embernek a maga gondolkodási és cselekvési központjává tenni akarni.” (37. l.) Minket azonban olyan óriási qualitativ különbség választ el Istentől, hogy mi bármennyire is próbálnánk önmagunktól megszabadulva, Isten-

ből kiindulva gondolkodni, bármennyire megpróbálnánk önmagunk levetkőzésével, önmagunktól való teljes visszavonulással Isten szempontjából felállítani rendszereinket, csak arra kellene ráébrednünk, hogy önmagunkon kívülre nem kerülhetünk, az anthropocentrizmust el nem kerülhetjük. A megoldás tehát nem az anthropocentrikus és theocentrikus predikáció-fogalmak szembeállításától várható. „Sem nem egy anthropocentrikus sem nem egy theocentrikus predikáció-fogalom az, amelynek a felállítására kell törekednünk. Isten igéje és Isten kijelentése megakadályoznak egy ilyen fogalmi principium - kialakítást. Hanem igenis amire nekünk törekedni kell, az a nagyon pontos megismerése annak, hogy miképpen hordozza és alapozza meg Isten igéje az egész egyházat a földön és arra kell törekednünk, — mintahogy nem is tehetünk mást — hogy magunkat őszintén ennek az igének a vezetésére bizzuk rá. Nem egy principium áll a homiletika elején, amelyből akármilyen konstrukció volna lehetséges, nem egy fogalom, amelyből valamit le lehet vezetni, vagy ki lehet fejteni. Hanem igenis Istennek elgyötört igéje, amely a mi útunknak minden fordulóján megfoghatatlanul világosan, de mégis titokzatosan megmutatja az utat, amiképpen egykor a bölcséknek megmutatta a csillag az utat Bethlehembe.” (39. l.) Ennek megfelelőleg T. homiletikája mellőzi a szokásos elvi, formális és materiális felosztást, hanem a predikáció helyét és lényegét meghatározó dogmatikus megfontolások után (a liturgia és a predikáció, az Isten igéje és a sákramentum egymáshoz való viszonyának tisztázásával éri el L. 1-32. l.) Isten igéjét állítja fejtegetéseinek csúcására. A predikáció Istennek szava, Igéje és csak akkor igazi keresztényen predikáció a predikáció, hogyha attól az Igétől ered, amely kezdetben volt, Krisztusban megjelent és minden időkhöz megmarad. (33-40. l.) A predikáció, mint arra irányuló kísérlet, hogy Istennek igéjét hirdesse, isteni megbízatás alapján történik. A predikátor azonban csak közvetett hírdetője az Igének s ezért fennáll a lehetősége annak, hogy az igehirdetőt meghamisítja az Igét, amely veszély ellen semmi módszeres biztosíték nincs. (40-45. l.) A predikáció az Istennel szemben engedetlen emberhez fordul, akit már Jézus Krisztus által felkeresett. — hogy őket megmentse (46-54. l.) — Az a lehetőség, hogy a predikáció a célját elérje, vagyis Istennek Igéjét szólhatja — egyedül Istennek kezében van. De más célja nem is lehet, mint, hogy Istennek Igéjét, tanítását, vizsgálatát szolgálja. (46-70. l.)

A II. és III. főrész methodikai kérdésekkel foglalkozik, és pedig a predikációnak bibliamagyarázat jellegéből eredő methodikai kérdésekkel (a textus szükségszerűsége, a textus kifejtése, a hermeneutikus szituáció. 46-105. l.), majd pedig a predikációnak emberi beszéd, szóoklat jellegéből eredő methodikai kérdésekkel. — (a textus, mint gondolatilag megfogható közlés, az Ige szemléltethe-tősége, a predikáció elrendezése: 105-133. l.)

Végül, a IV. főrész a pastoraltheológiai és pastoraletikai részével foglalkozik az igehirdetésnek, amennyiben szól az igehirdetésről, mint a lelkes szolgálatáról. (133-168. l.) A gyülekezet és az igehirdető egymáshoz való viszonya nála nemcsak methodikai kérdés (oly értelemben, mint pl. Niebergallnál, hogy *hogy*an predikáljunk a gyülekezetünknek), hanem elvi kérdés, amennyiben az egyházi predikáció egyenesen feltételezi nem a predikátort, hanem a „pásztor”-t, akihez egy nyáj is tartozik. Csak az ilyen lelkipásztor lehet fele-

lösségteljes és hűséges hirdetője Isten igéjének,

T. homiletikája egy igazán tisztalátású biblikus theológus munkája, aki amellet, hogy következetesen egy új theológiai iskola tengelyére helyezze

rá homiletikáját nem tetszeleg a múlttal leszámoló és romboló újító szerepében.

Haszonnal lehet forgatni a külsőleg is izlésesen kiállított művet.

Bartha Tibor

HAZAI IRODALOM.

D. Brunner Emlé: A református theologia feladata a jelenkorban 1935. A pápai református Theol. Kiadványai. Tizenhatodik szám. 8. 16. I. Ára: 50 fillér. Kapható: Egyházkerületi Iratérjesztésnél Pápa (Főiskola.)

Az 1935. év tavaszán járt a kiváló zürichi professzor Magyarországon előadó körúton a református theológiai főiskolákon. Néhol, mint Debrecenben és Budapesten, a jelen előadáson kívül is tartott még pár felolvasást, de ez az előadása volt a fő. Egész gondolatmenetére, theológiája kiindulására és vonalvezetésére ez a legjellemzőbb. Bár okfejtésével nem mindenben értünk egyet, de a felfogás csillogóan átlátszó elegáns könnyedségét, plaszticitását el kell ösmerni.

Előterjesztésében küzd a scholasztikus gondolkodás ellen, előadásának formája pedig tisztán scholasztikus. *Nyolc thézist* tűz ki, s minden tétel után fejtegetést ad, mintegy tétele bizonyítására.

1. A theologia feladata mindig „bibliafordítás”. 2. Ez jellemzi a reformátori theológiát is. 3. Különösen a református egyházban van így, mert itt csak a Biblia kanonikus. 4. Minden theológus-nemzedék a saját jelenére, saját kora eszközeivel végezze ezt a Bibliafordítást. 5. Fel kell használnia az eddigi komoly eredményeket s meg kell különböztetnie, de azonosítania is a Biblia isteni és emberi szavát, s ezzel a reformátori íráselvvél szolgálni Isten szuverénítésának gondolatát. 6. A modern racionalista korszellemmel szemben kell vitatkozni és a Biblia igéjét megérteni. 7. Az ígéhirdetés harc: az igazi theologia is. Az evangélium hirdetőjét képessé kell tenni arra, hogy a mai emberhez mai nyelven beszéljen. A theologia szükségképpen vitázó: erisztikus. 8. A theologia szolgálója és nem úrnője az egyháznak s legfőbb gondja, hogy a Biblia igéjét az élet valóságába átfordítsa.

Az egyes tételek kifejtése tele van sziporkázó szellemmel és komoly, kiforrt határozottsággal. Eleveenség tekintetében az élő szóval való előadás-ereje lüktet mindenütt és telve van mélyen személyes megvallásokkal; pl. „Az első, ki velem az evangéliumot megértette, Luther volt és nem Kálvin. Azóta azonban rájöttem, hogy mégis Kálvin az, akinek átfogóbb ráismerete van.” (5.1.) „Egyáltalán nem állítom, hogy a theologizmus veszdelme Magyarországon ma már fenyegetne” (14.1.) Az igazi hitet gyümölcsseiről lehet megismerni. „Épen ebben a vonatkozásban hivatkozhatunk jóleső érzéssel Kálvinra. Nem volt senki, aki nálánál határozottabban kifejezésrejtett utatna a bibliai tanoknak a teljességét ebben a vonatkozásban.” (15.1.)

Szerintünk nem annyira bibliafordításról, mint a biblia élő igéjének átültetéséről, a mi korunkba gyökereztetéséről van szó. A nagy időbeli különbséget más módszerekkel is le lehet győzni. Akár úgy, hogy intuitív erővel belehelyezkedem Jézus közvetlen környezetébe, s mindent úgy vonatkoztatok magamra, mintha elsősorban nekem szólna. Akár úgy, hogy Jézust hívom, könyörgöm mellém, hogy Ő mutassa meg, mit tenne az én helyemben. Akár pedig a kettőnek egybeomlásá-

vel a féluton találkozni Vele. A világkép kialakítása is több feltételtől függ és összetettebb kérdés, mint ahogy Brunner gondolja. Kár, hogy a Barthiana theológiával szemben való állásfoglalásait csak kikövetkeztetés útján állapíthatjuk meg ebben a füzetében.

A fordítással és kiadással Dr. Török István pápai theol. professzor derék munkát végzett Kész-
séggel ajánljuk a füzetet mindenkinek. Cs. S.

Dr. Hrejsa Ferdinánd; A Cseh-testvérek evangélikus egyháza. Fordította; Dr Magda Sándor. Kiadja: A Cseh-testvérek evang. egyházának zsinati tanácsa. 1936. 16° 21 l. A fordító előszavával.

Hrejsa professor fenti füzete egy évtizeddel előbb íratott és németül (Die evangelische Kirche der Böhmischen Brüder. II. kiadás. Prag. 1931). valamint angolul (The Evangelical Church of Bohemian Brethern. 2-nd Edition, Translated by Rev. Joseph Soucek D. D. Prahe and Rev. George A. Henderson M. A. Bannockburn, Scotland. Praha. 1935.) is megjelent immár a második kiadásban. Mindkét fordítást a bohemiai testvérek egyházának zsinati bizottsága adta ki. Ugyanez adta ki most a magyar fordítást is, megnyerve a fordításra Dr Magda Sándor református püspök illusztris személyét. Tanulságos a német, angol és magyar fordítások egybevetése. Sajnos az eredeti cseh alapszöveg nincs birtokunkban.

A fordító két oldalnyi előszava elmaradhatott volna. Propaganda íze van. Skülönösen tévesztett a történeti reminiscencia: „volt idő, amikor a nagy Comenius, a csehtestvér egyház utolsó püspöke tanított a sárospataki híres főiskolában, ... volt idő, amikor számos ifjú magyar prédikátor elhagyta hazáját, hogy az evangéliumnak alig pislogó mécsét új lobogásra gyújtsa a halálra gyötört cseh protestánsok között.” Fordító ezt a magyar és cseh egyháznak köti lelkére, hogy ezt a két nagy ajándékot el ne felejtsek. Az intést Hrejsa professor-hoz kell irányítani, aki elfelejtette belevennie kis füzetébe a fenti tényeket. Viszont a fordító épen olyan jól tudja, hogy Comenist nem a „csehtestvér” egyház adta nekünk (sem a mai, sem a régi), hanem Lorántffy Zsuzsánának adtak helyet és menedéket a bujdosónak, tehát ezért elsősorban Comenius egyházának kell halát éreznie a magyar reformátusság iránt, épúgy mint a másik történelmi, de Hrejsa által itt elhallgatott, tény iránt. — Ami most már magát a művet illeti, nem tűnik ki elég élesen, hogy a mai „csehtestvérek evangélikus egyházának” a semminél alig valamivel van több köze a régi „cseh-morva atyafiak” egyházához, mely hithűségével és kegyességével megérdemelte a protestáns világ elismerését. A füzetmindent megtesz, hogy elhomályosítsa annak a cseh református, illetőleg helvéthitvallású evangélikus egyháznak jelentőségét, melyet a 160 évig tűrő, szenvedők ezrei őriztek meg, s melyet a magyar református ifjú lelkipásztorok elesztettek fel és szerveztek meg. Minden figyelmét arra a nagy tömegre fordítja, mely a cseh-szlovák köztársaság

megalakulása óta tért át a római egyházból, melynek ki nem tisztázódott és egyenlőtlen hitvilága felhívította és megerőtlenítette a régi, ősi maradvékot, amelyhez tartozókról a XVII. sz.-beli régi magyar vallásos költő, mint „tisztas csehekről” emlékezik. A fordítás az első kétharmad részében az angolt, a végső részében a német szöveget követi inkább. Az angolban protestant az, ami a német szövegben evangélikusnak van jelölve. Ezt a vegyes terminológiát követi a magyar fordítás is.

Az első részben a világháború utáni kezdő (1921.) és végső (1930.) statisztikát adja. A 14,732,644 összlakosságból protestáns 1,114,660, vagyis 7,7 százalék. Római egyházhoz tartozik 10,833,423, vagyis a lakosság 73,5%-a. A római egyházból 12 év alatt egy és háromnegyed millió lélek lépett ki. Ezeknek több mint fele azonban felekezetenkívül (853,717), görögkeletivé stb. lett. A „cseh-testvérek” evangélikus egyházához összesen 299,185 lélek tartozik. Van 177,673 ág. hitv. evangélikus, melynek kétharmada német (szudeta-német), egyharmada lengyel Szlovenszón és a Kárpátalján van 407,266 lutheránus és 219,351 kálvínista. Hogy a lutheriekből mennyi a szepességi német és a magyar, nem közli, ellenben adja, hogy a kálvínisták nagyobb részt magyarok és közülök cca 14,000 a szlovák.

A második rész rövid történeti áttekintést nyújt Huss János korától. Megkockáztatja azt az állítást, hogy a türelmi rendelet után sem az ágostai, sem a helvét hitvallást nem ismerték, s „ezek a nevek” mindig idegenek maradnak számukra. Holott, a magyar reformátusokhoz papokért forduló kérelem nagyon is igazolja református öntudatukat, s az odakerült magyar papok ezt áptolták is. S a világháború alatt és után e nyomon kerestek sympathiát az ántant országok reformátusai között.

A harmadik rész szerint „a teljes vallásszabadság csak a legújabb időkben, az államfordulat után (1918.) valósult meg köztársaságunkban”. Szeretnők tudni, hogy ezt a fordító és a fordítónak egyháza szintén így érzi?!

A negyedik rész szerint nagy a lelkészhiány, sok régi és új lelkési állás máig sincs betöltve. Közli, hol épültek új templomok.

Az ötödik rész szól a lelkészképzésről. 1919-ben felállítják Prágában a Huss-fakultást. Szól a Külföldi egyetemekről, hol cseh-theológusokat szívesen látnak. „Akadémiai képzetségű lelkészeket kívül diakonusokat is képezünk, akik segítőtársai lelkészeinknek. Olnüci missiói házában négy polgári iskola után hároméves kurzusban nyernék kiképzést.

Hatodik rész az egyházi szervezetről szól. (Ez az angol fordításban hiányzik). Zsinat háromvenként gyűl össze. Ez választ 3 évre zsinati tanácsot, elnöke a „zsinati-esperes”. 1927-ben a német lutheránusok és a magyar reformátusok kivételével a többi denomináció egyházi szövetségbe tömörült és „reményünk van arra, hogy a szövetséghez ezek is csatlakozni fognak!”

Hetedik rész szól a „Prágai Hieronymus-Egyesület”-ről, mely egyházakat segít, továbbá a hitoktatásról, a Huss-ház-ról, a Konstanci Unió-ról, szociális intézményekről, árvaházakról stb.

A nyolcadik rész beismeri, hogy az egyházi élet még mindig az erjedés állapotában van és tisztulásra szorul. Szól a római egyház politikai és vallásos ébredéséről, mely egyre fenyegetőbb.

A kilencedik és végső rész próbál felelni arra, mi az a feladat, melyet az egyháznak a cseh nemzet életében be kell töltenie. Idézi Comenius felkiáltását: „Elj, óh Istennek megszentelt népe, megne halj!” Bízunk abban, hogy a cseh nép „lelke mé-

lyén mindig katolikus-ellenes volt.” Szeretné, hogy a cseh-testvéregyházat „magát is teljesen az evangélium ereje hassa át s így élő egyház legyen.” Ebben az óhajításban mi is teljes szívvel osztozunk.

A szöveg elég gondosan javított. Bánió az ilyen provincializmus: „babtista”, mely több helyen is előfordul. Ha egy magyar református püspök vállalkozik a fordításra, akkor előbb a mű szántszándékos hiányosságait pótolatni kellett volna, mert így ilyen formában magyarul tudó szlovák lelkész is lefordíthatta volna. *Viator Hungarus.*

Ecsedy Aladár: A gyermekek barátja. (Vezérfonal a református keresztyén hitismerteknek az I-II. elemi osztályban való tanítására.) Ára 50 fillér Tahitófalu. 1935. Bethlen G. Irod. és Nyomdai Rt. 8/35 i.

Az egész könyvecske általában kedves és lélekűdítő. Stílusa jó; jellemzi az üdvös rövidség. 29 fejezetben mondja el az egész anyagot. Formája: „Beszélgetés” vallásunkról, a templomról, ennek belsejéről, harangról, templomba készülődésről, menetelről, éneklésről, íghirdetésről, ennek hallgatásáról, megtartásáról, Istenről, teremtésről, az ember teremtéséről, a hetedik napról, gondviselésről, Isten törvényéről, legnagyobb szeretetéről, Isten iránti háláról, Karácsonyról, Virágvasárnapról, Nagypéntekről, Húsvétről, Áldozócsütörtökről, Pünkösöd ünnepéről, Jézusnak a gyermekek iránti szeretetéről, a szülői szeretetről. Mózes anyjáról, a tékozló fiúról s végül az utólsó részben imádságokat ad.

Az egyes részek beosztása: *Beszélgetés* cím alatt kérdéseket nyújt. *Összefoglalás* címen verse foglalt feleleteket. *Enekek* címen egy alkalmas zsoltárt és dicséretet jelöl meg. Végül egy *Aranymondást* ad a bibliából,

Kár, hogy a beszélgetések mindig nem kapcsolódnak bibliai történetekhez. Sok olyan kérdés hangzik el, mire nincs a versikében felelet, (pl. az I, II, IV, V. stb. részek beszélgetéseinek a második fele stb.); s fordítva is: a versike olyan dolgot is érint, amit a földolgozó kérdések nem bolygatnak (pl. II. r. „Ide siess imádkozni, az Istennel találkoznunk!” A III. r. verse vége. XI. r. „Olvasgatók, imádkozom.” A VII. r. verse vége stb. stb.).

Vannak téves kifejezések is: „Honnét való?” I. r. „Legyen világ!” XII. r. „Szakítsad el magad” XIV. r. „Rút parázsnágról” XVI. r. (Van másféle is?) „Égi trónon Atyja mellett várt reá a helye.” XXIII. r. (Szörnyű banális) stb. Vannak sajtóhibái is: „Apád, anyád tisztet” XVI. r. „Myrjam” a XXVII. r.-ben stb. stb.

Az előszóban a gyermekekhez intézett kérés naivul hat. Kihagyandó. Jobb szeretnők, ha a biblia kifejezéseihez ragaszkodva esztergályozná versikéit. Aranymondásai még a legkevésbé sikerültek. *Csikész Sándor.*

Mannheim Mór és Grósz Ernő; Héber-magyar szótár. Debrecen, 1935 44+584 lap Ára 10—P.*

A magyar református theologiai irodalom idegen említkön táplálkozik kezdettől fogva. Ez a magyarzata annak, hogy egyáltalán nem foglalkozott az ösztönségi héber nyelv kincseinek szótári rendezésével, lexikális feldolgozásával. A héber nyelvi irodalmat művelte mindössze a héber philologia területén, azt is csak annyiban, amennyiben a theologiai oktatás nélkülözhetlenné tette, sőt sokszor még annyiban sem.

*) Az előforduló héber szavakat kiejtés szerint átírásban nyújtom, a kiejthetetlen *valeph*-et spiritus lenis, az *cajin*-t pedig spiritus asper jelöli.

A héber szótári irodalom magyar nyelvű művelői eddig a zsidóság köréből kerültek ki. Olyan szótár, mely az Ótestamentum tanulmányozásánál felhasználható a Pollák Kaimé 1881.-ből. Ez magában foglalja az Ótestamentum egész szókincsét. Utána csak részlet munka jelent meg: Stricker Simon: Héber—magyar szótár Mózes öt könyvéhez. 1898. Azóta hasonló jellegű héber szótár nem jelent meg. A néhány év előtt napvilágot látott szótár: Samuel J.: Hammillón. Német-magyar-héber szótár és nyelvgyakorló könyv, ótestamentumi vonatkozásban nem jöhet számításba.

Már ez a tény is mutatja, hogy a Mannheim-Grósz féle szótár szükségét kielégítő hézagpótló mű. E szótár ugyanis magában foglalja a teljes Ótestamentumi szókincsét az új-héber és modern-héber nyelv szavai mellett. Bennünket éppen ezért érdekelhet ez az alkotás.

Szerzők munkájuk végrésénél, mint azt maguk is megemlítik az előszóban, a legkiválóbb külföldi Őszivetségi szótárakra támaszkodtak és pedig előszörban német szótárakra. Főként használták a Gesenius-Buhl szótár legújabb kiadását. Ez magában véve kezesség amellet, hogy az Ótestamentumi szókincs teljes és legújabb kutatások eredményeit is magában foglaló.

Ami a szavak fordítását illeti, szerzők minden igyekezettel arra törekedtek, hogy a magyarosság érvényesüljön mindenütt. Buzgó törekvésük szép eredménnyel járt. Ha mindenütt nem is sikerült teljes mértékben, annak oka egyrészt a két nyelv közötti kifejezésbeli különbség, másrészt talán a használatban általánosan érvényesülő helytelen, sőt rossz magyarság. Így pl. helytelen fordítás: *megmagyarázva lenni, érthetőnek lenni, gyűlölvé lenni* (44. lap), ami igen sok helyen található *hitpaél* igék fordításánál.

A héber szavakat tekintve meg kell állapítani, hogy apróbb hibák fordulnak elő azokban. De mindjárt hozzá kell tennem azt is, hogy ez túlnyomó részben nem a szerzők, hanem a nyomda hibája. Így pl. nagyon gyakori, hogy a *váv*-os *chólem* pontja nagy százalékban úgy van elhelyezve, hogy azt szabályosan nem ó-nak, hanem *vó*-nak kellene ejteni. Kezdek ez zavarba ejthető, kissé is gyakorlottak azonban felismerik azonnal, hogy sajtóhibáról van szó. Többször előfordul, hogy a *sin-szin* mássalhangzóról hiányzik a diakritikus pont. (9. lap: *veben maschezet*; 11. lapon: *vabsúná*; 245. lapon: *lús*; stb.) A magánhangzókat jelölő punctatio elég gyakran nincs pontosan azon mássalhangzó alatt, amelyhez tartozik.

Az *aleph* betűs szavakat végig futva ezeket az észrevételeket tehetjük: *maschazet* — hiányzik a *sin* diakritikus pontja — 9. l.; *vibben* szónál felöltő, hogy a *béth* alatt *sevá mobile* áll — 10. l.; *vabsúná* — hiányzik a diakritikus pont — 11. l.; *hóddú* (*vezóg* alatt) szóban felöltő, hogy hosszú magánhangzó után *dágés forte* áll — 11. l.; *vó-rösség* h. *vörösség* olvasandó — 13. l.; *vámán* helyett *vámán* olvasandó — 15. l.; *testvérisülni* h. *testvéripedni* olvasandó 19. l.; *letelepedni* olv. — 19. l.; *vacharé vaser*: hiányzik a diakritikus pont — 20. l.; *vevachat*: hiányzik az

aleph alatti *patach vokál* — 20. l.; *vikká*: felöltő a hosszú magánhangzó után álló *dágés forte* — 21. l.; *Kelés a szem mellett* — magyar népies neve: árpa. A körülírás mellett azt is említeni kellett volna, esetleg az orvosi elnevezést is — 22. l.; *vís* — a *sin* msh. nem látszik — 22. l.; *vókel* — hiányzik a *chólem* magánhangzó — 24. l.; *hakarzá* (*vakrázá* alatt) — hiányzik a *patach* magánhangzó — 24. l.; *villá* — hiányzik a *chíreç* magánhangzó — 25. l.; *hadamin* (*vonn* alatt) felöltő a szabályos *hevem* helyett, pl. És. 53:1. minthogy az *aleph* a *szegél* magánhangzót kedveli — 28. l.; *vamcád* — a *dálet* helyett *hé* olvasandó — 29. l.; *viszpannék* — a *pé* alatti magánhangzó hiányzik — 33. l.; *vasztár hajjám* — a *hé* alatti magánhangzó hiányzik — 33. l.; *pisztácia* — magyar nyelvben nem használ szó, mással kellett volna helyettesíteni — 34. l.; *vófesç* — a *chólem* mgh. hiányzik — 35. l.; u. ott *vofszájim* szóban a hangszóló nincs jelölve, ami pedig a kiejtés szempontjából fontos. minthogy *qámeç chátufról* van szó — *kötőfék* h. *kötőfék* olv. — 35. l.; *daçafid* h. *haçafid* olvasandó — 34. l.; *vaccüm* a *cádé* alatti magánhangzó hiányzik — 37. l.; *elkülönödés* h. inkább *elkülönülés* — 37. l.; *vurádót* h. *vurávót* olv. — 38. l.

Mint könnyen megállapítható, mindezek lényegét alig érintő — főként szedési, illetve nyomási hibák. Ugyanígy van a szótár többi részénél is.

A szótárt rövid, 44 lapra terjedő grammatikai összefoglalás egészíti ki. Ez összefoglalás csak a leglényegesebb dolgokra szorítkozik. Nagy előnye, hogy táblázatokkal áttekinthetővé teszi az anyagot. Manapság már általánosan elfogadott módszer, hogy a nyelvtani anyag egyes részeit táblázatokba foglalják, ami épen áttekinthetőségénél fogva igen megkönnyíti az elsajátítást is. Főként az igei paradigmáknál szükséges ez. Ezeknél egyébként szerzők új jelölési módot is alkalmaznak. Számokká s a számok mellett álló betűkkel jelölik az egyes ige csoportokat és ige törzseket. A szótári részben aztán minden ige mellett könnyen tudják jelezni, hogy melyik ige milyen hajlítást követ. Pl. 5a. jelölő a *pé-nún* ige csoport *qal*, illetve *nipchal* törzsét.

Nagy értékű a szótárhoz külön mellékelt, gépellitographált formában készült magyar szómutató, a szótárban lévő előfordulási hely jelölésével. A nyelvben való kellő jártasság ugyanis csak úgy sajátítható el, ha a héberre való fordítás is kellő gyakorlást nyer. E magyar szómutató segítségével pedig igen könnyű megtalálni bármelyik szót,

Tekintve, hogy a szótár a teljes ótestamentumi szókincsét felöleli, theologusaink, különösen kezdők kitűnő eszközt nyernek e szótárban, hogy az Ótestamentum eredeti nyelvében képezzék magukat. A szavak előfordulási helye ugyan sehol sincs feltüntetve, mint pl. a kizárólag ót.-i héber szótárakban, de ez jelen szótárban nem is kívánható meg.

Általában elmondhatjuk, hogy a szótár nagy szorgalommal, körültekintéssel készült, kiáll minden tudományos vonatkozású tárgyilagossá kritikát s nagyszerűen szolgálja a kitűzött gyakorlati célt. Szerzők hatalmas munkájukért, mellyel elvitathatatlan kulturszolgálatot teljesítettek, teljes elismerést érdemelnek.

Dr. Módos László.

TUDOMÁNYOS ÉLET.

D. Dr. Baltazár Dezső. Született 1871-ben. Hajduböszörményben, ősrégi protestáns családból. Hat gimnáziumot ottbon végzett, majd további középiskoláit és theologiai tanulmányait Debrecenben. Theologiai negyedik éve végén gróf Tisza La-

jos nevelőjeként Gesztre került, a Tisza-család házához. Az 1896-97. éveket tanítványával Németországban tölti: Berlinben és Heidelbergben képezi magát tovább. 1897-ben Budapesten jogi doktorátust szerez. 1897-től két és fél éven át a kul-

tusz minisztériumban a kongrua-ügyek páratlan szorgalmú előadója. 1899-ben nősül s ez évben a hajduszoboszlói egyház hívja meg egyik lelkészének. Ettől kezdve öt év alatt: egyházmegyei jegyző, egyházkerületi képviselő, zsinati képviselő, eszperes. 1904-től hajduböszörményi lelkész. Ekkor már országos lelkészársadalmi ügyekkel is foglalkozik: 1907-ben megalapítja az Országos Református Lelkészegyesületet 1911-től kezdve mint püspök áll a Tiszántúli egyházkerület élén. Majd konventi, zsinati elnök lesz. A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság elnöki tisztét ő viseli Trianonig. Útját sorozatos nagy alkotások jelzik: az Orle-n kívül életre hívja az Országos Református Jóléti Társulatot, az Országos Református Presbiteri Szövetséget, megalapítja a Kálvineumokat, a debreceni református gimnázium és a Dóczi-intézet új épülete az ő alkotása, a diakonissza- és diakonus-képző intézet az ő buzgó munkássága eredménye, a debreceni főiskola egyetemmel fejlesztésében a főérdem az övé. Többszöri harctéri útjain lelki vigasszal és testi segítséggel járul hozzá a fronton küzdők szenvedéseinek enyhítéséhez. Két amerikai útján gyűjtött tetemes összeggel az ősi kollégiumot a háború folyamán ért nagy veszteségek miatt fenyegető összeomlástól menti meg. Speyeri útja alkalmából a magyar protestantizmusnak páratlan megbecsülést szerez és melegebbé teszi a testvér-felekezetek közötti kapcsolatot. Angliai és franciaországi útjával nemcsak a protestáns kapcsolatok kiépítését, de a magyar revízió ügyét is szolgálja. Az iskolákra mindig nagy gondja volt. Ezért szerette a tanárságot és a tanítóságot s mind a kettőt segítette országos egyesületbe tömörülve virágzóvá fejlődni. Heteket áldozott a lelkésképzés vizsgákra s az ezeken való előnléssel szintén a teológiai tudományosság színvonalának emelését szolgálta. A Theológiai Szemle, melyet mindig meleg érdeklődéssel kísért, az ő biztatására és támogatásával indult meg. Az ORLE tudományos szakosztályának megalapítása is az ő gondolata volt. Élete utolsó alkotásai közé tartozik a tiszántúli egyházkerületi református sajtóalap létesítése, mely a nagy anyagi nehézségekkel küzdő magyar teológiai tudományosság felerősödését szolgálja. Az új énekeskönyv megalkotása egészen az ő műve, az új liturgia elkészítésében derekasan kivette a részét, s a most folyó Biblia-revizio sok kezdeményezést nyert tőle. A belmisszió általánosság választás nagyban előmozdította azt, hogy az O.R.L.E. konferenciának felkarolta és megvédte ügyét. 1931-ben, husz éves püspöki jubileuma alkalmából a legnagyobb magyar kitüntetést kapja meg: az első oszt. magyar érdemkeresztet s ezt követi a folyó évben megtartott huszonöt éves püspöki jubileuma alkalmából a magyar királyi titkos tanácsosi rang adományozása. A 25 éves püspöki jubileumi ünnepség után még zeleméri birtokára visszavonultan intézi az egyházkerület ügyeit, augusztusban azonban több évre visszanyuló kínzó betegsége kiejulása miatt a debreceni sebészeti klinikán keresett gyógyulást. Sok szenvedés után a halál itt érte bibliával a kezében. Nagy terheket hordozott s alkotásainak csupán életbentartása is óriási feladatot jelent egyházkerületre, de az egész magyar reformátusság számára,

Titlus, Arthur. 1864—1936. 1891-től berlini magántanár, majd kieli, göttingai, berlini professzor. Az újszövetség, rendszeres teológia, vallásfilozófia, természetfilozófia egész területét művelte. Tevékeny részt vett a szociális kereszténység, — népegység — és az ökumenikus mozgalmakban. Élete legnagyobb alkotása: „Natur und Gott” (1925. II. kiad. 1931.) c. hatalmas műve. E legjobb és leg-

terjedelmesebb apologetikai mű magyar fordítása az első kiadás megjelenése után többek közreműködésével, megindult, befejezést nyert, a debreceni egyetem akkori természettudomány-szakos professzorai a fordítást revideálták, s a kézirat várja az idők jobbra fordulását. A nagy hetven éves mű — úgy a teológiai, mint a természettudományi szaktekintélyek osztatlan bámulatát vivta ki.

Weinel, Heinrich. 1874—1936. 1899-től berlini, bonni, majd jeni professzor. Tudományos működési területe az újszövetség és a rendszeres teológia. Művei főképen Jézus és Pál személyével, az őskereszténység és modern kereszténység jellegzetességeivel, a misszióval foglalkoznak. A „Jesus im 19. Jahrhundert” (1903) három kiadást, „Paulus”-a (1903) két kiadást, „Die Gleichnisse Jesu” (1904) öt kiadást ért meg, „Biblische Theologie des N. T.-s” (1911) negyedik kiadása 1928-ban jelent meg. Gyakorlati apologetikai munkát is végzett különösen a „műveltek” között, mint a „szabad kereszténység” mozgalmak megindítója. Társalapítója a vallásantitációs-reform-szövetségnek (1912) s valláspedagógiai tárgyú műveivel hozzájárult a kereszténység nevelés-tudomány megújulásához.

Püspöki jubileumok. Az 1936-os esztendőben ünnepelte D. Geduly Henrik ev.püspök 25 éves, D. Kapy Béla ev.püspök 20 éves, D. Dr. Ravasz László ref. püspök 15 éves püspöki jubileumát. Mind a három egyházi férfiu az egyházkerületi adminisztráció munkája mellett buzgón kivette részét a tudományok fejlesztésébe, a teológiai képzés elősegítésébe s a magyar protestantizmus kulturális emelésébe terén is. Istentől áldást kérünk további munkájukra.

Nyugalomba vonult dr. Kecskeméthy István, a teológiai professzorok doyenje 40 évi tanári működése után. 1864-ben született, teológiai tanulmányait Budapesten végezte s itt tett bölcsészeti doktori vizsgát is. Pár évi budai segédlelkészi és paksi rendes lelkészi szolgálat után 1895-ben a kolozsvári ref. theol. fakultás rendes tanára lesz, s mint ilyen, még a nagyenyedi kollégiumnál kezdte működését. Neve elválaszthatatlanul összekapcsolódott a bibliafordítással, amelyet másodéves theologus korától szüntelenül végez. Bibliafordításai-ból nyomtatásban is megjelentek egyes részek (Mózes I. kve, A kis próféták, Zsoltárok, Márk ev., Római levél, a theológusok által kiadott jegyzetekben pedig a Biblia összes könyvei. A Skót Biblia Társulat kiadásában látott napvilágot Kecskeméthy Ujtestamentoma. Egész nemzedékek kerültek ki keze alól, köztük a bibliai tudományok olyan képviselői, mint dr. Varga Zsigmond, dr. Mátyás Ernő, dr. Bartók György, dr. Musnai László, Maksai Albert s utóda Nagy András. Ad multos annos.

Új református püspökök. A Tiszántúli Református Egyházkerület **Maklár Károly** debreceni református lelképásztort, egyházkerületi főjegyzőt választotta püspökévé, s felszentelése december hó 16-án ünnepélyes egyházkerületi közgyűlés keretében történt meg. **Vásárhelyi János** kolozsvári lelkész és egyházkerületi főjegyző került egyhangú bizalommal dr. Makkai S. püspök lemondásával elárult erdélyi püspöki székbe, ki ez év decemberében az uralkodó kezében a hűség esküt letette, s ezzel megerősítést nyert. Működésükre Istentől áldást kérünk.

Új egyetemi teológiai professzor. A debreceni egyetem hittudományi kara **Dr. Kiss Ferenc** nyugdíjba vonulásával megüresedett pasztorális teológiai tanszékre egyhangúlag **Dr. Makkai Sán-**

dort hívta meg, ki a kormányzói kinevezés után, 1936. július 21-én letette az esküt s a folyó tanévben megkezdte a működését. Az új professzor tanári pályáját Sárospatakon is a gyakorlati teológiai tanszéken kezdette s később, mint erdélyi püspök úgy elméletileg, mint gyakorlatilag óriási pasztorációs munkát végzett. Új működési területén áldáskivánással üdvözöljük.

Új teológiai doktorok lettek a debreceni egyetem hittudományi karán az 1936 esztendőben *Patay Lajos* „Kálvin valláspedagógiája” (126 lex. oktáv lap. Teológiai Tanulmányok 45. sz. Debrecen, 1936.) c. disszertációja alapján „a gyakorlati teol. és egyházjog” szakcsoportból „cum laude” fokozattal; *Nagy Barna* „A teológiai módszer problémája az úgynevezett dialektika Theológiában” (Budapest, 1936, 226 l. 8°) c. disszertációja alapján a rendszeres teol. szakcsoportból „summa cum laude” fokozattal; ifj. *Czegedy Sándor* „Hit és történet” (Budapest, 1936. 159 l., 8°) c. disszertációja alapján a rendsz. teol. csoportból „magna cum laude” fokozattal; *Dr. phil. Illésy Endre* „A magyar református földművelő ifjúság lelkigondozásának története” (Teológiai Tanulmányok 46. sz. Debrecen, 1936. Nagy lex, octáv) c. dolgozata alapján a gyak. teol. és egyházjogi szakcsoportból „magna cum laude” fokozattal.

Theológiai akadémiai magántanárrá kényszerítette a tiszáninneni egyházkerület bizottsága *Siposs Istvánt*, a princetoni (U.S.A.) egyetem sémi filológiai doktorát „A Pentateuchos Mózesi szerzősége. Pozitív kritikai tanulmány. Budapest. 1935”. (XVI—233. l.) c. dolgozata és szóbeli vizsgálata alapján. Az új magántanár a budapesti teológiai akadémián ösztöveztségi helyettes tanári minőségben teljesít szolgálatot.

A genfi Kálvin emlékűnnepen 1936. június 12 s köv. napjain a magyarországi református egyházat *Benedek Zsolt* konventi tanácsos, *dr. Kovács J. István* és *dr. Pongrácz József* teol. akadémiai tanárok képviselték. A főiskolák kiküldötteként *dr. Sebestyén Jenő* és *dr. Marton János* teol. akad. tanárok vettek részt. A Debreceni egyetem művészi kiállítású emlék-diplomát küldött Genfben az ünnepségek alkalmából.

Külföldi teológiai tudósok Magyarországon. *D. Brunner E.* zürichi egyetemitanár Pápán, Spatakon, Budapest és Debrecenben, *D. Stange K.* a soproni teol. fakultás díszdoktora Sopronban és Budapestben, *Dr. Barth. K.* baseli egyetemi tanár Debrecenben, Pápán, Sárospatakon és Budapestben, *Dr. Boegner M.* párisi vezető lelkész Budapestben, Debrecenben, *D. Bohatec J.* bécsi egyetemi tanár Pápán és Budapestben tettek látogatást, ahol előadásokat is tartottak. *D. Schuman K.* a hallei egyetem hittudományi karának dékánja Budapestet, Sopront és Debrecen kereste fel s a debreceni kollégiumi könyvtár muzeumában több órán keresztül tanulmányozta a felhalmozott magyar értékeket.

Az utrechti egyetem 300 éves jubileumát ünnepélyes keretek közt tartotta 1936. június 21-27 napjaiban. Úgy a debreceni egyetem, mint a teológiai akadémia is képviseltették magukat az ünnepségeken, *dr. Kállay Kálmán*, *dr. Marton János*, *dr. Sebestyén Jenő*, *dr. Pongrácz József* személyében. *Dr. Kállay Kálmán* holland nyelven több beszédet tartott, egyet a holland rádió is közvetített. Az ünnepélyes alkalomból az egyetem főfolyosója falába magyar emléktáblát is helyeztek el.

Országos református teológiai tanár konferencia, 1936. január 31-én és február 1-én folyt le Pápán. A 400 éves Institutio jubileumi év alkalmából a kálvini „theokráciáról” tartott elő-

adást *D. Bohatec J.* a bécsi prot. teológiai fakultás professzora. *Dr. Nagy Géza* kolozsvári teológiai professzor itt elhangzott előadását lapunk más helyén közöljük. A losonci teológiát *Sörös Béla* igazgató képviselte. Több gyakorlati kérdés került megvitatásra. A konferencia foglalkozott a bibliai kommentár-tervezet ügyével is és egyetemes egyháztörténeti kompendium s magyar református egyháztörténeti kézikönyv kérdésével is. (Az előbbi 1936 őszi folyamán már meg is jelent: „Az egyháztörténelem alapvonalai. *Dr. Révész Imre* egyetemi ny. r. tanár közreműködésével összeállította *Dr. Segeşváry Lajos* ref. lelkész. Debrecen. 1936, XVI; 213 l., 8°, fve, ára 5. P.)

Az Egyetemes Konvent Kálvin-ünnepe és a gályarab lelkészek emléktáblája leleplezése 1936. május 6-án volt teljes ülés keretében. *Dr. Balogh Jenő* einöki megnyitójában hálával idézte a németalföldi renéneknek a magyar gályarab-lelkészek iránt tanusított rokonszenvét és támogatását. *Dr. Ravasz László* Kálvin Jánosról tartott emlékbeszédet. *Dr. Révész Imre* a 260 évvel ezelőtt kiszabadult magyar gályarab-lelkészekről beszélt. A zsinati terem előcsarnokában helyezték el a márványtáblát a 41 magyar gályarab-lelkész emlékezetére.

Kálvin János Társaság alakult Budapest székhellyel. A megnyitó ünnepély december 8-án volt. Elnök *Dr. Sebestyén Jenő* teol. akad. professzor, alelnök: *Dr. Csekey S.* és *Dr. Budai Gergely* teol. professorok. A Társaság működésére Isten áldását kérjük.

— **A Tiszántúli Egyházkerület Református Sajtóalapja.** A Tiszántúli Egyházkerület tavaszi közgyűlésén végleges szabályozást nyert az egyházkerületi sajtóalap kérdése. A sajtóalap célja teológiai, pedagógiai tárgyú önálló művek, publikációk és kiadványsorozatok megjelenésében való segítése, ifjú kutatók dolgozataik kinyomtatásában való támogatása, az egyházkerületi hivatalos lap s teológiai és tanügyi érdekű kiadványai támogatása. A nagy anyagi nehézségekkel küzdő teológiai tudományos munka felerősödését várjuk ez új alaptól.

Az Országos Református Lelkészegyesület évi közgyűlése alkalmából megtartani szokott konferenciák és továbbképző tanfolyamok ez évben *Dr. Baltazár Dezső* püspök halála miatt elmaradtak.

Lelkész továbbképző tanfolyam Debrecenben immár harmadikban tartott 1936 szeptember 28-30 napjain: A tanfolyamnak különös jelentőséget adott *D. Barth Károly* baseli professzor az eleve elrendelésről tartott négy előadásával, melyeket *Dr. Vasady Béla* debreceni professzor tolmácsolta magyarul.

A debreceni Kollégium négyszázéves, s benne a szakadatlan főiskolai oktatás háromszázötven éves jubileumi ünnepe alkalmából a Tiszántúli Egyházkerület 1938 májusára a jubileum idejére megírta öt-hat ív terjedelemben nemesen népszerű módon a Kollégium történetét s ezt magyarul, illetve ezer példányban, angolul is megjelenteti. A mű megírására Kollégiumunk volt kiváló professzora: *dr. Zsigmond Ferenc* egyetemi c. rk. tanár. *M. Tud. Akadémia* tagja kéretett fel. Elhatározta a kerületi közgyűlés azt is, hogy megírta öt kötetben, mintegy 140 lex. ív terjedelemben a kollégium négyszázéves múltjának történetét, főiskolai és középfoku tagozatainak, gyűjteményeinek stb. belső szellemi és anyagi fejlődését megfelelő szakemberek bevonásával. Ez a mű előre láthatólag egy évtized alatt jelenik meg. Szerkesztői teendők végzésére *dr. Révész Imre* egyetemi professzor, *M. Tud. Akadémia* tagja kéretett fel.

Szerkesztő üzenetei.

A Theologiai Szemle barátaihoz.

Az 1937-ik esztendőtlől kezdve — Deo adjuvante — saját kiadásomba óhajtom átvenni a Theologiai Szemlét és újjászervezni beosztásomban. Mikor ez már lehetővé válik, akkor külön felhívással és tájékoztatással fogok a Theologiai Szemle érdekében az összes református és evangélikus lelkészekhez, egyházakhoz, középfokú és főiskolai intézetekhez és hatóságokhoz, továbbá még külön valamennyi eddigi előfizetőnkhez fordulni!

Az 1937. és 1938. esztendőre új ciklust indítunk s az előfizetési díj lesz egy évre az ORLE. és MELE. tagjainak, egyházközségeknek és tanintézeteknek kilenc (9), segédlelkészeknek hat (6) pengő. Előfizetni csak a két éves ciklusra lehet, későbbben belépés, vagy korábban kilépés esetén a korábbi, illetve későbbi előfizetési díjat is meg kell fizetni.

1935 és 1936. évre terjedő ciklusunk s ezzel lapunk 6. két éves ciklusa és XII. évfolyama lezárult; az utolsó két esztendő füzeteinek tartalomjegyzékét jelen számhoz mellékeljük.

Hátralékos előfizetőinket kérjük, hogy a jelen számhoz mellékelte csekk-lapon az eddigi hátralékot és az előfizetési díjaikat szíveskedjenek beküldeni, hogy a Theologiai Szemle ezután is betölthesse a magyar protestáns theologiai irodalomban házagpótló rendeltetését.

Hálás köszönetét fejezi ki a Theologiai Szemle szerkesztősége mindazoknak, akik lapunk ügye iránt megértést, érdeklődést mutattak, az előfizetési díjak pontos befizetésével anyagi segítséget nyújtottak és cikkeik és tanulmányaik rendelkezésére bocsátásával a tudományos protestáns theologiai irodalom műveléséhez hozzájárultak. Nehéz, járátlan volt az út, amelyet megtettünk, de még nehezebb és még járátlanabb, nagyobb az előttünk álló. Épen ezért bizalommal kérjük barátainkat, hogy támogatásukat megtartani és növelni szíveskedjenek, hogy egy újabb tízenkét esztendő munkáját is eredménnyel zárhassuk le.

KIMUTATÁS A THEOLOGIAI SZEMLE RÉSZÉRE az 1935. évi, XI. évfolyam 1—6. számában a 158—160. oldalakon közzetett kimutatás óta 1936. évi december hó 25.-ig bezárólag érkezett pénzküldeményekről.

A.) A „Csikesz Sándor, Debrecen“ c. 41.357. sz. csekk-számlán a következő küldemények érkeztek:

Kiss Samu, Nagybarátfalu 16.—, Lukácsy Imre, Dunavecse 12.—, Füle József, Bicske 12.—, Dr. Enyedy Andor, Miskolc 12.—, Sárospataki Főiskola Könyvtára 9.—, Dr. Tóth Pál, Szigetszentmiklós 12.—, Apátsági Könyvtár, Zirc 9.—, Szabó Zsigmond, Kiskunhalas 11.—, Makay Miklós, Budapest 6.—, Dr. Papp Gusztáv, Ujpest 12.—, Kiss Tihamér, Szeged 6.—, Nyíró Károly, Pilismarót 9.—, Dr. Patay Pál, Budapest 9.—, Evangélikus Egyetemes Egyház, Budapest 12.—, Andrassy Tivadar, Sepsiszentgyörgy 30.—, Makó Dezső, Erdőbénye 2.—, Ádor Sándor, Ipacsfa 12.—, Bakó László, Szeged 12.—, Farkas István püspök, Miskolc 12.—, Kunstaedter Hírlapelőfizetési Iroda, Budapest 18.—, Marton János professor Vincze Károly nevében 13.84, Füzesgyarmat Ref. Egyház 11.—, Illés Géza, Terehegy 9.—, Illés Géza, Terehegy 12.—, Helicon Libraria, Targu Mures 8.84 Pengő.

B.) a „Theologia Szemle szerkesztősége és kiadóhivatala, Debrecen“ c. 53.735 sz. csekk-számlán a következő küldemények érkeztek:

Szabolcsveresmart Ref. Egyház 10.—, Csengerujfalu Ref. Egyház 11.—, Sáp Ref. Egyház 22.—, Gyoma Ref. Egyház 22.—, Tiszakürt Ref. Egyház 12.—, Tiszadob Ref. Egyház 12.—, Szatmárcseke Ref. Egyház 11.—, Döge Ref. Egyház 12.—, Tiszaigár Ref. Egyház 25.—, Mezőtúr Ref. Gimnázium 9.—, Tiszaföldvár Ref. Egyház 12.—, Hajdunánás Ref. Egyház 24.—, Debreceni Ref. Gimnázium Tanári Könyvtára 12.—, Kisujszállás Ref. Horthy Gimnázium 9.—, Álmosd Ref. Egyház 54.—, Vargha Zoltán tanársegéd, Debrecen 20.—, Békés Ref. Egyház 4.—, Szeged Ref. Egyház 24.—, Szeghalom, Péter András Reál-gimnázium 36.—, Füzesgyarmat Ref. Egyház

11.—, Bakonszeg Ref. Egyház 40.—, Turkeve Református Egyház 12.—, Geszt Ref. Egyház 10.—, Csalóc Református Egyház 12.—, Milota Református Egyház 42.—, Kérsemjén Ref. Egyház 12.—, Kölcse Ref. Egyház 23.—, Berettyóújfalú Polgári Leányiskola 11.—, Békés Ref. Gimnázium 36.—, Kemece Ref. Egyház 15.—, Berettyóújfalú Ref. Egyház 5.—, Kaba Ref. Egyház 12.—, Nyirbátor Ref. Egyház 30.—, Hencoda Ref. Egyház 20.—, Gáva Ref. Egyház 36.—, Szakoly Ref. Egyház 30.—, Rohod Ref. Egyház 20.—, Császló Ref. Egyház 12.—, Ór Ref. Egyház 22.—, Tiszacsécsé Ref. Egyház 18.—, Géberjén Ref. Egyház 42.—, Vasmegyer Ref. Egyház 16.—, Csenger Ref. Egyház 12.—, Gáborján Ref. Egyház 20.—, Szamosangyalos Ref. Egyház 20.—, Gacsály Ref. Egyház 12.—, Magosliget Ref. Egyház 32.—, Hermánszeg Ref. Egyház 36.—, Baktalórántháza Ref. Egyház 12.—, Oros Ref. Egyház 50.—, Csaroda Ref. Egyház 44.—, Kómoró Ref. Egyház 8.—, Szalmárcseke Ref. Egyház 1.—, Dévaványa Ref. Egyház 12.—, Tiszafüred Ref. Egyház 42.—, Abádszalók-Tiszaszalók Ref. Egyház 20.—, Mezőtur Ref. Egyház 90.—, Benk Ref. Egyház 30.—, Miképécs Ref. Egyház 11.—, Cégénydányád Ref. Egyház 12.—, Kenderes Ref. Egyház 44.—, Ethikai Szeminárium, Debrecen 22.83, Porcsalma Ref. Egyház 12.—, Karcag Ref. Nagykun Gimnázium Igazgatósága 12.—, Told Ref. Egyház 10.—, Beregsurány Ref. Egyház 19.64, Gégény Ref. Egyház 42.—, Abád Ref. Egyház, Abádszalók 10.—, Piricse Ref. Egyház 15.— Pengő.

Tudnivalók a Theologiai Szemlének szánt közlemények tárgyában.

1. Minden közlemény tartalmáért, korrigálásáért, helyesírásáért a cikk írója felel.
2. A cikk közölhetőségéről a szerkesztő határoz, szakszerűségéről és belső értékéről a szerkesztő, illetőleg az általa felkért főmunkatársból és egy, vagy két szakférfiúból álló bizottság mond véleményt.
3. A Theologiai Szemlében megjelent *minden cikk a Theologiai Szemle tulajdona*. Ennek kifejezett engedélyével készíthető külön-nyomat, új kiadás, vagy megjelentetés, valamint idegen nyelvre fordítás. Minden jogot fenntartunk.
4. A Theologiai Szemle minden cikkírója egyszersmind előfizetőül jelentkezettnek vétetik arra a két éves ciklusra, melyben cikke megjelent.
5. A cikkíró köteles hozzájárulni nyomtatott nagy lexikon ivenként 25—50 pengővel a cikk kinyomatása költségeihez a szerkesztő döntése szerint. Ez a rendelkezés mindaddig fennáll, míg a gazdasági viszonyok nem javulnak. Meg nem felelő cikket semmiféle anyagi hozzájárulás mellett sem közlünk. A szerkesztő bizottság az elismert nevű szakembereket, valamint azokat, kiket közlemény írásával megbízott, a költség-hozzájárulás alól külön kérelem nélkül felmenti.
6. Csak írógépelt, illetőleg kiválóan olvasható módon, a papír egyik oldalára írt kéziratot fogadjunk el előzetes megbírálásra. Kézirat visszaküldésére csak akkor vállalkozunk, ha a beküldés után egy éven belül, ajánlott küldéshez kellően felbélyegezett s megcímezett megfelelő borítékot is kapunk. Szerkesztő a nem közölhetést nem tartozik indokolni.

MAGYAR KIRÁLYI ÁLLAMVASUTAK.

Debrecenből induló és oda érkező vonatok.

Debrecen állomásról indul mikor, hova ?

2.10 Budapest, 5 Nyirábrány, 5.10 Tiszalök, 5.15 Nyiregyháza, 5.42 Füzesabony, 6.08 Nagykereki, 6.13 Püspökladány, **7.15 Budapest**, 7.30 Hajdúnánás, 7.52 Nagyléta—Vértes, 8 Szerencs, 8.10 Nyirábrány, 9.25 Derecske. **11.58 Nyiregyháza**, **12 Budapest ny.p.u.**, 12.05 Füzesabony, 12.21 Tiszalök, 12.25 Nyirábrány, 13.22 Budapest keleti, 13.25 Nagyléta—Vértes, 14.16 Nagykereki, 14.19 Balmazújváros, 14.20 Szerencs, 14.25 Nyirábrány, 14.30 Tiszalök, **15.26 Nyiregyháza**, **17.09 Budapest ny. pu.**, 18.46 Nyirábrány, 18.50 Hajduböszörmény, 18.51 Nyiregyháza, 18.58 Nagykereki, 19.00 Tiszafüred, 19.30 Nagyléta—Vértes, **20.50 Budapest**, 21.36 Nyiregyháza, 22 Budapest.

A vastag betűsök gyorsvonatok.

Debrecen állomásra érkezik, mikor, honnan?

4.52 Budapest ny. pu., 6.41 Tiszalök, 6.51 Tiszafüred, 7 Nyiregyháza, 7.01 Nagykereki, 7.10 Nyirábrány, **7.11 Budapest**, 7.29 Balmazújváros, 7.40 Nagyléta—Vértes, 8.28 Tiszalök, 8.59 Püspökladány, 9.00 Nyiregyháza, 10.07 Nagyléta—Vértes, 11.26 Miskolc, 11.30 Hajdúnánás, 11.36 Nyirábrány, 11.40 Derecske, **11.50 Budapest ny. pu.**, 12.19 Füzesabony, 13.52 Budapest ny. pu., 14.15 Nagykereki, **15.24 Budapest**, 15.34 Tiszalök, 16.45 Balmazújváros, 16.54 Nyirábrány, 16.55 Nagyléta—Vértes, **17.04 Nyiregyháza**, 18.31 Nagykereki, 18.39 Nyiregyháza, **18.41 Budapest ny. pu.**, 20.08 Füzesabony, **20.46 Nyiregyháza**, 20.49 Tiszalök, 21.23 Nyirábrány, **21.29 Budapest keleti**, 21.33 Miskolc.

THEOLOGIAI TANULMÁNYOK.

(Folytatás a 2. borítéklapról).

34. szám. *Farkas Ignác*: A test és lélek viszonya Bergson filozófiájában. 61 lex. oktáv lap. Ára 2.50 P.
35. szám. *Dr. Révész Imre*: A „Kálvinista Róma.” (Két elnevezés története). 34 lex. oktáv lap. Ára 1'—P.
36. szám. *Dr. Imre Lajos*: A predestináció tana az ígéhirdetésben és nevelésben. 15 lex. oktáv lap. Ára 1'—P.
37. szám. *Dr. Ravasz László*: Reggeltől estig. Egy nap az emberiség életéből. 3 lex. oktáv lap. Ára 0.50 P.
38. szám. *Dr. Tóth Endre*: Az urvacSORAOSZTÁS Dunántul a reformációtól a 18. század végéig. 13 lex. oktáv lap. Ára 1'—P.
39. szám. *Dr. Ha Bálint*: Református egyháztörténeti adatok az Országos Levéltárban őrzött Thurzó-levéltárban. 15 lex. oktáv lap. Ára 1'—P.
40. szám. *Dr. Vasady Béla*: ez ígéhirdetés és a teológiai tudomány az ecclesia militans életében. 16 lex. oktáv lap. Ára 1.50 P.
41. szám. A magyar református teológiai irodalom helyzetképe és legközelebbi teendői. *Dr. Vasady Béla, Dr. Pongrácz József, Dr. Tavaszy Sándor, Dr. Révész Imre, Csikesz Sándor.* 29 lex. oktáv lap. Ára 1.50 P.
42. szám. *Nagy Lajos*: Spinoza Benedek élete és bölcsellete. 108. lex. okt. lap. Ára 4.—P
43. *Dr. Varga Zoltán*: Szoboszlai Pap István élete és munkássága. 97 lex. oktáv lap. Ára: 4—P.
44. *Segesváry Lajos*: Magyar református ifjak az utrechti egyetemen. 1636-1836. 90 lex. oktáv lap. Ára 3.20 P
45. *Patay Lajos*: Kálvin valláspedagógiája. 126 lex. oktáv lap. Ára 4.50 P.
46. *Dr. Illyés Endre*: A magyar református földművelő iftság lelkiigondozásának története. 143 lex. oktáv lap. Ára 4.—P.
47. *Horváth Jenő*: A külmiszió lényege. 107 lex. oktáv lap. Ára 4.—P.
48. *Dr. Rugonfalvi Kiss István*: Az egyházi rend közjogi helyzete Erdélyben és Bethlen Gábor armalisa 19 lex. oktáv l. Ára 1.—P.
49. *Dr. Nagy Géza*: Kálvin natása Erdélyre (XVI—XVII sz.) 12 lex. oktáv l. Ára 1.—P.
50. *Dr. Csikesz Sándor*: D. Dr. Baltazár Dezső. (Emlékezés.) Baltazár D. arcképével. 16 lex. oktáv lap. Ára 1.—P.

EGYHÁZI ÉRTEKEZÉSEK.

TANULMÁNYOK AZ EGYHÁZI ÉLET KÖRÉBŐL.

Szerkeszti: **Csikesz Sándor**, debreceni egyetemi ny. r. professzor.

- 1—2. szám. *Barla Szabó Jenő*: Két lelkész a Barla Szabó családban. Egyháztörténeti tanulmány a ref. egyház mult századbeli életéből. 64 lex. oktáv lap + 1 fénykép és 1 származási tábla. Ára 2.20 P.
3. szám. *Csikesz Sándor*: De breceeni Kollégium jövője. (Előkészületben).

Az Országos Református Lelkészegyesület kiadásában jelentek meg:

- Dr. Lencz Géza*: Máté evangéliumának fordítása és magyarázata. „Magyarázatos Ujszövetség” I. kötet. XIII+332 lex. oktáv lap. Ára félbörkötésben 19 P., egészvászonkötésben 12 P.
- Dr. Halmi János*: eranyhárfa. Vallásos költemények gyűjteménye. „Az egyházi élet gyakorlati segédkönyvei” I. kötete. 392+XIV. lex. oktáv lap. Ára félbörkötésben 15 P.
- Régi Magyar Református Könyvtár első kötete: Otrokocsi Foris* Ferenc gályarab-lelkész műve: **Fenevad Dühöngése** Magyarországon a Jézus Krisztusról bizonyóságot tevők ellen. 1676. Fordította *Dr. Herpay Gábor*, előszóval ellátta *Csikesz Sándor*. 1933. és *Antiqua Bibliotheca Ecclesiae Reformatae Hungarica*. Tomus primus: Ab auctore Francisco Foris Otrococstiano V. D. M. **Furor Bestiae** contra testes Jesu Christi in Hungaria. MDCLXXVI. Typis redigii curavit *G. Herpay* Dr phil, cum originali manuscripto Turicino comparavit *Leo Weisz* Dr ing. Cum appendice ab alexandro *Csikesz* collata: „De Vita Francisci Foris Otrococstiani.” MCMXXXIII. Latin—Magyar kiadás Ára füzve 7 P.
- A Lelkész Tudományos Segédzskézei*, első kötete: *Czeplédy S., Hamar I., Kállay K.* szerkesztésében: *Bibliai Lexicon*, *Csikesz Sándor* kiadói előszavával. Ára az Orle K. K. t. tagjainak félbörkötésben 16 P.
- Theologiai Szemle*, udományos folyóirat. Szerkeszti: *Csikesz Sándor*, egyetemi professor. I—II. évfolyam, 1925—26. év. 1002+VIII. lex. oktáv lap. Ára 60'—P.
III—IV. évfolyam, 1927—28. év. 768 lex. oktáv lap. Ára 40'—P.
V—VI. évfolyam, 1929—30. év. 768+VIII. lex. oktáv lap. Ára 40'—P.
VII VIII. évfolyam, 193—32. év. Ára 40'—P.
- Theologiai Szemle* tudományos folyóirat. Uj folyam. Szerkeszti: *Csikesz Sándor* egyetemi professor. IX—X. évf. 1933—1934. évekre évi 12'—P.
XI—XII. évf. 1935. évre évi 12.—P — 1936. évre évi 9'—P.

THEOLOGISCHE RUNDSCHAU.

Jahrgang XII. No. 1—6.

Debrecen, Ostern-Weihnachten 1936.

Redigiert von Universitäts-Professor ALEXANDER CSIKESZ. Debrecen. Ungarn.

Mitarbeiter: Univ. Prof. Emerich Révész Debrecen, und Univ. Prof. Joannes Deák Sopron.

Subskriptionspreis pro Jahr Goldmark 10., Schw. Fr. 12.

Erscheint zweimonatlich. — Verlag des Ungarländischen Reformierten Pastoren-Vereins (ORLE).

INHALT:

Das Wort S. 161.

Ansätze: D. A. Csikesz: **D. Dr. Desiderius Baltazar** (In memoriam) S. 161—176. — *E. Horváth*: Wesen der Äusseren Mission und ihre reformierte theologische Grundlegung. S. 178—283. — *Dr. St. Kiss v. Rugoufalva*: Die staatsrechtliche Lage des geistlichen Standes in Siebenbürgen und der Adelsrief (Armalis) des Gabriel Bethlen. S. 283—301. *Dr. G. Nagy*: Calvin Einfluss auf Siebenbürgen (im XVI. und XVII. Jahr.). S. 301—311. — *Dr. L. Módis*: Anmerkungen zum ersten Kapitel der Bibel. S. 311—316.

Zeitschriftenschau: SS 316—319. Sanctificatio Nostra A. Cs. — Theologische Jahrbücher. A. Cs. — The Journal of Religion. L. Lukács.

Ausländische Literatur: 319—324. De utrechtse universiteit 1636—1936. Bd. I-II. *Dr. L. Segesváry*. — *Perk, Joannes*: Synopsis Latina quattuor evangeliorum secundum Vulgatam editionem. A. Cs. — *Oehler, W. J.*: Fruchtbare Schweigen. 4. Aufl. A. Cs. — *Oehler, W. J.*: Vom neuen Leben. A. Cs. — *Hynek, R. W.* med. Dr.: Der Martortod Christi im Lichte der modernen medicinischen Wissenschaft. etc. *Spectator*. — *Trillhaas, W.*: Evangelische Predigtlehre. T. *Bartha*.

Inländische Literatur: SS 324—326. D. E. Brunner; Aufgabe der reformatorischen Theologie der Gegenwart. A. Cs. — *Dr. F. Hrejsa*—*Dr. A. Magda*: Die evangelische Kirche der Böhmisches Brüder. *Hungarus Viator*. — *A. Ecsedy*: Der Kinderfreund (Leitfaden; usw.) A. Cs. — *M. Mannheim* u. *E. Grosz*: Hebräisch-ungarisches Wörterbuch. *Dr. L. Módis*.

Wissenschaftliches Leben: SS 326—328 **D. Dr. D. Baltazar** — **D. A. Titius**. — **D. H. Weinel** — *Bischöfl. Jubelfeste*: *D. H. Geduly*, *D. B. Kapy*, *D. Dr. L. Ravasz* — *Dr. St. Kecskemethy* in Ruhestand. — *Dr. A. Makkai* Universitätsprofessor. — Neue Doktoren der Theologie an der Debreciner Fakultät. — Neuer Privatdozent an der theol. Akademie. — Ausländische theol. Professoren in Ungarn: *D. E. Brunner*, *D. K. Stange*, *D. K. Barth*, *D. M. Boegner*, *D. J. Bohatec*, *D. K. Schumann*. — Das dreihundertjährige Jubelfest der Universität Utrecht. — Calvin-Gedenkfeier in Genf. — Landeskonzferenz der ref. Theologie-Professoren in Pápa. — Kalvinfeier des Reformiert Generalkonvents. — Johann Kalvin-Gesellschaft. — Diesjährige Tagung des ORLE. — Pressefonds des Kirchendistriktes jenseits der Theiss. — Fortbildungskursus für Geistliche in Debrecen. — 400 jährig Jubil. des Debrec. Kollegium.

lungen der Redaktion: SS 329—330.

THEOLOGICAL REVIEW.

Volume XII. Number 1-6.

Debrecen, Easter-Christmas, 1936.

Editor ALEXANDER CSIKESZ University-professor, Debrecen, Hungary.

Chief-contributors Emery Révész University-professor and John Deák University-professor.

Subscription price 10 s. or. 3 Dollars.

Bimonthly periodical. — Published by the Society of the Hungarian Reformed Ministers.

CONTENTS:

The Word; p 161.

Essays: D. A. Csikesz: **D. Baltazar Dr. D.** in memoriam, pp 161—176. — *E. Horváth*: The essence of the outward Mission. A Foundation of the Mission in the Reformed Theology. pp 177—253 — *St. Kiss de Rugoufalvai*: The Church State and the Common Law in Transsylvania and the „Armalis“ of Prince Gabriel Bethlen. pp 283—301. — *Dr. G. Nagy*: The Influence of Calvin in Transsylvania in the XVI and XVII. Centuries. pp 301—311. — *Dr. L. Módis*: Remarks on the First Chapter of the Bible. pp 311—316.

Review of Reviews: pp 316—319. — **Foreign Review:** pp 319—324. — **Home Literature:** pp 324—326. — **Scientific Life.** pp 326—328. — **Editorial Messages:** pp 329—330.

XII. Année. No. 1—6.

REVUE DE THEOLOGIE

Debrecen, Paques-Noël, 1936.

Directeur: ALEXANDRE CSIKESZ, professeur d' université. Debrecen, Hongrie.

Comité de rédaction: Jean Deák, professeur d'université et Émeric Révész, professeur d'université.

Abonnement 12 francs suisses par an.

Paraissant tous les deux mois. — Publiée par l' Association Nationale de Pasteurs Réformés de Hongrie..

SOMMAIRE:

La Parole pp 161.

Études: A. Csikesz L' évêque **D. Baltazar** in memoriam pp 161—176. — *E. Horváth*: Qu' est-ce que la Mission. Sa fondation dans la théologie réformée. pp 177—283. — *Ét. Kiss de Rugoufalva*: L' état privilégié des personnes ecclésiastiques en Transylvanie et la noblesse accordée à elles par le prince Gabriel Bethlen. pp 283—301. — *G. Nagy*: L' influence de Calvin sur la Transylvanie au XVI-me et XVII-me siècles. pp. 301—311. — *L. Módis*: Notes sur le premier chapitre de la Bible. pp 311—316. —

Revue des revues: pp 316—319. — **Littérature étrangère:** pp 319—324. — **Littérature hongroise:** pp 324—326. — **Vie scientifique:** pp 326—328. — **Editorial:** pp 329—330.